

ANNA
RASTAS

Rasismi lasten ja nuorten arjessa

Transnationaalit juuret ja
monikulttuuristuva Suomi

TAMPERE
UNIVERSITY
PRESS

NUORISOTUTKIMUSVERKOSTO

RASISMI
LASTEN JA NUORTEN ARJESSA

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

Väitöskirjan yhteenveto-osa
Artikkelit on julkaistu verkossa väitöskirjan sähköisen version yhteydessä.
Ne ovat luettavissa osoitteessa: <http://acta.uta.fi>

© 2007 Tampere University Press ja tekijä
Kirja on myös Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisu.
Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 78.

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
PL 617
33014 Tampereen yliopisto
puh. (03) 3551 6055
fax (03) 3551 7685
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
<http://granum.uta.fi>

Sähköinen väitöskirja
Acta Electronica Universitatis Tamperensis 624
ISBN 978-951-44- 6964-0
ISSN 1456-954X
<http://acta.uta.fi>

Kansi
Maaret Kihlakaski

Layout
Marita Alanko

ISBN 978-951-44- 6946-6

Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2007

SISÄLLYS

Kiitokset	9
1. JOHDANTO	11
1.1. Lähtötilanne	14
1.2. Tutkimuksen kohdejoukon ja aloituspaikan valinta	15
Transnationaalit juuret	21
1.3. Väitöskirjan rakenne	29
2. TUTKIMUKSEN TEOREETTISET JA METODOLOGISET LÄHTÖKOHDAT	32
2.1. Monitieteisyys lähtökohtana	34
Sosiaaliantropologiaa	37
Sosiologiaa – ja vähän sosiaalipsykologiaakin	41
Kulttuurintutkimusta, jälkikoloniaalista tutkimusta	46
2.2. Tutkimuskohteena rasismi lasten ja nuorten arjessa	49
Lapsuuden ja nuoruuden tutkimusta	49
Antirasistista tutkimusotetta etsivää rasismien tutkimusta	56
2.3. Tutkimuksen etiikasta	60
3. TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN: KENTILLÄ JA KOTONA	62
3.1. Kentän rakentuminen tutkimuksessa	63
3.2. Kotietnografian etiikasta	67
Kun koti muuttuu kentäksi: tutkijana ja vanhempana	69
Haastateltavia, osallistujia ja informantteja	72
3.3. Kenttä toimintana: olemista, kysymistä, kuulemista, keskusteluja ja interventioita	76
Kierrätysmenetelmä	78
Interventioiden puolustus	85
3.4. Kenttä kokemuksina: tunteet ja tieto	87

4. AINEISTOT JA ANALYYSIT	93
4.1. Haastatteluaineiston alustava analyysi ja tarkempien tutkimuskysymysten muotoutuminen	95
Rodullistetun eron rakentuminen kohtaamisissa	97
Erontevoja ilman sanoja	98
Kommenteista kategorisointeihin	99
Toimijuuden rajoista	102
Sukupuoli haastatteluaineistossa	103
Tarinoita yksilöistä	104
5. RASISMI LASTEN JA NUORTEN ARJESSA. POHDINTAA TULOKSISTA	106
5.1. Lasten ja nuorten arjen kentillä	108
Alle kouluikäisten todellisuudesta	110
Rasismi koulumaailmassa	113
Neuvotteluja nuorisokulttuurien kentillä	118
Kuinka suomalaista on suomalainen rasismi?	120
5.2. Artikkeleista rakentuva kertomus	123
5.3. Uusia kysymyksiä	132
Valkoinen suomalaisuus ja antirasismi	132
Rasismi ja perhe-elämä	133
Rodullistettuja suhteita kuvaavat käsitteet	136
6. LOPUKSI: RINNAKKAISKERTOMUS eli mitä en halua jättää kertomatta	139
”Sä joudut miettii omaa identiteettiä”	142
”Osa minua”	144
”Ainakin erottuu”	145
Laajempi näkö- ja toimintakenttä	146
Kansanvalistajia	148
6.1. Avarampaa juuripuhetta	149
Kirjallisuus	153
Liitteet	173
English summary	183

ARTIKKELIT

- I *Rasismi – oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia*
Rastas, Anna (2005) Rasismi – oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia. Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino, 69–116.
- II *Am I Still 'White'? Dealing With the Colour Trouble*
Rastas, Anna (2004) Am I Still 'White'? Dealing with the Colour Trouble. Balayi: Culture, Law and Colonialism, 6, 94–106.
- III *Katseilla merkityt, silminnähden erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista*
Rastas, Anna (2002) Katseilla merkityt, silminnähden erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. Nuorisotutkimus 20:3, 3–17.
- IV *Miksi rasismin kokemuksista on niin vaikea puhua?*
Rastas, Anna (2004) Miksi rasismin kokemuksista on niin vaikea puhua? Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 33–55.
- V *Racializing Categorization among young people in Finland*
Rastas, Anna (2005) Racializing categorization among young people in Finland. YOUNG – Nordic Journal of Youth Research 13:2, 147–166.
- VI *Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa*
Rastas, Anna (tulossa 2007) Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa. Teoksessa Kuortti, Joel & Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.) Kolonialismin jäljet: Keskustat, periferiat ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus, 119–141.

Artikkelit on julkaistu verkossa väitöskirjan sähköisen version yhteydessä.

Kiitokset

Kiitos kaikille niille lapsille, nuorille, vanhemmille ja muille ihmisille, jotka ovat osallistuneet tutkimukseeni haastateltavina tai muutoin. Kiitän heitä kokemusten ja ajatusten jakamisesta, palautteesta ja kannustuksesta.

Tätä tutkimusta tuskin olisi edes aloitettu ilman Ulla Vuorelan ja Laura Huttusen apua. He kotoutuivat minut useiden vuosien poissaolon jälkeen takaisin Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitokselle ja laitoksemme pieneen antropologien yhteisöön. En olisi voinut saada Ullaa parempaa, innostavampaa ja kannustavampaa ohjaajaa väitöstutkimukselleni. Monet niistä oivalluksista, joita olen alkanut pitää ominani, ovat seurausta Ullan kanssa käymistäni keskusteluista, hänen kommentistaan ja kysymysistään. Myös Ullan olkapää on ollut käytettävissäni aina kun siihen on ollut tarvetta. Lauran läsnäolo on vaikuttanut niin ikään sekä oppimiseeni että hyvinvointiini. Olen saattanut turvallisin mielin kulkea hänen viitoittamiaan reittejä, ottaa esimerkkiä ja pyytää apua asiassa kuin asiassa. Laura on myös jakanut näkemykseni siitä, että vakavien asioiden ja älyllisten keskustelujen lomaan tarvitaan infantiilia huumoria.

Toisena ohjaajanani toimi Pertti Alasuutari. Hän auttoi työn alkuun opettamalla millaisia kysymyksiä aineistolle kannattaa esittää. Arvokkaita ovat olleet myös kaikki Pertin neuvot liittyen tutkimustekstien rakentamiseen.

Työn esitarkastajina toimivat Liisa Malkki ja Tuula Gordon. Heidän rohkaisevien kommenttiansa ansiosta tekstin viimeistely olikin mukavaa puuhaa. Heidän vaikutuksensa tähän tutkimukseen on kuitenkin pintaa syvemmällä, niin paljon olen oppinut heidän tutkimusteksteistään.

Väitöstutkimukseeni sisältyvien artikkelien (ks. s. 7) käsikirjoituksia on hiottu monissa laitoksemme seminaareissa. Kiitän seminaarien vetäjiä, Ullan ja Pertin lisäksi Ilkka Armista, Vilma Hännistä ja Anja-Riitta Lahikaista, sekä niihin osallistuneita jatko-opiskelijoita. Jari Aro luki kaikki artikkelini ja antoi hyviä kommentteja ja rohkaisua kun oli aika aloittaa yhteenvedon kirjoittaminen. Joan Löfgreniä kiitän siitä, että hän on löytänyt aina aikaa englanninkielisten tekstieni tarkastamiseen. Koko laitoksemme henkilökunta ansaitsee kiitokset kannustavasta työtoveruudesta ja iloisesta työilmapiiristä.

Tärkeitä työyhteisöjä on ollut muitakin. Tutkimukseni käynnistyi Suomen Akatemian SYREENI-ohjelman Beyond marginalization and exclusion

-projektissa, missä Ullan ja Lauran lisäksi työskentelivät Petri Hautaniemi, Helena Jerman, Saija Katila, Outi Lepola ja Östen Wahlbeck. Pääsin jatko-opiskelijana heti huippuseuraan.

Artikkelieni kommentoimisesta ja parannusehdotuksista kiitokset ansaitsevat myös kirjojen *Suomalainen vieraskirja* (toim. allekirjoittanut, Laura Huttunen ja Olli Löytty), *Puhua vastaan ja vaieta* (toim. Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala) sekä *Kolonialismin jäljet* (toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen ja Olli Löytty) toimittajat ja monet kirjoittajat. Vastapainoa ja Gaudeamusta kiitän paitsi noiden kirjojen kustantamisesta myös tekstien viimeistelyyn saamastani avusta. Erityisen tärkeä oppimisprosessi koko tutkimukseni kannalta oli Suomalaisen vieraskirjan toimittaminen yhdessä Lauran ja Ollin kanssa. Opin myös (toivottavasti) paljon Ollin vauhdikkaasta, mutta vastuullisesta ja muut ihmiset hienosti huomioivasta työtavasta. Tuohon kirjaprojektiin osallistuneita Petri Ruuskaa ja Leena Suurpäää kiitän myös monien käsikirjoitusteni asiantuntevasta kommentoimisesta.

Ajattelen työyhteisöiksi myös Nuorisotutkimusverkoston sekä valtakunnallisen rasmin ja muukalaisvihan vastaisen verkoston (RASMUS) ja erityisesti siihen kuuluvat tutkijat. Nämä verkostot ovat tarjonneet paitsi tietoa ja mahdollisuuksia ajatustenvaihtoon myös aatteenpaloa. Monien jo edellä mainitsemieni lisäksi näillä kentillä tärkeitä kanssamatkustajia ovat olleet Sini Perho ja Anne-Mari Souto. Myös yhteistyö useiden lastensuojelu-, adoptio- ja muiden järjestöjen kanssa on ollut tärkeää ja motivoivaa.

Kiitän työlleni saamastani rahoituksesta Suomen Akatemian SYREENI-ohjelmaa sekä tutkijakoulu SOVAKOa. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitosta kiitän siitä, että hoitaessani laitoksella tuntiopettajan ja yliassistentin tehtäviä olen voinut tehdä tutkimusta opetustyön ohessa.

Tämä tutkimusmatka on tehty perheen kanssa. Äitini ja appivanhempaini ovat kannustaneet ja olleet perheelleni tärkeä turvaverkko. Vanhempiani kiitän siitä(kin), että sain kasvaa kodissa, jossa rasismia vastustettiin määrätietoisesti. Mieheni ja lapseni ovat lukemattomin eri tavoin tukeneet minua koko matkan ajan. Ehkä nyt, kun tämä matka on päättymässä, ehdin, muistan ja osaan kiittää heitä tarpeeksi heidän läsnäolostaan ja muista elämäni iloista.

Tampereella 10.5.2007

Anna Rastas

1. JOHDANTO

Tämä tutkimus tarkastelee rasismia Suomessa lähtökohtana lasten ja nuorten arki. Työ on etnografinen, usean vuoden kenttätöön tuloksena rakentunut kuvaus rasismien eri ilmenemismuodoista. Samalla se puhuu yleisemmällä tasolla rasismista yhteiskunnallisena ja kulttuurisena ilmiönä.

Jo ajatus jonkin ilmiön tai kulttuurin kaiken kattavasta kuvauksesta on mahdoton. Etnografikin joutuu tekemään valintoja sen suhteen, mitä kenttätöön ja koko tutkimusprosessin aikana syntyneitä kysymyksiä valita yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Tässä työssä näiden valintojen taustalla on ollut pyrkimys paneutua erityisesti sellaisiin rasismien ilmenemismuotoihin, jotka näyttäytyvät merkityksellisinä lasten ja nuorten kokemusmaailmassa. Olen kysynyt milloin ja miten Suomen ulkopuolelle tunnistettavat tai oletetut siteet tuottavat sellaista erilaisuutta, joka erottaa jotkut suomalaiset lapset ja nuoret ikätovereista. Olen tarkastellut sitä, millaiseksi tästä juontuva erilaisuus arjen kohtaamisissa rakentuu ja miten lapset ja nuoret kertovat erilaisuuden kokemuksistaan. Koska lähtökohtani on ollut tutkia rasismia ja tarkastella sen yhteyttä lasten ja nuorten hyvinvointiin, tämä tutkimus keskittyy niihin ilmiöihin ja erilaisuuden kokemuksiin, joiden katson olevan tavalla tai toisella seurausta rasismista.

Tutkimuksen kohdejoukkoon valituilla lapsilla ja nuorilla on siteet sekä Suomeen että jonnekin muualle. Kuvaan tätä kohdejoukon erityispiirrettä ilmaisulla *transnationaalit juuret*. Osalla heistä vain toinen vanhempi on suomalaissyntyinen, osa on suomalaisiin perheisiin ulkomailta adoptoituja lapsia ja nuoria. Tutkimukseeni osallistuneilla suomalaisperheillä on siteitä yhteensä kymmeneen eri maihin, eri puolille maailmaa. Tällaisissa perheissä

kasvaneiden lasten ja nuorten haastattelut (ks. liite 1) ovat toimineet aloituspaikkoina, joista käsin olen pyrkinyt tunnistamaan rasismia ja rakentamaan tarkempia tutkimuskysymyksiä. Näitä pohtiessani olen hyödyntänyt myös muuta kenttätöyön aikana tuottamaani aineistoa: vanhempien haastatteluja sekä muistiinpanoja muista kentällä käymistäni keskusteluista ja havainnoistani.¹ Jotkut kysymykset ovat vieneet minut uusille kentille, esimerkiksi mediatekstien ja muiden dokumenttien pariin.

Suomen ulkopuolelle ulottuvat juuret tuottavat yksilöille monenlaista erilaisuutta suhteessa ikätovereihin, eivätkä kaikki erilaisuuden kokemukset johdu rasismista. Tämän tutkimuksen kohde, ja samalla keskeisin käsite, on kuitenkin rasismi. Vaikka suomalaisessa keskustelussa rasismi on yleensä määrittynyt lähinnä avoimeksi, tietoiseksi syrjinnäksi, rasistiseksi asenteiksi tai väkivallaksi, rasismin vaikutukset ihmisten arjessa ovat paljon muutakin. Tavoittaakseni paremmin rasismin erilaisia ilmenemismuotoja ja niiden moninaisia seurauksia lasten ja nuorten arjessa, en ole halunnut rajata tarkastelua kovin ahtailla rasismin määritelmillä.

Selvitän tähän väitöstutkimukseen sisältyvässä artikkelissa *Rasismi – oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia* (artikkeli I) erilaisia tapoja määritellä ja tutkia rasismia. Esitän, että rasismiksi voidaan luonnehtia ”sellaisia valta- ja alistussuhteita tuottavia ajattelu-, puhe- ja toimintatapoja, joissa jonkun yksilön tai ryhmän oletettu tai väitetty ominaisuus, olipa se biologinen tai kulttuurinen, esitetään olemukselliseksi ja muuttumattomaksi”. En halua esittää edellä olevaa ainoana oikeana määritelmänä. Siinä kuitenkin kiteytyvät sellaiset rasismin tutkimuksen perusajatukset, joihin nojaudun tässä työssä. Ensinnäkin, tarkastelen rasismina paitsi oppeja ja asenteita myös toi-

¹ Viittaan sanalla haastateltava (ks. liite 1) vain niihin informantteihin, jotka (tai joiden lapset) kuuluvat tutkimuksen kohdejoukkoon, joiden kanssa olen tehnyt eräänlaisen tutkimussopimuksen ja keskustellut kaikista haastattelurunkoon (ks. liite 2) sisältyvistä teemoista. Näiden joko kasvokkain tai sähköpostin välityksellä haastateltujen joukossa on 23 lasta tai nuorta ja 26 vanhempaa. Voidakseni erottaa tämän aineiston muusta kentällä tuottamastani aineistosta olen nimennyt muut kentällä kohtaamani ja minua auttaneet kohdejoukkoon kuuluvat henkilöt (tai tällaisten henkilöiden vanhemmat) osallistujiksi. Ilmaisulla informantti viittaan laajempaan joukkoon ihmisiä. Selvennän tätä ennen kaikkea tutkimuseettisistä lähtökohdista tekemääni jakoa haastateltaviin, osallistujiin ja informantteihin alaluvussa 3.2.

mintaa, mukaan lukien puheteot ja esitystavat, sekä näiden seurauksia. Toiseksi, rasismi rakentuu epätasa-arvoisille valtasuhteille, ja samalla se uusintaa ja tuottaa niitä, joten pelkkää erojen toteamista tai huomioimista ei tulisi vielä määritellä rasismiksi. Kolmanneksi, kaikkea syrjintää ja epätasa-arvoa ei pitäisi nimetä rasismiksi. Rasismi eroaa muista epätasa-arvoa ja valta- ja alistussuhteita tuottavista ilmiöistä siinä, että se keskeinen ”ero”, jolla asioita perustellaan, on jäljitettävissä viimekädessä näkemyksiin tai väitteisiin ihmisroduista, tai paikkoihinsa ja kulttuureihinsa sidotuista ryhmistä, kansoista. Rasismin taustalla on aina oletuksia, jotka nojaavat essentialistisiin eli olemuksellistaviin näkemyksiin ryhmien tai kansojen luonteesta ja laadusta sekä siitä, millä perusteella yksilöt noihin ryhmiin sijoittuvat (esim. Anthias & Yuval-Davis 1993, 19; Balibar 1991). Siksi olen halunnut tässä työssä tarkastella rasismia sellaisia suomalaisuuden kyseenalaistavia, rodullistavia (ks. artikkeli I, s. 83–87), poissulkevia ja alistussuhteita tuottavia käytäntöjä, joiden taustalla on tieto tai oletus jonkun ihmisen juurista Suomen ulkopuolella. Rasismi on siis tässä tutkimuksessa eräänlainen yläkäsite, joka voi saada erilaisia, tarkempia määritelmiä riippuen tarkasteltavista kysymyksistä ja tarkastelunäkökulmista.

Vaikka rasismin kohteeksi joutuvia ja sen vaikutuksille erityisesti altistuvia ihmisiä voi perustellusti kutsua rasismin uhreiksi, en ole halunnut tutkia lapsia ja nuoria pelkästään voimattomina rasismin uhreina, vaan myös toimijoina, jotka ymmärtävät rasismin epäoikeudenmukaisuuden ja hakevat keinoja vastustaa tai välttää itseensä kohdistuvaa rasismia. Näin olen saattanut etsiä sekä heidän vastastrategioitaan että sellaisia tekijöitä, jotka rajoittavat heidän toimijuuttaan. Katson, että yhteiskunnan rakenteissa vaikuttava rasismi voi tulla selvemmin näkyviin, jos tarkasteluun sisällytetään myös yksilöiden tavat neuvotella ja heidän mahdollisuutensa vastustaa heihin kohdistuvaa rasismia.² Tässä tarkasteluni näkökulma siirtyy monesti tutkimukseni aloituspaikasta, erilaisista arjen kohtaamisista ja vuorovaikutustilanteista, yhteiskunnallisten suhteiden ja kulttuurin tasoille.

² Yksilöiden tavat neuvotella ja vastustaa heihin kohdistuvaa rasismia voidaan ajatella myös selviytymisstrategioiksi (coping strategies). Pertti Alasuutari (2007, 189) kirjoittaa, että julkiset diskurssit ovat keskeinen yksilöiden selviytymisstrategioiden rakennusaine.

1.1. Lähtötilanne

Tutkijan henkilökohtainen suhde tutkimuksen kohteena olevaan ilmiöön ei ole merkityksetön asia. Toisinaan juuri se motivoi tutkijan tiettyjen kysymysten äärelle.

Päätös tutkia rasismia syntyi paitsi aiemmista opinnoistani ja kokemuksistani työelämässä myös hyvin henkilökohtaisista kokemuksista. Työskentelin lähes koko 1990-luvun ajan turvapaikanhakijoiden, pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien parissa. Tuona aikana opin paljon rasismista Suomessa. Tiesin sen vaikuttavan monin eri tavoin suomalaisessakin yhteiskunnassa, ja joidenkin ihmisten elämässä hyvin keskeisenä osana heidän arkeaan. Vuodet kahden tummaihoisen lapsen äitinä ovat entisestään vahvistaneet tuota kokemusta, ja tehneet aiheesta hyvin henkilökohtaisen.

Yhteiskuntatieteilijää minussa puhutteli erityisesti se, että vaikka Suomessa monikulttuurisuus oli 2000-luvulle tultaessa noussut yhteiskunnalliseksi keskustelun aiheeksi (ks. esim. Huttunen & Löytty & Rastas 2005), rasismi tuntui tuossa keskustelussa jäävän kovin vähälle huomiolle. Myöskään suomalaisessa tutkimuksessa, toisin kuin arkikokemuksissani, se ei näyttäytynyt merkittävänä epätasa-arvoa tuottavana, kulttuuria muokkaavana ja sosiaalisia suhteita jäsentävänä ilmiönä. Tuo ristiriita, kuilu arjessa koetun ja julkisen keskustelun rakentaman todellisuuden välillä, tuotti päätöksen ryhtyä tutkimaan rasismia.

Halu tutkia rasismin eri ilmenemismuotoja ja erityispiirteitä ennen kaikkea lasten ja nuorten elämässä kumpusi kysymyksistä, joihin ei tuntunut löytyvän selkeitä vastauksia. Kysymykset liittyivät esimerkiksi siihen, millaiset asiat lasten ja nuorten arjessa tulisi määritellä rasismiksi, tai milloin ja millaisia väliintuloja aikuisten pitäisi tehdä silloin, kun he tunnistavat rasismia lasten toiminnassa. Tiesin, että vastauksia näihin kysymyksiin kaipasivat paitsi monet muutkin vanhemmat myös yhä useammat lasten ja nuorten parissa työskentelevät. Lapset ovat hyvin haavoittuva ryhmä, ja siksi heihin kohdistuva rasismi tuntuu erityisen epäoikeudenmukaiselta ja tuhoisalta. Jotta aikuiset voisivat ennaltaehkäistä rasismia, puuttua siihen ja auttaa rasismia kokeneita lapsia, tarvitaan tietoa paitsi siitä, miten rasismi lasten todellisuudessa ilmenee, myös siitä, miten lapset käsittelevät rasismin kokemuksiaan.

Lapset voi ajatella erityisen haavoittuvaksi ryhmäksi myös siinä mielessä, että kasvaessaan he oppivat ja omaksuvat ympäristössä vaikuttavat rasistiset ajattelu- ja toimintatavat. Rasismi vaikuttaa näin kaikkien lasten ja nuorten arjessa, vaikka sen oletetaan helposti koskettavan vain niitä, jotka ajatellaan ensisijaisesti rasismien uhreiksi. Kaikkia lapsia pitäisi suojella rasismilta. Tämä tarkoittaa paitsi sitä, ettei lasten pitäisi joutua kohtaamaan rasismia, myös sitä, ettei heistä kasvaisi rasisteja.

Lähtökohtani mahdollisti monenlaisia tutkimuskysymyksiä ja -asetelmia. Näitä ovat tutkimusprosessin aikana rajanneet ja ohjanneet sekä tiedetaustani – sosiologia, sosiaaliantropologia ja naistutkimus – että yliopistoelämän ulkopuolella syntyneet kokemukseni ja niiden tuottamat sitoumukseni, ennen kaikkea halu herättää keskustelua rasismista ja tuottaa tutkimuksen keinoin välineitä rasismien ennaltaehkäisemiseen ja vastustamiseen.

1.2. Tutkimuksen kohdejoukon ja aloituspaikan valinta

Halusin tutkimuksen lähtökohdaksi niiden ihmisten kokemukset, joiden arjessa rasismi erityisesti vaikuttaa. Valtaväestön asenteita kartoittavat tutkimukset tai vaikkapa mediatekstien analyysi voivat paljastaa monia asioita rasismista Suomessa, mutta arkikokemuksesta tiesin, että ne ovat vain osa totuutta. Rasismi näyttäytyy eri tavoin eri ihmisille. Toisille väite ”Suomessa ei ole juurikaan rasismia” on totta, joillekin rasismi on muodossa tai toisessa jatkuvasti läsnä. Etnografinen tutkimus, jolla on pitkät perinteet erilaisten osa- ja alakulttuurien tai marginaaliryhmien arjen ja kokemusten kuvaamisessa, oli paitsi tiedetaustastani johtuen luonteva myös tutkimusaiheen kannalta perusteltavissa oleva valinta.

Jos kysytään kuka Suomessa voi kohdata rasismia, useimmille ensimmäisenä mieleen tuleva ryhmä lienee ulkomaalaiset ja maahanmuuttajat. Rasismista puhuttaessa niin sanotuista Suomen vanhoista vähemmistöistä mainitaan yleensä ensimmäisenä romanit. Monissa niin maahanmuuttajia kuin romanejakin käsittelevissä tutkimuksissa onkin todettu heihin kohdistuvan paljon erilaista rasismia ja syrjintää (ks. *artikkeli I*). Maahanmuuttajista tai romaneista keskusteltaessa puhe rasismista muuttuu kuitenkin helposti keskusteluksi kulttuurieroista. Erilaisia stereotyyppioita, syrjiviä asenteita ja toi-

mintaa aletaan usein selittää ja puolustella sillä, että ”he” ovat niin erilaisia kuin valtaväestö, ja samalla kysymykset rasismista ja sen seurauksista ikään kuin häivytetään kulttuurieropuheen (ks. Hannerz 1999) alle.

Valtaväestön ja edellä mainittujen ryhmien välistä epätasa-arvoa voivat tuottaa myös sellaiset asiat, joita ei ole perusteltua määritellä rasismiksi. Vaikka esimerkiksi työmarkkinoilla esiintyy kiistatta rasismia, eri ryhmien välistä epätasa-arvoa tuottaa myös se, että monilla maahanmuuttajilla on joihinkin tehtäviin riittämätön kieli- tai ammattitaito (esim. Forsander 2002). Päätin rajata sekä maahanmuuttajat että romanit ja muut niin sanotut etniset vähemmistöryhmät (etnisyydestä ryhmien määrittäjänä ks. Huttunen 2005) kohdejoukkoni ulkopuolelle. Näiden ryhmien kokemusten tutkiminen olisi tuonut tutkimusasetelmaan vaatimuksen huomioida hyvin monenlaisia kulttuurieroja ja samalla hankaloittanut asioiden ja yksilöiden kokemusten nimeämistä ja osoittamista rasismiksi. Halusin sellaisen kohdejoukon, jonka erilaisuuden kokemuksia olisi tarkasteltava ensisijaisesti kysymyksinä rasismista. Näin kohdejoukon kriteereiksi määrittyivät Suomessa kasvamisen ja elämisen tuottama kulttuurinen kompetenssi ja se, että kohdejoukkooni valikoituvat määrittelevät itse itsensä – ennen kaikkea tai myös – suomalaisiksi. Tässä yhteydessä määrittelin myös kansalaisuuden yhdeksi tällaisen suomalaisuuden keskeiseksi kriteeriksi. Ajattelin, että jos yksilöt täyttävät riittävät suomalaisuuden kriteerit, sekä lain edessä että kulttuurisena kompetenssina mitattuna, erilaisena kohtelua on vaikea nimetä miksikään muuksi kuin rasismiksi tai siihen tavalla tai toisella kytkeytyväksi ilmiöksi.³

Suomalaisuudella tarkoitan tässä laajasti kansakuntaan kuulumista. Kansakunnalla viittaa paitsi poliittiseen yksikköön myös symboliseen yhteisöön (Hall 1999, 44). Poliittisen yhteisön jäsenyyden edellytys on kansalaisuus, jonka kriteerit määrittellään lainsäädännössä. Suomen kansalaisuuden puuttuminen ei silti tarkoita sitä, etteikö joku voisi pitää itseään suomalaisena.⁴

³ Katson, että paitsi reilut neljäkymmentä vuotta Suomessa asuneena suomalaisena myös erityisesti vuodet, jotka työskentelin maahanmuuttajien parissa, ovat antaneet minulle riittävät valmiudet arvioida ihmisten kulttuurista kompetenssia mitä tulee suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin ymmärtämiseen.

⁴ Kun useampi haastateltavaksi halukas suoraan kritisoi sitä, että olin jo lähtöasetelmassa määritellyt suomen kansalaisuuden heidän tai heidän lastensa suomalaisuuden kriteeriksi,

Symbolisen yhteisön jäsenyyden kriteerien määrittely on vielä ongelmallisempaa. Tällöin puhutaan kansalaisuudesta sekä yksilön om(in)aisuutena ja identiteettinä että tuon kansakuntayhteisön jaettuna identiteettinä. Suomalaisuus kansallisena identiteettinä ei ole yksiselitteinen. Sitä on neuvoteltu ja määritelty eri tavoin erilaisissa historiallisissa ja yhteiskunnallisissa tilanteissa, kuten muitakin kansallisia identiteettejä. Tapoihin neuvotella ja määrittellä kansallisia identiteettejä ja kansakuntaan kuulumisen reuna-ahoja ovat vaikuttaneet ja tuoneet eroja esimerkiksi se, ajatellaanko jokin valtio siirtolaisuudesta syntyneeksi, kuten esimerkiksi Yhdysvallat tai Kanada, vai onko valtio syntynyt sellaisen kansakunnan rakentamisprojektin tuloksena, jossa keskeistä on ollut ajatus yhdestä yhteisen perimän jakavasta kansasta jossain sen omassa paikassa (Yuval-Davis 2004, 226). Globalisaation mukanaan tuomat muutokset kansallisvaltioiden asemaan ja ihmisten liikkuminen kansallisvaltiosta toiseen ovat kyseenalaistaneet perinteisiä määritelmiä ja käsityksiä kansasta ja pakottaneet uusiin neuvotteluihin kansallisista identiteeteistä (Urry 2000; Suomen osalta esim. Alasuutari & Ruuska 1998; Lehtonen, Löytty & Ruuska 2004). Silti poliittisen kansalaisuuden määrittämät kansalaisen kriteerit täyttävä suomalainen ei vielä automaattisesti kuulu sen symbolisen yhteisön piiriin, jota kutsutaan suomalaisiksi.

Tutkimuskirjallisuudessa rasismin on todettu kohdistuvan yleensä niihin, joita joissain yhteiskunnissa on pidetty eri rotuisina tai ”rotuisina”⁵ tai

päädyin alkuperäisestä suunnitelmastani poiketen yksilökohtaisen harkinnan jälkeen siihen, ettei muodollinen kansalaisuus (vrt. Holston & Appadurai 1996) ole tässä ehdoton tutkimuksen kohdejoukkoon kuulumisen kriteeri. Ihmisten syyt luopua suomen kansalaisuudesta tai olla hankkimatta sitä voivat olla hyvin monenlaisia. Yhdellä haastatelluista nuorista aikuisista ei ole suomen kansalaisuutta. Olin alun perin valinnut kansalaisuuden kriteeriksi varmistamaan sitä, että haastateltavilla on jotain sellaista suomalaisuutta, jota ympäristön ei käy kiistäminen. Kansalaisuus suomalaisuuden kriteerinä tässä ei tarkoita sitä, ettenkö haluaisi kyseenalaistaa esimerkiksi kansalaisuuden ja joidenkin poliittisten oikeuksien kytkeä tai niitä kriteerejä ja käytäntöjä, joilla tuo status on Suomessa saavutettavissa.

⁵ Kirjoitan sanan rotu ilman lainausmerkkejä vain viitattessani vanhoihin, perimää ja biologiaa painottaviin rotuoppeihin. Lainausmerkeillä muistutan puhuvani ”roduista” muuttuvina, sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettuina kategorioina. Vaikka jotkut tutkijat, lähinnä luonnontieteilijät, viittaavat edelleen rodun käsitteellä perinnöllisiin ja biologisiin tekijöihin, käsitteen käyttökelvopoisuus muuna kuin sosiaalisena kategoriana on vahvasti ky-

johonkin toiseen etniseen ryhmään kuuluvina. Maissa, joissa väestö ajatellaan perimältään yhtenäiseksi, todennäköisimpiä rasismien kohteita ovat muualta tulleet tai sellaisiksi oletetut. Liisa Malkki (1992, 37; 1995) kuvaa ilmaisulla ”asioiden kansallinen järjestys” (”the national order of things”) taipumusta esittää maailma ikään kuin luonnollisesti koostuvaksi erillisistä, omiin paikkoihinsa ja kulttuureihinsa sidotuista kansoista. Tuo logiikka toimii taustalla silloin, kun ajattelemme jonkun olevan ikään kuin ”omalta paikaltaan” siirtynyt ja siksi täällä vieras, ”meihin” kuulumaton. Tällaisina ihmisinä pidetään usein paitsi niitä, joiden tiedetään tai oletetaan tulleen muualta, myös niitä, joiden esivanhempien ajatellaan tulleen jostain muualta.

On monin tavoin perusteltua keskittyä lapsiin ja nuoriin kun tarkastellaan ”muualta tulleita ja heidän jälkeläisiään” osana Suomen väestöä. Ensinnäkin, maahanmuuttajaväestön ikärakenne (ks. Siirtolaisinstituutti 2003) poikkeaa huomattavasti koko väestön ikärakenteesta (ks. Tilastokeskus 2006 a). Maahanmuuttajista enemmistö on lapsia, nuoria tai nuoria aikuisia. Kun huomattava osa maahanmuutosta on tapahtunut 1990-luvun jälkeen (Tilastokeskus 2006 a), useimmat maahanmuuttajien jälkeläisistäkään eivät ole vielä ehtineet aikuisikään. Tilastojen mukaan suomalaisten ja muiden maiden kansalaisten välillä solmittujen avioliittojen määrä on myös kasvanut 2000-luvulla (Heikkilä 2005). Näistä liitoista syntyy myös sellaisia lapsia, jotka ympäristö näkee ”ei-suomalaisiksi”. Adoptiot ulkomailta Suomeen ovat niin ikään selvästi lisääntyneet 1990- ja 2000-luvuilla (Parviainen 2003; Tilastokeskus 2006 b). Suomalaisten ja muunmaalaisten suhteista syntyneiden, samoin kuin ulkomailta adoptoitujen joukossa on jo aikuisikään ehtineitäkin, mutta selvä enemmistö näistä ryhmistä on vielä lapsia tai nuoria. Kun vielä koko Suomen väestön ikärakenteessa aikuisväestön osuus painottuu (Tilastokeskus 2006 a), edellä mainittuihin ryhmiin kuuluvat lapset ja nuoret muodostavat jo huomattavan ja koko ajan kasvavan osan suomalaista lapsista ja nuorista.⁶

seenalaistettu myös esimerkiksi lääketieteessä ja biologisessa antropologiassa (esim. Appiah 1985; Lieberman & Stevenson & Reynolds 1989; Witzig 1996; Graves 2001; Kaplan & Bennet 2003).

⁶ Helsingin Sanomien väestömuutoksia käsittelevässä uutisessa (12.4.2005: Maahanmuuttajien osuus väestönkasvusta yli 40 prosenttia) Valtion taloudellisen tutkimuskeskuk-

Tilastoista on vaikea tavoittaa ihmisiä, joilla on transnationaalit juuret. Tarkkoja määriä on mahdotonta esittää jo siksi, ettei Suomessa ole juuri-kaan tehty etnisyyteen tai ”rotuun” perustuvia väestötilastointeja.⁷ Tarkastelemalla yhdessä erilaisia maahanmuutto- sekä väestön kansalaisuus-, kieli-, syntymämaa- ja avioliittotilastoja (ks. esim. Yhteiset Lapsemme 2001), voidaan sanoa, että yhä useammalla suomalaislapsella on transnationaalit juuret. Rasismin tutkiminen nimenomaan lasten ja nuorten kokemukset ja arki lähtökohtana on siis perusteltua myös tilastojen valossa.

Suomen lisäksi transnationaalit juuret omaavien lasten määrä on kasvanut selvästi myös monissa muissa maissa. Esimerkiksi ruotsalaisista lapsista jo neljännes on sellaisia, jotka ovat joko itse syntyneet ulkomailla tai joiden toinen tai molemmat vanhemmat ovat muualla kuin Ruotsissa syntyneitä (Hällgren 2005, 320). Yhdysvalloissa vuonna 2000 joka viides lapsi oli maahanmuuttaja tai maahanmuuttajan jälkeläinen (Levitt & Waters 2002 b, 1). Samansuuntaisia muutoksia on nähtävissä myös esimerkiksi Ison-Britannian väestötilastoissa (Owen 2001, 150).

Monet maahanmuuttajaperheiden lapset ovat eläneet suurimman osan elämänsä suomalaisen kulttuurin vaikutuspiirissä, monet heistä ovat syntyneetkin Suomessa. Silti heitä kohdellaan usein ikään kuin maahanmuuttajina. Tätä ilmentää esimerkiksi paljon käytetty ilmaus ”toisen polven maahanmuuttaja”, jolla viitataan Suomessa syntyneisiin henkilöihin⁸. Tuo ilmaus helposti häivyttää yksilön suomalaisuuden ja leimaa Suomessa syntyneetkin

sen tutkija Sari Pekkala arvioi, että kymmenessä vuodessa maahanmuutto muodostanee jo yli puolet Suomen väestönkasvusta. Uutisessa viitataan myös tilastokeskuksen tilastoihin, joiden mukaan Suomessa asuvat ulkomaisten kansalaiset synnyttävät keskimäärin 2,2 lasta, kun ”suomalaisnainen synnyttää keskimäärin 1,7 lasta”. Monikulttuuristen perheiden liiton puheenjohtaja Jonna Roos kirjoittaa yleisöastokirjoituksessaan (Helsingin Sanomat 1.2.2007), että Suomessa elää lähes 50 000 maahanmuuttajaa ”joiden puoliso on suomalainen. Lapsia näissä kaksikulttuurisissa liitoissa on yhteensä noin 40 000 (...)”. Roos kertoi minulle (kirjeenvaihto 5.2.2007) koonneensa tilastot Tilastokeskuksen julkaisusta Perhe 2005.

⁷ Suomen lainsäädännössä ”rotu” ja etnisyys on katsottu sellaisiksi ”arkaluontoisiksi henkilötiedoiksi”, joiden käsittelyä on säädelty lailla (Henkilötietolaki 1999).

⁸ Käsitteen ”toisen polven maahanmuuttaja” (second generation immigrant) merkityksistä ja ongelmista ks. myös Andersson 2005, 32; Hutnyk 2005, 351.

”jostain tulijoiksi”. Toisaalta maahanmuuttajaperheiden lasten ajattelussa ja toiminnassa vaikuttaa usein, erityisesti jos molemmat vanhemmat ovat maahanmuuttajia, myös kodin kulttuuri, jota usein määrittävät paitsi vanhempien kulttuuritausta myös koko perheen elämäntilanne ja asema maahanmuuttajina. Jos maahanmuuttajien lapset kiinnittyvät vanhempiensa etnisiin tai uskonnollisiin yhteisöihin, sillä on seurauksensa siihen, millaiseksi he itse ja toisaalta millaiseksi ympäristö heidän suomalaisuutensa näkee, ja tämän seurauksena todennäköisesti myös heidän rasismien kokemuksiinsa. Rajasin tutkimuksen kohdejoukosta pois myös ne lapset ja nuoret, joiden molemmilla vanhemmilla on maahanmuuttajatausta voidakseni jättää tarkastelun ulkopuolelle ensisijaisesti kulttuurieroiksi luonnehdittavissa olevat seikat, ja ne asiat, joiden voi ajatella johtuvan ennen kaikkea ihmisten erilaisista elämäntilanteista maahanmuuttajina.

Edellä selvittämäni rajauksen seurauksena monet rasismien ulottuvuudet eivät välttämättä tule näkyviin tutkimuksessani. Tällaisia tarkastelun ulkopuolelle jääviä asioita ovat esimerkiksi rasismien ja Suomen ulkomaalais- ja pakolaispolitiikan yhteen kietoutumiset, tai se, miten yksilön ja hänen perheensä taloudellinen asema voi olla kytköksissä rasismien kokemuksiin. Nämä kysymykset olisivat todennäköisesti tulleet tarkasteltaviksi jos esimerkiksi pakolaisina Suomeen tulleet lapset ja nuoret olisivat kuuluneet tutkimuksen kohdejoukkoon (ks. esim. Lithman & Andersson 2005, 14; Evaldsson 2005, 783). Perustelen rajaukseni sillä, että jo muutoinkin heterogeenisen kohdejoukon kokemusten analyysi on edellyttänyt monien eri asioiden huomioimista. Jos asetelmaan olisi lisätty vielä erilaisten maahanmuuttajaperheiden sosio-ekonomisen aseman ja muiden heidän arkeaan määrittävien asioiden tarkastelu, työn painopiste olisi helposti siirtynyt rasismien tutkimuksesta maahanmuuttajatutkimukseen. Lopulliseksi kohdejoukoksi tulivat näin lapset ja nuoret, jotka ovat viettäneet Suomessa suuren osan elämästään tai koko elämänsä. He ovat joko ulkomailta adoptoituja tai heidän toinen (biologinen) vanhempansa on taustoiltaan suomalainen ja toinen jostain muualta.

Rajaukseni mahdollisti keskittymisen sellaiseen rasismiin, jossa jonkun ihmisen erilaisuus rakentuu ensisijassa hänen (todellisista tai oletetuista) siteistään Suomen ulkopuolelle, siis ei esimerkiksi siitä, että hän ei osaisi toimia muiden tavoin suomalaisessa yhteiskunnassa. Jos pelkät siteet toisaalle

kyseenalaistavat kuulumisen suomalaisiin, olemme tekemisissä sellaisten ajattelutapojen kanssa, joissa kansat ajatellaan toisistaan erillisiksi (ks. Malkki 1992; 1995). Tällainen ajattelutapa on kytköksissä näkemyksiin rodusta silloin, kun se nojautuu perintötekijöihin kansoja ensisijaisesti määrittävinä asioina. Geneettisen eli rotuoppeihin nojaavan ja kulttuurisen rasismien välinen ero on hyvin liukuva, enkä pidä tuota erottelua aina kovin tarkoituksenmukaisenakaan (vrt. Hall 1992, 301). Stuart Hall kuvaa kulttuuriseksi rasismiksi tilannetta tai olosuhdetta, jossa siellä, mihin meidän ajatellaan kuuluvan ”olemme kaikin puolin hyväksyttäviä”, mutta kun ”sekoitumme syntyperäiseen väestöön, silloin on ihonvärin, kielen, tapojen uskontojen ja arvojärjestelmien eroilla suuri merkitys” (emt., 301). Keskustelu kulttuuri-eroja korostavasta ja eri kulttuureja eri tavoin arvottavasta rasismista ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tällaiseen rasismiin ei voisi sisältyä aineksia myös vanhoista rotuopeista. Essentialistiset ajatukset ja puhutavat joistain ”syntyperäisistä” väestöistä, ja näiden puhetapojen tuottamat eronteot, palautuvat lopulta näkemyksiin rodusta. Kun tällaisille ajatuksille pohjautuva erilaisuus käännetään tai kääntyy joitakin yksilöitä tai ryhmiä vastaan, on perusteltua tarkastella erontevoja ja niiden seurauksia rasismina.

Edellä kuvatuilla rajauksilla tulin luoneeksi kohdejoukon, joka todennäköisesti, arkitietoni mukaan, kohtaa vähemmän rasismia kuin monet maahanmuuttajat, maahanmuuttajien lapset tai vaikkapa suomalaiset romani-lapset. Tavoitteeni ei kuitenkaan ole ollut selvittää, saati verrata, eri ryhmien kokeman rasismien määrää. Kuvatessani rasismien ilmenemistä ja vaikutuksia Suomessa joidenkin lasten ja nuorten arjessa, toivon tämän tutkimuksen valottavan samalla myös muiden kuin kohderyhmään kuuluvien ihmisten rasismien kokemuksia, edes osaa niistä. Tätä kautta toivon löytyvän myös uusia välineitä rasismien vastustamiseen.

Transnationaalit juuret

Etsin pitkään käsitettä, jonka avulla voisin nimetä tutkimukseni varsin heterogeenisen kohdejoukon. Kaikki niin arkipuheessa kuin tutkimusteksteissä usein käytetyt ilmaukset tuntuivat ongelmallisilta. Jotkut niistä olisivat rajanneet osan ihmisistä kohdejoukon ulkopuolelle. Toiset, esimerkiksi ”mo-

nikulttuuristen perheiden lapset” tai ”etnisiin vähemmistöihin kuuluvat” olisivat joko tuottaneet kohdejoukolle sellaisia ominaisuuksia, joita en katsonut voivani olettaa, tai ne olisivat saattaneet kyseenalaistaa heidän identiteettinsä suomalaisina. Stuart Hallia (1992, 306) lainaten: ”Rasistisessa kielenkäytössä kaikki muut ovat etnisiä ryhmiä”. Ulkomaisessa, erityisesti englannin kielisessä tutkimuskirjallisuudessa erilaiset ”rodun” käsitteestä johdetut ilmaukset, kuten *mixed race* tai *transracial*, eivät käänny ongelmita suomen kieleen. Lisäksi nekin olisivat ikään kuin valmiiksi määrittäneet jotain, minkä mahdollista olemassaoloa ja luonnetta halusin tutkia.⁹ Moniin nimeämisiin näytti sisältyvän myös rodullistamisen vaara. En halunnut joutua tilanteeseen, jossa tutkijana jaottelen ihmisiä erilaisiin ”rotuluokituksiin”, joihin he eivät ehkä halua tulla kategorisoiduiksi, ja joiden mielekkyyden he mahdollisesti kyseenalaistaisivat.

Päädyin ilmaisuun lapset ja nuoret, joilla on *transnationaalit juuret*. Käsitteestä transnationaali on tullut erityisesti muuttoliikkeitä ja ihmisten liikkuvuutta käsittelevässä tutkimuksessa niin keskeinen, että jotkut tutkijat puhuvat tutkimuksen transnationaalista käänteestä (esim. Faist 2004 a, 11; vrt. Ong 1999, 8–24). Valtaosa niistä teoretisoinneista ja keskusteluista, joita käsitteen alla on käyty (esim. Hannerz 1996; Ong 1999; Vertovec 1999; Faist 2000; Bryceson & Vuorela 2002; Levitt & Waters 2002 a; Povrzanovic Frykman 2004), jää tämän tutkimuksen kysymyksenasettelujen ulkopuolelle. Ne ovat kuitenkin tarjonneet tärkeän teoreettisen kehikon, jonka avulla pohtia kysymyksiä yksilöiden ja ryhmien suhteista eri paikkoihin, noita suhteita määrittävistä tekijöistä ja niiden määrittämistä identiteeteistä. Keskeistä tässä on ajatus siitä, että ihmisillä on monenlaisia valtio- ja kansal-

⁹ Kaikkien rodullistettuja kategorisointeja kuvaavien ilmausten käyttäminen tuottaa helposti asetelman, jossa kategoria ajatellaan identiteetiksi, ja tuo identiteetti typistetään sitten kategoriaksi, joka ei anna mahdollisuuksia tarkastella identiteettejä kompleksina, muuttuvina ja monin tavoin ristiriitaisina. Näin esimerkiksi ilmauksen ”mixed race” käyttäminen voi johtaa siihen, että ”rodun” erityiset merkitykset tutkimussubjekteille otetaan tutkimuksen lähtökohdaksi, ei tutkimuksen kohteeksi. ”Mixed-race” kategorisoitujen ihmisten tutkimusteksteissä saamista usein suorastaan patologisoivista määrittelyistä ks. esim. Gilbert 2005.

lisuusrajat ylittäviä siteitä. Noilla siteillä on erilaisia merkityksiä ja ne määrittävät myös ihmisten mahdollisuuksia kuulua johonkin. Myös juurimetafora viittaa niihin suhteisiin, joita ihmisillä on paikkoihin, muihin ihmisiin ja kulttuureihin. Kysymys juurista on tärkeä pohdittaessa sitä, miten siteemme ja suhteemme eri paikkoihin ovat muovaamassa identiteettejämme (Malkki 1992, 24).

Metaforalla transnationaalit juuret on, kuten metaforilla yleensä, heikkoutensa. Kansoja ja kansakuntia koskevissa puhetavoissa juurimetafora on ollut keskeinen. Ajatus, että yksilöt kiinnittyvät aina johonkin kansaan ja kansat aina johonkin maaperään on kasvien maailmaan ja sen myötä vahvasti luontoon viittaavan juurimetaforan avulla esitetty ikään kuin luonnolliseksi asiaksi (Malkki 1992). Kansakuntien rakentamisprojektit ovat edellyttäneet ”traditioiden tehtailua”, omien yhteisten juurien selittämistä ja sepittämistä puolustettaessa suvereniteettiä ja omistusoikeuksia (Ruuska 2004, 78–81). Kun ”meidät” on haluttu esittää jollain tapaa yhtenäisenä, yhteisen historian ja ennen kaikkea myönteisiä yhteisiä ominaisuuksia omaavana joukkona, eroa muihin on tehty turvautumalla myös rasistisiin ajattelu- ja toimintatapoihin (Balibar 1991, 49). Rasismin ja nationalismin suhdetta tutkineen Etienne Balibarin mukaan rasismi on niin sisään rakentunut nationalismiin, tai oikeammin erilaisiin nationalismeihin, ettei sitä pitäisi tarkastella vain nationalismin ilmauksena, vaan keskeisenä nationalismeissa vaikuttavana ja niitä muokkaavana ilmiönä (emt., 54). Juuripuhe, vahvoine kytköksineen rasistisiin ja nationalistisiin diskursseihin, häivyttää helposti kansallisuuden ja etnisyyden konstruktivistiset piirteet, ja sen todellisuuden, jossa ihmisillä on monenlaisia siteitä eri paikkoihin.

Geenitutkimus on osoittanut, että ihmisryhmistä, puhutaanpa sitten ”roduista” tai kansoista, löytyy jokaisesta monenlaista geeniperimää. Yhteiskuntatieteilijät ja kulttuurintutkijat puolestaan ovat korostaneet sitä, miten myös kaikki kulttuurit ovat erilaisten kohtaamisten, vieraiden vaikutusten omaksumisen ja erilaisten kulttuurien sekoittumisen tulosta (Hall 1999, 55). Ajateltiinpa juuret sitten perimän tai sosiaalisten suhteiden ja kulttuurin ilmentäjiksi, ne ovat monikossa ja harottavat eri suuntiin. Kun vielä 1960-luvulla suomalaiset koulujen oppikirjat opettivat ihmiskunnan jakautuvan eri rotuihin, 2000-luvulla ne kertovat nykyihmisen matkasta Af-

rikasta maapallon muille alueille.¹⁰ Meillä kaikilla, jokaisella suomalaisella-kin, on siis transnationaalit juuret. Vaikka suomalaisten juuria ei lähdetäisi jäljittämään Afrikkaan saakka, niiden on yleensä esitetty ulottuvan Suomen valtion (niin nykyisten kuin entistenkin) rajojen ulkopuolelle. Niiden suunta on tosin vaihdellut kulloistenkin poliittisten intressien mukaan (Ruuska 2004, 83–91).

Tutkimusaiheeni rajaa tästä meidän kaikkien joukosta kohderyhmäksi sellaiset lapset ja nuoret, joiden arjessa transnationaalit juuret nousevat erityisen merkityksellisiksi ja tuottavat heistä muista eroavan ryhmän. Näin voidaan ajatella tapahtuvan silloin, kun ympäristö tunnistaa tai olettaa joidenkin ihmisten juuret (myös) Suomen ulkopuolelle ja he joutuvat tämän seurauksena pohtimaan ja selittämään omia juuriaan.

Ilmaisu transnationaalit juuret uskon tavoittavani tämän tutkimuksen kannalta keskeisiä kohdejoukon erityispiirteitä. Etuliite *trans* viittaa sekä kulttuurisiin prosesseihin ja muutoksiin että tilassa liikkumiseen, rajojen ylittämiseen. Rasismin kohteeksi joutuu yleensä, ainakin suomalaisessa yhteiskunnassa, henkilö, jonka (tai jonka esivanhempien) oletetaan siirtyneen muualta, omalta paikaltaan meidän keskuuteemme, ja joka tämän seurauksena ajatellaan erilaiseksi kuin me. Käsite *transnationaali* pitää sisällään ajatuksen nimenomaan kansallisten tai valtiollisten rajojen ylittämisestä (Hannerz 1996, 6; Faist 2004 a). Käsite on toisinaan suomennettu ylijarjaiseksi (esim. Hautaniemi 2004; Hirsiaho, Korpela & Rantalaiho 2005). Tuo suomennos kuitenkin häivyttäisi tässä tutkimusasetelmassa ja muutoinkin transnationaalin määritelmässä keskeisen ajatuksen kansallisvaltioiden ja ”asioiden kansallisen järjestyksen” (ks. Malkki 1995) merkityksistä pohdittaessa ihmisten mahdollisuuksia kuulua jonnekin tai johonkin ryhmään. Kansallisvaltioiden rajat ja valtioiden harjoittamat politiikat ovat aina mukana määrittämässä,

¹⁰ Esimerkiksi peruskoulun viidesluokkalaisille tehty oppikirja Koulun ympäristötieto 5 (Otava 1999, s 184) kertoo nykyihmisten eläneen jo 200 000 vuotta sitten Afrikassa, mistä ihmiset sitten levittäytyivät eri puolille maapalloa. Ihmiskunnan yhteisiä, Afrikkaan ulottuvia juuria koskevasta keskustelusta ks. esim. Brah 2000, 286. Tieteen kuvalehti (nro 17/2005) esittelee suomalaisille Genographic-tutkimushanketta ja siihen liittyvää mahdollisuutta selvittää geenitutkimuksen avulla (ja maksamalla 100 euroa) omien esivanhempien Afrikasta alkaneita kulkureittejä.

rajoittamassa tai mahdollistamassa paitsi ihmisten liikkumista, myös heidän suhdettaan paikkoihin, niissä eläviin yhteisöihin ja yhteiskuntaan yleensä (Ong 1999, 15–16; Faist 2004 a, 13; ks. myös Huttunen 2002, 338). Kun lähtöajatukseni on ollut, että rasismia kohtaavat ennen kaikkea ne, joiden ei katsota kuuluvan suomalaisiin tai olevan yhtä suomalaisia kuin muut, halusin konstruoida kohdejoukon, joka toisaalta täyttää määrätty suomalaisuuden kriteerit (kansalaisuus, kulttuurinen kompetenssi), mutta jonka suomalaisuus saattaa siitä huolimatta kyseenalaistaa arjen kohtaamisissa siksi, että näiden ihmisten ajatellaan ”oikeasti” tai ”juuriltaan” kuuluvan jonnekin muualle.

Trans siis tarkoittaa joidenkin rajojen ylityksiä. Rajojen ylityksistä seuraa uusiin paikkoihin kiinnittymisiä, mutta samalla se vihjaa myös, ainakin jonkinasteisiin, paikoista irtautumisiin. Juurilla taas viitataan yleensä jonnekin kiinnittymiseen. Tähän metaforaan liittyy – niin arkipuheessa, nationalistisissa diskursseissa kuin monesti tutkimusteksteissäkin – yleensä vahvasti ajatus identiteettien kiinnittymisestä paikkoihin, tai oikeammin johonkin paikkaan, jopa siinä määrin, että paikoista irtautumisesta puhutaan juurettomuutena (Brah 1996, 197; Malkki 1992, 25). Tällainen ajattelu on estänyt näkemästä sitä, miten monin tavoin ihmiset voivat kiinnittyä myös yhtäaikaaisesti eri paikkoihin. Vahvasti perimää painottava juuripuhe – kiinnittäessään yksilöt tai kansat vielä ensisijaisesti aina vain yhteen paikkaan – ohittaa myös sen tosiasian, että ainakin geneettiset juuret kulkevat aina vähintään kahta (neljää ja niin edelleen) reittiä.

Juurimetafora esiintyy siis etenkin sellaisissa ajattelutavoissa, joita rasismien tutkimuksessa tulisi välttää tai tarkastella kriittisesti. Tällaisia ovat esimerkiksi perimän merkityksen korostaminen ja yleensä asioita luonnollistavat ja sen myötä essentialisoivat puhuvat sekä näihin nojautuvat nationalistiset diskurssit. Olen kuitenkin halunnut tuoda juurimetaforan tämän tutkimuksen käsitteistöön nimenomaan kyseenalaistaakseni siihen vahvasti kiinnittyviä, essentialisoivia (ks. Malkki 1992, 28–31) merkityksiä ja ajatusta.

Juuret voi ajatella ja argumentoida myös toisin: erilaisina siteinä, sosiaalisina suhteina ja kulttuurisina merkityksinä, jotka – samalla kun kiinnittävät meitä kansallisvaltioihin – myös väistämättä kyseenalaistavat asioiden kansallista järjestystä (ks. Ruuska 2004). Juuret, monikossa, ulottuvat eri

suuntiin ja eri paikkoihin. Juurilla viitataan yleensä historiaan, johonkin alkuperään, paitsi omaan myös vanhempiemme ja esivanhempiemme elämään jossain paikassa. Jo siksi ne pitäisi nähdä ennemminkin rihmastoina, joita valtioiden rajat eivät koskaan pysty täysin rajoittamaan tai katkaisemaan – ainakaan jos mennään riittävän kauas historiaan.

Juurilla voidaan lisäksi ajatella olevan muitakin ulottuvuuksia. Juurimetafora ei välttämättä sisällä lähtöoletuksia siitä, mistä side, ”juuristo” rakentuu. Sen ei tarvitse rakentua pelkästään tai lainkaan perimästä. Sen ei myöskään tarvitse viitata kauas historiaan tai edes edelliseen sukupolveen. Voimme puhua myös juurtumisesta, jonnekin kiinnittymisen kautta tapahtuvasta oman paikan rakentumisesta, tässä ja nyt. Juurimetafora voi siis myös pitää sisällään ajatuksen mahdollisuudesta kuulua sinne, minne yksilö on kasvamisen ja elämisen myötä kiinnittynyt, juurtunut. Juurimetaforaa voi, transnationaalissa viitekehyksessä, käyttää siis yhtälailla ihmisiä, ryhmiä ja paikkoja yhdistävänä kuin erottavana ja rajoja tuottavana lähtökohtana (vrt. Ruuska 2004).

Pidän tärkeänä sitä, että käyttämäni metafora ja tapani määritellä tutkimuksen kohdejoukkoa mahdollistaa siihen kuuluvien ihmisten suomalaisuudenkin tunnustamisen. Kielikuvalla transnationaalit juuret haluan korostaa sitä, että näillä ihmisillä juuret ovat sekä että, täällä ja jossain muualla. Osa heidän juuristaan kiinnittää heidät tavalla tai toisella johonkin, joka yleisissä ajattelutavoissa määritellään Suomen ja suomalaisuuden ulkopuolelle. Lähden kuitenkin ajatuksesta, että juurimetaforaan yleensä liitettyjä itsestään selvinä pidettyjä ajatuksia voi kyseenalaistaa, jos tutkimusasetelma rakennetaan siten, ettei ennalta oteta kantaa noiden juurten luonteeseen, vahvuuteen tai merkityksiin kohdejoukkoon kuuluvien ihmisten arjessa (vrt. Malkki 1992). Voi olla, että toisaalle jäljitettävissä olevilla juurilla ei ole jonkun ihmisen elämään sen kummempaa merkitystä kuin ehkä yksilön tieto siitä, että osa hänen esivanhemmistaan on elänyt jossain muualla. Jollekin toiselle nuo juuret taas voivat olla keskeinen osa identiteettiä siitäkin huolimatta, että hänellä on juuret myös Suomeen.

Vaikka ympäristö kyseenalaistaisikin jonkun ihmisen kuulumisen suomalaiseen, jo kasvaminen Suomessa, ja kohderyhmäni kohdalla vanhempien tai toisen vanhemman suomalaiset juuret, kiinnittävät yksilön suomalaiseen

”maaperään”. Ulkomailta adoptoitujen kohdalla näiden juurien ”geneettinen ulottuvuus” puuttuu, mutta voimmeko väittää, ettei (lähes) koko elämänsä Suomessa kasvanut lapsi juurtuisi lainkaan Suomeen? Juuret, yksilön siteet perheeseen, sukuun ja sen kautta kansaan, syntyvät myös sosiaalisen, hoivan ja rakkauden ja kasvatuksen kautta (Carsten 2000; Howell 1999 ja 2006, 75–82; Wade 2002, 79–90). Joidenkin lasten on vaikeampi osoittaa tällaisten juurien olemassaoloa. Silti elämä ja kasvaminen Suomessa tuottaa yksilölle juuret, ainakin jonkinlaisen kuulumisen tunteen kasvupaikkaan. Juurtuminen on kuitenkin vaikeampaa tai ainakin tavallista monimutkaisempi prosessi, jos ympäristö kyseenalaistaa jonkun oikeuden tai mahdollisuuden kuulua ”tänne”, olla täällä kotonaan (Brah 1996, 4).

Yhteiskuntatieteilijänä ja kulttuurin tutkijana ajattelen juuret ennen kaikkea sosiaalisiksi ja kulttuurisiksi. En kuitenkaan halua väittää, että perimä olisi täysin merkityksetön asia, kun puhumme yksilöiden kuulumisen tunteista ja kokemuksista. Kehoaamme muokkaavina tekijöinä geeneillä on merkityksensä siinä, minne jonkun yksilön juuret oletetaan, miten yksilöt sen seurauksena asemoituvat rasismien tuottamissa sosiaalisissa suhteissa ja millaisia ”kuulumisen paikkoja” ympäristö heille tämän seurauksena tarjoaa. Perimällä voi olla merkityksensä yksilölle ja hänen subjektiivisille paikkaan tai ryhmään kuulumisen tunteilleen myös silloin, kun ympäristö ei tuota perimää tunnista. Edellä luonnehtimani essentialisoivat – usein myös morali-soivat tai romantisoivat, jopa henkistä kokemusta korostavat (Malkki 1992) – juuridiskurssit ovat osa sitä ”sosiaalista tarinavarantoa” (Hänninen 2000, 50–52), joka tuottaa mallitarinoita yksilöille henkilökohtaisten kokemusten jäsentämiseen. Ajatusleikkini voimme kysyä itseltämme, mitä muuttuisi, jos saisimme kuulla, että joku esivanhemmistamme on ollut romani, tai kiinalainen, tai venäläinen aatelinen, vai sittenkin venäläinen maaorja, tai egyptiläinen tai... Mutta yhtä tärkeää on kysyä, miksi esimerkiksi minun (äidin puolelta) karjalaiset sukujuureni eivät ole pakottaneet minua koko elämäni aikana juurikaan pohtimaan noiden juurien merkitystä, kun taas lasteni juuret Etiopiaan näyttäytyvät heidän arjessaan jatkuvasti neuvoteltavana asiana. Yksi tämän tutkimuksen lähtökohta on, että voimme tunnistaa rasismia paitsi tilanteista, joissa juuridiskurssien moraaliset ja muut ulottuvuudet (ks. Malkki 1992, 29–33, 37–38) korostuvat, myös sellaisista olosuhteista, joissa

”jotkut juuret” näyttäytyvät merkityksellisempinä kuin jotkut toiset juuret. Tärkeää on kysyä, miksi ja milloin jotkut asiat muodostuvat keskeiseksi osaksi identiteettiä (Brah 1996, 198).

Juurimetafora ei siis pakota yhteiskuntatieteilijää pitäytymään geenejä ja geeniperimää koskevissa keskusteluissa. Tässä yhteydessä haluan kuitenkin samalla korostaa sitä, ettei geenitutkimus kyseenalaista lähtökohtiani, päinvastoin. Geenitutkimus ja luonnontieteet yleensä ovat ennemminkin kyseenalaistaneet rasististen ideologioiden tukipylväät, oletukset roduista tai kansoista, jotka olisivat määriteltävissä suoraan tai ensisijaisesti geenien ja perimän kautta, ja jotka voisi paikantaa vain yhteen paikkaan (esim. UNESCO 1969; Appiah 1985; Witzig 1996; Graves 2001; Rothman 2003).

Vaikka kaikilla suomalaisillakin voidaan ajatella olevan transnationaalit juuret, siis esivanhempien kautta siteitä moniin kansoihin, useimpien ihmisten elämässä ne eivät aktualisoidu. Ihmisillä ei välttämättä ole tietoa sukujuuristaan kovin monen sukupolven päähän. Ja vaikka tuota tietoa olisi, sitä ei ole tarvinnut erityisesti pohtia eikä vaalia. Suomessakin vahvasti vaikuttaneet kansakunnan rakentamisprojektit eivät ole aina kannustaneet etsimään siteitä muihin kansoihin. Toisaalta juuri rotuopit ovat olleet myös murta-massa ajatusta kansasta vailla siteitä muihin kansoihin. Yksi keino välttyä kuulumasta joihinkin, rasististen oppien mukaan alempiarvoisiin ryhmiin, on ollut kuulia joihinkin muihin. Näin myös suomalaiset, liittyessään innolla valkoiseen eurooppalaiseen sukuun, tulivat aikoinaan samalla hyväksyneeksi rasististen oppien mukaan rakennetut sukupuut, ajatukset roduista ja kansojen välisestä eriarvoisuudesta. (Ruuska 2002, 61–71)

Tiede on vahvasti kyseenalaistanut rotuopit, mutta silti niillä on yhä merkitystä yhteiskuntaelämässä. Vaikka tutkijat puhuvat ”roduista” sosiaalisina kategorioina, vanhoille rotuopeille rakentuvat näkemykset elävät arjessa sitkeästi, myös nuorten keskuudessa (esim. Ervasti 2006, 36). Tämä asettaa perimän merkitysten ja sukulaisuuksien kysymykset myös yhteiskuntatieteilijöiden tarkasteltaviksi. Yhteiskuntatieteilijänä tehtäväni on kysyä, miten ”juuriajattelu” eri muodoissaan on muokannut ja edelleen rakentaa sosiaalisia suhteita ja rakenteita. Voin yrittää kartoittaa erilaisia juuridiskursseja ja niiden merkityksiä ihmisten arjessa. Rasismin tutkijana keskityn niihin ilmiöihin, joissa eksklusiivinen, jotkut ihmiset ”meidän” joukosta poissulkeva juuriajattelu tuottaa ja uusintaa epätasa-arvoisia valta- ja alistussuhteita. Ra-

sismin tutkijana haluan olla myös antirasismien tutkija: paitsi etsiä ja tutkia ihmisten keinoja kyseenalaistaa ja vastustaa rasismia, myös esittää ja koetella vaihtoehtoja vallitseville tavoille selittää asioita.

1.3. Väitöskirjan rakenne

Artikkeliväitöskirjana työ rakentuu kahdesta osasta, josta toisen muodostaa käsillä oleva yhteenveto (luvut 1.–6.), ja toisen osan kuusi erillistä aiemmin julkaistua artikkelia. Nämä yhdessä tuottavat kuvauksen etnografisesta tutkimusprosessista, jonka aikana olen etsinyt tietoa rasismista suomalaisessa yhteiskunnassa ja erityisesti lasten ja nuorten arjessa. Kyseessä on ensisijaisesti tutkimus rasismista, sen eri muodoista ja myös tavoista tutkia sitä. Samalla työssä rakentuu epätäydellisiä, mutta tämän tutkimuksen puitteissa perusteltuja kuvauksia transnationaalien juuriensa kanssa kasvaneiden lasten ja nuoren elämästä Suomessa aikana, jona suomalaisesta yhteiskunnasta on alettu puhua entistä monikulttuurisempaan (ks. Huttunen & Löytty & Rastas 2005).

Tämän yhteenvedon luku kaksi esittelee tutkimuksen teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat. Työn keskeisin käsite, rasismi, jota olen jo edellä alustavasti määritellyt, saa yksityiskohtaisemman esittelynsä artikkelissa *Rasismi: Oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia* (artikkeli I). Tarkastelen siinä eri tapoja määritellä ja tutkia rasismia ja esittelen myös aiempaa suomalaista rasismien tutkimusta.

Tämän yhteenvedon luku kolme on kuvaus tutkimuksen toteuttamisesta. Kerron miten olen rakentanut tutkimuksen kenttää, tai oikeammin kenttiä. Luvussa 4. kuvailen tutkimuksen aineistoja ja analyysia. Samalla selvitän sitä, miten työn toteuttamistapa ja sen taustalla olevat metodologiset sitoumukseni ovat olleet vaikuttamassa tutkimuskysymysten syntyyn ja valintaan. Näin haluan myös perustella väitöstutkimukseen sisällyttämäni artikkelien aiheita, eli yksityiskohtaisempaan analyysiin valitsemieni kysymysten keskeisyyttä ja merkityksellisyyttä ja samalla joidenkin asioiden rajaamista tarkastelun ulkopuolelle. Koska artikkelit pohjautuvat osin eri aineistoille, ja koska olen selittänyt analyysimenetelmiäni noissa artikkeleissa, esittelen luvussa neljä aineistot ja analyysimenetelmät vain yleisellä tasolla.

Luvussa 5 keskustelen tutkimuksen tuloksista. Kuvailen ensin yleisellä tasolla sitä, miten ja millaisena rasismi näyttäytyy pienten lasten, kouluikäisten ja nuorten toiminnan kentällä. Tämän jälkeen selvitän millaisen kuvauksen tutkimuksen kohteesta toisaalla julkaistut artikkelit (I–VI) yhdessä muodostavat. Luvun lopuksi listaan sellaisia tutkimuksen aikana syntyneitä kysymyksiä, jotka mielestäni ansaitisivat lisää tutkimusta, mutta joiden tarkempi tarkastelu ei ole ollut tässä tutkimuksessa mahdollista.

Artikkeleista sekä tästä yhteenvedosta (erityisesti luvusta 5) rakentuva kuvaus tutkimuksen kohteena olevien lasten ja nuorten ja heidän erilaisten toimintaympäristöjensä arjesta painottuu alkuperäisestä tutkimustehtävästä johtuen rasismiin. Kuvauksessa korostuvat näin kohdejoukon elämää varjostavat surut, huolet ja ongelmat. Kun lähtökohtana on ollut rasismin kokeminen ja sen vaikutus yksilöiden arjessa, kohdejoukkoa on väistämättä täytynyt tarkastella rasismin uhreina. Ajattelen tässä uhreiksi myös ne, jotka joutuvat vastustamaan itseensä kohdistuvaa rasismia.

Aineistoni ja kohtaamiset kentällä olisivat kuitenkin mahdollistaneet myös toisenlaisia kuvauksia. Huolimatta siitä, että rasismi asemoi ihmisiä epätasa-arvoisesti ja tuottaa monenlaisia vaikeuksia yksilöille, kohtaamillani lapsilla ja nuorilla on ollut paljon muutakin kerrottavaa. Rasismin kokemukset eivät edes korostu joidenkin tutkimukseen osallistuneiden kertomuksissa. Erilaisuudella ja siteillä Suomen ulkopuolelle on myös positiiviset puolensa (vrt. Andersson 2005, 30; Harinen 2000, 195–196, 214), joista monet ovat myös halunneet puhua. Positiiviset asiat korostuvat enemmän niiden ihmisten kertomuksissa, jotka ympäristö harvemmin noteeraa muualta tulleiksi. Silti nekin lapset ja nuoret, joilla on ollut muita enemmän rasismin kokemuksia, puhuivat elämästään sekä erilaisuuden ja jopa toiseuden kokemuksistaan myös myönteisiä asioita. Heidänkin kertomuksissaan on uskoa tulevaisuuteen, omaan tietoon ja taitoihin sekä, useimmissa tapauksissa, uskoa myös siihen, että suomalainen yhteiskunta voi muuttua.

Siinä erilaisuudessa, jonka transnationaalit juuret yksilöille tuottavat, on siis muitakin ulottuvuuksia kuin alistetun tai marginaaliin asetetun asema. Jotta tämän tutkimuksen tuottama kuvaus ei löisi kasvoille niitä lapsia ja nuoria, jotka ovat olleet valmiita kertomaan elämästään ja jakamaan hyvin kipeitäkin kokemuksiaan, ja jotta työni ei piirtäisi liian yksioikoista ja heidän todellisuuttaan vääristävää kuvaa, esitän lopuksi, luvussa kuusi, vielä yhden

kuvauksen. Se ei ole vaihtoehtoinen eikä vastakkainen totuus tutkimuksen kohteena olleista ihmisistä, vaan eräänlainen rinnakkainen kuvaus. Samalla se muistuttaa siitä, että etnografiat ovat aina osittaisia totuuksia jostain asiasta (Clifford 1986). Luku kuusi on eräänlainen tiivistelmä sellaisista tutkimusprosessin aikana esiin nousseista keskusteluista, jotka osoittavat, että transnationaalit juuret voivat tuottaa yksilöille myös monenlaista arvokasta sosiaalista ja kulttuurista pääomaa, joka väistämättä rikastuttaa koko yhteiskuntaa.

2. TUTKIMUKSEN TEOREETTISET JA METODOLOGISET LÄHTÖKOHDAT

Etnografinen tutkimusperinne voidaan ajatella joukoksi teorioita siitä, miten tutkimusta voi ja tulisi tehdä. Näin ajateltuna se on tämän tutkimuksen keskeinen teoreettinen lähtökohta. Sen yhtenä ominaispiirteenä pidetään sitä, että tutkimuskysymykset muotoutuvat tai vähintäänkin tarkentuvat tutkimusprosessin aikana. Kentällä olo ja työskentely antavat tutkijalle tietoa ja varmuutta siitä, mitä asioita tutkimuksen kohteeksi valitusta ilmiöstä tai kulttuurista pitäisi tutkia. Tämänkin tutkimuksen lähtökohtana oli etsiä yksityiskohtaisemmat tutkimuskysymykset kentältä. Tällaisessa asetelmassa tutkimuksen teoreettista viitekehystä, esimerkiksi kaikkia keskeisiä käsitteitä, ei voi kokonaisuudessaan määritellä tutkimusprosessin alussa, vaan se täydentyy ja saattaa muuttua prosessin aikana.

On vaikea kuvitella asetelmaa, jossa etnografi voisi aloittaa kenttätönsä täysin avoimin mielin. Esiymmärrys tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä, samoin kuin siitä, miten sitä tulisi tutkia, on jo kenttätöyön alkaessa rakentunut paitsi aiemmasta aihepiiriä käsittelevästä tutkimustiedosta toisinaan myös tutkijan henkilökohtaisten kokemusten kautta syntyneestä suhteesta tutkimuksen aihealueeseen (Powdermaker 1966, 19). Tiedetaustani on ollut vaikuttamassa esimerkiksi siihen, miten olen lähtenyt pohtimaan ja määrittelemään rasismia sekä rasismin ja muiden ilmiöiden välisiä suhteita. Olen edellä kertonut, miten myös kokemuksen kautta syntynyt tietoni rasismista Suomessa oli alusta asti motivoimassa tutkimusta ja vaikuttamassa tutkimusasetelman syntyyn. Tuo esitieto johti esimerkiksi tietynlaisen kohdejoukon valintaan, mikä puolestaan on rajoittanut muun muassa sitä, minkälaisia tutkimuskysymyksiä olen voinut asettaa. Lähtökohta olisi ollut

toisenlainen, jos nyt valitun varsin heterogeenisen kohdejoukon sijaan olisin halunnut tutkia esimerkiksi jonkun tietyn etnisen vähemmistöryhmän rasismin kokemuksia, tai vaikkapa ainoastaan adoptoitujen kokemuksia.

Myös poliittiset sitoumukseni, tässä ennen kaikkea antirasismi, ovat olleet keskeisiä tutkimusasetelman rakentumisessa. Sitoumus pohtia ja huomioida tutkimuksen poliittisia ulottuvuuksia juontuu erityisesti perehtymisestä feministisen tutkimuksen metodologiakeskusteluihin (esim. Harding 1987 a; Stacey 1988; Collins 1991; McClaurin 2001; Liljeström 2004). Tutkimuksen poliittisuutta ja tiedon paikantuneisuutta on korostettu myös niin antropologian etnografiakeskusteluissa kuin (muussakin) kulttuurintutkimuksessa. Nämä teemat ovat olleet keskeisiä myös jälkikolonialisissa suuntauksessa (Vuorela 1999). Edellä luetellut tutkimusperinteet jakavat ajatuksen siitä, ettei tutkimustieto ole koskaan neutraalia ja objektiivista. Se on aina tehty joistain lähtökohdista käsin, johonkin tarkoitukseen.

Tutkimuksen poliittisten ulottuvuuksien pohtiminen edellyttää muun muassa seuraavia kysymyksiä: Miksi (tätä) tutkimusta tehdään? Ketä se hyödyttää? Mikä on tutkijan suhde tutkimuksen kohteena oleviin ilmiöihin? Mitkä asiat mahdollisesti yhdistävät ja erottavat tutkijaa ja tutkimussubjekteja? Mitä tutkimuksesta voi seurata, ennen kaikkea niille, joista se puhuu? Tässä tutkimuksessa nämä kysymykset ovat muun muassa tuottaneet vaatimuksen etsiä prosessin aikana tapoja tehdä antirasistista rasismin tutkimusta. Tämänkin on suunnannut huomioni joihinkin kysymyksiin toisten jäädessä sen seurauksena vähemmälle huomiolle.

Tutkimusta ohjaavat tietoteoreettiset ja metodologiset sekä niihin sidoksissa olevat eettiset ja poliittiset periaatteet (ks. Harding 1987 c) suuntaavat valintoja, jotka vaikuttavat paitsi tutkimusaineistojen määrään ja laatuun, myös siihen, mitä aineistolta on mahdollista kysyä. Etnografinen kuvaus on aina osittainen kuvaus jostakin, ja sen sisältämät tutkimustulokset ovat aina monien valintojen lopputulos.

Rakennan seuraavassa perusteluja tutkimusprosessin aikana tekemilleni valinnoille selvittämällä millaisiin teoreettisiin ja metodologisiin perinteisiin ja keskusteluihin ne pohjautuvat. Esittelen työn paikantumisen yhteiskuntatieteiden eri tieteenaloilla ja suuntauksissa alaluvussa 2.1., minkä jälkeen alaluvussa 2.2. kuvailen lyhyesti millaista rasismin tutkimusta sekä lapsuuden ja nuoruuden tutkimusta työ edustaa.

On perusteltua vaatia, että tutkija paitsi perehtyy huolellisesti työtään ohjaaviin teoreettisiin keskusteluihin, myös kertoo niistä ja selvittää esimerkiksi käyttämänsä käsitteet riittävän seikkaperäisesti tutkimusteksteissään. Mitä useammalta suunnalta teoreettisen viitekehyksen rakennusaineokset on haettu, sitä enemmän on selitettävää. Etnografin toivotaan yleensä kuvaavan mieluiten yksityiskohtaisesti kenttätöiden eri vaiheet ja monien eri aineistojen monet erilaiset tuotantoehdot. Erilaiset aineistot edellyttävät erilaisia analyysimenetelmiä, mitkä nekin olisi selvitettävä. Etnografin pitäisi lisäksi vastata tutkijan paikantumisen ja sijoittautumisen vaatimuksiin eli selventää ja analysoida suhdettaan paitsi kentällä kohtaamiinsa ihmisiin myös tutkimuksen kohteena olevaan ilmiöön laajemminkin. Tämä edellyttää yleensä tutkijan erilaisten asemoitumisten näkyväksi tekemistä. Ihanteellinen etnografia kuvauksena jostakin sisältäisi myös riittävästi sellaista kuvailevaa osuutta, esimerkiksi aiheisto-otteita, joka kuljettaisi lukijankin kentälle. Näiden kaikkien vaatimusten tunnollinen noudattaminen tuottaisi todennäköisesti monisatasaivuisen tutkimustekstin. Siksi esittelen tässä teoreettista viitekehystä vain lyhyesti. Se tarkentuu luvuissa kolme ja neljä, joissa esittelen tutkimuksen toteuttamista, aineiston tuottamista ja joiltain osin myös sen analyysia. Nämä täsmentyvät artikkeleissa (I–VI), joissa käyttämäni käsitteet saavat tarkemmat määrittelynsä suhteessa kunkin artikkelin kysymyksiin ja tutkimustehtäviin.

2.1. Monitieteisyys lähtökohtana

Monitieteisyys on yksi tämän tutkimuksen lähtökohdista. Työ, samoin kuin aiemmat opintoni, on tehty laitoksella, jossa vaikuttaa kolme tieteenalaa: sosiologia, sosiaaliantropologia ja sosiaalipsykologia. Rajat näiden tieteidenvälillä ovat monessa mielessä häilyviä ja epätarkkoja, vaikka ne tuottavat myös erilaisia kysymyksiä ja toisistaan poikkeavia tapoja tutkia maailmaa. Tutkijaidentiteettini kiinnittyy edellä mainituista vahvimmin antropologiaan ennen kaikkea sen erityisen metodin eli etnografian kiehtovuuden vuoksi.

Tässä tutkimuksessa vaikuttavat myös monet jo lähtökohdiltaan monitieteiset suuntaukset – kulttuurintutkimus, feministinen tutkimus sekä jälkikolonialinen tutkimus – joiden historia yhtyy monilta osin edellä mainit-

tuihin tieteenaloihin. Nämä suuntaukset osana työn teoreettista viitekehystä toisaalta helpottavat esimerkiksi sosiologian ja antropologian näkökulmien yhdistämistä, mutta samanaikaisesti ne levittävät tutkimuksen teoriakehikkoa entistä laajemmalle alueelle, myös yhteiskuntatieteiden ulkopuolelle. Toisaalta sitä sitovat yhteen esimerkiksi sellaiset suuntaukset kuten strukturalismi ja jälkistrukturalismi, symbolinen interaktionismi ja marxilainen tutkimusperinne.

Strukturalismi kiinnitti huomion kielen merkityksiin yhteiskuntaelämässä ja kulttuuristen merkitysten tuotannossa. Symbolinen interaktionismi korosti enemmän yksilön toimijuutta, ja on antanut paljon aineksia myöhemmille identiteettikeskusteluille. Marxilainen tutkimusperinne on paitsi korostanut yhteiskuntaelämän materiaalisia ja taloudellisia reunaehtoja, myös, ja tämän tutkimuksen näkökulmasta erityisesti, tuottanut aineksia keskusteluun yhteiskunnallisesta vallankäytöstä. Yhteiskunnallisia suhteita tulisi aina tarkastella myös valtasuhteina. Nämä suuntaukset ovat merkittävä osa sekä sosiaaliantropologian että sosiologian historiaa. Ne ovat valikoituneet myös kulttuurintutkimuksen ja muiden edellä mainitsemiäni, tässä tutkimuksessa hyödynnettävien uudempien suuntausten teoriaperustaksi monista syistä. Ensinnäkin toisiaan täydentävinä ne tekevät mahdolliseksi tarkastella samanaikaisesti yksilön kokemusta, yhteiskunnallisia suhteita ja rakenteita sekä kulttuurisia merkityksiä. Toiseksi, ennen kaikkea diskurssin käsitteen kautta, niiden avulla on mahdollista ulottaa valtasuhteiden tutkiminen näille eri tasoille.

Etnografinen tutkimusperinne, kulttuurintutkimus sekä feministinen tutkimus ovat paitsi jakaneet monet ajatukset tieteen teon tavoista myös kohdistaneet kiinnostuksensa pitkälti samoihin ilmiöihin ja kysymyksiin. Tällaisia kysymyksiä ovat esimerkiksi erot ja niiden merkitykset, yhteiskunnallisen vallankäytön eri muodot, alistettujen asema, keskustelut identiteeteistä ja identiteettipolitiikasta ja niin edelleen. Ennen kaikkea näitä suuntauksia yhdistää ajatus mahdollisuudesta paikata yksittäisten teorioiden ja suuntausten puutteita monitieteisellä lähestymistavalla, jossa eri tieteenaloja ei ajatella erillisiksi saarekkeiksi.

Haluttomuus sitoutua vahvasti vain joidenkin tieteenalojen tai suuntausten tarkastelutapoihin ja käsitteistöön johtuu paitsi tiedetaustastani myös tutkimusaiheestani. Rasismi, sekä sitä tuottavien sosiaalisten ja kulttuuris-

ten tekijöiden että sen seurausten näkökulmasta, on niin kompleksinen yhteiskunnallinen ilmiö, että sen ymmärtäminen ja jäsentäminen edellyttää monitieteistä lähestymistapaa (Goldberg & Solomos 2002, 2). Antropologinen tutkimus on jo pitkään ammentanut näkökulmia ja käsitteistöä edellä mainituista keskusteluista erityisesti diasporaa, monikulttuurisuutta, muutoliikkeitä, rasismia, etnisyyttä ja näihin kytkeytyviä ilmiöitä käsittelevässä tutkimuksessa (Malkki 1995, 513–515). Tässä tutkimuksessa monitieteistä lähestymistapaa puoltaa myös pyrkimys tarkastella lapsuutta ja nuoruutta sekä elämänvaiheena että erityisesti asemana yhteiskunnassa. Poliittisista sitoumuksistani seurannut paikoin toimintatutkimuksellinenkin kenttätöskentely on sekin edellyttänyt monitieteisyyttä, jos monitieteisyydeksi ymmärretään myös pyrkimykset ja mahdollisuus keskustella erilaisilla foorumeilla (vrt. Malkki 1995, 516). Esimerkiksi keskustelu kasvatustyön kentällä toimivien kanssa on edellyttänyt valmiutta puhua erilaisuudesta, monikulttuurisuudesta ja rasismista myös soveltavien tieteiden kuten kasvatustieteen tai sosiaalityön tutkimuksen näkökulmista.

Monitieteisyys lähtökohtana voi johtaa siihen, ettei edes tutkimuksen keskeisille käsitteille löydy yhtä ainoaa sopivaa määritelmää. Tähän johtopäätökseen olen tullut esimerkiksi rasismin käsitteen kohdalla (ks. artikkeli I). En pidä tätä kuitenkaan ongelmana. Eri tieteenaloilta ja keskusteluista ammentaminen mahdollistaa sellaisen refleksiivisen¹ tutkimusotteen, jossa jatkuva tutkimuksen lähtökohtien ja käsitteiden käyttökelpoisuuden testaaminen tuottaa samalla uutta tietoa niin tutkimuksen kohteena olevista ilmiöistä kuin eri tutkimustraditioihin sisältyvistä ongelmista. Esimerkiksi monet rasismin tutkimuksessa käytetyt, rodullistettuja ryhmiä ja identiteettejä kuvaavat käsitteet (esim. black, white, mixed-race, transracial) ovat ongelmallisia tai vaikeasti sovellettavia tutkittaessa rasismia Suomessa, ja erityisesti vielä lasten ja nuorten arjessa. Näin tutkimuskysymykseksi nousee väistämättä paitsi se, millaisia kategorisointeja Suomessa tehdään, myös näiden kategorisointien politiikka. Näiden tutkiminen on edellyttänyt katseen

¹ Käytän niin ulkomaisessa kuin suomalaisessakin tutkimuskirjallisuudessa vakiintunutta termiä refleksiivinen (vrt. reflexive, reflexivity), vaikka parempi suomennos olisi reflektiivinen, sillä ”refleksiivisyydellä” voidaan tarkoittaa myös refleksiinomaista” (Alasuutari 2007, 250).

siirtämistä yksilöiden kokemuksista kulttuurisiin esitystapoihin ja toisinaan yhteiskunnallisten suhteiden ja rakenteiden tasolle.

Sosiaalianthropologiaa

Sosiaalianthropologian kentälle tämän tutkimuksen sitovat paitsi etnografinen tutkimusmenetelmä myös monet kysymyksenasetteluni. Luvussa kolme selvitan sitä, miten olen kenttätöyssä soveltanut antropologian piirissä käytyä etnografiakeskustelua (esim. Clifford & Marcus 1986; Marcus & Fischer 1986; 5–14, 34; Marcus 1995; Gupta & Ferguson 1997 a). Päätös sisällyttää luvun 6. rinnakkaiskertomus osaksi tätä tutkimusta on sekin osin seurausta noissa keskusteluissa esitetyistä kysymyksistä: Millaisia kuvauksia tuotamme? Kenen ääni ja näkökulma niistä välittyy? Mitä kuvauksistamme mahdollisesti seuraa tutkimuksen kohteena oleville ihmisille? Miten tuottamamme kuvaukset lisäävät tai rajoittavat ymmärrystä käsittelemistämme ilmiöistä ja tutkimuksen kohteena olevista ihmisistä?

Yhdeksi antropologiassakin paljon keskustelua herättäneeksi aiheeksi on noussut kysymys ihmisten ja kansojen liikkumisesta ja tämän väistämättömistä seurauksista antropologiselle tiedon tuottamiselle (esim. Clifford 1988 ja 1992; Malkki 1995; Appadurai 1991 ja 1996; Gupta & Ferguson 1997 a ja c). Vanha mielikuva antropologiasta, jonka ensisijainen tehtävä on tuottaa kuvauksia jossain kaukaisessa paikassa olevista (ja pysyvistä) kulttuureista on murentunut samalla, kun antropologit ovat joutuneet pohtimaan uudelleen peruskäsitteitään. Mitä on kulttuuri ja missä on kenttä, jos tutkimuksen kohde on määriteltävissä ennen kaikkea erilaisten yllirajaisten suhteiden kautta? Kuinka venyvä kulttuurin käsite on? Onko sen avulla mahdollista kuvata erilaisia yhteisöjen historiassa tapahtuneita ja tapahtuvia muutoksia, tai kulttuuristen vaikutteiden liikkumisen ja uusiinkin paikkoihin juurtumisten määrittämiä ryhmiä, käytäntöjä tai merkityksenantosysteemejä (Clifford 1988, 337–339)? Ihmisten liikkuminen, yhteisöjen hajautuminen eri paikkoihin sekä sosiaalisten siteiden ulottuminen yli valtio- ja muiden rajojen, samoin kuin mahdollisuus löytää sellaista paikallista, joka olisi muusta maailmasta irrallinen, ovat edellyttäneet myös kentän käsitteen

uudelleen määrittelyjä (esim. Jenkins 1986; Marcus 1986 ja 1995; Appadurai 1996; Gupta & Ferguson 1997 a ja c; Gille 2001; Gille & Ó Rian 2002).

Edellä listaamiani ilmiöitä on käsitelty antropologiassa ja muillakin tieteenaloilla ennen kaikkea käsitteiden diaspora ja transnationaali avulla. Näissä keskusteluissa, joissa myös jälkikoloniaalinen suuntaus on vaikuttanut vahvasti, kyseenalaistetaan näkemykset ”alkuperäisistä”, ”luonnollisista” tai ”puhtaista”, muuttumattomista ja monoliittisista identiteeteistä, yhteisöistä, kulttuurisista käytännöistä tai kansoista (esim. Malkki 1995, 515–516). Diasporan käsitteellä viitataan usein jonkin määrätyn kansan (ryhmän) hajautumiseen ja siirtymiseen ”omalta” alueelta muihin paikkoihin. Diasporan käsitteen avulla, noin ymmärrettynä, on vaikea määritellä tämän tutkimuksen kohdejoukkoa, joka määrittyy tutkimusasetelmassani eri paikoista yhteen paikkaan – tässä Suomeen – tulleistä ja heidän jälkeläisistään. Vaikka tarkastelun kohteena on ennemminkin heidän suhteensa Suomeen ja suomalaisuuteen kuin ”siihen toiseen” paikkaan tai paikkoihin, jonkinlainen suhde ”siihen toiseen” (paikkaan, kansaan, kulttuuriin) on kuitenkin olemassa, olipa se millainen hyvänsä. Juuri niin sanottu diasporatutkimus on tuonut esiin sen, miten monin tavoin tuo suhde voi määrittää yksilön kokemusta ja asemaa jossain yhteiskunnassa (esim. Brah 1996; Cohen, R. 1997; Ong 1999, 12; Lie 2001), eräänlaisena ja erityisenä tietoisuutena moniin paikkoihin kuulumisen mahdollisuuksista ja ongelmista (”diaspora consciousness”, ks. Vertovec 1999). Niillä erilaisilla sosio-ekonomisilla, poliittisilla ja kulttuurisilla olosuhteilla, joiden vallitessa paikoista toiseen siirtymiset ovat tapahtuneet, tai joita noista siirtymisistä seuraa, on vahva yhteys rasismiin ja sen seurauksena syntyneisiin identiteetteihin (esim. Brah 1996; Gilroy 1997 ja 2001; Cohen, R. 1997, 134–137; ks. myös Ong 1999, 12–16). Siksi olen saattanut hyödyntää niin sanotun diasporatutkimuksen keskusteluja, vaikka käsite kaikilta osin ei taivukaan tämän tutkimuksen lähtöasetelmaan. Diasporatutkimus on tuottanut paljon sellaisia kysymyksiä (ks. Brah 1996, 178–181), joiden varaan koko tutkimusasetelmani on rakennettu. Tällaisia ovat esimerkiksi kysymys alkuperän merkityksistä ja yleensä mahdollisuudesta edes puhua ”alkuperäisyydestä”, erilaisten juurien tuottamat erilaiset asemoitumiset rodullistettuihin (ja muihin) yhteiskunnallisiin suhteisiin ja hierarkioihin, sekä monet rodullistettuja identiteettejä koskevat kysymykset. Toisaalta monia samoja kysymyksiä on pohdittu jo varhaisemmassakin

antropologisessa rasismia käsittelevässä tutkimuksessa, ilman diasporan käsitettä (esim. Lévi-Strauss 1952; Powdermaker 1966, 171–205; Boas 1986; ks. myös Harrison 1995).

Transnationaalista, tai transnationaalisuudesta, on tullut yksi antropologian uusista peruskäsitteistä.² Olen edellä määritellyt tutkimuksen kohdejoukon, ja perustellut sen, miksi käytän siitä ilmaisuja ”lapset ja nuoret, joilla on transnationaalit juuret”. Transnationaalin käsite muistuttaa tässä myös siitä, että ihmisten, ajatustapojen, kulttuuristen käytänteiden ja materian kulkeminen yli kansallisten ja valtiollisten rajojen on huomioitava myös silloin, kun tutkitaan jonkin ilmiön – tässä rasismien – paikallisia ja historiallisia erityispiirteitä (vrt. Marcus & Fischer 1986, 39). Transnationaalin käsite herättää kysymään kuinka paikallista paikallinen lopulta on. Tämän kysymyksen esittämisestä seuraa velvoite tarkastella ilmiöitä, vaikkapa sitten ”suomalaista rasismia” tai suomalaisuutta osana laajempia globaaleja suhteita ja rakenteita.

Kysymyksellä ”paikallisen paikallisuudesta” on myös poliittinen ulottuvuutensa. Sen voi tässä tutkimuksessa pelkistää kysymyksi, kenen toimesta ja miten suomalaisuutta ja suomalaiseen yhteiskuntaan kuulumisen oikeutta määritellään, ja miten rasismi maailmanlaajuisena historiallisena ilmiönä on mahdollisesti ollut vaikuttamassa tapoihin määritellä suomalaisuutta ja siihen kuulumisen ehtoja. Antropologisenä tutkimuksena tämä työ pyrkii esittämään ”tiheää kuvausta” (ks. Geertz 1973; Hyvärinen 1998) rasismien ilmenemisestä joidenkin ihmisten arjessa, mutta sanoutuu irti pyrkimyksistä määritellä jotain erityistä suomalaista rasismia tai erityisiä, vaikkapa sitten rasismien kokemuksille rakentuvia (ala)kulttuureita. Sen sijaan tavoitteena on tehdä kriittistä antropologiaa (ks. esim. Marcus & Fischer 1986, 44; Clifford

² Käsitteen transnationaali alkuperästä ja sen tulosta keskeiseksi tutkimuskäsitteeksi on esitetty hieman erilaisia näkemyksiä. Thomas Faistin mukaan kansainvälisten suhteiden tutkijat käyttivät käsitettä jo 1960-luvulla, mutta sen nykyiset merkitykset ja tuleminen keskeiseksi käsitteeksi erityisesti muuttoliikkeiden ja ylirajaisen suhteiden tutkimuksessa on ennen kaikkea antropologien ansiota (Faist 2004 b, 175; vrt. Ong 1999, 22, 240–244; Kivisto 2001, 551–552, 557; Welz 2004). Käsitteen saamista monista merkityksistä ja sen käytöstä esim. Vertovec 1999; Faist 2000 ja 2004 b; Portes & Guarnizo & Landolt 1999; Kivisto 2001).

1992, 108; Brah 1996, 182–183; Gupta & Ferguson 1997 a ja c) , joka kyseenalaistaa autenttisiksi esitetyt erot, ja pyrkii osoittamaan eroja tuottavia ja korostavia, sekä yhteisöjä rakentavia ja toisaalta niihin kuulumista rajoittavia sosiaalisia ja kulttuurisia käytäntöjä ja näihin kytkeytyvää vallankäyttöä.

Ero ja erilaisuus ovat tämän työn keskeisiä käsitteitä ennen kaikkea siksi, että rasismi pohjautuu aina erontekoihin, puhuttiinpa niistä sitten biologisina tai kulttuurisina eroina (tästä ks. artikkeli I). Antropologia, eroihin erikoistuneena tieteenä, on tuottanut valtavan määrän eroja ja erilaisuutta käsittelevää keskustelua jo siksi, että kulttuurilla on tarkoitettu ennen kaikkea jotain, joka on määriteltävissä erojen kautta (Appadurai 1996, 12–13). Transnationaalien suhteiden maailmassa antropologiakaan ei tarkastele kulttuurieroina vain ”meidän” ja ”kaukaisten” välisiä eroja, vaan kehottaa suuntaamaan katseen siihen, miten eroja tuotetaan maailmassa, jossa ihmisiä ja paikkoja yhdistävät monenlaiset kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset tekijät (Gupta & Ferguson 1997 c, 43). Kulttuurikritiikin tehtäväkseen määrittelevä antropologia keskittyy erojen kuvailun sijaan, tai ohella, niiden yhteiskunnallisen ja kulttuurisen tuottamisen selittämiseen, näkee ne aloituspaikkana, josta käsin tutkia yhteiskunnallisia suhteita (emt., 46).

Kulttuurintutkimuksessa, feministisessä tutkimuksessa ja muissa tässä työssä hyödynnetyissä suuntauksissa vaikuttavat vahvasti antropologiset näkemykset erojen tuottamisesta ja niiden merkityksistä, joskin nämä suuntaukset ovat saaneet rakennusaineita myös esimerkiksi kielitieteestä ja psykoanalyysistä (esim. Ahmed 1998; Hall 1999, 152–160; Grossberg, Nelson & Treichler 1992; ks. myös Fuss 1989). Toiseuteen, ”rotuun” ja kulttuureihin kiinnittyvät tutkimuskysymykset ovat jo kauan lähentäneet antropologiaa ja sosiologiaa (Clifford 1986, 22–24). Avtar Brah (1996, 117) erittelee neljä tapaa lähestyä kysymystä erosta ja erilaisuudesta: ero kokemuksena, sosiaalisen suhteenä, subjektiviteettinä ja identiteettinä. Tässä työssä aloituspaikkana on lasten ja nuorten erilaisuuden kokemukset. Niistä käsin olen sitten pyrkinyt tarkastelemaan noita muita eron ja erilaisuuden ja ennen kaikkea rodullistetun eron ulottuvuuksia, sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä.

Se todellisuus, jota tutkin, voi monilta osin olla tuntematon ihmisille, jotka eivät kuulu tutkimuksen kohdejoukkoon. Suomessakin monet näyttävät välttyneen siltä, että he olisivat joutuneet pohtimaan rasismien kysymyksiä. Etnografinen kuvaaminen ilmiöiden selittämisen tukena ja osana

sitä pyrkii ennen kaikkea tekemään suomalaisen kulttuurin moninaisuutta näkyvämmäksi ja samalla vaikeammaksi ohittaa.

Sosiologiaa, ja vähän sosiaalipsykologiaakin

Tarkastelen rasismia ennen kaikkea ilmiönä, joka muokkaa sosiaalisia suhteita ja vaikuttaa sen myötä myös yhteiskunnan rakenteissa. Rasismi on väistämättä sosiologiankin alaan kuuluva ilmiö. Sosiologisena lähestymistapana voi pitää tässä tutkimuksessa myös kysymystä siitä, millaisia mahdollisia erityispiirteitä rasismi saa nimenomaan suomalaisessa yhteiskunnassa, sekä tässä tapahtuneiden muutosten tarkastelua. Tutkimusasetelma ei kuitenkaan mahdollista sellaisia yleistyksiä, joissa esimerkiksi jotkut rasismien ilmenemis muodot tai tavat suhtautua rasismiin voisi määritellä vain tai ennen kaikkea suomalaisiksi. Tavoitteeni ei ole eri yhteiskuntia ja niissä esiintyvää rasismia vertaileva tutkimus, vaan etnografinen tutkimus, jossa mahdollisten vertailujen tehtävä on lähinnä osoittaa ”mikä on yleistä ja mikä erityistä inhimillisessä kulttuurissa” (Gordon & Lahelma 2004, 100).³

Tutkiessani rasismien muokkaamia yhteiskunnallisia suhteita Suomessa olen joutunut kysymään, miksi selvistä väestömuutoksista huolimatta suomalaisessa sosiologiassa ei ole käyty keskustelua esimerkiksi etnisyyteen tai ”rotuihin” perustuvista väestöluokituksista. Kertooko tällaisen keskustelun puuttuminen siitä, ettei suomalainen sosiologia ole vielä herännyt huomaamaan väestöpohjassa tapahtuneita muutoksia tai lisääntyntä yhteiskunnallista keskustelua rasismista ja yhteiskunnan monikulttuuristumisesta laajemminkin? Artikkelissaan *Paikallinen ja globaali vertailevassa tutkimuksessa* Merja Kinnunen (2004) toteaa: ”(t)iedon tuottamisen näkökulmasta on syytä kysyä, millä tavalla luokitukset vaikuttavat sosiaalisen todellisuuden määrittämiseen ja samalla sosiaalisten suhteiden vakiinnuttamiseen ja legitimoimiseen” (ema., 78). Tämä tutkimus pyrkii tekemään näkyväksi tarpeen etsiä keinoja tutkia myös ihmisten sijoittumista rasismien muokkaamiin yhteiskunnallisiin suhteisiin. Haaste kohdistuu erityisesti luokittelujen avul-

³ Vertailevasta tutkimuksesta ks. esim. Alapuro & Arminen 2004.

la yhteiskunnallisia ilmiöitä selittävään sosiologiaan. Uskallan väittää, että väestöpohjan edelleenkin muuttuessa rasismien merkitys sosiaalisia suhteita muovaavana sosiaalisena faktana Suomessakin ennemminkin kasvaa kuin vähenee.

Monet jossain tietyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa toimivat kategoriat ja nimeämisen tavat menettävät nopeasti käyttökelpoisuutensa tilanteen muuttuessa. Esimerkiksi käsitteellä maahanmuuttaja voidaan periaatteessa viitata jokaiseen jostain muualta Suomeen muuttaneeseen henkilöön. Käsitteeseen kiinnittyy kuitenkin vahvasti ajatus marginaalisista positioista (Huttunen 2004, 136). Sanaa maahanmuuttaja on voitu käyttää tietyn ihmisryhmän aseman ja elämäntilanteen kuvaamiseen esimerkiksi 1990–2000-luvuilla, jolloin valtaosa Suomeen muualta muuttaneista on asunut maassa vasta suhteellisen vähän aikaa. Ajan kuluessa monet nykyiset maahanmuuttajat ovat kuitenkin hyvin eri asemassa kuin tulevat uudet maahanmuuttajat. Tuolloin Suomessa pitkään asuneita tulisi kuvata jollain sellaisella käsitteellä, johon ei kiinnittyisi niin vahvoja marginaaliseen asemaan ja tietynlaiseen elämäntilanteeseen viittaavia merkityksiä. Käsitteiden käyttökelpoisuuden muuttumisesta kertoo myös se, että kun vielä 1990-luvulla olemme voineet olettaa tummaihoisten aikuisten olevan maahanmuuttajia, noin pääsääntöisesti, 2000-luvulla yhä useampi tummaihoisen on Suomessa syntynyt ja täällä kasvanut henkilö, jota ei mitenkään voi sijoittaa tuohon kategoriaan. Miten piirtää näkyviin rasismi yhtenä yhteiskunnallista epätasa-arvoa tuottavana ilmiönä, jos tutkimuksen kentällä ei ole välineitä nimetä ja erotella rasismien seurauksena syntyviä ryhmiä? Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole tuottaa sopivia nimeämisen tapoja, vaan ennemminkin osoittaa erilaisiin kategorisointeihin ja niiden käyttöön sisältyviä ongelmia.

Sosiologisena tutkimuksena tätä tutkimusta voi luonnehtia temaattiseksi, ajallisesti rajalliseksi muutostutkimukseksi (ks. Blom 2003, 12). Keskeinen teema, rasismi, kytkeytyy vahvasti keskusteluun suomalaisen yhteiskunnan muuttumisesta aiempaa monikulttuurisemmaksi (ks. Huttunen & Löytty & Rastas 2005). Suomalaisuus identiteettinä on sekin potentiaalisesti muuttumassa. Sitä muuttavat paitsi maahanmuutto myös se, että suomalaiset muiden tavoin liikkuvat ja pitävät mahdollisena asettumista muuallekin kuin Suomeen. Euroopan yhdentyminen ja muut kansainvälispoliittiset prosessit ovat nekin osaltaan vaikuttamassa siihen, miten kansalaisuus ja kansallisuus

ymmärretään ja millaisia merkityksiä ne saavat ihmisten arjessa.

Työ siis tarkastelee valituista näkökulmista ja lähtökohdista käsin muutoksia suomalaisuudessa ja sen suhteissa ”muihin”, sekä näihin kytkeytyviä yhteiskunnan sisäisiä eroja. Tässä en kuitenkaan keskity sellaisiin (kulttuuri)eroihin, joihin useimmiten viitataan kun puhutaan maahanmuutosta ja yhteiskunnan monikulttuuristumisesta, esimerkiksi puhuttujen kielten määrään, erilaisiin uskontoihin tai tapoihin. Tarkastelu keskittyy rasismien tuottamiin eroihin: rodullistaviin kategorisointeihin ja identiteetteihin, rasismien seurauksena syntyvään syrjäytymiseen ja eriarvoisuuteen sekä siihen, miten erilaiset asemoitumiset rasismien tuottamiin sosiaalisiin suhteisiin ja hierarkioihin tuottavat erilaista tietoa maailmasta.

Ajallisesti työ paikantuu 1990-luvulle ja 2000-luvun alkuun. Juuri tuosta ajasta on alettu puhua suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisen aikana, ja tuolle ajanjaksolle sijoittuvat pääosin myös haastattelemini ihmisten ja muiden informanttien kokemukset sekä muu tämän tutkimuksen aineisto. Rasismi yhteiskunnallisena ilmiönä on muuttuva, ja saa erilaisia ilmenemismuotoja erilaisissa historiallisissa ja yhteiskunnallisissa tilanteissa.⁴ Vaikka tarkasteluajanjakso tässä on varsin lyhyt, senkin aikana näyttää tapahtuneen joitain muutoksia esimerkiksi suomalaisten suhtautumisessa rasismiin ja valmiudessa keskustella siitä.⁵

Suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuminen on ollut varsin nopeaa, tarkastellaanpa sitä sitten muutoksina väestörakenteessa, politiikassa tai julkisessa keskustelussa ja arkisissa toiminta- ja puhetavoissa. Erityisesti maahanmuutto ja siihen yhteydessä olevat ilmiöt ovat tuottaneet jo paljon kotimaista, myös sosiologista tutkimusta (ks. Rastas, Huttunen & Löytty 2005). Sitä on nimetty monin eri tavoin: maahanmuuttotutkimus, pakolais-

⁴ Yksittäiset tapahtumat saattavat tuottaa hyvin nopeasti suuren määrän julkista keskustelua rasismista. Tästä käyvät esimerkeiksi mellakat Ranskan lähiöissä syksyllä 2005 ja tanskalaisen sanomalehden julkaisemista ns. Muhammad pilakuvista liikkeelle lähtenyt maailman laajuinen, Suomessa vaikuttanut kohu. Näitä molempia tapahtumia seuranneiden keskustelujen yksi keskeinen teema oli se, että rasismi yhteiskunnallisena ongelmana on ollut liiaksi vaiettu aihe.

⁵ Tämä väite perustuu kokemuksiini rasismien vastaisen työn kentällä, ja siihen, mitä olen kuullut muilta, esimerkiksi valtakunnallisen rasismien vastaisen verkoston toimijoilta. Ks. myös artikkeli VI.

tutkimus, etnisten suhteiden ja muuttoliikkeiden tutkimus, vähemmistöjen tutkimus ja niin edelleen. Tämän tutkimuksen asettaminen näiden otsikoiden alle on vaikeaa. Kohdejoukon valinnalla olen halunnut juuri kyseenalaistaa ajatuksen, että jossakin yhteiskunnassa ja kulttuurissa kasvaneet ja siihen monin tavoin kiinnittyneet ihmiset voitaisiin automaattisesti sijoittaa sellaisiin kategorioihin kuin maahanmuuttaja tai vähemmistö. Lisäksi olen halunnut tutkia yksilöiden rasismien kokemuksia määrittelemättä heitä etukäteen omista lähtökohdistani käsin.⁶

Vaikka sosiologia yleisimmin esitetään makrotason tieteksi, jossa tarkastelu tapahtuu yhteiskunnallisten rakenteiden tasolla, kiinnostukseni on kohdistunut erityisesti sellaiseen sosiologiaan, jossa tutkimuksen aloituspaikkana on ihmisten arki ja arjen kokemukset. Tässä taustalla vaikuttaa etnografisen metodin valinnan ohella esimerkiksi Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin (1967) teoria todellisuuden sosiaalisesta konstruoitumisesta ja ihmisten arkitiedon merkityksistä ja tärkeydestä sosiologisia tutkimusasetelmia rakennettaessa. Lähestymistavan keskeinen ajatus on kuvata kulttuuria niin, ettei sitä oleteta kaikille samaksi (Heiskala 2000, 19).

Arkitiedon ja kokemuksen merkitystä ovat korostaneet myös niin sanotut standpoint-teoreetikot (esim. Smith 1988; Hartsock 1987; ks. myös Harding 1996; Ronkainen 2000, 173–182). Feministisen tutkimuksen edustajina he ovat nostaneet esiin naisten tiedon ja kokemuksen merkitystä yhteiskunnallisen sukupuolijärjestelmän tutkimuksessa. Samaa ideaa soveltaen tässä työssä tarkastelun aloituspaikka on niiden ihmisten arkitietieto, jotka sijoittuvat alistettuihin asemiin rasismien muokkaamissa yhteiskunnallisissa suhteissa. Standpoint-teorioita kohtaan esitetty kritiikki (esim. Gray 2003, 183) taas on muistuttanut siitä, että tällainen lähestymistapa voi tuot-

⁶ Vähemmistö-kategorian yksi ongelma on se, että se mielletään yleensä enemminkin lukumäärää kuvaavaksi kategoriaksi kuin valta- ja alistussuhteisiin viittaavaksi sanaksi (Brah 1996, 187). Lähtökohtani on ollut tarkastella ensisijaisesti rasismiin kytkeytyviä valta- ja alistussuhteita tuottavia sosiaalisia ja kulttuurisia käytäntöjä. Vaikka näiden suhteiden myötä syntyviä ryhmiä kutsutaankin usein vähemmistöiksi, tai marginaaleiksi (esim. Andersson 2003; Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004), tämän tutkimuksen luonnehtimista vähemmistötutkimukseksi vaikeuttaa sekin, että tutkimuksen kohdejoukkoa on vaikea tavoittaa tilastoista. Maahanmuuttaja-kategorian ongelmallisuudesta ks. Huttunen 2002 ja 2004.

taa asetelman, jossa johonkin määrättyyn ryhmään kuuluvan kokemus oletetaan ja otetaan annettuna, tai jossa oletetaan, että vain johonkin ryhmään kuuluminen voi tuottaa tiettyjä kokemuksia. Mahdollisimman heterogeenisen kohdejoukon valinta on osin seurausta pyrkimyksestäni välttää sellainen tutkimusasetelma, jossa jo tutkimuksen alussa jonkun ryhmän oletettaisiin kokeneen rasismia. Valitsemani asetelma tuottikin tilanteen, jossa informanttien kertomien rasismien kokemusten määrän tai laadun selittäminen yksin esimerkiksi oman tai vanhemman syntymämaalla osoittautui mahdottomaksi. Erityisesti feministisen tutkimuksen piirissä runsaasti keskustelua tuottanut ajatus tiedon paikantuneisuudesta (Haraway 1991, 183–202, ks. myös Ronkainen 2000) soveltuu hyvin tutkimukseen, joka pyrkii ymmärtämään yksilön kokemuksia ja erityisesti sitä, miten kokemuksemme erilaisiin sosiaalisiin suhteisiin asemoituneina ruumiillisina subjekteina määrittävät tapojamme jäsentää todellisuutta.

Huomion kohdistaminen arkitietoon ja ihmisten arjen kokemuksiin siirtää sosiologin katseen makrotasolta mikrotasolle, ja samalla lähemmäs sosiaalipsykologien kenttiä. Tähän katseen siirtämiseen, ja ennen kaikkea yksilö-yhteiskunta-tasoa yhdistämään, olen tarvinnut identiteetin käsitettä. Tutkimusasetelman rakentumisella on yhteys myös fenomenologisen sosiologian ja etnometodologian perinteisiin. Näissä keskeisiä ovat arjen vuorovaikutustilanteet ja se, miten ”itse” näissä tilanteissa rakentuu (Holstein & Gubrium 2000, 90). ”Itsen” tai identiteettien rakentuminen ei tässä ole kuitenkaan tutkimuskysymys sinänsä, vaan viitekehys niiden prosessien ymmärtämiseen, joissa ihmiset asemoituvat ja joissa ihmisiä asemoidaan. Kun arjen kokemuksista käsin halutaan tarkastella yksilöiden kokemuksiin kiinnittyviä yhteiskunnallisia suhteita, katseen kohdistaminen ”historian, kulttuurin ja vallan jatkuvan ’leikin’ kohteena” oleviin identiteettien rakentumisprosesseihin (Hall 1999, 227) voi auttaa ymmärtämään asioiden välisiä yhteyksiä. Valtakysymykset korostuvat edelleen diskurssin käsitteen kautta. Se, miten eri toimijat tekevät kielenkäytöllään asioita ymmärrettäväksi samalla rakentaa todellisuutta. Esimerkiksi erilaisiin rodun ja toiseuden diskursseihin sisältyy yleensä paljon sellaista määrittelyvaltaa, jolla on tuntuvat seuraukset paitsi yksilöiden myös ryhmien asemaan.

Tässä tutkimuksessa painottuvat ennen kaikkea kulttuurintutkimuksen identiteettikeskustelut (esim. Brah 1996; Hall 1999; Hall & du Gay 1998).

Identiteetin käsitteellä – myös kulttuurintutkimuksessa – on kuitenkin vahva kytkös sosiaalipsykologiaan (Holstein & Gubrium 2000). Sosiaalipsykologian vaikutus näkyy myös siinä, että olen valinnut aineiston analyysin aloituspaikaksi haastateltavien kertomukset tietynlaisista arjen vuorovaikutustilanteista. Etsin rasismia arkisista kohtaamisista, joissa erot huomioidaan ja joissa niitä uusinnetaan ja tuotetaan. Inspiraatiota arkisten kohtaamisten analyysiin ovat antaneet yhtälailla vanhat Ervin Goffmanin tutkimukset (esim. 1959; 1963; 1967; 1971) kuin esimerkiksi Sara Ahmedin (1999; 2000 a ja b) eri tieteenaloilta ja monista eri suuntauksista ammentavat analyysit.

Sosiaalipsykologiassa on tehty runsaasti rasismintutkimusta, jossa lähtökohtana ovat olleet ryhmäsuhteet. En väitä, etteikö myös tällaiselle tutkimukselle olisi edelleen tarvetta, mutta keskustelut postmoderneista, hybridi- ja diasporisista identiteeteistä (esim. Rattansi & Westwood 1994; Hall & du Gay 1998; Gilroy 1997), ja se tosiasia, ettei esimerkiksi maahanmuuttajien jälkeläisten sijoittaminen johonkin ”ryhmään” ole yksinkertaista, ovat haastaneet ryhmäsuhteet rasismien tutkimuksen lähtökohtana. Kriittinen sosiaalipsykologinen rasismien tutkimus onkin siirtänyt huomiota ryhmistä sosiaaliin representaatioihin ja siihen, miten erilaiset valta-asetelmat ovat määrittämässä yksilöiden rasismien kokemuksia ja heidän mahdollisuuksiaan käsitellä niitä (esim. Howarth 2002; 2004; 2005).

Kulttuurintutkimusta, jälkikoloniaalista tutkimusta

Huomattava osa sosiologista tutkimusta on määriteltävissä myös kulttuurintutkimukseksi (Alasuutari 1993, 39), eikä kulttuurintutkimuksen ja antropologiankaan raja ole aina kovin selvä. Kulttuurintutkimus on saanut huomattavan osan vaikutteistaan antropologiasta, ja toisaalta antropologit viittaavat jatkuvasti kulttuurintutkijoiksi itsensä nimeävien keskusteluihin. Kulttuurintutkimus on kenttä, jolle tämä tutkimus on helppo paikantaa monista eri syistä. Se on jo pitkään painottunut erilaisuuden, erojen merkitysten ja rasismien kysymyksiin enemmän kuin moni muu suuntaus. Sillä on vahva asema lisäksi esimerkiksi nuorisotutkimuksessa, mihin tämä tutkimus myös osin sijoittuu. Kulttuurintutkimus ammentaa avarakatseisesti, mutta

kriittisellä otteella, monilta eri suunnilta niin teoreettisia käsitteitä kuin metodisia ideoita (esim. Grossberg, Nelson & Treichler 1992; Barker 2000). Erilaisten tekstien merkitysten tutkimisen ohella kulttuurintutkimuksessa on suosittu etnografiaa erityisen hedelmällisenä lähestymistapana (esim. Barker 2000, 27; Morley 1997, 122; Saukko 1998; Gray 2003).

Olen asettanut muun muassa seuraavia kysymyksiä: Miten rasismi on muokannut ja muokkaa kulttuuria, ja tässä suomalaista kulttuuria? Kuinka rasismi erilaisina kulttuurisina käytäntöinä ja esitystapoina on vaikuttamassa tapoihimme merkityksellistä asioita? Miten nämä mahdollistavat tai rajoittavat eri yksilöiden ja ryhmien toimintaa? Kulttuurin tutkimuksen näkökulmasta keskeinen tavoite ei ole yksilöiden toimintastrategioiden, esimerkiksi erilaisiin rodullistamisen muotoihin ja rasismiin reagoimisen esittelemisen sinänsä. Lähtökohtana on enemminkin ajatus siitä, että esimerkiksi yksilöiden selviytymisstrategiat ilmentävät kulttuurissa vallitsevaa rasismia ja sitä, miten se saattaa näyttäytyä eri tavoin eri ryhmien arjessa (vrt. Alasuutari 2006, 82; 2007, 188–193).

Antropologinen kenttätyö tuottaa yleensä aineistoksi tutkijan havaintojen, haastattelujen ja kentällä käytyjen keskustelujen ohella myös monenlaisia muita aineistoja: tekstejä, dokumentteja ja monenlaisia kulttuurituotteita. Tapani huomioda tällainen aineisto tärkeänä kulttuuristen merkitysten ja muutosten tarkastelun paikkana, samoin kuin jotkut analyysimenetelmäni (esim. artikkeli VI), kiinnittävät tämän tutkimuksen kulttuurintutkimuksen kentälle (vrt. Appadurai 1991, 194–209). Kulttuurintutkimuksessa tekstejä ”ei ole pidetty vain kuvauksina asiantiloista tai heijastuksina laatijoidensa ajattelusta, vaan myös foorumeina, joihin piiryy kuva vallitsevista rutiineista ja refleksiivisyyden muodoista ja joissa käydään kamppailua hegemonisista diskursseista” (Alasuutari 2006, 90).

Kulttuurintutkimuksessakin korostetaan tarvetta tutkia yhteiskunnallisia suhteita ennen kaikkea valtasuhteina (esim. Grossberg 1997, 7–19). Erityisesti niin sanottu jälkikoloniaalinen suuntaus, usein feministiseen tutkimukseen yhdistyneenä, on ollut vaikuttamassa siihen, että otollisena valtasuhteiden tutkimisen aloituspaikkana on pidetty alistettujen kokemuksia. Jälkikoloniaalinen suuntaus on tuottanut erityisen paljon keskustelua myös rodullistamisesta ja rasismista (esim. Hall 1999; Vuorela 1999; Kuortti, Lehtonen & Löytty 2007/tulossa). Se on myös esimerkiksi tuonut tutkimukseen

uuden tulkinnan hybridin käsitteestä (ks. Huttunen, Löytty & Rastas 2005, 30–31). Sen avulla on käyty keskustelua erityisesti erilaisten kulttuuristen aineiden yhdistymisen myötä syntyvistä uusista kulttuureista ja identiteeteistä. Nuo keskustelut (esim. Bhabha 1998; Werbner & Modood 1997; Hall 1999, 71–72, Brah & Coombes 2000; Andersson 2005, 30) ovat auttaneet monin tavoin jäsentämään työn kysymyksenasetteluja, ennen kaikkea ohjanneet tarkastelemaan erilaisia kategorioita kompleksisina ja muuttuvina, vaikka en olekaan sisällyttänyt hybridin käsitettä tämän tutkimuksen keskeisiin käsitteisiin.

Monet jälkikoloniaalisen suuntauksen keskustelut ovat myös auttaneet huomaamaan ”rasismin kolonialistisen paradigman” (Miles 1994, 199–202) aseman keskeisyyden rasismin tutkimuksessa, ja samalla sen rajat, kun tarkastellaan erilaisia yhteiskuntia ja historiallisia tilanteita. Keskustelut kolonialismista ja sen vaikutuksista, puhutaanpa sitten ihmisten liikkumisesta tai tiettyjen historiallisten prosessien tuottamista ajattelu- ja esitystavoista, eivät yksin anna riittävästi välineitä selittää vaikkapa romanien tai venäläisten ja heidän jälkeläistensä asemaa Suomessa.⁷ Toisaalta jälkikoloniaalisen tutkimuksen keskustelut auttavat näkemään sen, ettei Suomikaan ole koskaan ollut sellainen muusta maailmasta ja sen vaikutteista irrallinen alue kuin mitä arkipuheissa usein annetaan ymmärtää (ks. artikkeli VI).

Erityisesti jälkikoloniaalisen suuntauksen piirissä tuotetut toiseutta käsittelevät keskustelut (ks. Löytty 2005) ovat inspiroineet tätä tutkimusta monin tavoin. Ne ovat ennen kaikkea auttaneet analysoimaan sitä, miten vallankäyttö ja erilaiset eronteon tavat kytkeytyvät toisiinsa, ja millaisten prosessien seurauksena tuotetaan essentiaalisena esitettyä, valta- ja alistussuhteisiin perustuvaa erilaisuutta. Jälkikoloniaalinen tutkimus ja ennen kaikkea Gayatri Shkravorty Spivakin (1990; 1996 ja 1999) alistettujen asemaa ja vastarinnan mahdollisuuksia käsittelevät tekstit ovat auttaneet

⁷ Tutkimuksen kohdejoukon valinnasta ja tutkimusasetelmasta johtuen monien ryhmien, esimerkiksi juuri romanien tai venäjältä tulleiden jälkeläisten rasismin kokemukset ja niitä selittävät tekijät saavat tässä tutkimuksessa valitettavan vähän huomiota. Tämä seikka tuottaa näkyviin valittuun tutkimusasetelmaan sisältyviä ongelmia tai puutteita, joita viittaukset em. ryhmiä käsittelevään aiempaan suomalaiseen tutkimukseen (ks. artikkeli I) eivät välttämättä riitä paikkaamaan.

ymmärtämään myös niitä monimutkaisia prosesseja ja erilaisia tapoja, joilla alistetut yrittävät, voivat saada tai eivät saa ääntään kuuluviin.

2.2. Tutkimuskohteena rasismi lasten ja nuorten arjessa

Olen edellä selvittänyt miten työni paikantuu yhteiskuntatieteiden, erityisesti antropologian ja sosiologian, sekä joidenkin jo lähtökohdiltaan monitieteisten tutkimussuuntausten kentille. Lasten arki eräänlaisena ”standpointina”, yhteiskunnallisten suhteiden tarkastelun aloituspaikkana, kiinnittää työn myös lapsuuden tutkimukseen ja nuorisotutkimukseen. Seuraavassa selvitän millaista lapsuuden ja nuoruuden ja samalla rasismin tutkimusta tämä työ edustaa.

Lapsuuden ja nuoruuden tutkimusta

Raja lapsuuden ja nuoruuden välillä on häilyvä. Vaikka akateemisissa keskusteluissa ei-aikuisuus jakautuu toisaalta lapsuuden ja toisaalta nuoruuden tutkimukseen, näilläkin kentillä rajanveto ei ole ehdoton. Raja nuoruuden ja aikuisuuden välillä on niin ikään liikkuva ja monessa mielessä sopimukseenvarainen.⁸ Tuo raja on kuitenkin helpompi vetää, esimerkiksi ihmisten elinoloja kuvaavien mittareiden avulla (esim. Kuure 2001), kuin lapsuuden ja nuoruuden välinen raja. Ajattelen lapsuuden ja nuoruuden, molemmat erikseen ja toisaalta monin tavoin yhteen kietoutuneina, niin yksilön kehitys- ja elämänvaiheiksi kuin yhteiskunnalliseksi asemaksi. Lapsuus ja nuoruus ovat aina myös aikaan ja paikkaan sidottuja kategorisointeja.

Ikä on mekaaninen luokittelun kategoria, mutta sen avulla voidaan määrittää myös erilaisia toiminnallisuuteen tai kokemukseen perustuvia ryhmiä (Kallio 2005, 84). Ikä on ollut joitain tämän tutkimuksen käytännön valintoja ohjaava tekijä, esimerkiksi siinä, milloin olen katsonut tarpeelliseksi pyy-

⁸ Nuoruutta koskevista diskursseista ks. Aapola 1997.

tää vanhemmilta suostumuksen lasten osallistumiselle tutkimukseen, mutta muutoin en ole halunnut määritellä kovin tarkasti tutkimuksen kohdejoukkoa iän perusteella.⁹ Sellaiset väljemmät kategorisoinnit kuin esimerkiksi ”aivan pienet lapset”, ”alle kouluikäiset”, ”kouluikäiset”, ”varhaisnuoret” tai vaikkapa ”jo kotoa muuttaneet, itsenäisen elämän aloittaneet” luovat mielestäni yhtä hyvät raamit eri ikäisten rasismien kokemusten jäsentämiseen kuin ikävuosiin perustuvat luokittelut. Aineiston tuottamisessa ja analyysissa olen kuitenkin joutunut tekemän rajanvetoja lasten, nuorten ja aikuisten välillä. Puhuessani vain lapsista tai vain nuorista haluan tuolloin korostaa, että aineistoni tai analyysini viittaa ennen kaikkea kyseiseen ryhmään, elämänvaiheeseen tai yhteiskunnalliseen asemaan. Muutoin tämä tutkimus puhuu lapsista ja nuorista yhdessä.

Päätös tarkastella lapsuutta ja nuoruutta yhdessä perustuu ennen kaikkea omaksumiini näkemyksiin identiteettien rakentumisesta ja luonteesta (esim. Hall 1999; Holstein & Gubrium 2000; Rattansi 1994). Olen suunnannut tutkijan katseeni rodullistettuihin identiteetteihin siksi, että ne kertovat siitä, miten rasismi tuottaa rodullistettuja subjekteja (ks. Fanon 1986) ja miten se samalla muovaa sosiaalisia suhteita ja kulttuuria. Identiteetit ovat aina myös erilaisten kasvuprosessien muovaamia. Varhaisemmat lapsuuden kokemukset ovat monin tavoin läsnä esimerkiksi nuorten tavoissa puhua rasismista ja omasta asemoitumisestaan rodullistetuissa suhteissa. Jos tutkimus olisi rajattu vain lapsuuteen tai vain nuoruuteen, näiden prosessien tarkastelu olisi ollut vaikeampaa.

Rasismia ja sen seurauksia on tutkittu varsin vähän lasten kokemusten, arjen ja aseman näkökulmista (Maniam ym. 2004, 232; vrt. Scott 2002, 397). Rasismien tunnistamista erityisesti lasten keskinäisessä kanssakäymisessä saattavat vaikeuttaa länsimaissa vahvasti elävät mielikuvat ja diskurssit lapsista viattomina olentoina (ks. Malkki 2006). Tuota kristilliseen ajatteluun kytkettyä viattomuuden ideaa kannattelee ajatus lapsista tietämättöminä

⁹ Olen keskustellut tutkimukseni teemoista kaiken ikäisten lasten ja nuorten kanssa, ja tehnyt keskusteluista usein muistiinpanoja. Haastatteluaineiston osalta olen pyytänyt jokaisen alle 18 vuotiaan vanhemmalta luvan lapsen tai nuoren haastatteluun ja siihen, että voin tietyn ehdoin viitata haastatteluihin. Sopimuksemme mukaan en ole kuitenkaan ker-tonut vanhemmille sitä, mitä heidän lapsensa ovat haastatteluissa kertoneet.

olentoina, joiden kuvitellaan elävän turvassa aikuisten maailman murheilta ja vääryyksiltä (ema.; Hart 2006, 6). Arkipuheissa rasismi määritellään usein tietoiseksi ja tarkoitukselliseksi toiminnaksi (ks. artikkeli IV). Sekä romantisoidut lapsuutta ja lapsia koskevat mielikuvat (vrt. Hart 2006, 8) että ahtaat ja ennen kaikkea aikuisten todellisuuden lähtökohdista tehty rasismien määritelmät ovat estäneet näkemästä rasismia lasten arjessa. Lasten todellisuudessa toimijoita ovat paitsi aikuiset myös muut lapset. Suomessa kuulee usein sanottavan, että yhteiskunta muuttuu vähemmän rasistiseksi kun nyt monikulttuurisissa koululuokissa kasvavat lapset varttuvat. Esimerkiksi tällaiset oletukset sisältävät ajatuksen lapsista viattomina ja tietämättöminä, ikään kuin lasten todellisuudessa ei olisi rasismia, ja ikään kuin he pystyisivät, kaikessa hyvydessään, vastustamaan sitä ja jopa pelastamaan (vrt. Malkki 2006) suomalaisen yhteiskunnan rasismilta. Mielestäni ennemminkin pitäisi kantaa huolta siitä, että rasistisessa yhteiskunnassa lapset omaksuvat rasistiset ajattelu- ja toimintatavat ja uusintavat niitä myös aikuistuttuaan.

Sosiologisessa ja antropologisessa lapsuustutkimuksessa on erityisesti 1990-luvulta lähtien korostettu tarvetta tuoda myös lasten asema ja toimijuus näkyviin yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa (esim. Alanen 1992 ja 2001; Graue & Walsh 1998, 55–69; Mayall 1999; Christensen & Prout 2002, 481; McKechnie & Hobbs 2004; James & James 2004, 214). Kritiikkiä ovat saaneet osakseen erityisesti lapsuuden tutkimuksessa pitkään vallinneet erilaiset kehityopsykologiset lähestymistavat, jotka esitellessään lapsuuden eräänlaisena kypsymättömyyden aikana ovat tulleet samalla toiseuttaneeksi lapset ryhmäksi, jonka toimijuus on nähty hyvin eri tavoin kuin muiden ihmisten toimijuus (Hurd & McIntyre 1996, 81; Hart 2006, 7). Lapsuuden ja aikuisuuden väliset rajanvedot on esitetty itsestään selvinä, eikä niitä ole riittävästi kyseenalaistettu (Hart 2006). En silti näe tuon kritiikin tavoitteena lapsuuden ja nuoruuden aikaan ja paikkaan sidottujen erityisyyksien (saati lapsuuden ja nuoruuden olemassaolon) kiistämistä sinänsä. Sen avulla on ennemminkin pyritty osoittamaan, miten erilaiset poliittiset ja taloudelliset voimat vaikuttavat myös lasten ja nuorten elämässä. Valtaa pitävät ovat omien intressiensä mukaan valjastaneet lapsuutta koskevia mielikuvia omiin tarkoituksiinsa esittämällä lapset tilanteista riippuen milloin viattomina uhreina, milloin tulevaisuuden toivoina, silloinkin kun lasten ja nuorten elämä esimerkiksi sodankäynnin seurauksena on itse asiassa monella tapaa ”aikuis-

ten elämän” kaltaista, siis jotain aivan muuta kuin suojattua, turvallista ja viatonta (Hart 2006; Malkki 2006).

Ajatusta lapsuudesta erityisenä kehitysvaiheena ei mielestäni voi täysin ohittaa lapsia tutkittaessa. Tässä tutkimuksessa se vaikuttaa esimerkiksi näkemyksenä lapsista potentiaalisesti erityisen haavoittuvana ryhmänä. Tämä tuo monia tutkimuseettisiä velvoitteita (ks. Christensen & Prout 2002; Alderson 2004; Maniam ym. 2004, 233; Strandell 2005; Nikander & Zechner 2006), jotka eivät rajoitu tutkijan ja informanttien väliseen suhteeseen, vaan koko tutkimusasetelmaan ja myös sen tulosten raportointiin. Katson, että lasten voi olla aikuisia vaikeampaa ymmärtää ja jäsentää sellaisia kokemuksiaan, joiden taustalla on moniulotteisia, monimutkaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä. Lasten toiminnan tarkastelu ensisijaisesti jonain tiettyinä kehitysvaiheena voi kuitenkin estää näkemästä monia lastenkin elämää raamittavia sosiaalisia ja kulttuurisia tekijöitä (Mayall 1999, 10–12). Uudempi sosiologinen ja antropologinen lapsuustutkimus, korostaessaan sekä lasten yhteiskunnallista asemaa että heidän toimijuuttaan, on avannut uusia mahdollisuuksia tarkastella paitsi lapsuutta myös yhteiskuntaelämää yleensä. Tämä ei tarkoita lasten haavoittuvuuden tai erityisyyden ohittamista, ainakaan jos huomio kohdistetaan myös lasten toimijuutta rajoittaviin asioihin. Lasten toimijuuden ja sitä rajoittavien tekijöiden tarkastelu voi tuoda esiin monia heidän asemansa erityispiirteitä. Näiden joukossa voi olla paitsi erityinen haavoittuvuus myös lasten mahdollisuudet ja tavat käyttää valtaa ja jopa vahingoittaa muita.

Paitsi lasten yhteiskunnallista asemaa käsittelevässä tutkimuksessa myös julkisessa keskustelussa on viime vuosina korostettu tarvetta saada lasten ääni paremmin kuuluviin yhteiskunnassa. Tätä on tavoiteltu monenlaisin toimin: on perustettu erityisiä viranomaisia (valtakunnallinen lapsiasiavaltuutettu, kunnallinen lapsiasiamies), ja lapsia on haluttu kuulla niin kunnallisessa päätöksenteossa kuin mediassakin. Toisaalta tällaisia valtaistamistoimia on myös kritisoitu siitä, että ne tuottavat hyvää mieltä valtaa jakaville aikuisille, mutta kääntävät ”katseen pois lasten poliittisesta toimijuudesta sen laajemmassa merkityksessä.” (Kallio 2005, 83.) Lasten ikäluokitteluja osana yhteiskuntapolitiikkaa sekä lasten ikäryhmiä lasten oman poliittisuuden perustana tutkinut Kirsi Pauliina Kallio (2005) toteaa, ettei lasten poliittisuutta tulisi arvioida aikuisten toiminnan lähtökohdista. Kallion mu-

kaan voisi olla tärkeämpää tarkastella lasten pyytämättä esittämiä poliittisia kannanottoja kuin pyrkiä osallistamaan heitä yhteiskuntapoliittiseen toimintaan. (ema., 88.) Lasten poliittisuus tulisi ymmärtää ennemminkin arjen politiikkana, lasten erilaisina tapoina myötäillä ja vastustaa heihin kohdistuvia toimia, kuin esimerkiksi vain lasten osallistumisena, tai osallistamisena, virallisiin suunnittelu- ja päätöksentekoprosesseihin (Kallio 2006).

Olen pyrkinyt analysoimaan lasten ja nuorten toimintaa ja kertomuksia myös poliittisina kannanottoina. Sellaisina tarkastelen heidän näkemyksiään siitä, miten Suomen rajat ylittävät juuret, niiden tuottama erilaisuus tai erityisyys, rasismi ja tavat neuvotella näitä kytkeytyvät niin lasten ja aikuisten välisiin kuin lasten keskinäisiinkin valtasuhteisiin. Tutkimusprosessin aikana olen tullut tietoiseksi myös siitä, että monilla lapsilla ja nuorilla saattaa olla yhteiskunnan monikulttuuristumiseen liittyvää kokemusta, ja sen myötä myös tietoa ja tarvittavia taitoja, enemmän kuin omilla vanhemmillaan, tai aikuisilla yleensä. Tässäkin suhteessa lasteni lapsuus, paitsi kokemuksena myös sosiaalisena rakenteena (ks. Kallio 2006, 44; vrt. nuoruudesta Lähteenmaa 2000, 48–51), on erilainen kuin oma lapsuuteni.

Nuorisotutkimuksen kentällä rasismia on tutkittu huomattavasti enemmän kuin lapsuuden tutkimuksessa. Nuorten, toisin kuin lasten, toimintaa on tarkasteltu Suomessakin rasistisena toimintana (esim. Keskisalo & Perho 2001; Hilden-Paajanen 2005) ja yleensäkin nuorten asenteet ja tavat käsitellä etnisyyden ja rasismin kysymyksiä sekä näiden määrittämät nuorten keskinäiset suhteet ovat kiinnostaneet tutkijoita (esim. Gordon 2001; Suurpää 2002, Harinen 2003). Arvelen nuorisotutkimuksen kiinnostuksen rasismia kohtaan johtuvan osin myös kasvaneesta mielenkiinnosta identiteettien rakentumista koskeviin kysymyksiin (esim. Rattansi & Phoenix 1997). Identiteetin rakentuminen esitetään usein erityisesti nuoruuteen kuuluvaksi prosessiksi. Siirtymä psykologisesti painottuneista identiteettiteorioista identiteettien rakentumisen sosiaalisia ja kulttuurisia tekijöitä tarkasteleviin teorioihin on tuonut mukanaan kysymykset luokan, sukupuolen ja etnisyyden tai ”rodun” merkityksistä nuorten identiteettien rakentumisessa (emt. 130–133). Juuri nuorten todellisuudessa etnisuus, rasismi ja antirasismi sen seurauksena näyttäytyvät erityisen merkityksellisinä identiteettejä ja kulttuureja rakentavina sosiaalisina ja kulttuurisina ilmiöinä (emt. 143–144; Back 2002).

Tutkimuksissa, joissa on selvitetty suomalaisten lasten ja nuorten hyvinvointia, tasa- tai eriarvoisuuden ja samalla identiteettien rakentumisen reunaehtoina on nähty esimerkiksi lapsen perhe, vanhemmuus yleensä, muut kasvattajat ja kasvatusinstituutiot sekä erityisesti nuorten kohdalla ikätoverit (esim. Järventie & Sauli 2001). Ympäriöivän kulttuurin vaikutuksia identiteetin rakentumiseen on tutkittu tarkastelemalla esimerkiksi sukupuolijärjestelmän, erilaisten nuorisokulttuurien tai vaikkapa kaupallistumisen vaikutuksia lasten ja nuorten elämään (esim. Lahikainen, Punamäki & Tamminen 2007/ tulossa).

Maahanmuuttajia, ulkomaalaisten jälkeläisiä ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvia lapsia ja nuoria käsittelevä tutkimus puhuu usein monikulttuurisista identiteeteistä. Suomalaisissa tutkimuksissa on oltu kiinnostuneita esimerkiksi kaksikielisyyden merkityksistä, kaksoiskansalaisuuden merkityksistä ja siitä, millaista sosiaalista ja kulttuurista pääomaa – siis minkälaisia lisäeväitä elämään – siteet Suomen ulkopuolelle voivat tarjota nuorelle (esim. Harinen 2000). Keskustelua on käyty myös tällaisten nuorten mahdollisuudesta tulla hyväksytyksi osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Tähänastisen suomalaisen tutkimuksen valossa erityisesti valtaväestöstä poikkeava ihonväri voi tuottaa lapsille ja nuorille kokemuksia siitä, ettei heitä oleteta eikä aina hyväksytä ”yhtä suomalaisiksi” kuin muut (Esim. Forsten-Lindman 1999; Harinen 2003; Hautaniemi 2004; Lappalainen 2006). Toisaalta samanlaisia kokemuksia on ollut myös Venäjältä tulleilla maahanmuuttajalapsilla ja -nuorilla (Keskisalo 2001 ja 2003).

Eri maissa tehtävän nuorisotutkimuksen kasvanut kiinnostus monikulttuurisuuden ja rasismien samoin kuin kansalaisuuden kysymyksiä kohtaan, kertoo siitä, etteivät nämä ole vain suomalaisia ilmiöitä (esim. Bynner, Chisholm & Furlong 1997; Helve & Wallace 2001; Helve & Holm 2005; Andersson, Lithman & Sernhede 2005). Kysymykset rodullistetuista identiteeteistä ja identiteettipolitiikasta ovat vahvasti esillä nuorisokulttuureita käsittelevässä tutkimuksessa, erityisesti Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa ja Kanadassa (esim. Brake 1985; Rattansi & Phoenix 1997, 132–134). Monissa ulkomaisissa tutkimuksissa rodullistetut identiteetit ja rasismi, sekä tavat suhtautua rasismiin, näyttäytyvät keskeisenä osana joitain nuoriso- ja alakulttuureja (esim. Brake 1985; hooks 1994; Maira 2000; Huq 2003; Henry 2005; Sernhede 2005).

Lapsista tai nuorista ryhmänä puhuttaessa tulee muistaa, että nämäkään ryhmät eivät ole homogeenisia. Sukupuoli, luokka tai (perheen) sosioekonominen asema, kansalaisuus, asemoituminen etnisiin ja rodullistettuihin suhteisiin ja hierarkioihin sekä yksilön oma elämänhistoria tuottavat monenlaista erilaisuutta niin lasten kuin nuortenkin kesken. Tämän tutkimuksen kohderyhmän osalta erilaisuutta tuottavina, tutkimuksessa huomioitavina konteksteina näen myös sen, millaisten prosessien kautta heidän transnationaalit juurensa ovat rakentuneet. Voidakseni huomata ja ymmärtää lasten ja nuorten keskinäisiä eroja, esimerkiksi heidän erilaisia tapojaan puhua erilaisuudestaan ja juuristaan sekä jäsentää erilaisuuden ja rasismien kokemuksiin, olen perehtynyt sekä kansainvälisiä adoptioita ja adoptoituja käsittelevään tutkimukseen (esim. Lifton 1994; Forsten-Lindman 2000; Yngvesson & Mahoney 2000; Lal 2001; Rooth 2001; Hjern, Lindblad & Vinnerljung 2002; Yngvesson 2002, 2003 ja 2005; Cartwright 2003; Shiao, Tuan & Rienzi 2004; Hübinette 2005; Volkman 2005 a; Dorow 2006; Harris 2006; Homans 2006; Howell 2006; Wegar 2006) että tutkimukseen, jossa tarkastellaan eri tavoin rodullistetuissa suhteissa asemoituneiden vanhempien sekä tällaisten parien jälkeläisten asemaa ja kokemuksia (esim. Twine 1998; 1999 a ja b; Parker & Song 2001; Milian Arias 2002; Root 2002; Childs 2002, 151–153; Williams ym. 2002; Gilbert 2005; Dalmage 2006).¹⁰

Edellä mainittuja ryhmiä käsittelevä tutkimus auttaa huomaamaan miten monet erilaiset tekijät ovat vaikuttamassa siihen, millaisia rasismien muotoja yksilöt joutuvat kohtaamaan ja miten he voivat jäsentää kokemuksiaan. Esimerkiksi adoptoidut joutuvat pohtimaan rasismien vaikutuksia elämäänsä suhteessa hyvin erilaisiin kysymyksiin ja asioihin kuin henkilöt, joiden vanhemmat asemoituvat keskenään eri tavoin rasismien tuottamissa hierarkioissa. Adoptoidut kytkevät rasismien kokemuksiinsa väistämättä, ainakin josain vaiheessa elämäänsä, esimerkiksi kysymykset adoptioiden oikeutuksesta. Heille näyttäisi asettuvan myös jonkinlainen vaatimus tarkastella rasismista

¹⁰ Ilmaisulla *henkilöt, joiden vanhemmat ovat asemoituneet keskenään eri tavoin rodullistetuissa suhteissa*, viitataan ihmisiin, joista englannin kielisessä tutkimuskirjallisuudessa puhutaan käsitteillä ”mixed-race”, ”racially mixed”, ”trans-racial” tai ”bi-racial”. Näiden termien kääntäminen suomen kielelle on osoittautunut hyvin vaikeaksi. Koska en ole löytänyt sopivaa termiä, joudun tyytymään tuollaisiin hankaliin ilmauksiin.

johtuvia ja muitakin kärsimyksiään suhteessa siihen vaihtoehtoon, ettei heitä olisi adoptoitu. Useimmat ulkomailta adoptoidut myös asemoituvat rodullistetuissa suhteissa eri tavoin kuin molemmat (adoptio)vanhempansa, kun taas joillain lapsilla on mahdollisuus jakaa tuo asema ja myös sen myötä syn-tyviä kokemuksiaan edes toisen vanhempansa kanssa. Toisaalta esimerkiksi ei-adoptoitu lapsi tai nuori, joka ei tunne ”sitä ulkomaista vanhempaansa” ja jolla ei ole kontaktia tämän sukuun ja ystäviin, joutuu pohtimaan myös monia samoja kysymyksiä kuin mitä ulkomailta adoptoidut pohtivat. Aasiasta adoptoidulla ja suomalaisen ja aasialaisen jälkeläisellä voi taas joiltain osin olla sellaisia yhteisiä kokemuksia joita Aasiasta adoptoitu ei voi jakaa esimerkiksi Venäjältä tai Etelä-Amerikasta adoptoitujen kanssa.

Antirasistista tutkimusotetta etsivää rasismien tutkimusta

Olen jo edellä luvussa yksi selvittänyt käyttäväni rasismia laajana yläkäsitteenä, ja antanut sille eräänlaisen työmääritelmän. Koska esittelen rasismien tutkimuksen erilaisia kysymyksenasetteluja sekä Suomessa tehtyä rasismien tutkimusta tarkemmin artikkelissa I, selvitän tässä vain yhden, tässä tutkimuksessa keskeisen ajatuksen siitä, millaista rasismien tutkimusta työni edustaa.

Motiivini tutkia rasismia Suomessa, samoin kuin metodologiset sitoumukseni, tuottavat tutkimusasetelmaan selvän poliittisen agendan, antirasismien. Se on ohjannut koko tutkimusasetelman rakentumista, niin tutkimuskysymysten muotoutumista kuin tutkimuksen käytännön toteuttamista, mitä selvitän tarkemmin luvuissa kolme ja neljä. Olen harkinnut tutkimuskysymysten valintaa muun muassa seuraavien kysymysten avulla: Mitä uutta kysymys tai aihe tuo keskusteluun rasismista ja erityisesti rasismista Suomessa? Kenen näkökulmaa se korostaa? Voiko se auttaa ihmisiä jäsentämään heidän omia rasismien kokemuksiaan, tai ymmärtämään muiden ihmisten rasismien kokemuksia? Tarjoaako se välineitä rasismien ennaltaehkäisyyn ja vastustamiseen?

Jos rasismi ymmärretään laajaksi yläkäsitteeksi, jolla voi kuvata hyvin monenlaisia oppeja, asenteita, toimintaa, diskursseja ja näiden epätasa-arvoa tuottavia seurauksia, antirasismi saa yhtäläillä monia eri muotoja ja mahdol-

lisia määritelmiä (esim. Bonnet 2000; Gilroy 2001, 334–336; Lentin 2004). Ajattelen antirasismiksi, tätä työtä ohjaavana periaatteena, paitsi rasismien kaikkien mahdollisten erilaisten ilmenemismuotojen vastustamisen, myös pyrkimyksen, tai sitoumuksen, tavoitella tietoa rasismista ja sen seurauksista. Tämä tuottaa vaatimuksen tarkastella myös tutkimustietoa ja tieteen teon tapoja, mukaan lukien rasismien tutkimus, kenttänä, joka sekään ei ole ”rasismista vapaa vyöhyke”. Ne tieteenalat, joihin tämän tutkimus kiinnittyy, ovat monien muiden tieteenalojen tavoin joutuneet tarkastelemaan omaa osuuttaan mitä tulee rasististen tai rasismia tuottavien ajattelutapojen syntyyn ja uusintamiseen. Rasismia oppina ja ideologiana on pönkitetty hakemalla ajatuksia ja väittämiä eri tieteenaloilta, ennen kaikkea antropologiasta, sosiologiasta ja psykologiasta (Balibar 1991, 54–60). Esimerkiksi antropologian taakkana voidaan pitää niin rotutypologioiden tuottamista (Harrison 1995, 50–53; vrt. Cowlishaw 2000) kuin olemuksellistavia esitystapoja kulttuurista ja kulttuurieroista. Eri tieteenaloilla on käyty ja käydään jatkuvasti keskustelua siitä, miten ne osaavat tai eivät osaa tunnistaa rasismia myös omissa käytännöissään (esim. Lévi-Strauss 1952, 14–15; Lincoln & Denzin 1998, 419–420; Gilroy 1999; Hunter 2002).

Puhun pyrkimyksestä antirasistiseen tutkimusagendaan siksi, ettei siihen ole ollut tarjolla valmiita ohjelmia, enkä usko sellaisten mahdollisuuteenkaan. Ajattelen sen ennen kaikkea herkkyydeksi arvioida sitä, milloin oma toiminta tutkijana mahdollisesti uusintaa rasistisia tai rasismia tuottavia ajattelu- tai esitystapoja ja milloin niitä on mahdollisuus haastaa. Sisällytän antirasistiseen tutkimusagendaan myös vaatimuksen sellaiseen refleksiivisyyteen, jossa tutkija tarkastelee paitsi suhdettaan informantteihinsa ja tuohon suhteeseen mahdollisesti sisältyviä valta-asetelmia, myös oman tietonsa rajoja. Tutkijanakin tietoni rasismista on aina myös jollain tavoin rasismien tuottamiin sosiaalisiin suhteisiin ja hierarkioihin asemoituneen yksilön tietoa. Noissa suhteissa asemani määrittäyty ensisijaisesti ”valkoiseksi suomalaiseksi”, mikä minun on täytyntä ottaa huomioon. Toisaalta antirasistinen agenda ohjaa tarkastelemaan kriittisesti kaikkia rodullistavia kategorisointeja ja identiteettejä, myös valkoisuutta. Tarve koetella joitain käsitteitä ja rodullistavien kategorisointien essentialisoivaa luonnetta yleensä on tuottanutkin osan työn keskeisistä tutkimuskysymyksistä (esim. artikkelit II ja V). Toiset ovat syntyneet pyrkimyksistä tarkastella ihmisten mahdollisuuksia

vastustaa itseensä kohdistuvaa rasismia (esim. artikkelit IV ja VI). Näin olen halunnut tuottaa näkökulmia keskusteluun antirasismien mahdollisuuksista ja esteistä.

Antirasistinen tutkimusohjelma tuottaa myös tutkimuksen teon yhteydessä ratkaistavia kysymyksiä tutkijan roolin poliittisuudesta, sen tarjoamista mahdollisuuksista ja toisaalta myös sen rajoista. Tutkijan ratkaisuja eivät tietenkään ohjaa vain hänen poliittiset tavoitteensa vaan muutkin tiedonintressit. Erilaisiin valintoihin vaikuttaa väistämättä myös se, missä määrin tutkimusprojektiin käytettävissä oleva aika ja muut resurssit joustavat erilaisten antirasististen tavoitteiden suhteen. Antirasistinen agenda on kuitenkin tuottanut osallistuvan ja jossain määrin osallistavankin tutkimusotteen. Se on näkemykseni mukaan mahdollistanut sellaista tutkijan ja informanttien välistä dialogia, joka muutoin olisi voinut jäädä syntymättä. Erilaisten interventioiden seurauksena se on myös tuottanut näkyviin sen, miten toisinaan vasta rasismien vastustaminen tuo esiin monet rasistisiksi luonnehdittavissa olevat toiminta- ja ajattelutavat. Esimerkiksi perustellessaan sitä, ettei joku toiminta ole rasistista, ihmiset saattavat tukeutua hyvin stereotyyppisiin ja suorastaan rasistisiin näkemyksiin.

Pyrkimys antirasistiseen tutkimusotteeseen on suunnannut huomiota ni paitsi sellaisiin ajattelu- ja toimintatapoihin, joita rasismien vastustaminen voi nostaa näkyviin, myös antirasistisen toiminnan tuottamiin erilaisiin diskursseihin. Rasismien vastustamisen tavat ovat osaltaan määrittelemässä sitä, minkälaiset asiat ajatellaan rasismiksi (esim. Gilroy 2002). Huomion kiinnittäminen rasismien vastustamisen muotoihin ja mahdollisuuksiin auttaa näkemään myös rasismien tuottamissa suhteissa alistetussa asemassa olevien ryhmien keskinäisiä eroja ja hierarkioita. Yksilöiden ja ryhmien antirasistiset strategiat eivät välttämättä rakennu alistettujen ryhmien keskinäiselle solidaarisuudelle. Rasismia myös vastustetaan usein sellaisin strategioin, jotka sisältävät essentialistisia, ja näin mahdollisesti rodullistavia oletuksia ja väitteitä (Bonnet 2000).

Lasten ja nuorten arki ja kokemukset tutkimuksen lähtökohtana on osaltaan rajannut sitä, millaisiin rasismien ilmenemismuotoihin tämä tutkimus keskittyy. Julkisessa keskustelussa rasismiksi määrittyy usein, rasistisen häirinnän ja väkivallan ohella, erilaisten oikeuksien evääminen joiltain ihmi-

siltä ja syrjintä yleensä. Lapset eivät vielä kilpaile työmarkkinoilla eivätkä ainakaan kovin nuorina pyri ravintoloihin tai muihin aikuisille suunnattuihin palveluihin. Lasten maailmassa myös esimerkiksi kysymykset rasismien ja seksismin, seksuaalistamisen tai yleensä seksuaalisuuden yhteen kietoutumisista eivät välttämättä näyttäytyä samanlaisina eivätkä yhtä selvästi kuin aikuisten elämässä. Lasten elämän erityisyys rajaa näin monin tavoin sitä, mitä tämä tutkimus voi rasismista kertoa.

Yksi käsittelyä vaille jäävä vaikkakin rasismien seurausten kannalta keskeinen kysymys on rasismien ja yksilöiden (tai ryhmien) sosio-ekonomisen aseman yhteydet. Oma tai ”ryhmämme” sosioekonominen asema voi vaikuttaa huomattavasti siihen, miten asemoidumme, tai jokin ryhmä asemoituu, rodullistetuissa yhteiskuntasuhteissa. ”Rodun” tai etnisyyden tiedetään niin ikään vaikuttavan monin tavoin yksilöiden ja ryhmien mahdollisuuksiin saavuttaa haluamansa yhteiskunnallinen asema. Se, ettei tämä tutkimus pureudu näihin kysymyksiin, ei johdu yksin lasten ja nuorten valitsemisesta kohdejoukoksi. Tähän vaikuttaa myös tuon kohderyhmän rajaaminen. Jos kohderyhmään olisi sisällytetty esimerkiksi pakolaisena tulleiden maahanmuuttajaperheiden lapset, vanhempien sosiaalinen asema ja taloudellinen tilanne todennäköisesti olisivat välittyneet enemmän myös lasten kertomuksissa. Nyt tällaiset kysymykset näyttäytyivät lähinnä vain tilanteissa, joissa jotkut lapset tai heidän vanhempansa tekivät eroa tiettyihin maahanmuuttajaryhmiin, tai tutkimukseen osallistuneiden nuorten arvioissa siitä, että oma erilaisuus saattaa tuottaa hankaluuksia työmarkkinoilla. Niin globaalilla tasolla kuin paikallisesti eri yhteiskunnissa rasismi on yksi tekijä taloudellisen ja sen myötä myös sosiaalisen epätasa-arvon taustalla. Tällä on aina seurauksensa myös lasten ja nuorten elämään ja tulevaisuuden mahdollisuuksiin. Ranskan mellakat syksyllä 2005 on hyvä esimerkki tästä. Suomessakin on käyty keskustelua erityisesti Suomen somalialais- sekä venäläistaustaisten nuorten syrjäytymisvaaroista. Vastuu tai syyllisyys syrjäytymisestä langetetaan usein nuorille itselleen silloinkin, kun globaalit ja yhteiskunnalliset olosuhteet, joihin nuoret itse eivät juuri ole voineet vaikuttaa, kiistatta tuottavat epätasa-arvoa ja joidenkin syrjäytymistä (Katz 2004, 182).

2.3. Tutkimuksen etiikasta

Tutkimuseettisiä kysymyksiä ja valintoja määrittelevät paitsi yleiset tieteen tekemisen etiikkaa koskevat keskustelut ja ohjeistukset (ks. Kuula 2006) myös tutkimuksen metodologiset valinnat, kohdejoukko sekä tutkimuksen aihe. Lapset ja nuoret esitellään yleensä sellaiseksi tutkimuksen kohdejoukoksi, joka edellyttää erityistä herkkyyttä tutkimusetiikan suhteen (esim. Christensen & Prout 2002; Nikander & Zechner 2006; Strandell 2005). Etnografia tutkimuksen tekotapana, ennen kaikkea siihen sisältyvät interventiot ihmisten elämään, tuo myös mukanaan tutkimuksen ja tutkijan etiikkaa koskevia kysymyksiä. Myös yksilöiden henkilökohtaiset rasismien kokemukset tutkimuksen aloituspaikkana tuottaa tähän työhön vahvan tutkimuseettisen jännitteen. Erään tutkimukseeni osallistuneen nuoren aikuisen sanoin: *”Ei niin, että tutkimus olisi sinänsä kielteinen, mutta jo sinun lähestymisesi muistuttaa ainakin tunnetasolla tästä ei valitusta toisudesta...”*¹¹ Kun jo tietyn aiheen kanssa lähestyminen nostaa esiin ikäviä muistoja ja tuskallisia tunteita – useampi haastateltava ja myös haastatteluista kieltäytynyt sanoi tämän suoraan – miten haastatella ja keskustella ihmisten kanssa, miten toimia tutkijana satuttamatta ihmisiä? Tutkimuksen eettisenä periaatteena pyrkimys olla satuttamatta on konkretisoitunut eri tavoin eri ihmisten kanssa ja eri tilanteissa. Keskustelen näistä erityisesti luvussa kolme.

Tässä tutkimuksessa tutkimuksen poliittisten ulottuvuuksien korostaminen on tuottanut joukon kysymyksiä, joilla on myös eettinen ulottuvuutensa. Esimerkiksi sillä, että tutkija puhuu julkisuudessa adoptoitujen rasismien kokemuksista, voi olla monenlaisia seurauksia. Puhe lapsen edusta on keskeinen osa adoptiodiskursseja niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Niin adoptiovanhempien kuin adoptioita järjestävien tahojen intresseissä on tuottaa ja ylläpitää ajatusta adoptioista prosessina, joissa adoptoiduilla lapsilla on mahdollisuus sekä säilyttää jonkinlaiset juuret syntymämaassa että kiinnittyä uuteen perheeseen ja ympäröivään kulttuuriin (Dorow 2006, 19). Julkisuuteen tuodut adoptoitujen rasismien kokemukset kyseenalaistavat tällaista mielikuvaa, ja saattavat herättää vastustusta kansainvälisiä adoptioita

¹¹ Sähköposti (2.4.2003).

kohtaan niin luovuttaja- kuin vastaanottajamaissakin. Esimerkiksi tällaisista tutkimuseettisistä kysymyksistä olen joutunut keskustelemaan tutkimusprosessin aikana paitsi adoptoitujen ja adoptiovanhempien myös suomalais-ten adoptiopalvelunantajien sekä adoptiolapsia luovuttavien maiden viranomaisten kanssa.¹²

Kenttätööhön, aineiston keruuseen sekä tutkijan ja kentällä kohdattujen ihmisten väliseen suhteeseen paikantuva tutkijan etiikkani valottuu seuraavassa luvussa kolme, jossa esittelen tutkimuksen toteuttamista kentällä. Tutkimuksen etiikkaa koskevat pohdinnat ovat johtaneet erilaisiin valintoihin esimerkiksi siinä, miten lähestyn potentiaalisia haastateltavia, tai siinä, ketkä nimeän haastateltaviksi ja ketkä tutkimukseen osallistujiksi.

Etnografiseen tutkimukseen osallistuvat ihmiset voivat saada ja ottaa hyvin monenlaisia rooleja suhteessa tutkijaan. Tutkija–tutkimussubjektisuhteen säätely esimerkiksi ennakoidulla asioita ja keskustelemalla on keskeinen osa etnografin ammattitaitoa, mutta kaikki asiat eivät aina ole ennakoitavissa. Esimerkiksi asetelmassa, jossa adoptoitujen kokemuksia tutkii ihminen, joka itse on adoptioäiti, tutkijalle voi tarjoutua muitakin kuin tutkijan rooleja. Tutkijan etiikka voi joutua koetukselle myös esimerkiksi tilanteissa, joissa adoptiovanhemmat odottavat (toiselta adoptiovanhemmalta) jotain muuta kuin omia näkemyksiään kyseenalaistavia tutkimustuloksia. Sekä vaatimus varmistaa henkilöllisyyksien salassa pysyminen että vaatimus olla vahingoittamatta tutkimukseen osallistuneita, vaikkapa sitten vain pahottamalla heidän mieltään, voivat pakottaa etnografin vaikenemaan myös monista tutkimuseettisistä pohdinnoistaan ja valinnoistaan.

¹² Eettisiksi valinnoiksi voi ajatella, ainakin osin, myös esimerkiksi tutkimuksen kieltä sekä raportointitapaa koskevat päätökset. Päätös tutkimuksen julkaisemisesta suomen kielellä on pitkälti seurausta siitä, että tutkimuksen yhtenä tavoitteena on ollut tuottaa välineitä keskusteluun rasismista Suomessa. Kielivalinta varmistaa myös sen, että tutkimukseen osallistuneetkin voivat halutessaan tutustua tekstiin. Päätös tehdä artikkeleista koostuva väitöskirja monografian asemasta taas on mahdollistanut rasismista käytävään keskusteluun osallistumisen koko tutkimusprosessin ajan.

3. TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN: KENTILLÄ JA KOTONA

Tämän tutkimuksen aineisto on tuotettu monilta osin minulle entuudestaan tutuissa tilanteissa ja ympäristöissä. Tutkimuksen kohdejoukko ja informantit ovat kasvaneet ja eläneet ainakin huomattavan osan elämästään samassa kulttuuriympäristössä. Antropologien sanotaan tekevän tutkimusta ”kotona” silloin, kun he tekevät kenttätöitään omassa yhteiskunnassaan heille entuudestaan tutussa ympäristössä (Eriksen 2001, 29–30). Antropologeja kiinnostavia yhteiskuntaa ja kulttuureja koskevia kysymyksiä on mahdollista esittää kaikkialla, koskien myös niitä kulttuureja ja yhteisöjä, joihin tutkija itse katsoo kuuluvansa. Työlään ja kentällä olosta johtuen aikaa vievän etnografian valitseminen tutkimuksen tekotavaksi on kuitenkin ollut erityisen perusteltua silloin, kun tutkijan on täytynyt tutustua tutkimuksensa kohteena oleviin ihmisiin ja heidän arkeensa, kun tutkimuksen kohteena oleva todellisuus on ollut tutkijalle vieras.

Rasismia kokeneiden lasten ja nuorten todellisuuden tutkiminen ja ymmärtäminen on edellyttänyt heidän arkeensa ja elämäänsä perehtymistä. Monet tutkimukseni kohdejoukon arjessa vaikuttavat asiat ovat kuitenkin tulleet osaksi omaakin arkeani lasteni kautta. En siksi ole voinut rajata kenttää kotini seinien ulkopuolelle. Työ edustaa sanan mukaisesti kotietnografiaa. Tutkijana pohtimani kysymykset ovat olleet läsnä arjessani jatkuvasti, työn ulkopuolellakin, mikä on väistämättä vaikuttanut tutkimuksen kulkuun.

Toisaalta tutkimuksen aihe ja kohdejoukon heterogeenisyys pirstovat ja laajentavat tutkimuksen kenttää, tai kenttiä. Kohderyhmä koostuu eri ikäisistä lapsista ja nuorista, ja siihen kuuluvilla ihmisillä on monenlaisia siteitä ja suhteita lukuisiin eri maihin, kansoihin ja kulttuureihin. Kotona pysymi-

nen tai kotoa käsin tekeminen ei ole este myöskään sellaiselle etnografiselle tutkimukselle, jonka tarkoituksena on tarkastella elämän transnationaaleja ulottuvuuksia (esim. Hautaniemi 2004; Tiilikainen 2003, 93).

Esittelen seuraavassa sitä, miten olen rakentanut toisaalta kotiin, suomalaiseseen yhteiskuntaan ja omaankin kotiini, paikantuvan, mutta samalla moniin suuntiin hajautuvan tutkimuksen kentän. Tarkastelen kentän rakentumista tutkimuksessa paitsi tapahtumapaikkoina ja aikoina myös toimintana sekä erilaisina kontakteina, suhteina ja kokemuksina.

3.1. Kentän rakentuminen tutkimuksessa

Viitataan kentän käsitteellä paitsi kaikkiin niihin paikkoihin, joissa olen etsinyt ja tuottanut aineistoa, myös siihen kokonaisuuteen, jonka tutkimusasetelma rajaa. Kentän rajoja ovat näin piirtäneet ja liikutelleet paitsi alkuperäinen tutkimuskirjallisuuden ja muun tiedon varaan rakentunut tutkimusasetelma, myös kaikki sellainen kentällä kokemani ja omaksumani, joka on suunnannut huomioni taas uusiin asioihin.

Ensisijaisesti kentäksi voi ajatella ne paikat, tilanteet ja olosuhteet Suomessa, joissa lapset elävät arkeaan, ja tarkemmin vielä ne kohtaamiset, joissa transnationaalit juuret, erilaisuus ja rasismi näyttäytyvät merkityksellisinä. Toisaalta Suomen rajat eivät ole kentän rajat silloin, kun tarkastelen niitä sosiaalisia suhteita tai asioiden kulttuurisia merkityksiä, jotka määrittelevät kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten erilaisuuden kokemuksia, tai tutkimiani rasistisia diskursseja ja käytäntöjä. Tämä sosiaalisten suhteiden ja kulttuuristen merkitysten yllirajaisuus tuo tähän tutkimukseen transnationaalin ulottuvuuden.

Kenttä rakentuu siis ensisijaisesti niistä paikoista, joissa tutkimuksen kohteena olevat elävät arkeaan eli erilaisista lasten ja nuorten toiminnan kentistä. Lasten ja nuorten elämässä vaikuttavat myös esimerkiksi erilaiset mediatekstit ja virtuaalimaailmat. Näitä olen joutunut tarkastelemaan myös omina erillisinä kenttinään. Paitsi että kentät ovat konkreettisia fyysisiä paikkoja, ne voivat rakentua myös esimerkiksi erilaisten tekstien tuottamisesta maailmoista, tai internetin virtuaalimaailmasta, jossa ihmiset kohtaavat ja kokevat asioita olematta samassa paikassa ja näkemättä toisiaan. Kenttä,

tässä tutkimuksessa, ei siis ole vain joku yksi paikka tai edes joukko konkreettisia paikkoja, eikä se rakennu myöskään selvästi määriteltävissä ja rajattavissa olevista sosiaalisista suhteista tai kulttuureista. Tavoiteltavaksi tilanteeksi voisi ajatella, että kentän rajojen sisään asettuisi mahdollisimman kattavasti se todellisuus, jossa olen tunnistanut rasismia Suomessa ja erityisesti tutkimuksen kohdejoukon arjessa.

Kentän rakentuminen tutkimuksessa edellä esitetyllä tavalla vertautuu George Marcusin (1995) ideaan monipaikkaisesta etnografiasta. Siinä kuvaus jostain kulttuurista, systeemistä tai ilmiöstä, tai näistä yhdessä, rakentuu osin eri kentillä tuotetuista kuvauksista, mutta keskeistä on näiden eri kenttien keskinäisten suhteiden tarkastelu (ema. 96). Marcusin mukaan tutkijan tehtävänä on jäljittää paitsi aiemman tutkimustiedon, myös kentällä saamiensa vihjeiden ja oivallusten johdattamana tutkimusaiheen kannalta relevantteja uusia kenttiä.¹ Kaikki kentät, joille tutkija suuntaa kulkunsa, eivät välttämättä ole tutkimuksen kannalta samanarvoisia, eikä niillä tuotettuja aineistoja myöskään analysoida samanlaisin tekniikoin ja samanlaisella intensiteetillä (ema. 106–113). Tutkijan läsnäolo eri kentillä vaihtelee niin ikään. Toisinaan sen tuottaa ennemminkin eräänlainen toiminnallisuus, jota Marcus kutsuu ”olosuhteista riippuvaiseksi aktivistimiksi” (”circumstantial activism”) (ema. 113), kuin jossain fyysisessä paikassa vietetty aika. Tässä tutkimuksessa tällaista toiminnallisuutta edustavat esimerkiksi monenlaiset interventiot, joita olen tehnyt paitsi tutkimukseen osallistuneiden myös muiden toimijoiden arkeen. Tällainen tutkimusentekotapa voi tuottaa hyvin erilaisia rooleja tutkijalle tutkimusprosessin eri vaiheissa.

Koko tutkimusprosessin ajan olen tuottanut aineistoa eli kirjannut havaintoja, käynyt keskusteluja, tehnyt muistiinpanoja ja kerännyt erilaisia

¹ Zsuzsa Gille ja Séan Ó Riain kritisoivat Marcusia siitä, että tämä painottaa liikaa etnografin logiikkaa ja kykyä oivaltaa asioiden välisiä suhteita, ja liian vähän erilaisten kenttien muodostumisen ja niiden keskinäisten suhteiden poliittisia ja historiallisia ulottuvuuksia. Gillen ja Ó Riainin huomiot ovat tärkeitä, mutta näkemykseni mukaan Marcusin monipaikkaisen etnografian esittely ei sulje pois mahdollisuutta tehdä sellaista tutkimusta, jonka puolesta Gille ja Ó Riain puhuvat. (Gille 2001; Gille ja Ó Riain 2002) Ulf Hannerz (2003, 207–8) muistuttaa siitä, että erilaisten kenttien valikoitumisessa voivat vaikuttaa myös satuma ja asiat, joilla ei ole sinänsä mitään tekemistä tutkimuksen kanssa.

dokumentteja monissa eri paikoissa: erilaisissa lasten toimintaympäristöissä, adoptio- ja lastensuojelujärjestöjen tilaisuuksissa, adoptioperheiden tapaamisissa, ”monikulttuurisuustapahtumissa”, antirasististen järjestöjen ja muiden toimijoiden tilaisuuksissa, koulutustapahtumissa ja konferensseissa sekä kotonani. Monesti olen löytänyt itseni etnografina kentältä tilanteissa, joihin olen mennyt tai joissa yleensä olen aivan muissa rooleissa.

Aineiston systemaattinen keruu ja dokumentointi osoittautuivat hankalaksi ennen kaikkea siksi, että aineistoa tuntui syntyvän katkeamattomana virtana myös silloin, kun yritin olla poissa kentältä. Muistiinpanoni ja muu materiaali ovat päätyneet tietokoneelle tiedostoihin ja tavallisiin kansioihin, joita kaikkia kutsun päiväkirjoiksi. Ensimmäiset päiväkirjamerkinnät ovat joulukuulta 1999, nauhoitettuja haastatteluja aloin tehdä vuoden 2000 lokakuusta alkaen. Osan erilaisten ihmisten kanssa käymistäni keskusteluita ja havainnoimistani tapahtumista olen tallentanut varsin epämääräisinä merkinteinä, joskus ostoskuitteihin tai keltaisiin tarralapuihin. Monet keskustelut ja tapahtumat ovat vain muistini varassa, lyhyellä maininnalla päiväryhmiini (vuosilta 2000–2006) merkittyinä. Toisinaan olen jälkikäteen ottanut yhteyttä ihmisiin tarkistaakseni muistinvaraisia keskusteluja tai tapahtumakulkuja. Olen etsinyt ihmisten kertomuksia heidän transnationaaleista juuristaan ja rasismien kokemuksistaan, ja yleensä näitä aiheita käsittelevää keskustelua, myös monilta internetin keskustelupalstoilta, kaukokirjallisuudesta ja erilaisista mediateksteistä. Tällaisen aineiston tarkoituksena on ollut lähinnä arvioida haastattelujen ja muun kentällä tuotetun aineiston laatua ja riittävyyttä vertaamalla sitä tällaisiin muissa yhteyksissä ja muihin tarkoituksiin tuotettuihin puheenvuoroihin ja kertomuksiin.

Antropologit ovat vuosien mittaan käyneet paljon keskustelua tarpeesta määritellä uudelleen kentän käsitettä ja samalla kenttätöiden tavoitteita ja käytäntöjä. Keskustelujen taustalla ei ole vain ihmisten liikkuminen yli valtio- ja muiden rajojen. Tieteenalaan kohdistettu kritiikki ja sen sisäinen kriittinen keskustelu esimerkiksi antropologian osuudesta kolonialistisen maailmankuvan, rodullistavien kategorisointien ja muiden toiseuttavien esitystapojen tuottamiseen ja uusintamiseen ovat vaikuttaneet antropologian ja sen tutkimuskohteen suhteen muutoksiin sekä ajatuksiin siitä, miten antropologiaa pitäisi tai on ylipäätään mahdollista tehdä. (Esim. Said 1978; Clifford & Marcus 1986; Marcus & Fischer 1986; Marcus 1986 ja 1995;

Fox 1991; Wolf 1992; Appadurai 1996; Gupta & Ferguson 1997 a ja c; James & Hockey & Dawson 1997; Davies 1999) Kenttätö ajatellaan silti yhä keskeiseksi osaksi antropologista tiedon tuottamista.

Osin jo vanhentunut, mutta silti sitkeästi elävä mielikuva kenttätöystä mieluusti kaukana kotoa sijaitsevassa paikassa, jossa tutkijan ajatellaan voivan tavoittaa jokin rajattavissa oleva yhteisö ja sen kulttuuri, on yhä vaikuttamassa siihen, miten tutkijat ajattelevat voivansa antropologeina rakentaa tutkimusasetelmiaan (Gupta & Ferguson 1997 b, 11–12).² Erityisesti tutkijoiden omassa, tutussa ympäristössä tehty etnografinen tutkimus on hämmentänyt ja muokannut antropologien näkemyksiä ja määritelmiä kentästä (Gupta & Ferguson 1997 b; 29–32; Davies 1999, 32–34). Etnografien toisaalta edellytetään olevan kentällä ”riittävän kauan”, jotta he voisivat ymmärtää ihmisten tapoja merkityksellistä todellisuutta, mutta ”kotona” kenttätöä tekevän kyky ottaa riittävästi etäisyyttä tutkimuskohteeseen ja -aiheeseen usein kyseenalaistetaan (Coffey 1999, 21–36; Passaro 1997).

Kuinka olla tutkijana ympäristössä, joka on tuttu, jonka on tottunut näkemään ja ymmärtämään tietyillä tavoilla? Miten saada sellaista analyttistä etäisyyttä, joka takaisi tutkijan roolin tilanteissa, joissa yleensä toimii muissa rooleissa, tässä tapauksessa ”tavallisena suomalaisena”, äitinä ja vanhempänä, adoptioäitinä, naapurina, puolittutuna, ystävänä, jonkun äidin tai isän kaverina, entisenä työtoverina, aktivistina ja niin edelleen?

Keskittyminen entuudestaan tuntemattomien ihmisten arkeen kävi mielessäni yhtenä vaihtoehtona, josta kuitenkin pian luovuin. Ensinnäkin olisin heittänyt hukkaan kaikki ne hyödylliset verkostot ja kontaktit, joita minulle oli syntynyt vuosien mittaan paitsi adoptiovanhempana myös työhistorian ja aktivismin kautta. Arvelin näiden kontaktien toimivan eräänlaisina suosituksina (vrt. Hannerz 2003, 209) ja jouduttavan huomattavasti informanttien löytymistä ja aineiston tuottamista. Tämä pitikin paikkansa. Toiseksi, vaikka päätin hankkia haastateltaviksi myös minulle entuudestaan tuntemattomia ihmisiä, Suomi osoittautui hyvin pieneksi maaksi mitä tulee yhteisten tuttujen löytymiseen. Kolmanneksi, tuskin olisin pystynyt

² ”Suomalaisen etnografian” historiaan mahtuu toki myös paljon ”kotona” tehtyä tutkimusta (esim. Laaksonen & Knuuttila & Piela 2003; vrt. Gupta & Ferguson 1997 b, 28).

vapautumaan muista rooleistani siinäkin tapauksessa, että olisin tehnyt tutkimusta vain ventovieraiden parissa. Roolit ja tehtävät oli siis jotenkin sovitettava.

3.2. Kotietnografian etiikasta

Olettaessamme samanlaisuutta oletamme helposti myös antavamme asioille samanlaisia merkityksiä, oletamme että pystymme ymmärtämään ja tulkitsemaan toisia (esim. Hurd & McIntyre 1996; Davies 1999, 100; Phoenix 2001, 217). Samassa tilassa ja ajassa jaettu todellisuus ei välttämättä ole sama tutkijalle ja tutkimussubjekteille. Monet muutkin kuin erilaiset etnisyyden piiriin luettavissa olevat asiat voivat rakentaa erilaisuutta tutkijan ja tutkimussubjektien välille: sukupuoli, ikä, luokka tai sosio-ekonominen asema, asuinpaikka, asemoituminen rodullistetuissa hierarkioissa ja erilaiset henkilöhistoriat yleensä. Tutkiessani valkoiseksi kategorisoituna (ks. artikkeli II) aikuisena naisena usein ei-valkoiseksi kategorisoitujen lasten ja nuorten kokemuksia minua tuskin voi kotikentälläkään pitää ”natiivina”, tai ”samanlaisena” kuin he (vrt. Weston 1997, 166–170, vrt. Hurd & McIntyre 1996, 81). Voidaan ajatella, että jaan monessa asiassa samaa todellisuutta muiden adoptiovanhempien kanssa siksi, että meillä on samanlaisia kokemuksia ja samanlainen asema tietynlaisina vanhempina. Adoptiovanhempien haastatteluista käy ilmi, että hekin ovat olettaneet näin. Silti samanlaisten kokemusten jakaminen adoptiovanhempana ei poista adoptiovanhempienkin keskuudessa vallitsevia monenlaisia näkemyseroja.

Viime vuosikymmenten etnografiakeskustelut, samoin kuin feministinen tutkimus, ovat nostaneet tutkimusta ohjaaviksi periaatteiksi tutkijan positioiden tarkastelun ja refleksiivisyyden vaatimuksen. Position käsitteellä viitataan tutkijan asemoitumisiin erilaisissa yhteiskunnallisissa suhteissa. Refleksiivisyyden vaatimus taas korostaa sitä, että tutkijan on oltava tietoinen ja tuotava esiin erilaisten ”ominaisuuksiensa” ja niin tutkijan ja tutkimussubjektin välisten erojen kuin heitä yhdistävienkin asioiden merkitykset tutkimussuhteelle ja koko tutkimukselle (esim. Harding 1987 b, 9; Atkinson & Coffey 1995; Weston 1997, 171–172; vrt. Hopper 1995). Refleksiivisyyden vaatimus voi viitata myös tarpeeseen analysoida tutkijassa prosessin

aikana tapahtuneita muutoksia (Coffey 1999, 36), ja sitä, miten nämä ovat osaltaan vaikuttaneet tutkimuksen kulkuun ja lopputuloksiin.

Näen itsensä paikantamisen ja refleksiivisyyden vaatimukset ennen kaikkea vaatimuksina tarkastella tutkimuskysymyksiä aina joistain lähtökohdista tuotettuina. Tutkija on aina jättänyt jälkensä kentällä tuottamaansa aineistoon, mutta esimerkiksi haastatteluaineiston laatua määrittää myös se vuorovaikutus, jonka luonteeseen ovat olleet vaikuttamassa sekä haastattelijan että haastateltavan. Refleksiivisyyden vaatimukseen vastaaminen edellyttää tutkimussuhteen, tai suhteiden, tarkastelua erilaisin metodisin valinnoin, niin aineiston keruu- kuin sen analyysivaiheissakin. Se ei toteudu vain listamalla tutkijan erilaisia ”ominaisuuksia”, jotka ovat merkityksiltään tilannesidonnaisia (ks. Rastas 2005, 90). On selvää, että mitä kauempana toisistaan tutkijan ja tutkittavien todellisuudet ovat, sitä suurempaa varovaisuutta tutkijan tulisi noudattaa tehdessään tulkintoja. Itsensä paikantamisen ja refleksiivisyyden vaatimusten ei silti pitäisi tuottaa essentialistisia näkemyksiä jonkun kyvystä tai kyvyttömyydestä tutkia jotain aihetta tai ihmisryhmää (Davies 1999, 34). Jos esimerkiksi tässä tutkimuksessa haastattelijana olisi toiminut henkilö, joka itsekin kuuluu tutkimuksen kohdejoukkoon, haastatteluaineistosta olisi varmasti tullut toisenlaista. Tuollaisessakin asetelmassa haastattelijan, ja ennen kaikkea se millaiseksi hänet olisi haastateltavien joukossa koettu, olisi kuitenkin ollut vaikuttamassa aineistoon, ja mahdollisesti tavoilla, joita olisi ollut vaikea ennakoita.

Koko tutkimusprosessin ajan olen tuntenut olevani kentällä kurkkuani myöten. Silti piintynyt mielikuva antropologin kentästä (ks. Gupta & Ferguson 1997 b) – paikasta jonne mennään, joka ikään kuin opitaan ja josta sitten palataan kotiin kirjoittamaan tutkimusraportti – on pakottanut pohtimaan kenttätöni luonnetta. Miten tunnistaa tilanteet, joissa uuden oppiminen edellyttää vanhan tiedon kyseenalaistamista? Miten noudattaa metodioppaiden ohjeita aineiston huolellisesta dokumentoinnista tilanteessa, jossa aineistoa syntyy jatkuvalla syötöllä eikä kentältä pääse pois hetkeksiäkään? Missä kulkee työn ja muun elämän raja?

Monet kentällä oloa ja aineiston tuottamista koskevat kysymykset alkoivat hyvin pian näyttäytyä ennen kaikkea tutkimuseettisinä kysymyksinä. Havainnoidessani lasten leikkejä tai lukiessani nuorten puheenvuoroja internetin keskustelupalstoilta pohdin, onko oikein kirjata tuttujen tai tun-

temattomien lasten puheita tutkimusaineistoksi ilman, että he ja heidän vanhempansa ovat tietoisia asiasta. Miten suhtautua sellaisten ihmisten kertomuksiin, jotka eivät halunneet haastateltaviksi, mutta halusivat silti kertoa minulle kokemuksiaan siksi, että tutkin rasismia? Entä miten erottaa se, onko joku asia kerrottu minulle siksi, että olen tutkija, vai siksi, että olen esimerkiksi ”toinen samanlainen adoptiovanhempi”, tai ”kaverin äiti”, jonka kanssa on haluttu jakaa henkilökohtaisia ja arkaluontoisiakin asioita ilman, että ne olisi tarkoitettu tutkimusaineistoksi? Miten käyttää lasten parissa tuotettua aineistoa, kun lapsilla eikä aina nuorillakaan ole minkäänlaista käsitystä siitä mitä tutkijat tekevät? Olin kentällä, joilla en voinut olla havainnoimatta asioita ja kuulematta kertomuksia, mutta joilla ihmiset tuskin odottivat minun kirjaavan ylös heidän sanomisiaan ja tekemisiään, saati viittaavan niihin julkisuudessa.

Jouduin siis kentällä alusta lähtien pohtimaan sitä, miten erottaa tutkimusaineisto siitä tapahtumien virrasta, johon oma yksityiselämäniikin sijoittui, ja jossa tutkijan ja muiden roolien välille oli vaikeaa ja joskus suorastaan mahdotonta vetää ehdottomia rajoja. Ennen kaikkea tutkimuseettisinä kysymyksinä näyttäytyivät pohdinnat johtivat moniin niin aineiston tuottamista kuin sen analyysia ja lopulta myös kuvausta koskeviin valintoihin. Valotan näitä kuvailemalla ensin sitä, millaisia kysymyksiä voi tuottaa asetelma, jossa olin kentällä omassa kodissani, sekä vanhempana että tutkijana. Tämän jälkeen selvitän miksi päätin nimetä jotkut informantit haastateltaviksi ja jotkut osallistujiksi.

Kun koti muuttuu kentäksi: tutkijana ja vanhempana

Aloin kirjata kohdejoukkoon kuuluvien ihmisten ja heidän vanhempiansa kanssa käymiäni keskusteluja kenttäpäiväkirjaan pian alustavan tutkimussuunnitelman valmistuttua loppuvuodesta 1999. Kenttäpäiväkirja muuttui kuitenkin pian eräänlaiseksi tutkijaäidin päiväkirjaksi. Tuohon päiväkirjaan kirjatut kohtaamiset, joissa lasteni tai joidenkin heidän ystäviensä toiset juuret nousivat keskusteltavaksi tai pohdittavaksi asiaksi, tapahtuivat usein kodin seinien ulkopuolella: päiväkodissa, koulussa, kaupassa, bussimatkoilla, harrastuksissa ja lasten keskinäisissä leikeissä.

Silti monet asiat tapahtuivat myös kodin seinien sisällä. Tällaisia olivat paitsi kotona lasten kanssa käydyt keskustelut muualla tapahtuneista asioista myös esimerkiksi erilaiset median, lasten kulttuurituotteiden ja muiden asioiden lapsissa tai meissä vanhemmissa synnyttämät reaktiot. Olen monesti hypännyt ruokapöydästä kesken aterian tietokoneen ääreen todeten esimerkiksi: ”Äidin täytyy nyt välillä käydä kirjoittamassa yksi juttu. Niin, oliko se ope joka niin sanoi? No mitä muut siihen sanoivat?” Toisinaan olen keskeyttänyt iltasadun tyyliin: ”Tässäkin sadussa on taas semmoista, mitä pitäisi selittää. Täytyy ehkä soittaa kirjan kustantajalle. Saako äiti lainata tätä kirjaa töihin?” Haastateltuani nuoria huomasin myös toisinaan tenttaavani lapsiltani sitä, oliko heille mahdollisesti joskus tapahtunut samanlaisia asioita kuin haastateltavilleni.

Artikkelissaan *Parent-as-Researcher: The Politics of Researching in the personal Life*, Patricia ja Peter Adler esittävät, että asetelmassa, jossa tutkija tutkii oman perheensä ja lastensa elämää ja lähiympäristöä, on paljon etuja. Tutkijan on helpompaa saavuttaa ihmisten luottamus, ja tilanteita, joissa tutkija tekee havaintoja, voi pitää sellaisina luonnollisina tilanteina, joihin ulkopuolisen tutkijan pääsy ei aina ole itsestään selvää. Toisaalta vanhemman ja tutkijan roolien sekoittuminen voi olla hämmentävää niin tutkijalle itselleen kuin ympäristöllekin. Asetelma tuo myös mukanaan monia sellaisia eettisiä ja moraalisia valintoja, joilta tutkija todennäköisesti välttyisi toisenaikaisessa tutkimusasetelmassa. (Adler & Adler 1997)

Niin kotona kuin kentällä olen ollut paitsi vanhempana samalla myös adoptiovanhempana. Se on erityinen vanhemmuuden muoto. Kotioloissa ja perhe-elämässä se konkretisoituu esimerkiksi sellaisiksi kysymyksiksi, joista meillä ja muissa adoptioperheissä väistämättä joudutaan keskustelemaan: biologisten vanhempien sekä perimän merkitys, suhteemme lasten syntymämaahan, erilaiset suomalaisuuden määrittelyt ja niin edelleen. Kun tutkimuksen kohdejoukkoon on kuulunut adoptoituja, adoptiovanhemmuus on rooli, joka on tuottanut tietoa ja tietynlaista sisäpiiriläisyyttä, mutta samalla se on tuonut mukanaan joukon uusia eettisiä ja moraalisia kysymyksiä. Pystynkö esimerkiksi tarvittaessa tarkastelemaan adoptioita ilmiönä myös kriittisesti (vrt. Volkman 2005 b, 18)?

Kirjattuani jonkin aikaa lasteni arkea tutkijääidin päiväkirjaani aloin pohtia enemmän omien lasteni yksityisyyden suojaa.³ Omien ja muiden lasten kasvua seuratessa olen tullut hyvin tietoiseksi siitä, että eri-ikäisinä eri asiat ovat lapsille ja nuorille arkaluontoisia, tai jostain muusta syystä sellaisia mistä ”ei saa puhua muitten kuullen”. Katsoin, ettei lasten arkea koskevassa tutkimuksessa voi pitää lähtökohtana vain sitä, mikä aikuisen näkökulmasta on suotavaa kertoa. En myöskään voisi kertoa monista perhettäni koskettaneista tapahtumista kertomatta samalla muista ihmisistä, joista osa olisi ainakin tuttavapiirini tunnistettavissa. Tutkijan etiikan lisäksi on olemassa myös ystävän etiikka, naapurin etiikka, leikkikavereitten tai koululaisen äidin etiikka, siis jonkinlainen kanssaihminen etiikka, jota tutkijakaan ei saa kyseenalaistaa. Se muun muassa kieltää tuottamasta tekstiä, joka herättäisi kysymyksiä siitä, kuka naapureistani, lasteni kavereista tai näiden vanhemmista, opettajista ja niin edelleen on mahdollisesti sanonut tai tehnyt jotain. Olen joutunut pohtimaan myös sitä, miten tutkimus voisi vaikuttaa lasteni mahdollisuuksiin pohtia joskus tulevaisuudessa omaa lapsuuttaan omien muistojensa kautta. Tarina, joka sisältää ensisijaisesti, vaikkakin tietyistä syistä, kertomuksia rasismista ja erilaisuudesta, olisi eräänlainen interventio heidän muistoihinsa, olivatpa ne millaisia hyvänsä.⁴

Jatkoin silti satunnaisesti äidin päiväkirjan pitämistä yhtenä erilaisten tapahtumien ja myös omien ajatusteni säilöntäpaikkana. Tämä oli myös yksi keino pyrkimyksissäni refleksiiviseen tutkimusotteeseen. Noin puolentoista vuoden ajan tein päiväkirjaan paljon merkintöjä, tämän jälkeen jonkin aikaa vain satunnaisesti ja lopulta päätin luopua urakasta aikapulan takia. Jos olisin kirjannut kaikki ne tilanteet ja keskustelut, joissa lasteni ”toiset juuret” ovat

³ Löydettyäni vuonna 2006 paitsi tutkimustani myös itseäni ja lapsiani koskevia kommentteja eräältä avoimen rasistiselta internetin sivustolta halu kertoa julkisesti omasta ja erityisesti lasteni yksityiselämästä väheni entisestään. Halu puhua rasismista ja vastustaa sitä julkisesti sen sijaan vain kasvoi.

⁴ Ihmisillä on oikeus ja joskus taipumuskin unohtaa ikäviä asioita. Olen huomannut niin käyneenkin, kun olen toisen lapseni pyynnöstä lukenut hänelle otteita viisi vuotta aiemmin kirjoittamistani muistiinpanoista. Nuo luku- ja keskustelutuokioiden antaneet mahdollisuuden tarkastella myös sitä, miten lapsen ajattelu ja kyky jäsentää vaikeita asioita kehittyvät iän myötä. Samojen lasten joistain tapahtumista eri ikäisinä antamat tulkinnat voisi olla mielenkiintoinen metodi tutkia lasten tapoja jäsentää ja käsitteellistää rasismia.

nousseet merkityksellisiksi, ja joissa myös kysymykset rasismista ovat olleet tavalla tai toisella läsnä, noiden asioiden ylöskirjaamiseen olisi mennyt suuri osa sekä työ- että vapaa-ajastani. Tämän voi ajatella myös yhdeksi tutkimustulokseksi: transnationaalit juuret tuovat perhe-elämään oman ulottuvuutensa, ja niitä neuvotellaan mitä erilaisimmissa tilanteissa, monin eri tavoin (vrt. Levitt & Waters 2002 a; Dalmage 2003; Rothman 2005). Yritykseni kirjata ylös tuota päivittäisten tapahtumien virtaa osoitti ennen kaikkea sen, että ”race matters”.

Haastateltavia, osallistujia ja informantteja

Aloittaessani kenttätöitä mielessäni oli monia ihmisiä, joita ajattelin lähestyä ja pyytää haastateltaviksi tai muutoin keskustelemaan. Halusin kuitenkin löytää myös sellaisia informantteja, joita en entuudestaan tuntenut. Välttääkseni tilanteita, joissa olisin itse tuottanut niitä rodullistavia kohtaamisia, joiden tutkiminen oli tarkoitukseni, päätin olla lähestymättä ketään esimerkiksi pelkästään ulkonäön perusteella. Lähestyin potentiaalisina haastateltavina vain ihmisiä, joiden tiesin varmuudella olevan adoptoituja tai suomalaisen ja jonkun muun maalaisen jälkeläisiä. Katsoin kuitenkin voivani tehdä poikkeuksen niiden ihmisten kohdalla, jotka olivat puhuneet julkisesti rasismien kokemuksistaan tai juuristaan Suomen ulkopuolelle. Ajattelin heidän ikään kuin jo nimenneen itsensä tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluviksi, vaikka minulla ei aina ollutkaan tarkkaa tietoa heidän taustoistaan.

Saadakseni uusia kontakteja ja varmistaakseni, että esittelen tutkimushankkeen samalla tavoin kaikille, kirjoitin avunpyyntökirjeen (ks. liite 3). Levitin kirjettä tutuilleni, joiden, tai joiden lasten, tiesin kuuluvan kohderyhmään. Heidän kauttaan kirje levisi edelleen muillekin kohderyhmään kuuluville. Lähetin kirjettä myös esimerkiksi sellaisille järjestöille, joiden piiristä arvelin löytäväni informantteja.

Kirje tuotti muutamassa viikossa paljon yhteydenottoja. Erityisen halukkaiksi haastateltaviksi osoittautuivat vanhemmat. Sen sijaan monet nuoret kieltäytyivät haastattelusta. Jotkut nuoret jättivät vain vastaamatta avunpyyntökirjeeseeni, mutta jotkut halusivat perustella kieltäytymistään. Osa perusteli sen sillä, ettei heillä ole henkilökohtaisia rasismien kokemuksia,

toiset taas totesivat, etteivät he halua tai pysty puhumaan niistä. Ne, jotka sanoivat, ettei heillä ole erilaisuuden ja rasismien kokemuksia, luonnehtivat itseään ”vaaleiksi” tai ”niin suomalaisen näköisiksi”. Tällaisia olivat nuoret, joiden toinen vanhempi oli esimerkiksi Saksasta tai Isosta-Britanniasta. Myös jotkut esimerkiksi Venäjältä lapsensa adoptoineet arvelivat, ettei heillä olisi haastateltavina mitään annettavaa. Toisaalta myös jotkut itsensä ”suomalaisen näköisiksi” kuvailevat ihmiset halusivat osallistua tutkimukseeni ja kertoa erilaisuuden ja rasismien kokemuksistaan.

Monet nuoret harkitsivat pitkään osallistumistaan. Usein tapahtui myös niin, että nuoret eivät olleet halukkaita haastatteluun, mutta perustelleessaan kieltäytymistään tai myöhemmin tavatessamme, he saattoivat kuitenkin puhua kokemuksistaan ja ajatuksistaan. Monet selvästikin halusivat suojata itsensä tilanteelta, jossa he olisivat antaneet haastattelijalle vapaat kädet ohjata keskustelua, esimerkiksi kysymällä kokemuksista, joita he eivät olleet valmiita jakamaan muiden tai ainakaan minun kanssani. Kieltäytymällä varsinaisesta haastattelusta he saattoivat varmistaa sen, etten asettanut heille sellaisia kysymyksiä, joista he eivät halunneet keskustella kanssani. Tällaisia näyttivät olevan joidenkin kohdalla jotkut rasismien kokemukset, toisilla oma adoptiohistoria ja joillakin muilla esimerkiksi suhde omiin vanhempiin, jotka saattoivat olla minun tuttujani. Nämä keskustelut, jotka siis etenivät pitkälti nuorten ehdoilla, sisälsivät yleensä paljon enemmän kertomuksia kuin monet varsinaiset haastattelutilanteet. Monet nuoret totesivat, että aihe on tärkeä ja siitä olisi hyvä herätellä julkista keskustelua, mutta he eivät halunneet altistaa itseään haastateltaviksi. Koska minun oli kunnioitettava tätä valintaa, katsoin, etten voi käyttää noita keskusteluja haastatteluaineiston tavoin enkä edes kirjata niitä ylös ellen saanut siihen erikseen lupaa.

Haluttomuus ryhtyä varsinaiseksi haastateltavaksi saattoi joidenkin kohdalla johtua myös siitä, etteivät ihmiset uskaltaneet ottaa riskiä henkilöllisyytensä (tai jonkun muun ihmisen henkilöllisyyden) paljastumisesta. Esimerkiksi jonkin tapahtumakuvauksen julkaiseminen saattaa tuottaa riskin siitä, että ainakin tapahtumaan osalliset ihmiset voisivat tunnistaa kertojan. Toisinaan esimerkiksi joissain kouluissa tapahtuneita asioita ei haluttu julkaistaviksi kertomuksiksi siksi, että kertoja olisi niistä heti tunnistettavissa. Varsinaisissa haastatteluissakin kävi joskus niin, että minua pyydettiin jälkikäteen poistamaan joku kertomus aineistosta. Erityinen huoli henkilöllisyy-

den paljastumisesta ei monien kohdejoukkoon kuuluvien ja näiden vanhempien kohdalla ole lainkaan liioiteltua. Esimerkiksi adoptoidut tuntevat usein paljon oman ikäisiään ja samasta maasta adoptoituja.⁵ Joidenkin ikäryhmien kohdalla, johtuen joistain maista adoptoitujen pienestä määrästä, jo syntymämaan ja sukupuolen paljastaminen saattaisi paljastaa henkilöllisyyden. Sama koskee henkilöitä, joiden toinen vanhempi on alun perin sellaisesta maasta, josta Suomeen ei ole muuttanut montaakaan ihmistä.

Suomalaisten romaninaisten parissa etnografista tutkimusta tehnyt Airi Markkanen (2003, 4) puhuu etnografisesta niukkuudesta pohtiessaan sitä, miten tutkija eettisistä syistä voi katsoa velvollisuudekseen olla toistamatta monia informanttien kertomuksia ja miten tämä vaikuttaa väistämättä myös kuvauksen tyyliin. Tässäkin tutkimuksessa monet esitystapaa ja ennen kaikkea aineiston käytön rajoittamista koskevat valinnat, ja näistä mahdollisesti seuraava kuvauksen latistuminen, ovat seurausta tutkimuseettisistä pohdinnoista.

Päädyin siihen, että voin kirjata ihmisten kanssa käymiäni keskusteluja muistiin ja analysoitavaksi aineistoksi eräänlaista kokonaiskuvaa tuottamaan, mutta en sellaiseksi aineistoksi, jota voisin huoletta siteerata. Siteerattaviin kertomuksiin katsoin tarvitsevani aina asianomaisen henkilön ja alaikäisten kohdalla ainakin pääsääntöisesti tämän vanhemman luvan. Eri-laisten episodien kuvauksia koskevaksi säännöksi päätin, etten niissäkään voi kävellä tuon ”kanssaihmissen etiikan” yli, ja etteivät eri toimijat saa olla tunnistettavissa. Näistä päätöksistä syntyi jako haastateltaviin, osallistujiin ja muihin informantteihin.

Kutsun informanteiksi kaikkia, jotka ovat tienneet minun tekevän tutkimusta ja siksi(kin) kertoneet kokemuksistaan ja ajatuksistaan, siis tarjonneet tutkimuksen kannalta relevanttia informaatiota. Kaikki informantit

⁵ Adoptoidut tutustuvat toisiinsa adoptioiperheiden omissa verkostoissa ja adoptiojärjestöjen tilaisuuksissa. Eri maista adoptoineet perheet järjestävät vuosittain ja joskus useamminkin omia tapaamisiaan. Näissä tilaisuuksissa on toisinaan kymmeniä ja joskus jopa satoja ihmisiä. Adoptoiduille nuorille on järjestetty myös kesäleirejä ja muita tapahtumia. Viime vuosina Suomessakin jotkut aikuistuneet adoptoidut ovat alkaneet itsenäisesti etsiä kontakteja muihin adoptoituihin ja luoda omia verkostojaan. Internet on tehnyt mahdolliseksi yhteydenpidon myös (usein omasta syntymämaasta) muihin maihin adoptoituihin.

eivät välttämättä ole kuuluneet tutkimuksen kohdejoukkoon. Tärkeä informantti on saattanut olla esimerkiksi opettaja, jonkin viraston tai järjestön työntekijä tai vaikkapa makeistehtaan tai lastenkirjallisuutta julkaisevan yrityksen toiminnanjohtaja. Kun esimerkiksi kertomukset kohtaamisista suomalaisten romanien kanssa näyttivät toistuvan niin lasten ja nuorten kuin vanhempienkin haastatteluissa, halusin keskustella asioista myös romaninuorten ja heidän vanhempiansa kanssa. Toisinaan nauhoitinkin tällaisten informanttien kanssa käymiäni keskusteluja, mutta tässä en kutsu heitä haastateltaviksi.

Viitataan käsitteellä haastateltava vain niihin tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluviin, tai tällaisten ihmisten vanhempiin, joiden kanssa tein eräänlaisen tutkimussopimuksen sopimalla tarkoin siitä, miten voin viitata heidän kertomaansa. Olen tehnyt näistä haastateltavista yhteenvedon (ks. liite 1), jossa henkilöllisyyksien suojaamisen varmistamiseksi erilaiset tunnistetiedot (esimerkiksi ikä ja sukupuoli) eivät ole yhdistettävissä yhteen ja samaan henkilöön. Aloittaessani haastattelut, joko kasvokkain ja haastateltut nauhoittaen tai sähköpostikeskusteluna, pyysin ihmisiä itse täyttämään taustatietolomakkeen (ks. liite 4). Samalla selvitin heille kuinka tulen käyttämään haastatteluaineistoa. Alaikäisten kohdalla pyysin luvan myös lapsen tai nuoren vanhemmalta. Ennen haastatteluja kuvailin haastateltaville myös lyhyesti haastattelurunkoon (ks. liite 2) sisältyvät teemat.⁶

Huomattava osa kaikesta kentällä tuotetusta aineistosta on siis tuotettu sellaisten kohdejoukkoon kuuluvien lasten ja nuorten sekä vanhempien parissa, joiden kanssa en tehnyt varsinaisia haastatteluja. Nimeän heidät tässä osallistujiksi. Olen puhunut heidän kanssaan tutkimuksestani ja he ovat kertoneet kokemuksiaan, mutta en ole välttämättä keskustellut heidän kans-

⁶ Kun sovittujen haastattelujen määrä läheni viittäkymmentä, päätin, etten sovi enempää haastatteluja. Olin toivonut haastateltaviksi ennen kaikkea nuoria, mutta yli puolet, noin 30 haastateltavaa, oli kohdejoukkoon kuuluvien vanhempia. Siinä vaiheessa kun olin päättänyt olla tekemättä enempää haastatteluja, alkoi kuitenkin ilmaantua lisää haastateltaviksi halukkaita nuoria. Koska minun oli rajoitettava haastattelujen kokonaismäärää jo nauhoitettujen haastattelujen litteroinnin tuottaman työmäärän vuoksi, kävin näiden nuorten kanssa useimmiten vain keskusteluja ja sovin, että mikäli tarvitsisin lisää varsinaista haastatteluaineistoa, palaisimme kysymyksen haastattelusta.

saan kaikista haastattelurunkoon sisältyvistä teemoista. Koska en myöskään tehnyt heidän kanssaan edellä kuvatun kaltaisia tutkimussopimuksia, katson, ettei minulla ole ollut täyttä varmuutta siitä, voinko viitata heidän kertomuksiinsa samalla tavoin kuin haastattelemini ihmisten kertomuksiin. Joidenkin tällaisten ihmisten osallistuminen oli hyvin aktiivista, toisinaan jopa raportoinnin omaista kertomista omista tai lasten kokemuksista. Usein ihmiset lähettivät pyytämättä ajatuksiaan ja erilaisia tapahtumaselvityksiä. Joidenkin ihmisten osallistuminen taas on jäänyt vain yhteen tai kahteen keskusteluhetkeen tai lyhytaikaiseen kirjeenvaihtoon.

Jaottelu haastateltaviin ja osallistujiin on tehty ensisijaisesti tutkimuseettisistä lähtökohdista. Se ei kuvaa keskustelujen luonnetta tai aineistojen laatua tai määriä. Tällä jaottelulla on kuitenkin ollut seurauksensa niin analyysille kuin kuvaukselle. Olen rajannut koko aineistosta haastateltaviksi nimettyjen kertomukset paitsi analyysin aloituspaikaksi myös sellaiseksi osaksi aineistoa, jota olen lukenut ja analysoinut systemaattisesti erilaisin kysymyksin ja lukutavoin, mitä selvitän tarkemmin luvussa 4 (ks. myös artikkelit II–VI).

3.3. Kenttä toimintana: olemista, kysymistä, kuulemista, keskusteluja ja interventioita

Kentällä kohtaamani ihmiset ovat ottaneet ja saaneet tässä tutkimuksessa hyvin erilaisia rooleja. Monet ovat suostuneet haastateltaviksi tai keskustelukumppaneiksi. Joiltain ihmisiltä olen pyytänyt vain joitain yksittäisiä tietoja, toisia olen pyytänyt jakamaan kokemuksiaan ja ajatuksiaan. Monet ovat myös ottaneet yhteyttä omatoimisesti kuultuaan jotain kautta tutkimuksistani.

Suhde joihinkin haastateltaviin on ollut lyhyt ja muodollinen, joidenkin haastateltavien kohdalla olisi todenmukaisempaa puhua keskusteluista ja molemminpuolisesta, joskus hyvin vilkkaastakin ajatustenvaihdosta.⁷

⁷ Olen kirjoittanut haastattelutilanteesta kohtaamisena toisaalla, ks. Rastas 2005.

Alun perin ajattelin, ettei minun edes tarvitse tavata kaikkia niitä, joiden kanssa haastattelu on tehty sähköpostitse.⁸ Prosessin aikana olen kuitenkin tavannut kasvokkain kaikki haastateltavat yhtä lukuun ottamatta. Kasvokkain haastattelemistani lapsista ja nuorista muutaman olen tavannut vain haastattelutilanteessa, mutta olen kuullut heidän vaiheistaan vuosien mitaan joko heidän vanhemmiltaan tai muilta ihmisiltä. Joistain haastattelutilanteista alkanut tutustuminen ja siitä jatkunut yhteydenpito on johtanut sellaiseen suhteeseen, jota voi luonnehtia kaveruudeksi, joidenkin kohdalla ystävydeksi. Tällaiset haastateltavat ja osallistujat ovat nuoria aikuisia ja pääsääntöisesti naisia. Haastattelemieni vanhempien joukossa oli sekä vanhoja tuttujani ja ystäviäni että henkilöitä, joita en entuudestaan tuntenut.

Osa haastatteluista on selkeästi kysymys–vastaus-luonteisia haastatteluja, mutta useimmat saivat jo haastattelun alussa enemmänkin keskustelun luonteen. Toisinaan haastateltavat selvästi odottivat minunkin jakavan kokemuksiani ja näkemyksiäni. Joskus kerroin niistä lähinnä kannustaakseni haastateltavia puhumaan. Haastateltavat, erityisesti sähköpostitse haastattelemani, saattoivat myös ottaa yhteyttä oma-aloitteisesti, ”haastatteluviestien” välillä tai haastattelujen jo päättyttyä.⁹ Monasti kyse oli uuden aineiston tarjoamisesta, tyyliin ”Ajattelin, että tämä voisi kiinnostaa sinua...”. Usein he kertoivat kohtaamastaan tai heidän tuttujensa kohtaamasta rasismista. Toisinaan ihmiset ovat myös halunneet kertoa siitä, miten he ovat vastustaneet rasismia tai suunnitelleet tekevänsä joitain sellaista, mitä voi luonnehtia antirasistiseksi toiminnaksi. Joskus he ovat informoineet minua tällaisesta toiminnasta saamastaan palautteesta.

Oma roolini ei ole rajoittunut kiitolliseen aineiston vastaanottajaan. Olen tilanteesta riippuen myös antanut palautetta minulle tarjotusta ai-

⁸ Sähköpostitse tehtyjen haastattelujen erityispiirteistä, eduista ja ongelmista ks. Tiittula & Rastas & Ruusuvaori 2005.

⁹ Vain osa sähköpostihaastatteluista tehtiin siten, että ihmiset vastasivat yhdellä kertaa kaikkiin heille lähettämiini kysymyksiin. Monet halusivat vain muutaman kysymyksen kerrallaan, ja näihin vastattuaan vastasivat paitsi seuraaviin kysymyksiin usein myös edellisiä vastauksia tarkentaviin jatkokysymyksiini. Näin haastattelut saattoivat venyä hyvinkin pitkälle ajanjaksolle, ja näin pikkuhiljaa ”tutustuttuamme” muuttuivat joskus kysymysteni jälkeen toisenlaisiksi, mutta usein samoja asioita käsitteleviksi kirjeenvaihoiksi.

neistosta. Joskus minua on kutsuttu kannustajan rooliin, toisinaan pyydetty kommentoimaan informanttien muihin tarkoituksiin tuottamia tekstejä tai heidän muita tekemisiään. Joillekin olen lähettänyt paitsi omia tekstejäni myös muita tutkimustekstejä, jos ne ovat käsitelleet aiheita, joiden olen tien-nyt erityisesti kiinnostavan heitä. Näistä kehkeytyneet jatkokeskustelut, jotka ovat saattaneet käsitellä esimerkiksi japanilaisten siirtolaisuutta Peruun tai joidenkin ruotsalaisten tai yhdysvaltalaisen adoptoitujen adoptiokielteisiä näkemyksiä, ovat yleensä olleet minulle erittäin informatiivisia ja uusia ajatuksia herättäviä. Joitain kertoja haastateltavat ovat pyytäneet minulta myös joko neuvoja tai muutoin apua joutuessaan käsittelemään itseensä (tai lapsiinsa) kohdistuvaa rasismia. Monet yhteydenotot ovat koskeneet opettajien haluttomuutta tai kyvyttömyyttä käsitellä kouluissa ilmenevää rasismia. Olen myös esimerkiksi ottanut pyynnöstä yhteyttä poliisiin ja muihin viranomaisiin. Näin olen saanut samalla lisää tietoa siitä, millaiset asiat rajoittavat ihmisten mahdollisuuksia vastustaa heihin itseensä tai heidän lapsiinsa kohdistuvaa rasismia.

Kierrätysmenetelmä

Olen nimennyt yhden tämän tutkimuksen keskeisistä metodeista kierrätykseksi. Haastattelutilanteissa ja erilaisissa keskusteluissa olen kierrättänyt omien kokemusteni ja muidenkin tutkijoiden tekstien ohella niin muiden (haastateltavien, osallistujien ja muiden informanttien) kertomuksia kuin myös erilaisia tulkintojani näistä. Pari kertaa huomasin, tai epäilin, saavani ”takaisin” itse muiden kertomuksista kyhäämiäni ja ”kiertoon laittamiani” tarinoita tai anekdootteja. Useammin sain niistä kuitenkin pidemmälle jalostettuja versioita, suoranaisia analyyskejä. Olen siis ikään kuin heitellyt pääosin kentältä keräämiäni siemeniä ympärilleni, milloin tarinoiden milloin kysymysten muodossa, ja minulle on tuotu takaisin hedelmiä: vastauksia tai erilaisia mahdollisia vastauksia kysymyksiini, usein kaipaamaani vahvistusta tulkinnoilleni, mutta toisinaan myös vaihtoehtoisia tulkintoja tai tulkintojeni kyseenalaistamisia. Joskus jonkun kertomani tapahtuman rinnalle on haluttu tuoda joko kertomuksia vastaavanlaisista tapahtumista, tai samaa ilmiötä kuvaavista, mutta erilaisista tapahtumista.

Noita kentällä koeteltuja ja paranneltuja ajatuksia olen sitten järjestellyt erilaisiin ”laatikoihin”. Näillä tarkoitan paitsi prosessin aikana kirjoittamiani tieteellisiä julkaisuja myös muita tekstejä, esitelmiä, opetusmateriaaleja ja toisinaan haastatteluja tai lausuntoja mediassa. Puhun kierrätyksestä metodina siksi, että noiden ”hedelmälaatikoiden” avulla olen saattanut testata kysymysteni merkityksellisyyttä, aineistoni riittävyttä ja tulkintojani. Joskus olen varta vasten pyytänyt ihmisiltä palautetta näistä, mutta usein ihmiset, jotka ovat tienneet auttaneensa minua (haastateltavina, osallistujina, informantteina) ovat myös itse tulleet pyytämään tekstejäni käyttöönsä. Valotan tätä seuraavassa muutamalla esimerkillä, joissa käytän kaikista eri ikäisistä haastateltavista ja osallistujista henkilöllisyyksien suojaamiseksi nimitystä nuori.

Eräs nuori oli luvannut vetää adoptoitujen nuorten tapaamisessa keskustelua erilaisuudesta ja rasismista. Olin aiemmin kertonut hänelle lasten ja nuorten haastatteluista tekemästäni alustavasta analyysistä, jossa olin listannut niitä asioita ja tilanteita, joissa jonkun erilaisuus havaitaan tai tulee merkitykselliseksi. Hän pyysi saada käyttää tuota listaa eräänlaisena muistilistana keskustelun virittämiseksi. Saatoin sitten hyödyntää nuorilta hänen välityksellään saamaani palautetta muun muassa harkitessani varsinaisia tutkimuskysymyksiä. Jotkut aineistosta tekemäni havainnot eivät olleet innostaneet nuoria keskusteltuun, kun taas toiset teemat, esimerkiksi transnationaalit juuret omaavien keskinäinen erilaisuus, olivat herättäneet keskustelua.

Eri tavoin saamani palaute muistutti usein tarpeesta varovaisuuteen mitä tulee rasismia kohdanneiden kokemusten yleistämiseen. Ihmiset saattoivat esimerkiksi todeta, että vaikka he tiesivät monilla olevan tietynlaisia kokemuksia, he itse olivat säästyneet sellaisilta. Yhtälailla oli tärkeää saada vahvistusta sille, että tutkimuksen kohderyhmään kuuluvat nuoret voivat tunnistaa teksteistäni omia kokemuksiaan. Vuonna 2001 haastattelemani nuori lähetti minulle elokuussa 2004 sähköpostia: ”...Miten tuo sun projekti-si edistyy? Jos sulla on jotain tekstiä luettavaksi tai julkaistu jo, niin pidä ajan tasalla! Se juttusi miksi rasismien kokemuksista ei puhuta odottaa mulla tuolla lukitun kaapin takana. Haluan näyttää sitä eri ihmisille kun sen saa tuoda päivänvaloon...”. Yhteydenpitoimme jatkui satunnaisesti ja keväällä 2006 sain häneltä seuraavanlaisen sähköpostin: ” Olipa kiva höpötellä pitkästä aikaa :) Laitatko mulle jossain kohtaa niitä linkkejä ja julkaisujasi, niin lai-

tan [eräälle sähköposti-] *listalle ihmisille tiedoksi...*”. Laitettuani pyydettyjä ”linkkejä ja julkaisuja” sain yhdestä artikkelista häneltä taas sähköpostitse muun muassa seuraavaa palautetta: ”*Oli hauska löytää itsensä sieltä ei pelkää-tään lainauksessa vaan muiden haastattelemini ihmisten kokemusten kautta ja ajatusmaailmallisesti koko tutkimuksesi päätelmistä.*”

Tulkintojani tukeva palaute oli tärkeää työn etenemisen kannalta. Eräs nuori halusi kirjoittaa julkaistavaksi tekstiä rasismista. Hän pyysi, että voisi käyttää siinä apunaan aiemmin kuulemaansa esitelmääni, koska hänen mukaansa tutkijana osasin häntä paremmin kiteyttää joitain asioita, erityisesti vaikeita käsitteitä. Totesin hänen ”kiteyttäneen” minulle tuttavuutemme aikana niin paljon asioita, että tekstini olisi ilman muuta hänen käytettävissään.¹⁰ Tuo yhteydenotto ei antanut minulle tietoa ainoastaan siitä, että olin yhdessä esitelmässäni onnistunut nostamaan kohderyhmääni kuuluneen ihmisen näkökulmasta keskeisiä asioita esiin. Se kertoi myös rasismista puhumisen vaikeudesta yleensä.

Toisinaan sain palautetta myös siitä, millaista keskustelua tutkimukseni oli herättänyt perheiden sisällä, lasten ja vanhempien tai puolisoitten kesken. Tiedän joidenkin nuorten luetuttaneen tekstejäni vanhemmillaan, joskus taas haastattelemani vanhemmat olivat haastattelun jälkeen kertoneet keskustelemistamme asioista lapsilleen. Toisinaan näin alkanut, usein muiden lasten rasismin kokemuksia koskeva keskustelu toi samalla vanhemmille uutta tietoa heidän omien lastensa arjesta. Eräs äiti totesi minulle jälkeenpäin:

¹⁰ Kävimme esitelmätekstiäni käyttäneen nuoren kanssa mielenkiintoisen keskustelun siitä, miten määritellä tällä tavoin tuotettujen tekstien ”tekijän oikeuksia”: mikä eri teksteissä oli hänen ja mikä minun tietoa (vrt. Ahmed 2000 b). Päädyimme siihen, että meidän molempien teksteissä oli paljon yhdessä pohdittua, myös erilaisten näkökulmien vastakkain asettelujen ja yhteensovittamisten tuloksena syntyneitä ajatuksia. Etnografinen tieto syntyy kentällä dialogissa. Akateemisten julkaisufoorumien ulkopuolella viittauskäytännöt eivät ole samalla tavoin ehdottomia kuin tieteellisessä kirjoittamisessa, missä jokin käsite määriteltäessä, tai vaikkapa vain jotain ilmiötä hyvin kuvaava ilmaus, on aina ”jonkun omaisuutta”, tai vähintäänkin ansiota. Tutkijana tuottamani tekstit ovat minun tekstejäni (vrt. Stacey 1988, 23), ja tutkimustekstien ääni on aina viimekädessä tutkijan ääni. Katson kuitenkin, että tutkimukseen osallistuneiden ihmisten parissa, akateemisten foorumien ulkopuolella, tekijänoikeuskysymys ei ole aivan näin yksinkertainen. Tällä erityisellä foorumilla, tutkimukseen osallistuneiden parissa, en voi vaatia asioita ”omiin nimiini” samalla tavoin kuin tieteellisessä julkaisemisessa tavataan tehdä.

”Minä yllätyin kun meidän poika sanoi, että kyllä hänellekin on tapahtunut tuo monta kertaa. Ei hän ollut kertonut koskaan.”

Joitain tämän tutkimuksen aikana syntyneitä tekstejä on käytetty luen-
tojen tai keskustelujen pohjana esimerkiksi adoptiovanhemmille tai ulko-
maalaisten kanssa avioituneille tarkoitetuissa tilaisuuksissa. Näistäkin tilai-
suuksista on usein seurannut erilaisia yhteydenottoja ja taas uutta aineistoa,
kuten seuraavassa esimerkissä. Ote on päiväkirjamuistiinpanoistani, haku-
luissa tekstiin jälkeensä henkilöllisyyksien suojaamiseksi tai asian selventä-
miseksi tekemäni muutokset:

[Adoptioäiti, nimi poistettu] *soitti. Kysyin ensin tunnemme. Hän sa-
noi, etten minä tunne häntä, mutta hän muistaa minut jostain tilaisuudesta,
jossa olen ollut vuosi sitten puhumassa. En osaa sanoa mikä niistä. Puhuimme
kauan: [äidin] lasta nimitelty, myös n-sanalla, pahoinpidelty (äidin itsensä
käyttämä termi), opettajat kuulemma neuvottomia, taitamattomia. [Äiti]
totesi, että hän on itse kykenevä näkemään ja tietämään asioita siksi, että hä-
nen ex-miehensä on [ulkomaalainen, maan nimi poistettu]. Tällä oli ollut
kuulemma ”ratikkapipo”. Tiesin heti mitä äiti tarkoitti [pipo antoi suojaa
ihmisten katseilta]. Kertoi harkitsevansa tyttärensä laittamista [erääseen yk-
sityiseen]-kouluun, mutta sielläkin joku opettaja oli sanonut, että ”neekeri
on neekeri”. Kertoi myös, että hänen tyttärensä oli liittoutunut romanilasten
kanssa, että hän oli sanonutkin jollekin romaniäidille, ettei tytär olisi selvinnyt
ilman tämän lapsen apua. Tässä vaiheessa en voinut olla enää pyytämättä [äi-
tiä] mukaan tutkimukseeni. Sovimme, että laitan kysymys- ym. lomakkeet. Ja
myös käsikirjoituksen ”margiartikkelista” [viittaus artikkeliin IV].¹¹*

Annettuani joitain tutkimustani koskevia haastatteluja tiedotusvälineil-
le ja julkaistuani ensimmäiset tutkimustekstit, näistä eri ihmisiltä saamani
runsas palaute tuotti myös varteenotettavaa aineistoa.¹² Erilaiset julkisuu-
dessa esiintymiset tuottivat paljon muitakin yhteydenottoja ihmisiltä, jotka
katsoivat, että tutkimukseni aihe koskettaa heidän elämäänsä. Osa noista

¹¹ Päiväkirjamuistiinpanot (24.11.03)

¹² Kaikkia mediaesiintymisiä en ole kirjannut muistiin, mutta arkistoissani on mainin-
toja yli 20 haastattelusta eri lehdissä sekä televisio- ja radio-ohjelmissa. Näiden lisäksi olen
saanut palautetta myös STT:n uutisina tai verkkojulkaisujen kautta levinneistä haastatte-
luistani tai muista sellaisista pikkuuutisista, joissa tutkimukseni on mainittu.

keskusteluista on käyty sähköpostin välityksellä, jotkut kasvokkaiset keskustelut olen kirjannut ylös. Useimmat keskustelut ovat jääneet kirjaamatta. Toisinaan, kun katsoin saaneeni tärkeää aineistoa, sovin asianomaisten ihmisten kanssa siitä, että voin tarvittaessa viitata heidän kertomaansa ja keskusteluihimme tutkimusaineistonani. Uskon, että ihmisillä on melkoinen kynnys ottaa yhteyttä ventovieraaseen tutkijaan. Tulkitsen siksi nämä yhteydenotot ja niiden myötä kerrotut tarinat ja kokemukset asioiksi, joilla on ollut ihmisille erityistä merkitystä. Yhteydenotot kertovat ihmisten tarpeesta saada oma tieto ja näkökulma osaksi yhteiskunnallista keskustelua.

Saamani palaute toi esiin myös sen, miten erilaisia samantyyppisetkin taustat omaavien ihmisten kokemukset voivat olla, ja miten monin eri tavoin he ovat kokemuksiaan jäsentäneet. Näiden yhteydenottojen perusteella olisi mahdollista rakentaa keskenään hyvinkin ristiriitaisia kuvauksia ihmisistä, jotka kertovat ”niiden toisten juurten” merkityksistä. Seuraavassa esimerkki sähköpostitse tulleesta yhteydenotosta erään lehtijutun jälkeen¹³:

”... Luin Kuukausiliitteen jutun, jossa käsiteltiin tutkimustasi Suomeen ”etelänmaista” adoptoitujen lasten selviämisestä. Vaikka en ole itse adoptoitu, ja toinen vanhempani on suomalainen, toinen vanhempani ei ole, olen koko ikäni joutunut kokemaan samanlaisia tilanteita, joita jutussa kuvataan (olen syntynyt 60-luvulla). Oman kokemukseni perusteella olen vahvasti sitä mieltä, että Suomeen (muista maista en tiedä) ei todellakaan pidä adoptoida lapsia maista, joissa ihmiset ”eivät näytä suomalaisilta”. Tämä koskee paitsi adoptioita, myös tilanteita, joissa on kyse yksinhuoltajaperheestä, jossa lapsella ei ole mitään yhteyksiä ulkomaalaiseen vanhempaan ja tämän kulttuuriin. Tällöin lapselle jää oma ”ulkomaalaisuutensa” todella abstraktiksi asiaksi, ja ihmisten suhtautuminen täysin käsittämättömäksi asiaksi [...]. Olen sitä mieltä, että ihmiset, jotka Suomessa harkitsevat ja myös adoptoivat lapsia kaukaisista maista tekevät TODELLA VASTUUTTOMASTI [korostus kirjeen kirjoittajan] tietenkin ilman mitään ymmärtämystä tämän ongelman luonteesta, koska ymmärtää voi ainoastaan asian itse kokenut.”¹⁴

¹³ Helsingin Sanomien Kuukausiliite maaliskuussa 2004, olin yhtenä haastateltavana artikkelissa ”Omassa maassaan oudot”.

¹⁴ Saamani sähköposti (6.3.2004).

Kävin jonkin aikaa kirjeenvaihtoa kyseisen henkilön kanssa. Hän ei juuri uskonut asenteiden Suomessa muuttuvan, ja katsoi, että sen ”toisen kulttuurin” läsnäolon puuttuminen on tilanne, johon lapsia ei tulisi asettaa. Kysymykseeni voinko käyttää kirjeenvaihtoaamme tutkimusaineistoni ja voinko viitata siihen tarvittaessa, hän vastasi:

”Voit liittää ajatuksiani aineistoosi, jos haluat, jos nimeäni ei tietenkään tule esille. En todellakaan ole ollut mikään tämän asian esitaistelija Suomessa tms. Tämä mitä olen sinulle kirjoittanut on enin, mitä olen koskaan kenellekään henkilölle asiasta puhunut. Enkä tietenkään siis kaipaa mitään julkisuutta asian suhteen. Se Kuukausiliitteen juttu vain oli sellainen, että oli pakko sanoa jotain (...).¹⁵

Kirjeenvaihtomme pani pohtimaan monia kysymyksiä. Miten ihmiset voivat käsitellä traumaattisia kokemuksiaan jos he eivät pysty jakamana niitä kenenkään kanssa? Pohdin myös sitä, miten paljon rasismien kokemukset voivat muovata ihmisten elämää. Voisivatko niiden tuottamat tunteet – yksinäisyys, turhautuneisuus, hyväksytyksi tuleminen tarve ja niin edelleen – olla vaikuttamatta voimakkaasti ihmisten persoonallisuuteen?

Samainen lehtiartikkeli tuotti kuitenkin myös esimerkiksi sellaisia yhteydenottoja, joissa jotkut adoptoidut katsoivat kyseisessä artikkelissa esiintyneiden adoptoitujen antaneen liian synkän kuvan adoptoitujen elämästä. Tutkimuksen kannalta informatiivisia olivat myös adoptiovanhempien yhteydenotot. Joidenkin adoptiovanhempien mielestä oli suorastaan vastuutonta puhua adoptioista niin negatiiviseen sävyyn kuin mitä lehtiartikkelissa oli heidän mielestään tehty. Tämä vahvisti näkemyksiäni siitä, että monet pienten lasten adoptiovanhemmat ovat hyvin valmentautumattomia rasismien kysymysten kohtaamiseen ja käsittelyyn. Eräs adoptioäiti kertoi, että saman lehtijutun jälkeen jotkut adoptiovanhemmat olivat todenneet hänelle, että negatiivisista asioista keskustelu tulisi rajoittaa ”adoptiopiireihin” sen sijaan, että sitä käydään julkisuudessa.

¹⁵ Saamani sähköposti (10.3.2004).

Kenttätöni on ollut hyvin vuorovaikutteista. Ihmisten spontaanit yhteydenotot ja niitä seuranneet keskustelut muodostavat huomattavan osan kenttätöistäni, mitataanpa sitä noihin keskusteluihin käytettynä aikana tai niiden myötä nousseiden kysymysten selvittämisenä. Myös niiden anti tutkimukselle on moninainen. Ne ovat tuottaneet paljon arvokasta aineistoa ja pakottaneet käsittelemään monia vaikeita kysymyksiä, jotka muutoin olisin saattanut ohittaa liian hankalina. Erilaiset ja keskenään ristiriitaiset äänet ovat myös pakottaneet valppauteen mitä tulee tulkintojen tekemiseen, tai erilaisten kysymysten merkityksellisyyden arvioimiseen. Ennen kaikkea nuo yhteydenotot ovat kertoneet ihmisten tarpeesta tulla kuulluiksi. Ne ovat olleet motivoivia ja lohdullisia etenkin silloin, kun olen pohtinut oikeuttani lähestyä ihmisiä arkaluontoisilla, ikäviä muistoja ja tunteita nostattavilla kysymyksillä.

Keskustelut ja yhdessä tekemiset, kokemusten ja ajatusten kierrätykset tutkimukseen eri tavoin osallistuneiden ihmisten kesken, ja myös tämän joukon ulkopuolelle, sekä kaikista näistä tullut palaute, on muodostanut keskeisen osan tutkimusaineistoa ja toiminut samalla eräänlaisena tutkijana tekemieni asioiden mielen ja merkityksellisyyden mittarina. Se on myös tuonut tutkimukseen tietyn osallistavan tutkimuksen ulottuvuuden. Tuo ”osallistaminen” ei ole ollut systemaattista tai etukäteissuunnitelmiin perustuvaa, vaan ennemminkin reagoivaa kannustamista rasismista puhumiseen ja sen vastustamiseen. Toisaalta olen myös joutunut esittämään monia kieltäytymisiä ja joskus kiireen keskellä unohtanut antamiani lupauksia esimerkiksi tekstien lähettämistä tai muista yhteydenpidoista. En myöskään ole aina pystynyt vastaamaan ihmisten toiveisiin. Vaikka tavoitteeni on ollut tuottaa sovellettavaa tutkimustietoa, en ole voinut enkä halunnut ohittaa teoreettisempia pohdiskeluja. Monet vanhemmat ovat esittäneet toiveen siitä, että tekisin jonkinlaisen ohjekirjan, tai työkalupakin, ”tool kitin” kuten eräs vanhempi kirjoitti, josta he ja heidän lastensa opettajat löytäisivät hyviä ohjeita rasismien ennaltaehkäisyyn, vastustamiseen ja ennen kaikkea rasismia kokeneiden lasten tukemiseen. Yhdeksi etnografisen tutkimuksen tunnusmerkeistä voinee kuvata sitä riittämättömyyden tunnetta, joka syntyy paitsi mahdollisuuksista tarttua moniin erilaisiin kysymyksiin ja aineistoihin myös kentällä kohdattujen ihmisten odotuksista.

Interventioiden puolustus

Interventioilla tarkoitan tilanteita, joissa tutkija selvästi ”puuttuu asioihin”. Sellaista etnografista tutkimusta, jossa tutkija ei tekisi mitään interventioita ihmisten elämään, tuskin onkaan. Jo ihmisten lähestyminen potentiaalisina rasismien uhreina ja sen pyytäminen, että he kertoisivat rasismien kokemuksestaan, on raju interventio ihmisten yksityisyyteen. Tietoisuus tästä edellytti monenlaisia käytännön valintoja siinä, keitä lähestyn ja miten teen sen. Se edellytti myös sitä, että olen valmis haastateltavien kohdalla raottamaan omankin yksityisyyteni verhoa mikäli he niin toivovat. Tämän seurauksena muun muassa monet haastattelujen jälkeiset keskustelut on käyty kotonani.

Helppoja interventioita ovat sellaiset, joissa kentällä kohdatut toivovat tai odottavat tutkijan tekevän jotain sellaista, mitä tutkijakin mielellään tekee. Toisenlaisia interventioita ovat ne tilanteet, joissa tutkija esimerkiksi avoimesti kyseenalaistaa haastateltavan näkemyksiä tai yleensä kertoo kentällä eriäviä mielipiteitään. Erityisesti lapsia ja nuoria haastateltaessa sillä, miten tutkija myötäilee haastateltavien kertomaa tai osoittaa olevansa eri mieltä, on myös eettinen ja moraalinenkin ulottuvuutensa. Myös se, jos tutkija ei reagoi haastateltavan kertomaan, voidaan aina tulkita jollain tavoin. Toisaalta haastateltavan näkemyksiä tulisi kunnioittaa ja kirjata ne sellaisenaan. Lapset ja nuoret eivät kuitenkaan välttämättä odota aikuiselta tällaista käytöstä silloin, kun he arvelevat aikuisen ajattelevan asioista toisin. Vaatimus suhtautua joihinkin haastateltavien näkemyksiin ei vain jälkeenpäin analysoitavana aineistona vaan asioina, joista oli tarpeellista keskustella haastateltavan kanssa, oli osin seurausta myös pyrkimyksestäni antirasistiseen tutkimusagendaan. Tällaisia asioita saattoivat olla esimerkiksi haastateltavien joistain ihmisryhmistä esittämät kommentit tai heidän näkemyksensä siitä, miten erilaisissa tilanteissa olisi paras toimia. En esimerkiksi halunnut jättää kommentoimatta sellaisia ilmaisuja, jotka voi tulkita rasistisiksi. En myöskään voinut vain nyökytellä jos nuori esimerkiksi totesi, ettei rasismista kannata kertoa opettajille. Yhtenä perusteena tällaiselle haastattelu- ja keskustelutavalle pidin myös sitä, että monet olivat kertoneet suostuneensa haastatteluun voidakseen ”keskustella näistä asioista jonkun kanssa”, siis eivät ainoastaan tullakseen haastatelluiksi.

Usein pitkätkin sähköpostitse, puhelimitse tai kasvokkain käydyt keskustelut ihmisten kanssa ovat olleet tiedon keruun ja oman ymmärryksen kehittymisen kannalta erittäin tärkeitä. Toisaalta ne ovat olleet myös hyvin vaikeita koetellessaan niin sosiaalisia taitojani kuin tunteidenkin hallintaa. Omien tutkijan lähtökohtieni ja tavoitteitteni selvittäminen on sekin toisinaan tuottanut hankaluuksia. Olen aikuisten ihmisten kanssa käymässäni keskusteluissa pitänyt tärkeänä selvittää lähtökohtani, mikä on joskus tarkoittanut myös keskustelukumppanin näkemysten kyseenalaistamista. Tällaista on tapahtunut esimerkiksi silloin, kun olen yrittänyt tuoda esiin sitä, miten monenlaisia ja vastakkaisiakin kokemuksia ja näkemyksiä kohtaamillani ihmisillä on ollut, ja miten minun on tutkimuksessa huomioitava tämä. Usein olen ollut tilanteissa, joissa joidenkin lähtökohtieni selvittäminen olisi vaatinut kirjan verran tekstiä vaikkapa siitä, miten ymmärrän kulttuurin käsitteen, tai millaisten asioiden katson olevan yhteydessä rasismiin. Säröjä keskusteluihin on varmasti aiheuttanut se, etten aina ole kyennyt ymmärtämään keskustelukumppaneitani, eivätkä he minua. Joskus näkemyseroja ovat aiheuttaneet tapani käyttää tiettyjä ilmauksia tai käsitteitä, tai näkemystäni siitä, ettei niitä pitäisi käyttää.

Tällaisiin vaikeisiininkin, eriäviä näkemyksiä esiin nostaviin keskusteluihin antautuminen, ja joskus niiden ruokkiminen, on ollut yksi tämän tutkimuksen eettisistä dilemmoista. Kohderyhmään kuuluvien ihmisten paikantunut tieto on se, jonka jo tutkimuksen alkuasetelmassa väitän olevan kaikkein tärkeintä. Tutkimusaiheesta johtuen se on myös tietoa, jonka antaminen ei useimmille ole ollut helppoa. Tämä on tuottanut paineita asettua paitsi kiitollisen myös nöyrän tiedon vastaanottajan rooliin, jossa lahjan antajaa tulisi kohdella silkkihansikkain, eikä hänen näkemyksiään tulisi missään tapauksessa kritisoida. Kuitenkaan tuo tieto, jota minulle niin monet ovat antaneet, ei ole yksi ja ristiriidaton. Olen joutunut usein tuomaan tämän esiin.

Haastateltavien ja muiden kentällä kohdattujen näkemysten kyseenalaistamisessa tai eriävien kantojen esittämisessä on riskinä se, ettei tutkijalle haluta enää puhua. Tilanne voisi äärimmillään johtaa myös siihen, että haastateltava alkaisi muuttaa vastauksensa tutkijan toiveiden mukaisiksi.¹⁶

¹⁶ Haastatteluista vuorovaikutustilanteina esim. Ruusuvuori & Tiittula 2005.

Uskon kuitenkin, että satunnaiset interventiot ihmisten ”ajattelutapoihin” tuottivat ennemminkin laadukkaampaa tutkimusaineistoa kuin mitä olisin saanut, jos olisin tyytynyt vain kirjaamaan ihmisten puhetta. Yleensä eriävän näkemyksen esittäminen johti siihen, että keskustelukumppani halusi paremmin perustella omaa näkemystään. Toisinaan vasta tämä avasi minulle sitä, mitä toinen halusi sanoa. Usein keskustelu lipui samalla uusiin, tutkimuksen kannalta tärkeisiin teemoihin. Joskus kävi myös niin, että keskustelukumppanini saattoi todeta huvittuneena sen, miten jotkut stereotypiat vaikuttavat hänenkin ajattelussaan, tai totesi, että hänen on vielä pohdittava jotain asiaa. Erilaisten keskustelujen aikana jouduin itsekin toteamaan mo-
neen otteeseen tarpeen punnita näkemyksiäni erilaisista ja uusista näkökulmista.

3.4. Kenttä kokemuksina: tunteet ja tieto

Motiivini ja lähtökohtani tutkijana, samoin kuin kaikki kentältä saamani tieto, joka usein on tullut voimakkaiden tunneilmausten höyryämänä, on tehnyt mahdolliseksi pysytellä viileän analyttisenä, tutkimussubjekteihin ja aiheeseen etäisyyttä ottavana tutkijana. Koko tutkimusprosessin ajan olen kantanut huolta siitä, että saatan lähestymisilläni vahingoittaa ihmisiä, kun pyydän heitä kertomaan kipeistä henkilökohtaisista kokemuksista. Prosessin aikana, ymmärrykseni karttuessa, tuo pelko on vain kasvanut. Olen monesti miettinyt sitä, miten kipeitä haavoja olen tullut sohineeksi kysymyksilläni. Tuota tunnetta on ollut mahdotonta pistää syrjään, ja katson, ettei niin olisi saanut tehdä.

Yhden (aikuisen) haastateltavan kanssa syksyllä 2006 käymäni, tutkimustani koskeva sähköpostikeskustelu keskeytyi tavalla, joka jäi vaivaamaan minua. Pelätessäni painostavani haastateltavaa en enää ottanut yhteyttä häneen, vaikka olisinkin vielä halunnut selvittää syyn hiljaisuuteen. Episodi pisti minut tuolloin pohtimaan muun muassa seuraavia kysymyksiä: Oliko kyse vain väärintulkinnosta puolin tai toisin, tai siitä, että näkemyksemme tai tapamme keskustella eivät kohdanneet? Vai olinko painostanut ja repinyt haavoja auki tavalla, jota minun ei olisi pitänyt tehdä. Oliko pyrkimykseni lisäkysymyksiin ja (liian pitkien?) selvityksiin varmistaa, että olin ymmärtänyt

toista, tulkittu väärin? Tulkitsiko haastateltava ne hänen kokemustensa, tietonsa tai näkökulmiensa kyseenalaistamiseksi? Tai peräti jonkinlaiseksi kiitollisuuden puutteeksi? Vai haluttiinko minulle vain osoittaa, etten ole kyennyt ymmärtämään asioita? Miten selvittää ihmisille se, ettei joidenkin heidän näkemystensä kyseenalaistaminen tai huomiotta jättäminen merkitse heidän tietonsa ja kokemustensa kyseenalaistamista? Onko edes mahdollista kirjoittaa sellaista etnografiaa, joka sisältäisi, tai jopa painottaisi, kaikkien kohderyhmään kuuluvien näkökulmasta tärkeitä ja keskeisiä asioita? Pohdin myös miten vetää raja toisaalta haastateltavan kokemuksi ja tutkimuksen aihepiiriä koskevan ja toisaalta akateemisen keskustelun välillä silloin, kun haastateltava alkaakin kommentoida esimerkiksi tutkimuksessa käytettävien käsitteiden kelpoisuutta.

Nuo pohdinnat, jotka siis syntyivät siitä, etten saanut vastausta yhteen sähköpostiviestiini, kertovat jotain tunteiden merkityksestä etnografisessa tutkimuksessa. Etnografia on luonteeltaan tutkimusta, jossa tutkijan on laitettava persoonansa monella tapaa alttiiksi. Etnografisessa tutkimuksessa haastattelut noudattavat harvoin yksioikoista kysymys-vastaus-mallia. Pelkkä kysyminen on huomattavasti helpompaa kuin sen varmistaminen, onko tullut ymmärtäneeksi oikein. Olen monesti joutunut miettimään missä menee keskustelun ja painostamisen raja. Jos tutkimusaihe on henkilökohtainen, kipeä ja arkaluontoinen, tuo raja voi tulla vastaan yllättävän pian. Välttääkseni ihmisten painostamista, olen yleensä esimerkiksi sähköpostikeskusteluissa vastannut hiljaisuuteen hiljaisuudella, väärintulkintojenkin uhalla, ja jäänyt miettimään olenko tullut tahtomattani satuttaneeksi tai muutoin häirinneeksi liikaa ihmisiä. Kun tavoitteena on ymmärtää ihmisiä, heidän kokemuksiaan ja elämäänsä, epävarmuus tämän onnistumisesta tuottaa väistämättä myös sellaisia epäonnistumisen tunteita, jotka pakottaa vetämään etnografian katsomaan peiliin.

Toisaalta, olen saanut kokea myös helpotuksen ja ilon hetkiä silloin, kun ihmiset ovat tavalla tai toisella tuoneet ilmi sen, että asioista puhuminen on ollut heille hyvä kokemus, tai että he ovat iloisia voidessaan osallistua tutkimukseeni. Nämä erilaiset tunteet ja niiden tiedostaminen ovat monin tavoin olleet vaikuttamassa kenttätöyssä. Ne ovat pakottaneet harkitsemaan, hiljentämään vauhtia ja pysähtymään kysymysten ääreen. Toisinaan ne taas ovat lisänneet varmuutta tehdä joitain valintoja. Omien tunteiden kuuntelu

on usein myös antanut vinkkiä siitä, että ”nyt taidetaan olla tutkimuseettisten kysymysten äärellä”.

Haastattelut, keskustelut, kirjeenvaihdot ja (tutkijäidini) päiväkirjankin ovat monessa mielessä hyvin ”tunnekylläistä” tutkimusaineistoa. En ole pyrkinyt peittämään tunteitani tutkimusprosessin aikana, enkä edes tavoitellut sellaista tutkijan roolia, jossa tutkijalta edellytetään omien tunteiden peittämistä. Väitän, että jos olisin näin tehnyt, minua tuskin olisi otettu vakavasti rasismia kokeneiden nuorten ja heidän vanhempiansa joukossa. Katson, että tutkija toimisi eettisesti kyseenalaisesti, jos hän esimerkiksi kuunneltuaan nuorten ihmisten hyvin kipeitäkin rasismien kokemuksia vain nyökyttelisi ja iloisesti kiittäisi haastattelusta. Kokemukset kentällä ja ennen kaikkea ihmisten kertomukset rasismista Suomessa ovat tuottaneet turhautumisen, surun, väliin suoranaisten epätoivon ja vihankin tunteita. Ne ovat olleet yksi työtä väliin hidastava mutta väliin myös kannatteleva ja eteenpäin vievä tekijä. Näin ei ehkä olisi, ellen olisi saattanut prosessin aikana kokea myös toisenlaisia tunteita: asioiden jakamisen tuottamaa helpotusta ja iloa ymmärretyksi tulemisesta. Tärkeiksi ovat osoittautuneet myös ne terapeutiset keskustelut, joissa olen saattanut turvallisesti pistää tutkijan roolin taka-alalle ja parjata ihmisten kanssa yhdessä niitä, jotka ”eivät ymmärrä näitä asioita”.

Olipa tutkimusaihe mikä hyvänsä, on vaikea kuvitella sellaista etnografista tutkimusta, jossa tunteilla ei olisi mitään roolia tutkimusprosessissa, puhutaanpa sitten tutkijan tai tutkimussubjektien tunteista (Lupton 1998; Coffey 1999). Tässä tutkimuksessa haastattelut nostivat pintaan ja tuottivat paljon erilaisia tunteita niin haastateltaville kuin haastattelijalle. Jotkut vanhempien haastattelut keskeytyivät tästä syystä, huolimatta siitä, että olin ajatellut ihmisten tunteiden tarkkailun ja kaikkinaisen painostamisen välttämisen yhdeksi tutkimuseettiseksi sitoumukseni. Jotkut sanoivat, että asioista puhuminen oli paljon raskaampaa kuin mitä he olivat ensin ajatelleet. Tutkimusprosessin aikana tunteet ovat väliin koetelleet myös omaa toimintakykyäni siinä määrin, että niiden kääntäminen tutkimukselliseksi resurssiksi on vaatinut erityisiä ponnisteluja. Tällaisissa tilanteissa mahdollisuus jakaa ja pohtia omiakin tunteita myös tutkimukseen osallistuneiden ihmisten kanssa on ollut erittäin tärkeää.

Erilaisten tunteiden dokumentointi ja niiden ottaminen vakavasti on auttanut monin tavoin myös tutkimusaineiston analyysissa. Ihmisten välittämien tunteiden tarkastelu (vrt. Lupton 1998) on tarjonnut erilaisia mahdollisuuksia arvioida heidän asioille antamiaan merkityksiä. Erityisesti sellaiset tilanteet, joissa minulla on ollut vaikeuksia tulkita haastateltavien tai muiden tutkimukseen osallistuneiden tunteita, ovat paljastaneet myös ymmärtämiskykyni rajoja. Jos toisen ihmisen viestin sävy jää epäselväksi, tai arvailujen varaan, vastaanottaja ei voi olla varma myöskään siitä onko hän ymmärtänyt viestin sisällön.

Tunteiden näyttäminen tai salaaminen voi myös kertoa ihmisten mahdollisuuksista jakaa asioita muiden kanssa, mikä on sosiaalisia suhteita tutkivalle tärkeää tietoa. Huomion kiinnittäminen kentällä kohtaamiini erilaisiin tunteisiin johti pohtimaan kysymystä miksi jotkut asiat ovat vaikeita keskustelun aiheita. Haastattelutilanteissa puhumisen vaikeus tulkitaan helposti luottamuksen puutteeksi, tai yleensä tutkijaa ja tutkimussubjekteja erottaviksi asioiksi (vrt. Rastas 2005). Toisaalta senkin, että joku kertoo asian olevan hänelle arka ja kipeä tai suurta turhautumista aiheuttava aihe, voi ajatella myös jonkinasteisena luottamuksen osoituksena. Vaikeus puhua voi johtua myös siitä, että keskusteltavat asiat ovat niin monimutkaisia ja vaikeasti jäsenneltäviä. Tämäkin asettaa yhteiskuntatieteilijälle haasteen johon tarttua. Miten esimerkiksi puhua muille omista rasismien kokemuksista, kun rasismien käsite saa niin lukuisia, ristiriitaisiakin määritelmiä puhujasta riippuen. Vaikeus, tai vastaavasti helppous, puhua jostain asiasta voi olla seurausta myös sellaisista yhteiskunnallisista valta-asetelmista, joissa toisten on mahdollista puhua kun taas toisten ääni on eri tavoin hiljennetty (Spivak 1996). Puhumisen helppoudesta tai vaikeudesta kertovien ja muiden tunneilmausten tarkastelu voi näin olla yksi kriittisen etnografian metodi. Se voi johtaa valtasuhteita ja niihin asemoitumisia koskevien kysymysten äärelle.

Kun etnografiaa tehdään kotona, kentältä poistumisen prosessi on erilainen kuin sellaisessa antropologisessa kenttätöyssä, joka toteutetaan kaukaisemmilla kentillä (esim. Tiilikainen 2003, 102–103). Ajattelen yhdeksi kotietnografian eduksi sen, että kentällä kohdattuja ihmisiä ei tarvitse hyvästellä ja jättää (vrt. Coffey 1999, 107). Toisaalta tilanne, jossa ihmisten läsnäolo jatkuu, voi myös hankaloittaa tutkimusprosessin etenemistä. Se vaikeuttaa päätöstä lopettaa kenttätö ja aineiston keruu. Se saattaa myös

esimerkiksi rajoittaa rohkeutta esittää tulkintoja. Tämä ei sinänsä välttämättä ole kielteinen asia, mutta se voi myös tuottaa turhaakin varovaisuutta aineiston käytön ja esitystapojen valinnoissa. Tilanne, jossa tutkijan laatima kuvaus, tutkimuksen kohteena olevat ihmiset ja tutkija itse jatkavat elämänsä samassa tilassa, asettaa tutkijalle vaatimuksen punnita erityisen tarkkaan tuottamansa kuvauksen laatua ja sen mahdollisia seurauksia. Kaikkeen etnografiseen tutkimukseen sisältyy velvollisuus pohtia esitystapoja ja niiden mahdollisia seurauksia. Kotietnografiassa nuo vaatimukset konkretisoituvat erityisen selvästi. Tietoisuus siitä, että kuvauksesta voi joutua tilille muillakin kuin akateemisilla foorumeilla, on vahva tunne, joka väistämättä vaikuttaa tutkijan toimintaan. Se, miten tutkija kohteestaan kertoo, voi myös tuottaa monenlaisia tunteita kohderyhmään kuuluvien ihmisten keskuudessa. Havainnollistan seuraavalla esimerkillä sitä, miten voimakkaita tunteita tutkimustekstitkin voivat herättää:

Syksyllä 2006 lähestyin vielä haastattelemiani lapsia, joista monista oli tullut jo nuoria, sekä nuoria aikuisia kirjeitse kertoakseni tutkimukseni etenemisestä ja kysyäkseni haluavatko he vielä tässä vaiheessa tuoda esiin näkemyksiään.¹⁷ Eräs heistä vastasi minulle seuraavasti kysymykseen ”Haluatko kertoa jonkin (tutkimukseni aiheeseen liittyvän) kokemuksesi viime vuosilta?”:

”En oikeastaan. Rasistiset kohtaamiset ovat lisääntyneet tosi paljon viime aikoina, ja vaikka silloin haastatteluaikoina olin sitä mieltä, että en ole juurikaan kokenut rasismia, niin olihan sitä varmasti jo silloin ainakin jossain määrin. Parin viimeisen vuoden aikana on kuitenkin tullut paljon enemmän kaikkea kuin aiemmin ja paljon rajumpia hyökkäyksiä, jopa sellaisia, joissa olen mennyt aivan sanattomaksi, koska en ole voinut uskoa,

¹⁷ Tavoitin syksyllä 2006 kahta lukuun ottamatta kaikki aiemmin haastattelemani lapset ja nuoret. Lähetin kaikille tavoittamilleni samansisältöisen kirjeen ja muutamia kysymyksiä. Monet olivat asuneet välillä pitkään ulkomailla, osa oli muuttanut pois Suomesta toistaiseksi tai pysyvästi. Toisen tavoittamatta jääneen henkilön elämäntilanne oli sellainen, etten voinut lähestyä häntä. Muutamat eivät kommentoineet kirjettäni millään tavalla, osa vain kiitti informaatiosta. Joidenkin kanssa kävin vielä tutkimustani käsitteleviä keskusteluja, ja heistä osa pyysi artikkeleitani luettavakseen.

että jonkun ihan tavallisen, siististi pukeutuneen ja ei-juopuneen ihmisen suusta voi tulla sellaista. Yhtä erityisen pahaä kohtaan en ole pystynyt edes läheisilleni toistamaan enkä muutenkaan puhu näistä oikeastaan kellekään, koska harva ymmärtää, miten pahalta ne tuntuvat. [Samanlaiset transnationaalit juuret omaavien] -kavereiden kanssa voi edelleen puhua suoraan, kun meillä on kaikilla samoja juttuja.”¹⁸

Olin kirjeessäni kysynyt myös ovatko he tutustuneet joltain kautta jo julkaistiin teksteihini. Edellä lainattu haastateltava vastaa:

”En ollenkaan. Lähetit kerran vuosia sitten jonkin linkin tai tekstipätkän, mutta en pystynyt lukemaan siitä kuin alkua. Se osui liian lähelle. Siinä vaiheessa, kun vastaan alkoi tulla omia sitaatteja, en pystynyt lukemaan enempää. [...] Mun mielestä sun tutkimustyö on tosi arvokasta, varsinkin, kun sulla on itsellesikin omassa perheessäsi kokemuksia aiheesta ja tulee olemaan varmasti jollain tavalla aina. Olet siis ikään kuin sisäpiiriläinen, jolle on helppo puhua asioista. Sellaista ihailevaa kiinnostusta en jaksa ollenkaan, ja jos huomaaisi, että toinen ei oikeasti osaa asettua mun nahkoihin tai tajua, miltä esimerkiksi mutakuonottelu bussissa tuntuu, niin en puhuisi niistä mitään.”¹⁹

Kaikki haastateltavat ja tutkimukseeni osallistuneet eivät suinkaan pitäneet minua ”sisäpiiriläisenä”. Kykyäni (suomalaisyyntyisenä, vaaleaihoisena eikä enää nuorena) ymmärtää heidän kokemuksiaan ja elämäänsä Suomessa kyseenalaistettiin toisinaan kohteliaasti mutta suoraan. Väitän, että tutkija ei voi koskaan ymmärtää tutkittaviensa elämää niin kuin he itse sen kokevat. Katson myös, että ihmisten perusteet epäillä tutkijan ymmärryksen rajoja tällaisessa tutkimusasetelmassa ovat olleet perusteltuja. Uskon kuitenkin, että se ”sisäpiiriläisyyden vaikutelma”, joka varmasti sai osan nuorista puhumaan minulle kokemuksistaan, rakentui ennen kaikkea mahdollisuudesta jakaa yhdessä samoja tunteita. Jos olisin valinnut toisenlaisen tutkijan rooli ja peittänyt omat tunteeni, tuota mahdollisuutta ei olisi ollut.

¹⁸ Sähköposti (20.9.2006).

¹⁹ Sähköposti (20.9.2006).

4. AINEISTOT JA ANALYYSIT

Ulf Hannerz (2003, 211) kirjoittaa, että monipaikkaista etnografiaa tehtäessä etnografian ominaislaatu saattaa joskus näyttäytyä selvempänä tutkimusraporttia kirjoitettaessa kuin itse kenttätyössä. Omat ajoittaiset epäilyni siitä, teenkö nyt ”oikeaa etnografiaa” hälvenivät lopullisesti siinä vaiheessa, kun päätin siirtää kaiken tutkimusprosessin aikana kertyneen aineiston yhteen kaappiin ja samalla kirjata siitä yhteenvedon. Haastattelut (yli 50 haastattelua), sekä nauhoitteina että sähköisinä tiedostoina, olin jo järjestänyt asianmukaisesti. Pelkkä erilaisten päiväkirjojen ja muiden muistiinpanojen, kalentereiden, muiden nauhoitteiden, tiedostojen, mediatekstien, tilastojen, yhteystietojen ja muun materiaalin paikantaminen pienestä työhuoneesta ja tietokoneeltani, ja sen järjestäminen tarkempaa luettelointia varten, vei useita päiviä. Lopulta päätin luopua ajatuksesta luetteloida huolellisesti koko kenttätyön aikana syntynyt aineisto.¹

Koska olen pystynyt pitämään yhteyttä tai ainakin saamaan yhteyden kentällä kohtaamiini ihmisiin koko tutkimusprosessin ajan, olen uskaltanut luottaa myös muistiini siinä, millaisista kysymyksistä olen keskustellut eri ih-

¹ Olen väliin leikitellyt ajatuksella miten osuvimmin kuvata koko kenttätyön aikana kertynyttä aineistoa: mappien määränä vai kilogrammoina, kentällä toteutuneiden kohtaamisten ja keskustelujen määränä (henkilöiden määrät?, juttutuokioiden kestot?) vai kenties kentällä vietettyjen päivien ja vuosien määrällä, jolloin myös esim. vapaa-ajastani voisi laskea valtaosan äitinä olemiseen, mutta hyvällä omalla tunnolla voisin lohkaista siinäkin tietyn prosentin myös etnografina toimimiseen. Olen yrittänyt myös laskea miten suurta joukkoa (kohderyhmään kuuluvia ihmisiä) eri ihmisten kanssa kentällä käymäni keskustelut koskettavat. Näissä laskuissani pääsin nopeasti reilusti yli sataa kohderyhmään kuuluvaa lasta tai nuorta koskevaan kertomukseen, kun jo pelkät haastattelut, vanhempien haastattelut mukaan lukien, puhuvat noin 80 lapsen elämästä.

misten (osallistujien ja informanttien) kanssa. Kaiken aineiston uudelleen läpikäyminen osoitti kuitenkin sen, miten huono työväline tutkijan muisti voi olla. Olin ehtinyt unohtaa monet päiväkirjoihin ja päiväyriin merkitsemiäni tapaamiset, keskustelutilaisuudet ja kahdenkeskiset keskustelut, samoin kuin monet sellaisetkin tilaisuudet, joissa olen ollut julkisesti keskustelemaan tutkimuksestani tai rasismista yleensä. Kaiken aineiston huolellinen dokumentointi, koodaaminen ja systemaattinen analyysi olisivat todennäköisesti kiinnittäneet huomioni hieman eri asioihin kuin mitä lopulta päädyin tarkastelemaan. Toisaalta, välillä pitkäksikin ajaksi kaappiin hautautuneen aineiston uudelleen tarkastelu, ja sitä seuranneet asioiden tarkistamiseksi tekemiäni yhteydenotot joihinkin informantteihin eivät tuoneet esiin mitään sellaista, joka olisi kyseenalaistanut valintojani ja tulkintojani. Tältä osin, vaikka pidänkin tutkijan muistia epäluotettavana aineiston säilöntäpaikkana, kentällä kuulemani, kokemani ja tekemiäni asiat näyttävät prosessin aikana järjestyneen sellaiseksi etnografin kentällä olon myötä omaksumaksi tiedoksi, jonka varassa olen voinut edetä.

Vaikka haastateltujen joukko käsittää vain pienen määrän lapsia ja nuoria, tuon ”muun joukon” elämästä puhuvat kertomukset ovat yhtäläillä keskeistä aineistoa. Muun kuin varsinaisen haastatteluaineiston tehtävänä on ollut paitsi tuottaa analyysissa tarvittavaa laajempaa kokonaiskuvaa tutkimuksen kohteena olevista ilmiöistä myös toimia eräänlaisena peilauspintana, josta tarkastella niin haastatteluaineistojen riittävyttä ja laatua kuin siitä tekemiäni tulkintoja. Muiden kohderyhmään kuuluvien elämästä kertovat tarinat ovat paitsi olleet suuntaamassa haastatteluaineiston lukemista myös antaneet varmuutta tulkintojen tekemiseen.

Monipaikkaisessa etnografiassa kaikkia erilaisilla kentillä eri tavoin tuotettuja aineistoja ei analyysivaiheessa tarvitse lähestyä samalla tavoin. Tässä analyysin aloituspaikaksi on valittu lasten ja nuorten parissa tehty haastattelut. Tällä olen halunnut varmistaa sen, etteivät esimerkiksi vanhempien arki ja kokemukset jättäisi varjoonsa lasten todellisuutta, jota olen halunnut tutkia. Valitsemalla tämän aineiston analyysin lähtökohdaksi saatoin myös varmistaa sen, että voin tarvittaessa viitata aineistoon ja havainnollistaa asioita aineisto-ottein. Valotan seuraavassa tämän aineiston alustavaa analyysia, tarkempien tutkimuskysymysten muotoutumista ja tästä seurannutta tarvetta lähteä uusille kentille etsimään uusia aineistoja.

4.1. Haastatteluaineiston alustava analyysi ja tarkempien tutkimuskysymysten muotoutuminen

Keskeisenä tutkimusta ohjaavana ajatuksena on ollut tunnistaa sellaisia rasismista kertovia ilmiöitä, jotka kohtaamani lapset ja nuoret kokevat merkitykselliseksi elämässään, ja jotka myös tutkijan näkökulmasta näyttäytyvät lasten ja nuorten hyvinvointiin vaikuttavina asioina. Jo pelkästään haastatteluaineisto ja sen analyysi on tuonut esiin niin paljon mahdollisia tutkimuskysymyksiä, että olen joutunut tekemään paljon rajauksia. Yksi kriteeri tarkempien tutkimuskysymysten eli tässä väitöstutkimukseen sisältyvien, aiemmin julkaistujen artikkelien (I–VI) aiheiden valinnalle on ollut se, miten ne ovat yhdistettävissä rasismia käsittelevään teoreettiseen keskusteluun. Tätäkin punnitessani olen kuitenkin yrittänyt pitää ensisijaisena kriteerinä sen, että tarkastelemani ilmiöt näyttäytyvät merkityksellisinä lasten ja nuorten kertomuksissa.

Haastatteluaineiston analyysi on tässä yhdistelmä sisällön analyysia, narratiivista lähestymistapaa sekä diskurssianalyysia.² Artikkelit (I–VI) viitetietoineen kertovat tarkemmin mistä olen ammentanut välineitä esimerkiksi toiseutta tuottavien kohtaamisten, rodullistavien puhetapojen ja rodun diskurssin tunnistamiseen, tai kategorisointien ja valtasuhteiden analyysiin. Eri artikkeleissa käyttämäni analyysimenetelmät poikkeavat toisistaan, ja ne on selvitetty kussakin artikkelissa sillä tarkkuudella, mikä noissa julkaisuissa on ollut mahdollista. Seuraavassa esittelen ainoastaan lasten ja nuorten haastatteluaineiston analyysin ensimmäiset vaiheet.

Haastattelujen ensisijaisena tehtävänä on ollut tuottaa sellaista aineistoa, jonka avulla voi tarkastella lasten ja nuorten kokemuksista käsin rasismien erilaisia ilmenemismuotoja: paitsi avointa rasismia myös niitä eronteon tapoja, joiden voi tulkita olevan seurausta rasismien synnyttämistä rodullistavista ajattelu- ja toimintatavoista. Kokemuksilla tarkoitan haastateltavien

² Koska kaikista käyttämästäni metodisista lähestymistavoista on tuotettu huomattava määrä myös suomenkielistä metodi- ja muuta tutkimuskirjallisuutta, en katso tarkoituksenmukaiseksi ryhtyä esittelemään näitä suuntauksia, ainoastaan sitä, miten olen soveltanut niitä haastatteluaineiston alustavassa analyysissa.

omia tulkintoja ja tapoja jäsentää heille itselleen tapahtuneita asioita. Kokemus on näin jotain, mitä tutkijana en voi kyseenalaistaa, ainoastaan analysoida ja selittää. Olin laatinut haastattelujen kysymysrunгон (ks. liite 2) siten, että se mahdollistaisi sekä erilaisia tapahtumakuvauksia että haastateltavan kokemusten reflektointia, ja yleistä keskustelua valituista aihealueista. Se toimi lähinnä muistilistana, jota sovelsin monin eri tavoin haastattelutilanteissa. Pyrin kuitenkin siihen, että jokaisella haastateltavalla oli mahdollisuus puhua kaikista haastattelurunkoon sisältyvistä kysymyksistä.

Haastatteluaineiston määrää on vaikea kuvata esimerkiksi sivumääränä, sillä niin kasvokkain kuin sähköpostitse tehtyihin haastatteluihin sisältyy paljon myös sellaista puhetta, jonka tarkoituksena on ollut lähinnä luoda hyvää haastatteluilmapiiriä (ks. Rastas 2005, 97–102). Monet haastattelut polveilevat väliin tutkimusaiheen ulkopuolisiin asioihin. Valtaosa haastatteluista kesti yli puolitoista tuntia. Sähköpostitse tehtyjen haastattelujen sivumäärän laskeminen olisi hankalaa jo siksi, että ”vastaa” komennolla lähetetyissä viesteissä oli mukana usein minun lähettämieni kysymysten lisäksi myös jo aiemmin käytyjä keskusteluja. Tämä haastatteluaineisto oli, osa jo alun perin ja osa litteroinnin jälkeen, sähköisessä ja näin ollen helposti käsiteltävässä muodossa omina tiedostoinaan tietokoneella. Kuhunkin tulostettuun haastatteluun liitin myös taustatietolomakkeen (ks. liite 4), johon olin kirjannut haastateltavalle antamani koodin ja tietoja haastattelutilanteesta. Muutoin haastateltavat olivat yleensä täyttäneet tuon lomakkeen itse.

Taustatietolomakkeen tarkoituksena, yhdessä muulla tavoin haastattelavista saamieni erilaisten tietojen kanssa, on ollut tuottaa sellaista kontekstia, johon sitoa ja suhteuttaa haastateltavien kertomuksia. Lukutapani on ollut paikantaa aineistosta ennen kaikkea erilaisuudesta, rasismista ja rodullistamisesta kertovia asioita, ja samalla lukea haastatteluja tarinoina erilaisten yksilöiden elämästä. Yksilötarinoita lukiessani, tai konstruoidessani, tärkeää tietoa ovat olleet esimerkiksi ihmisten perhesuhteet sekä heidän ja heidän perheenjäsentensä juuret toisaalta Suomeen ja toisaalta Suomen ulkopuolelle.³ Taustatietolomake oli tärkeä lähde, josta saatoinkin tarkistaa haastateltavien

³ Perheiden monimuotoisuudesta kertoo se, että mielestäni huolella suunnittelemani kolmesivuinen taustatietokaavake osoittautui joskus liian yksioikoiseksi: perheeseen saat-

joskus monimutkaisiakin perhesuhteita, tai sitä, missä he olivat elämänsä eri vaiheissa asuneet.

Rodullistetun eron rakentuminen kohtaamisissa

Lasten ja nuorten haastatteluaineiston pari ensimmäistä läpiluentaa oli eräänlaista aineiston sisäistämistä ja erilaisten huomioiden muistiin kirjaamista. Aineisto sisältää monia sellaisia ilmauksia ja viittauksia puhetapoihin, joita olisin voinut tarkastella diskursseina. Diskurssianalyttinen ote painottui kuitenkin tarkempien tutkimuskysymysten (ks. artikkelit) analyysivaiheisiin, ei niinkään haastatteluaineiston alustavaan analyysiin, joka oli luonteeltaan enemmän perinteistä sisällönanalyysia. Tarkastelin sitä, minkä tyyppisiä vastauksia olin saanut eri kysymyksiin. Tämän jälkeen aloin kerätä systemaattisesti kertomuksia, myös lyhyitä vastauksia ja mainintoja, joissa kuvauksen kohteena olivat sellaiset tilanteet, joissa ympäristö on kohdellut haastateltavaa erilaisena, ”vähemmän suomalaisena” tai ”ei-suomalaisena” tai tietynlaisena siksi, että hänen ”toiset juurensa” on tiedetty tai oletettu.

Tein erilaisia merkintöjä ja koodeja haastattelutekstien marginaaliin ja samalla loin tietokoneelle ”erot-listaksi” nimeämäni tiedoston ja siihen erilaisia alatiedostoja, luokitteluja ja niille alaluokkia. Järjesteltyäni, koodattuaani ja aineistoa taas uudelleen lukien uudelleen koodattuaani tätä ”erot-listaksi” nimeämääni aineistoa saatoin sijoittaa suurimman osan siihen sisältyvistä kertomuksista seuraavien yläotsikoiden, eräänlaisten luokkien, alle:

”Katset ja tuijotus”; ”Tilan käyttö”; ”Muiden Kommentit”, minkä jaoin alaryhmiin ”ystävälliset ja uteliaat”, ”rodullistavia merkityksiä sisältävät” sekä ”epäystävälliset ja pois sulkevat”; ”Erilaisuutta koskevat oletukset”; ”Eri asemaan asettaminen”; ”Pois sulkeminen ja eristäminen”; ”Sukupuoleen liittyvät ja seksuaalistavat”; ”Rasistinen häirintä ja kiusaaminen”; ”Rasistinen syrjintä” sekä ”Rasistinen väkivalta”. Omaan luokkaansa keräsin ”Neuvoteltavia diskursseja”.

toi kuulua esimerkiksi yksi adoptoitu ja yksi toisen vanhemman sellainen (ei-adoptoitu) lapsi, jonka toinen biologinen vanhempi ei ole taustoiltaan suomalainen.

Monet kertomukset ja maininnat asettuivat useampiin luokituksiin. Selvitän seuraavassa tarkemmin näitä luokittelujani ja niiden merkitystä tutkimuksen etenemiselle.

Erontekoja ilman sanoja

Ventovieraiden ihmisten katseiden kohteeksi joutuminen oli aihe, josta haastateltavat puhuivat paljon. Pelkät katseet näyttivät olevan katseen kohteille monella tapaa merkityksellisiä ja arkea varjostavia. Kertomukset ihmisten ”tuijotuksista” tuottivat ensimmäiset sellaiset kysymykset, joita halusin ryhtyä tarkemmin pohtimaan. Perusteluna tälle oli paitsi katseiden kohteeksi joutumista käsittelevän puheen määrä ja monimuotoisuus haastatteluaineistossa, myös se, että rasismilla on vahva visuaalinen ulottuvuus. Kun näemme jonkun paitsi erilaisena myös tietynlaisena, silloinkin kun emme tiedä hänestä mitään, havaintojamme ohjaavat ympäristöstä omaksutut rasismien värittämät ajattelutavat (Ahmed 2000 a). Katseiden kohteet oppivat tunnistamaan katseet ja niihin kiinnittyvät merkitykset, jotka väistämättä, jatkuvasti toistuessaan, vaikuttavat eri tavoin heidän arjessaan (Fanon 1986). Näistä pohdintoista syntyi artikkeli *Katseilla merkityt, silmin nähden erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista* (artikkeli III).

”Tilan käyttö” otsikko viittaa kertomuksiin siitä, miten jonkun erilaisuus tuottaa ympäristössä tavallisesta poikkeavaa tilankäyttöä. Se voi olla esimerkiksi intimiteettiä loukkaavaa liian lähelle tulemista tai sellaista etäisyyden ottamista, joka merkitsee kohteen tietynlaiseksi (Ahmed 2000 a, 39). Haastateltavien varhaislapsuutta käsittelevissä muistoissa vilisevät päättäjien silittämään tulevat tädit, jotka tunkeutuvat toisten yksityisyyteen paitsi kysymyksillään myös tulemalla selvästi lähemmäs kuin mitä suomalaisessa kulttuurissa yleensä on tapana. Tästä ilmiöstä puhuvat myös vanhempien haastatteluaineisto sekä havaintoaineistot. Kouluikäisinä lapset näyttävät paremmin välttävän tällaisilta ”liki tulemisilta”. Lasten, erityisesti tyttöjen, iän kasvaessa saattavat alkaa uudenlaiset, nyt miesten lähentelyt: fyysisistä koskemattomuutta loukkaava seksuaalinen häirintä. Tätä joutuvat kokemaan muutkin kuin kohdejoukkoon kuuluvat, mutta tällaisten tarinoiden suuri

määrä aineistossa viittaa vahvasti erilaisiin rasismiin ja seksismiin yhteenkietoutumisiin. Joidenkin nuorten kohtaama seksuaalinen häirintä täyttää myös fyysisen väkivallan tunnusmerkit.

Etäisyydenotot taas viittaavat tilanteisiin julkisilla paikoilla. Julkisissa kulkuvälineissä ihmiset eivät ole istuneet vieressä olevalle tyhjälle istuimelle vaan mieluummin seisseet. Kaupoissa myyjien pitämä etäisyys, yhdessä muun käytöksen kanssa, on tehnyt haastateltavalle selväksi, että häntä epäillään myymälävarkaaksi. Etäisyydenotoista kertovat myös koulumuistot siitä, miten erilaisissa tilanteissa jäi yksin. Somalipoikien parissa etnografista tutkimusta tehnyt Petri Hautaniemi (2004) kertoo, miten eräs nuoriso-ohjaaja oli suositellut somalipojille koulutusta, ”jossa somalipoikia opastettaisiin esimerkiksi seisomaan liukuportaissa kaukana toisista henkilöistä – jotta heitä ei epäiltäisi taskuvarkaiksi – tai vaihtamaan kadun puolta, mikäli edessä kävelevä nainen alkaisi tihentää askeleitaan” (emt., 107). Suomessa suomalaisiksi kasvaneet haastateltavat eivät kyseenalaista oikeuttaan valita oma tila Suomessa, mutta he ovat tietoisia siitä, että kaikki tilat eivät kaikissa tilanteissa ole heille samanlaisia kuin muille suomalaisille.

Katseiden tai etäisyydenottojen nimeäminen rasisisiksi teoiksi on ongelmallista, mutta on perusteltua olettaa niiden taustalla olevan rodullistavaa ja rasisistakin ajattelua. Ne myös tuottavat rasismia siinä mielessä, että tällaisissa kohtaamisissa jonkun rodullistettu erilaisuus tehdään selväksi sekä kohteelle itselleen että usein myös muulle ympäristölle. Näillä monesti sinänsä viattomilta vaikuttavilla tilanteilla, etenkin jos ne ovat toistuvia jonkun ihmisen elämässä, on selvästi merkitystä rodullistettujen subjektien ja identiteettien rakentumiselle.

Kommenteista kategorisointeihin

Kertomukset ”Muiden kommenteista”, jotka ensin jaoin alaryhmiin ”ystävälliset ja uteliaat”, ”rodullistavia merkityksiä sisältävät” sekä ”epäystävälliset ja poissulkevat”, asettuvat myös moniin muihin eronteon muotoja kuvaaviin aineiston luokitteluihin. Halusin silti tarkastella niitä omina luokinaan. Kertomukset muiden ihmisten kommenteista rakentavat kohderyh-

mästä selvästi muista suomalaislapsista ja nuorista eroavan ryhmän jo siksi, että he joutuvat kuulemaan, jotkut jatkuvasti, paljon sellaisia kommentteja ja kysymyksiä, joita yleensä ei esitetä, eikä katsota sopivaksi esittää, ainakaan ventovieraille ihmisille. Noiden kolmen luokan avulla saatoinkin tarkastella myös sitä, miten haastateltavat tulkitsivat ja selittivät niitä tilanteita, joihin he olivat joutuneet. Tämä analyysivaihe tuotti tärkeitä huomioita rasismien erilaisista ilmenemismuodoista ja myös sen diskursiivisista ulottuvuuksista.

”Ystävälliset ja uteliaat ” kommentit muistuttavat usein kaikesta ystävällisyydestä huolimatta siitä, että joku ajatellaan kuuluvaksi jonnekin muualle. Usein ne ovat hyvää tarkoittavia, mutta samalla kohteen intimizeettiä loukkaavia kommentteja henkilön ulkonäöstä. Monasti ne ovat myös julkeiksi koettuja henkilöhistoriaa koskevia uteluja. ”Merkityksiä sisältävät” kommentit paljastavat monia erilaisia rodullistavia ajattelutapoja, ja eri maihin, kansoihin ja kulttuureihin liitettyjä stereotypioita. Ne esimerkiksi olettavat joiltain rytmittajua ja liikunnallisuutta, toisilta taas matemaattista lahjakkuutta. Ihmisten suhtautumisia näyttävät ohjaavan myös oletukset siitä, että juuret muualle tuovat mukanaan jotain erityistä persoonallisuutta ja luonteenpiirteitä: iloisuutta ja sosiaalisuutta tai vakavamielisyyttä ja hillittyä käytöstä. Koko ikänsä Suomessa asuneiden suomen kielen taito tai kylmän sietokyky saattavat niin ikään ihmetyttää ympäristöä. Vaikka nuoret haastatteluissakin usein naureskelevat tällaisille kommentteille, ne selvästi myös turhauttavat, ärsyttävät ja masentavat heitä.

”Epäystävälliset ja poissulkevat ” kommentit kertovat siitä, miten monin eri tavoin jonkun paikka rasismien tuottamissa hierarkioissa voidaan osoittaa. Aineiston tarkastelu näiden luokittelujen kautta vaikuttaa vahvasti kahden tarkemmaksi tutkimuskysymykseksi valitun aiheen taustalla. Artikkelin (V) *Racializing categorization among young people in Finland* kuvaa rodullistavaa kategorisointia lasten ja nuorten arjessa. *Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa* artikkeli taas kuvaa nuorten arjessa yleisimpänä haukkumasana näytettyvän sanan ”neekeri” eri merkityksiä ja noista merkityksistä käytävää kamppailua.

Sana ”neekeri” esiintyi aineistossa jatkuvasti. Se toistui kertomuksissa, jotka käsittelivät ihmisten kommentteja, muista eristämistä, kiusaamista ja häirintää sekä syrjintää ja väkivaltaa. Sana, ei ainoastaan sillä nimittelyn koh-

teeksi joutuminen vaan myös kertomuksissa esiin noussut pakko keskustella ja ottaa kantaa sen merkityksiin, näyttäytyi haastatteluaineistossakin niin keskeisenä, että päätin ottaa tuon sanan merkitykset tarkemman analyysin kohteeksi. Ainoastaan n-sanaa käsittelevien mainintojen ja kertomusten koostaminen omaksi tiedostokseen tuotti noin kaksikymmentä sivua tekstiä, yhteensä yhdeksäntoista eri haastateltavan puhetta. Tämän aineiston analyysi osoitti, että tutkimus oli suunnattava myös uusille kentille: sekä foorumeille, joilla n-sanaa Suomessa käytetään tai on käytetty, että foorumeille, joilla sen käytöstä keskustellaan. Noilta kentiltä keräämästäni aiheistosta analysoin sekä n-sanan erilaisia merkityksiä että noita merkityksiä koskevia kamppailuja. Kyseinen artikkeli (VI) painottuu näiden tarkasteluun, mutta tämän tutkimuksen kontekstissa se puhuu ennen kaikkea rasismia kohdanneiden lasten ja nuorten toimijuutta rajoittavista asioista.

Haastatteluaineistosta oli tunnistettavissa paitsi kertomuksia siitä, miten ympäristö kategorisoi haastateltavia, myös haastateltavien itsensä tekemiä kategorisointeja. Haastateltavien toistuvat viittaukset suomalaisuuteen valkoisuutena oli merkillepantavaa. Se, yhdessä edellä selvittämäni tutkijan paikantumisen ja refleksiivisyyden vaatimusten kanssa, johti pohtimaan ”valkoisuuden” merkityksiä Suomessa, ja tässä tapauksessa myös tutkijan ”valkoisuuden” merkityksiä tutkimusprosessille. Näitä kysymyksiä käsittelevän artikkelissa *Am I Still White? Dealing With the Colour Trouble* (II).⁴ Artikkelissä *Miksi rasismin kokemuksista on niin vaikea puhua* (IV) esittelee sekin haastateltujen tapoja puhua itsensä ”valkoisen suomalaisuuden” ulkopuolelle. Tuossa artikkelissa tarkastelen myös sitä, miten haastateltavat kategorisoivat niitä ihmisiä, joiden kommentteja he ovat joutuneet kuuntelemaan.

⁴ Ympäriöivän kulttuurin valkoisuuden merkitys erityisesti ”ei-valkoisiksi” kategorisoiden lasten ja nuorten arjessa oli yksi niistä aiheista, joiden tarkemman käsittelyn jouduin rajaamaan tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Olen kuitenkin toisaalla käsitellyt aihetta nojautuen tämän tutkimuksen aineistoon (ks. Rastas 2007/tulossa).

Toimijuuden rajoista

Harkitsin tutkimusprosessin jossain vaiheessa analyysia, johon kokoaisin haastatteluaineistosta erilaisia lasten ja nuorten rasismien vastustamisen strategioita. Heidän mahdollisuutensa tässä, huolimatta heidän toimijuutensa huomioimisesta, näyttäytyvät kuitenkin haastatteluaineistossa kovin vähäisinä. En väitä, että lapsilla ei olisi lainkaan keinoja vastustaa itseensä kohdistuvaa rasismia, mutta rasismien edessä lasten ja nuorten toimijuus näyttää helposti kutistuvan itseen kohdistetuiksi vaatimuksiksi suhtautua asioihin tietyillä tavoilla ja siten selviytyä. Suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevat rasismia koskevat puhutavat eivät sisällä riittävästi sellaisia aineksia, joista lasten ja nuorten olisi helppo rakentaa itselleen selviytymisstrategioita (vrt. Alasuutari 2007, 189; Hänninen 2000, 50). Lisäksi, rasismille perustuvan alistamisen helppous piilee siinä, että sen vastustaminen on tehty vaikeaksi: rasismia vastustaessaan ihmisten olisi yleensä kyettävä kyseenalaistamaan sekä se, että joillain eroilla oikeutetaan eriarvoistamista, että noiden erojen essentialisuus. Siksi katsoin tärkeämmäksi kuvata lasten toimijuutta rajoittavia sosiaalisia ja kulttuurisia ilmiöitä, ja sisällyttää samalla kuvauksiini viestin aikuisten vastuusta näissä kysymyksissä.

Kertomukset, joista olin identifioinut ja luokitellut haastateltaviin kohdistettuja rodullistavia oletuksia, eri asemaan asettamisia, erilaista poissulkemista ja eristämistä sekä rasismia häirintänä, kiusaamisena, syrjintänä ja väkivaltana, toimivat eräänlaisena aineistovarantona työstäessäni artikkelia *Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua* (IV). Myös lasten ja nuorten arjessa ilmenevää rodullistavaa kategorisointia käsittelevässä artikkelissa (V) nuo luokitukset auttoivat paikantamaan koko aineistosta paitsi rasismien kokemuksia myös keinoja ja yrityksiä vastustaa erilaisia kategorisointeja. Huomion kiinnittäminen kategorisointien vastustamisen vaikeuteen motivoi erityisesti artikkelin *Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa* (VI) kirjoittamista.

Lasten keskinäisen, yleensä kiusaamiseksi nimetyn rasismien analysoiminen olisi ansainnut oman artikkelinsa, niin merkityksellisenä se näyttäytyy erityisesti monien nuorten aikuisten lapsuusmuistoissa. Suurin este tämän asian käsittelylle on ollut se, että muut aineistoni olisivat tarjonneet aiheen

käsittelyyn haastatteluaineistoa huomattavasti enemmän aineksia, mutta tämän muun aineiston käyttö, kuten edellä olen selvittänyt, on osoittautunut monista syistä ongelmalliseksi

Sukupuoli haastatteluaineistossa

Haastatteluaineistosta identifioimani ”Sukupuoleen liittyvät ja seksuaalistavat” eronteot tuovat esiin tyttöjen ja poikien sekä miesten ja naisten välisiä eroja. Nämä erot ilmenevät sekä siinä, millaisia rodullistamisen ja rasismien muotoja yksilöt kohtaavat, että siinä, miten he reagoivat rasismiin. Rodun diskurssi suuntaa huomion ruumiiseen, joka on aina sukupuolitettu. Siksi sukupuoli on yksi keskeinen tekijä siinä, millaisena ympäristö näkee ”erilaiset” nuoret, miten nuoriin kohdistetut odotukset ovat sukupuolisidonnaisia ja millaisia asioita nuoret näiden seurauksena joutuvat neuvottelemaan.

Aineiston tarkempi lukeminen siten, että huomio kohdistui haastatteluvien sukupuoleen, toi kuitenkin esiin sen, että joskus sukupuolesta johtuvaksi väitetyt asiat saattavat selittyä paremmin muilla tekijöillä, esimerkiksi sisarusten ikäjärjestyksellä. Olen pitänyt sukupuolen taustalla, eräänlaisena mahdollisena selittäjänä asioille, mutta luovuin ajatuksesta esittää vahvoja yleistyksiä sukupuolen merkityksestä rasismien kokemuksille tai tavoille reagoida itseen kohdistuvaan rasismiin. Esimerkiksi seksuaalisesta häirinnästä tai sen pelosta on mainintoja niin nuorten naisten kuin miestenkin kertomuksissa. Vaikka vallitsevasta sukupuolijärjestelmästä juontuvat sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät tuottaisivatkin eri sukupuolille erilaisia mahdollisuuksia jäsentää näitä kokemuksia, ne voivat olla traumaattisia yhtä lailla nuorille miehille kuin naisillekin.

Kuten joidenkin muidenkin kysymysten käsittelyyn, muu kentällä tuottamani aineisto olisi tarjonnut haastatteluaineistoa paremmat lähtökohdat sukupuolen ja rasismien yhteen kietoutumisten tarkasteluun. Lapset kasvavat paitsi isoiksi ja aikuisiksi, aina myös isoiksi tytöiksi tai pojiksi, naisiksi tai miehiksi. Tuo kasvutapahtuma on toisenlainen niille, joiden oma keho, samalla naiseksi tai mieheksi kasvamisen paikkana, merkitsee heidät erilaisiksi kuin muut. Seuratessani omien ja monien ystäväni lasten kasvamista olen

nähty miten lukemattomin eri tavoin erilaisuuden ja rasismien kokemukset varittävät lasten ja nuorten ajatuksia heistä itsestään tyttöinä ja poikina. Suhde omaan ruumiiseen on varmasti yksi henkilökohtaisimpia asioita ihmisten elämässä. On ymmärrettävää, että haastateltavat eivät välttämättä ole halunneet puhua tuohon suhteeseen liittyvistä asioista.

Tarinoita yksilöistä

Haastatteluaineistoa analysoidessani olen tarkastellut sekä ihmisten kokemuksia että heidän tapojaan neuvotella niitä. Tämä on ollut yksi keino painottaa lasten ja nuorten toimijuutta. Käsitteellä neuvottelu viittaa Sissel Østbergin (2003, 164) ajatusta seuraten paitsi konkreettisiin myös yksilön sisäisiin neuvotteluihin. Konkreettisilla neuvotteluilla Østberg tarkoittaa esimerkiksi nuorten keskinäisiä tai nuorten ja heidän vanhempiansa välisiä neuvotteluita, olivatpa ne sitten muodollisia tai muunlaisia asioiden käsitteilytilanteita. Haastatteluaineistoon sisältyy runsaasti kertomuksia tällaisista neuvotteluista. Yksilön sisäiset neuvottelut taas tarkoittavat yksilön pohdintoja esimerkiksi siitä, miten suhtautua asioihin ja millaisia merkityksiä niille voi antaa tai miten toimia erilaisissa tilanteissa. Tällaiset sisäiset neuvottelut voivat tulla tutkijan tarkasteltaviksi vain esimerkiksi haastatteluaineiston välityksellä. Niiden tutkiminen on edellyttänyt aineiston lukua myös sellaisella narratiivisella lähestymistavalla, jossa jokaista haastattelua tarkastellaan myös omana kokonaisuutenaan, toiselle esitettynä tarinana omasta itsestä.

Rakensin kustakin haastateltavasta itselleni kokonaiskuvan, joka muodostui sekä haastatteluista poimimistani kertomuksista että muulla tavoin saamistani tiedoista.

Haastateltavien itsensä täyttämä taustatietolomake (ks. liite 4) tarjosi perustiedot, jotka toisinaan täydentyivät myös muiden ihmisten, esimerkiksi haastateltavien vanhempien tai heidän sisarustensa kertomista asioista. Näiden lisäksi keräsin kutakin haastateltavaa koskevaan kuvaukseeni analyysini ensimmäisessä vaiheessa tekemääni ”erot-listaan” kyseisestä haastateltavasta keräämäni maininnat ja kertomukset. Käytännössä tämä tarkoitti viittauksia ”erot-listan” eri luokkiin. Poimin haastatteluista myös sellaiset mainin-

nat, joissa haastateltava selvittää suhdettaan omaan erilaisuuteensa, mukaan lukien omaa ulkonäköä koskevat määritelmät.

Litterointivaiheessa merkitsemäni hiljaa puhumiset ja nauramiset antoivat viitteitä haastateltavien suhtautumistavoista erilaisiin asioihin. Merkit-sin haastatteluaineistoon myös muut sellaiset kohdat, joissa haastateltavien tunteet näkyivät tavalla tai toisella erityisen selvästi. Muita haastattelujen marginaaleihin koodaamiani asioita olivat esimerkiksi kohdat, jotka kertoivat jotain haastateltavien suhtautumisesta erilaisuuteen ja maahanmuuttajiin, suomalaisuuteen ja siihen toiseen maahan, johon heillä oli siteet.

Kustakin haastateltavasta tällä tavoin keräämäni tiedot, yhdessä kaiken eri tavoin saamani muistinvaraisen tiedon kanssa, auttoivat yksittäisten aineisto-otteiden, niin lyhyiden mainintojen kuin tarinoina luettavien kertomustenkin, tulkitsemista suhteessa haastateltavien henkilöhistorioihin. Ne myös auttoivat huomaamaan haastattelujen sisäisiä ristiriitoja, jotka taas nostivat esiin monia tutkimuksen kannalta tärkeitä kysymyksiä.

Konstruoimieni ”yksilökertomusten” avulla saatoin tarkastella myös sitä, miten he yksilöinä suhtautuvat erilaisiin kategorisointeihin ja millaisia kategorisointeja he itse puheessaan tuottivat. Näin olen voinut myös turvautua heidän itsensä käyttämiin nimeämisen tapoihin silloin, kun valmiit kategoriat, tulivatpa ne tutkimuskirjallisuudesta tai ihmisten arkipuheesta, ovat näyttäytyneet ongelmallisina. Tämä analyysin vaihe helpotti lisäksi joidenkin kysymysten tarkastelua esimerkiksi sukupuolen, iän tai asuinpaikkojen mukaan tai esimerkiksi jakamalla haastateltavat sen mukaan olivatko he adoptoituja vai suomalaisen ja jonkun muunmaalaisen jälkeläisiä.

Haastatteluaineiston alustava sisällön analyysi, koodaaminen ja luokittelu, yksilökohtaisten haastateltavia kuvaavien kertomusten konstruoiminen ja aineiston lukeminen taas uudestaan nyt suhteessa tekemiini luokitteluihin ja yksilökohtaisiin kertomuksiin, suuntasivat huomioni asioihin, joista siten tutkimuskysymykset ja artikkelien aiheet valikoituivat. Samalla aineisto järjestyi uudella tavoin, sellaiseen muotoon, joka helpotti valittuihin, yksityiskohtaisempiin kysymyksiin paneutumista (vrt. Coffey & Atkinson 1996, 26–53). Nämä kuitenkin edellyttivät vielä monia aineiston lukukertoja, erilaisilla, artikkeleissa tarkemmin esitellyillä lähestymistavoilla.

5. RASISMI LASTEN JA NUORTEN ARJESSA. POHDINTAA TULOKSISTA

Etnografisten tutkimusprosessien tulokset, etnografoiksi nimitetyt kuvaukset, kertovat jotain tutkimuksen kohteena olleista ilmiöistä, ihmisistä ja heidän tavoistaan merkityksellistää ympäröivää todellisuutta. Samalla etnografiat ovat kuvauksia siitä, miten tutkimusprosessi, ennen kaikkea kentällä opittu, on ohjannut tutkijan teoreettisia valintoja ja pohdintoja. Tämän tutkimuksen teoriakehyksen rakentumista ja muita teoreettisia pohdintojani olen kuvaillut edellä.

Etnografinen kuvaus tutkimuksen kohteesta, rasismista lasten ja nuorten arjessa Suomessa, rakentuu tässä tutkimuksessa erillisistä, erikseen julkaistuista artikkeleista. Tämä tuottaa kuvaukseen väistämättä sekä toistoa että hajanaisuutta. Toistoa siksi, että erikseen julkaistuissa artikkeleissa on kussakin täytynyt aina selvittää jotain koko tutkimuksen lähtökohdista, tutkimusasetelmasta, keskeisistä käsitteistä, aineistoista ja niin edelleen. Toistoa on syntynyt myös siitä, että osa artikkeleista on syntynyt pitkälti aiemmin julkaistujen artikkelien pohdintojen seurauksena.

Hajanaisuutta eri artikkeleista rakentuvaan kokonaiskuvaukseen on tuottanut muun muassa tarve ottaa huomioon se, missä ne julkaistaan. Kirja, jonka tarkoituksena on tarjota välineitä keskusteluun suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisesta rakentaa tekstille (artikkeli I) väistämättä erilaisen kontekstin kuin esimerkiksi kirja, joka käsittelee erilaisten marginaalien vastapuheen mahdollisuuksia (artikkeli IV) tai jälkikolonialaisen teorian soveltamista silloin, kun tutkimuksen kohteena on suomalainen yhteiskunta (artikkeli VI). Vaikka tieteelliset aikakausjulkaisut antavat artikkelikokoelmia enemmän tilaa sille, että yksittäinen artikkeli on oma

itsenäinen tekstinsä, julkaisufoorumeina nekin määräävät tekstin sisältöä ja muotoa. Asiat on ilmaistava hieman eri tavoin riippuen siitä onko teksti suunnattu suomalaisen (artikkeli III) vai pohjoismaisen (V) nuorisotutkimuksen kentälle. Kuvaus ”valkoisuuden merkityksistä” tutkimuksessa olisi sekin todennäköisesti rakentunut toisin, jos teksti olisi suunnattu ensisijaisesti suomalaiselle yleisölle (vrt. Rastas 2007/tulossa) eikä jälkikoloniaaliseen keskusteluun painottuneen, Australiassa ilmestyvän julkaisun ”Whiteness Studies” -erityisnumeroon (artikkeli II).

Tutkimusprosessin etenemisen kannalta mahdollisuus testata ja keskusteluttaa omia tutkimustuloksia ja teoreettisia pohdintoja edellä mainituilla foorumeilla on ollut tärkeää. Sen, että yksittäiset tekstit ovat päättyneet juuri edellä mainittuihin julkaisuihin, voi jo sinällään ajatella eräänlaiseksi tutkimustulokseksi. Mennessäni kentälle en tiennyt sitä, missä määrin tarvitsen ilmiöiden ymmärtämiseen ja selittämiseen esimerkiksi jälkikoloniaalisen suuntauksen tai valkoisuuden tutkimuksen käsitteistöä ja teoretisointeja. Kun kentällä opittu on suunnannut ja määritellyt teoriakehystä, voi tutkimustuloksina tarkastella myös näin syntyviä väitteitä siitä, millaisia teoreettisia välineitä ja valintoja tutkimuksen kohteena oleva ilmiö edellyttää.

Artikkeleista (I–VI) jokaisen voi lukea omana itsenäisenä tekstinään, mutta tuolloin vain osa teksteistä puhuu suoraan lasten ja nuorten todellisuudesta. Tavoitteeni on ollut, että tutkimusprosessista syntyneet yksittäiset artikkelit yhdessä muodostaisivat sellaisen kertomuksen, joka, tämän yhteenvedon kanssa, tarjoaisi yhtenäisen kuvauksen rasismista ja sen merkityksistä tutkimuksen kohdejoukoksi valittujen lasten ja nuorten elämässä. Olen siksi tässä sijoittanut artikkelit niiden ilmestymisjärjestyksen sijaan sellaiseen järjestykseen (ks. s. 7 luettelo artikkeleista I–VI), joka mielestäni parhaiten mahdollistaa tällaisen yhtenäisemmän kuvauksen rakentumisen.

Seuraavassa pohjustan vielä artikkeleista rakentuvaa kuvausta. Samalla tuon esiin asioita, joita esitän tämän tutkimuksen tuloksina. Alaluvussa 5.1. esitän ensin lyhyen yleiskuvauksen rasismista erilaisilla lasten ja nuorten arjen kentillä. Tämä kuvaus perustuu koko tutkimusprosessin aikana rakentuneelle tiedolle, ei pelkästään haastatteluille. Tuon siinä esiin lähinnä sellaisia asioita, joiden tarkastelu ei ole ollut mahdollista yksittäisissä artikkeleissa. Alaluvussa 5.2. selvitän sitä, miten nämä artikkelit ovat yhdessä luettavissa sellaiseksi kuvaukseksi, jossa rasismia Suomessa tarkastellaan erityisesti las-

ten ja nuorten arki lähtökohtana. Tämän jälkeen nostan vielä esiin muutamia sellaisia kysymyksiä, joita tämän tutkimuksen tuottaman tiedon valossa olisi tarpeellista tutkia. Tutkimusprosessin tuottamat jatkotutkimustarpeet ja uudet kysymykset voi mielestäni myös esittää eräänlaisina tutkimustuloksina.

5.1. Lasten ja nuorten arjen kentillä

”Their everyday lives, as terrains of the struggle and embodiments of ways of imagining things differently, were a powerful way to understand the process and possibilities of change.” (Katz 2004, 108)

Lasten todellisuuden tarkastelu voi olla mielekästä silloinkin, kun tutkimuksen kiinnostuksen kohteet eivät rajoitu vain lapsuuteen tai lasten asemaan. Cindy Katz kuvaa kirjassaan *Growing Up Global: Economic Restructuring and Children’s Everyday Lives* (2004) lasten arkea erityisenä paikkana tarkastella niin paikallisia sosiaalisia suhteita kuin niitä määrittäviä globaaleja ilmiöitä ja voimia. Katzin tutkimuksessa viehättää erityisesti hänen kykynsä tavoittaa ja kuvata lapsuutta ja lasten arkea omana erityisenä maailmanaan samalla kun hän keskustelee globaalista taloudesta ja kapitalismista, ja niiden seurauksista paitsi lasten elämään myös laajemmin sosiaaliseen uusintamiseen.

Juuri lasten todellisuuden erityisyyden tavoittaminen on osoittautunut tämän tutkimusprosessin kenties vaikeimmaksi tehtäväksi. Tällä en ensisijaisesti tarkoita paljon keskusteltua kysymystä siitä, miten erillisenä ja erilaisena lapsuus tulisi ajatella (ks. luku 2.) Lasten todellisuuden ajattelevien aikuisten maailmasta irralliseksi tuntuu mielettömältä ajatukselta jo siksi, että aikuisten toiminta vaikuttaa aina lastenkin elämään. Viittaan tässä lasten todellisuuden erityisyydellä ennemminkin sellaisiin lasten kokemuksiin, joita aikuisen on vaikea havaita ja ymmärtää, aikuisten vaikeuksiin tulkita lasten tapoja ilmaista kokemuksiaan sekä siihen, että aikuisten maailma unohtaa ja ohittaa lapset niin monin tavoin (vrt. Christensen & Prout 2002, 484–485; Hurd & McIntyre 1996, 81; Mc Kechnie & Hobbs 2004, 282; Mayall 1999, 14; Rizzini & Bush 2002, 373).

Lapsuus olisi aina määriteltävä suhteessa aikaan, paikkaan ja kulttuuriin, ja tutkimuksessa sen erityisyyttä määrittävät myös tutkimuskysymykset. Kirsi Pauliina Kallion sanoin ”lapsuus kokemuksena on olemassa ’tässä ja nyt’, mutta samalla lapsuus sosiaalisena rakenteena vaikuttaa siihen, mikä on tässä hetkessä mahdollista” (Kallio 2006, 44). Globalisaatio on muuttanut ja muuttaa jatkuvasti lapsuutta sosiaalisena rakenteena kaikkialla maailmassa (Katz 2004). Myös se, että yhä useammalla lapsella on transnationaalit juuret, muokkaa lapsuutta. Sillä on paitsi konkreettisia, ihmisten toimintamahdollisuuksia määrittäviä vaikutuksia, myös monenlaisia seurauksia heidän mahdollisuuksiinsa hahmottaa ja kuvitella omaa paikkaansa, tai paikkojaan, maailmassa (Levitt & Waters 2002 b, 9).

Lapsille ja nuorille, jotka ajattelevat juurensa vain Suomeen, ”kodin” ja ”maailman” välinen ero voi olla hyvin toisenlainen, selvempi ja ehdottomampi, kuin mitä se on transnationaalit juuret omaaville (ks. Harinen 2000, 154). Näiden ryhmien todellisuudet ovat erilaisia, mutta ne myös muokkaavat toisiaan. Tietyntyyppisen suomalaisuuden korostaminen asettaa transnationaalit juuret omaavat lapset ja nuoret marginaaliin kyseenalaistamalla heidän oikeutensa ajatella Suomi ja suomalaisuus omaksi kodikseen. Toiset lapset taas joutuvat pohtimaan sitä, kuinka oikeaan osuvia ja oikeudenmukaisia heille opetetut suomalaisuuden määritelmät lopulta ovat. Transnationaalit juuret omaavien läsnäolo ja heidän siteensä muuhun maailmaan myös muistuttavat muita siitä, että kaikki ei ole ”täällä”, ja että kansainvälisyys ja monikulttuurisuus voivat olla sellaista pääomaa, jota ei ole suotu kaikille.

On selvää, etteivät transnationaalit juuret, tai rasismi, merkitse kaikille lapsille samoja asioita. Kohdejoukon heterogeenisyys on tuonut näkyviin lasten erilaisia taustoja, eroja kokemuksissa ja tavoissa suhtautua asioihin. Tuo kaikki monimuotoisuus, jota tutkimusprosessin aikana olen yrittänyt hahmottaa, on peitonnut vaatimukset tavoitella jotain yhtä tai määrätynlaisia lasten todellisuutta tai lasten kokemisen tapaa. Sen sijaan olen yrittänyt kohdistaa huomioni tilanteisiin, joissa lasten näyttäisi olevan vaikeaa esittää omia näkemyksiään, ja joissa he eivät koe tulleen kuulluiksi tai ymmärretyiksi.

Yksi tutkimuksen tärkeä resurssi on ollut se, että omat lapseni ovat (ilman työ sopimusta) toimineet tutkimusapulaisinani, tehtäväänään muistuttaa säännöllisin väliajoin lasten todellisuuden erilaisuudesta. Esimerkiksi heidän

päivittäin esittämänsä kymmenet kysymykset kertovat jotain siitä, mitä lapset eivät tiedä tai ymmärrä, millaiset asiat askarruttavat lapsia ja millaisia tapoja lapsilla on käsitellä erilaisia kysymyksiä. Uskon, että jos tämä tutkimus olisi tehty kymmenen vuotta aiemmin tai myöhemmin, kykyni havainnoida ja tulkita muiden lasten kertomaa, tai ihmisten lapsuusmuistoja, olisi erilainen kuin mitä se on ollut tämän tutkimuksen tekoaikana. Kymmenen vuotta sitten olisin todennäköisesti tulkinnut monet lasten puheet ja toiminnot toisin kuin nyt omien lasteni kouluttamana. Tutkimuksen venyminen useita vuosia kestäväksi prosessiksi on mahdollistanut sen, että olen saanut äitinä seurata niin pienten päiväkotilasten kuin koululaistenkin arkea. Tämän kokemuksen perusteella väitän, että jos tutkimus olisi tehty vasta kymmenen vuoden kuluttua, minulla olisi tämänhetkistä enemmän taitoa tulkita murrosikäisten tai juuri täysi-ikäisiksi tulleiden suomalaisnuorten kertomuksia. Ehkäpä tuolloin olisin kuitenkin jo kadottanut jotain kyvystäni ymmärtää pienten lasten elämää.

Alle kouluikäisten todellisuudesta

Huomattava osa lapsuutta käsittelevästä haastatteluaineistosta on retrospektiivistä. Luovuin pienten lasten haastattelusta paitsi eettisistä syistä myös siksi, että lasten haastatteleminen ja heidän kanssaan tuotetun haastatteluaineiston analysoiminen olisi vaatinut huomattavasti lisää resursseja, niin aikaa kuin osaamistakin (lasten haastattelemisesta esim. Alasuutari 2005; Lahikainen 2001; Lahikainen ym. 2003). Lasten ja nuorten haastateltujen kertomat muistot ajalta ennen kouluikää sijoittuvat usein kodin ulkopuolelle. Ne ovat kertomuksia päiväkodeista, tapahtumista pihoilla ja puistoissa tai kauppareissuilla. Samanlaisia paikkoja pienten lasten toiminnan näyttämönä olen voinut havainnoida ”äitietnografina”.

Koti ja perhe ovat kuitenkin pienten lasten elämän ja kokemusten keskeinen tapahtumapaikka. Kotia ja perhettä koskevissa lasten ja nuorten kertomuksissa perhe ei aina rajoitu vanhempiin ja sisaruksiin. Isovanhemmat ja toisinaan muutkin sukulaiset kerrotaan osaksi kodin ja perheen piiriä, asuivatpa he sitten Suomessa tai muualla. Yhteydet Suomen ulkopuolella eläviin sukulaisiin tuottavat aina jonkinlaisen siteen myös niihin maihin ja kulttuu-

reihin, joissa sukulaiset elävät. Myös tuon yhteyden puuttuminen voi tehdä sen, kun lapsi alkaa kuvitella ”sitä maata”, jossa poissaoleva (biologinen) vanhempi tai tämän sukulaiset ovat. Adoptoitujen kohdalla puhe biologisista vanhemmista ja sisaruksista vaihtelee hyvin paljon haastateltavasta ja hänen taustastaan riippuen. Toiset puhuvat heidän merkityksestä omalle elämälleen ja identiteetilleen. Jotkut eivät mainitse näitä haastatteluissa, mutta kertomukset ympäristön kysymyksistä ja kommenteista paljastavat, että hekin ovat joutuneet jo pieninä lapsina pohtimaan suhdettaan syntymämaahansa.

Kodin ulkopuolinen maailma tulee kotiin myös median ja erilaisten kulttuurituotteiden välityksellä. ”Tutkijaäidin päiväkirja”, jonka varhaisimmat merkinnät ajoittuvat ajalle ennen vanhemman lapseni koulun käynnin aloittamista, paljastaa miten erilaisuus ja juuret toisaalle tulevat neuvoteltaviksi asioiksi kotioiloissakin mitä erilaisimmissa tilanteissa. Televisio-ohjelmat, elokuvat, lasten kirjat ja pelit herättävät lapsissa kysymyksiä ja kommentteja silloin, kun ne muistuttavat ”siitä toisesta maasta” tai rikkovat valkoisuuden normia (ks. artikkeli II; myös Rastas 2007 /tulossa). Monet vanhempien parissa tekemäni haastattelut kertovat nekin siitä, miten juuret toisaalle nousevat neuvoteltaviksi lasten kanssa myös silloin, kun he kohtaavat ahtaat suomalaisuuden määritelmät, tai ”sitä toista maata” esittävät kuvaukset ja stereotypiat.

Pientenkään lasten elämä ja kokemukset eivät siis rajoitu vain kodin seinien sisään. Suomessa monet lapset viedään päivähoitoon jo pieninä, ja huomattava osa heidän arkipäivistään kuluu päiväkodeissa ja muiden lasten kanssa leikkiessä pihoilla, puistoissa tai kavereiden kodeissa. Vaikka lapset eivät kerro vanhemmilleen kaikkea mitä kodin ulkopuolella tapahtuu, siitä kulkeutuu kotiin aina jotain, kertomuksina ja kysymyksinä, tai esimerkiksi pelkoina.

Päiväkodeissa etnografista tutkimusta tehnyt, päiväkotien käytäntöjä ja esiopetusta käsitteleviä tekstejä tutkinut Sirpa Lappalainen kuvaa päiväkotien maailmassa tapahtuvaa muutosta seuraavasti: ”1990-luvun esiopetuksen tekstejä luonnehtii kansallinen naturalismi, jossa ihmisen ja paikan assosiaatio nähdään ehjänä, kiistattomana ja itsestään selvänä”, kun taas ”2000-luvun teksteissä tasapainoillaan monikulttuurisuus- ja kansallisvaltioideologioiden välillä” (Lappalainen 2002, 243–244). Päiväkotien käytännöissä suomalainen kulttuuri määrittyy kuitenkin ”ensisijaisesti traditioiksi”

ja ”(m)onikulttuurisuutta käsiteltäessä päädytäänkin peräänkuuluttamaan ’menetettyä’ oikeutta pitää kiinni suomalaisesta kulttuurista” (ema. 244). Haastattelemani vanhemmat kertovat, miten päiväkodeissa toisaalta puhutaan suopeasti monikulttuurisuudesta, mutta samalla saatetaan pitää vierasperäistä nimeä liian vaikeana lausua. Aineistooni sisältyy myös lukuisia kertomuksia siitä, miten lapsen ei-toivottuun käytökseen on etsitty selityksiä ensisijaisesti ”sen toisen vanhemman” kulttuurista.

Alle kouluikäisten lasten vanhempien, ja erityisesti monien adoptiovanhempien, haastatteluista huokuu optimismi, usko siihen, ettei oma lapsi joudu kovin paljoa kärsimään ihonvärinsä vuoksi, että tämä on vahva ja sosiaalinen ja todennäköisesti pärjää. Tällainen vanhempien toiveikas eetos on tunnistettavissa myös muusta aineistosta, esimerkiksi adoptioperheiden tapaamissa tekemistäni havainnoista sekä alle kouluikäisten lasten adoptiovanhemmilta saamastani palautteesta koskien julkaisujani ja muita puheenvuorojani. Seuraava kolmevuotiaan lapsen adoptioäidin haastatteluote selittää hieman vanhempien optimismia:

”Yhtään tilannetta, jossa [lapseen] olisi suhtauduttu negatiivisesti ihonvärin johdosta, ei ole ollut. Välillä [kun lapsi oli pienempi] tuli vähän liikaakin ’Voi kun söpö’ kommentteja ja monet sanoivat, että hän on kuin nukke. Lapsi hän on eikä mikään nukke. Erityisesti vanhemmilla rouvilla on ollut taipumusta tällaiseen mutta se on vähentynyt kun [lapsi] on kasvanut. Yleensä suhtaudun näihin hymyilemällä ystävällisesti.”¹

Pienten (erityisesti adoptio-) lasten vanhempien optimismi perustuu ainakin osin heidän kokemuksiinsa. He eivät, eivätkä heidän pienet lapsensa, usein ole kohdanneet avointa rasismia tai suoraan negatiiviseksi luonnehdittavissa olevaa kohtelua. Vanhemmat, jotka itse eivät ole joutuneet kokemaan ja ajattelemaan rasismia, saattavat helposti kaikessa tietämättömydessään tuudittautua ajatukseen, ettei rasismia ole.

Päiväkotien työntekijät, joiden kanssa olen keskustellut paitsi äitinä myös erilaisissa koulutustilaisuuksissa, samoin kuin niin sanotut tavalliset

¹ Sähköposti (10.6.2001)

suomalaiset vanhemmat, tuntuvat pääsääntöisesti jakavan näkemyksen siitä, ettei pienten lasten arjessa, etenään päiväkodeissa, voi olla rasismia. Edellä (ks. alaluku 2.2.) mainitsemani lasten ja lapsuuden viattomuutta korostavat diskurssit näyttävät elävän vahvasti päiväkotien arjessa. Monen tummaihoisen tai ”erinimisen” suomalaislapsen kertomukset, samoin kuin nuorten kertomat muistot, kyseenalaistavat ajatukset lasten viattomuudesta. Juuret muualle nousevat merkityksellisiksi lasten keskinäisissä kiistatilanteissa, erityisesti silloin, kun joku halutaan sulkea pois joukosta (ks. Lappalainen 2006). Nuoret muistelevat jo päiväkotiaikaa aikana, jolloin juuret Suomen ulkopuolelle alkoivat saada negatiivisia merkityksiä. Nuo merkitykset syntyivät ennen kaikkea lasten keskinäisissä riitatilanteissa, mutta niitä ovat tuottaneet myös muut ympäristön tavat suhtautua vieraisiin maihin ja kulttuureihin.

Ventovieraiden aikuisten rasistiset ja toisinaan hyvin julmat kommentit ovat jääneet osaksi monen tutkimusprosessin aikana kohtaamani nuoren lapsuusmuistoja. Olen kentällä kuullut monia kertomuksia siitä, miten vieraat aikuiset ovat tehneet jopa alle kouluikäisille lapsille selväksi, joko sanoin tai elehtien, sen, että heidän mielestään nämä lapset voisi tai pitäisi tappaa. Pienetkin lapset ovat myös saattaneet joutua kuulemaan aikuisiltakin kommentteja esimerkiksi oikeudestaan asua Suomessa tai omistaa tai tehdä jotain sellaista, mikä tavallisesti on lapsille sallittua. Jo hyvin pieninä monet lapset oppivat karttamaan humalaisia ja ”vihaisen näköisiä” setiä ja tätejä. He eivät myöskään voi luottaa siihen, että joku aikuinen tulee aina apuun, jos heitä kohdellaan huonosti.

Vaikka monilla informanteillani on ollut edellä kuvatun kaltaisia kokemuksia jo varhaislapsuudessaan, toiset näyttävät säästyvän avoimelta ja vihamieliseltä rasismilta aina kouluikänsä asti.

Rasismi koulumaailmassa

Koulun aloitus on suuri muutos, mikä näkyy paitsi kohdejoukkoon kuuluvien haastatteluissa myös vanhempien haastatteluissa. Uteliaat eivät ole enää ”vanhempia rouvia” vaan ikätovereita, muita lapsia. Lapset joutuvat nyt kohtaamaan tilanteet yksin, ilman vanhempien tai päiväkodin henkilökunnan

antamaa suojaa. Vanhemmille tämä tarkoittaa usein sitä, että he alkavat valmentaa lapsiaan paitsi ympäristön kohtaamiseen yksin, ja oman erilaisuuden uudenlaiseen käsittelyyn, myös sen esittelyyn. Tästä kertoo seuraava kahdeksanvuotiaan lapsen (adoptio)äidin haastatteluote:

”Ehkä [lapselle] eskarin alkuviikot olivat hankalimpia, kun kaverit tenttasivat häneltä kaikkea mahdollista [syntymämaasta] ja hänen [biologisista] vanhemmistaan. Nykyään kun on ollut tulossa joku lapselle uusi tilanne, esimerkiksi koulun aloitus tai harrastuksen aloitus tai leiri, niin olemme etukäteen keskustelleet siitä, että joku tai jotkut varmaan kyselevät mistä hän on kotoisin. [...] Luulen että tämä tapa on auttanut lapsiamme, yleensäkin se, että he voivat ja pystyvät ulkopuolisten kanssa puhumaan avoimesti omasta taustastaan.”²

Kaikissa kodeissa ei tarjota lapsille tällaista selviytymisstrategiaa. Toinen, vuotta nuoremman adoptiolapsen äiti kirjoittaa: *”Olen opettanut myös tyttölени, että meidän perheen asiat ovat meidän ja niistä ei tarvitse kertoa, selittämistä puhumattakaan”*.³ Joka tapauksessa moni lapsi kohtaa tuon selittämisenvelvollisuuden viimeistään aloittaessaan koulun.

Lasten ja nuorten kertomuksissa koulu näyttäytyy omana erityisenä maailmanaan, josta koti ja vanhemmat ovat varsin kaukana. Vanhemmat, niin haastatellut kuin muutkin, sen sijaan kertovat yhteydenotoistaan kouluun. Toisinaan ne ovat olleet seurausta koulussa tapahtuneista nimittelyistä ja muusta kiusaamisesta, toisinaan eräänlaista vanhempien ennaltaehkäisevää työtä. Viittaukset tilanteisiin, joissa koulusta olisi otettu yhteyttä kotiin, ovat harvinaisempia. Joillain vanhemmilla on hyviä kokemuksia yhteistyöstä opettajien kanssa, mutta olen kuullut myös monia tarinoita, jotka ovat saman sisältöisiä kuin seuraava, ekaluokkalaisten lapsen äidin kertoma:

”Koulu on ollut yksi hirveä painajainen. Tyttö on eloisa ja vilkas ja kaikessa mukana. Haukkuvat vitun perkeleen hylätyksi kiinalaiseksi. [Ker-

² Sähköposti (23.7. 2001)

³ Kirje (24.11.2003)

too, että koulussa on paljon eri kansallisuuksia, mistä syystä] *keinojakin on kehitetty, mutta ei vaan pure. Minua äitinä ei myöskään enää jakseta kuulla. Ja tätä pulmaa opettajat eivät tunnu kykenevän ymmärtämään. Päiväkodissa selvittiin jokasyksyisellä viikon itkulla. Koulussa pahimman pattitilanteen pelasti kotinurkilta tuttu isompi romanityttö, joka otti kaverieineen tyttöni välitunneilla suojelukseen.*"⁴

Tilanteet lasten elämässä voivat myös muuttua nopeasti. Vuonna 2001 haastattelemanı tuolloin ala-asteikäinen tyttö kertoi, ettei häntä itseään ole koskaan kiusattu koulussa siitä, että hänen isänsä on ulkomaalainen. Ainoastaan naapurin tytöt olivat joskus kiusanneet. Viisi vuotta myöhemmin tytön äiti kertoo, että seuraavalla asuinpaikkakunnalla koulukiusaaminen oli mennyt todella pahaksi. Sen jälkeen taas uudelle paikkakunnalle muutettaessa tyttö oli ehdottomasti kieltänyt kertomasta kenellekään ulkomaalaisesta isästään.⁵

Suomalaista monikulttuuristuvaa koulumaailmaa ja siinä esiintyvää rasismia on tutkittu jonkin verran. Niin suomalaisten opettajien (esim. Talib 1999) ja koululaisten (esim. Virrankoski 1994 ja 2001; Suurpää 2002; Ervasti 2006) asenteita, kuin maahanmuuttajien ja heidän lastensa kokemuksia sekä nuorten keskinäistä vuorovaikutusta (esim. Keskisalo & Perho 2001; Keskisalo 2001 ja 2003; Tolonen 2002; Harinen 2003) käsittelevät tutkimukset kertovat, että rasismi on koulumaailmassa vahvasti läsnä oleva ilmiö. Tästä huolimatta esimerkiksi valtakunnallisessa peruskoulun opetussuunnitelmassa ei puhuta rasismista, ainoastaan suvaitsevaisuudesta (Suurpää 2005).

Koulumaailmaan ja opettajien näkemyksiin tutustuminen on ollut tärkeä konteksti, johon kiinnittää tai rinnastaa lasten ja nuorten kertomuksia koulusta.⁶ Työskennellessäni opettajien parissa esimerkiksi erilaisissa kou-

⁴ Äidiltä saamani kirje (marraskuu 2003).

⁵ Puhelinkeskustelu (elokuu 2006).

⁶ Vuosina 2000–2006 olen luennoinut opettajiksi opiskeleville eri opettajankoulutuslaitoksissa ja kouluttanut jo pelkästään Opetusalan koulutuskeskuksen kursseilla arvioni mukaan yli sataa opettajaa. Kouluttajana olen keskittynyt maahanmuuttajaoppilaiden asioihin, monikulttuurisuuteen ja rasismiin. Katson saaneeni varsin hyvän kuvan opettajien

lutustapahtumissa olen havainnut, että monet opettajat ovat hyvin koke-mattomia mitä tulee rasismin kysymysten pohtimiseen ja käsittelyyn. Ker-rottuani opettajille tai opettajiksi opiskeleville haastattelemieni lasten ja nuorten kokemuksista, ja muista Suomessa tehdyistä rasismia käsittelevistä tutkimuksista, monet ovat näyttäneet olleen avoimesti yllättyneitä siitä, että kouluissa on rasismia.

Ehkä tutkijan ja adoptioäidin rooleistani johtuen olen itse kohdannut opettajien taholta varsin vähän suoranaisia avoimen rasistisia asenteita, vaika olen kyllä törmännyt sellaisiinkin. Olen keskustellut esimerkiksi erään peruskoulun rehtorin kanssa, jonka mielestä ”neekereistä pitää puhua vain silloin, kun lapsille opetetaan, että ihmiskunta koostuu eri roduista”.⁷ Rasismia kyseinen rehtori sanoi vastustavansa. Usein kuulee väitettävän, että rotuoppi kuuluvat enää vain iäkkäimpien suomalaisten ajatusmaailmaan. Omat havaintoni eivät tue näitä väitteitä. Jos huomattava osa peruskoululaisistakin vielä 2000 luvulla ajattelee vanhojen rotuoppien mukaisesti (Ervasti 2006) on selvää, ettei koululaitos ole pystynyt tässä asiassa täyttämään sille asetettua sivistystehtävää. Huomioni tällä kentällä on kuitenkin kohdistunut ensisijaisesti opettajien erilaisiin tapoihin vähätellä rasismia, sekä siihen, miten opettajilla näyttäisi olevan taipumus selittää ja nimetä erilaiset tapahtumat pääsääntöisesti joksikin muuksi kuin rasismiksi. Vaikka konfliktitilanteissa on usein kyse erilaisten asioiden yhteen kietoutumisesta, uhrin näkökulmasta on tärkeää, ettei rasismin osuutta tapahtumiin vähätellä tai ohiteta.

Opettajien ja lasten todellisuuksien eroista kertoo seuraava esimerkki. Olin luennoimassa rasismista opettajille tarkoitetulla täydennyskoulutus-kurssilla. Eräs opettaja kertoi, ettei rasismi ole ollut ongelma heidän koulus-saan, jossa opettajan mukaan kaikki olivat jo tottuneet koulun muutamiin

valmiuksista näiden kysymysten käsittelyyn, koska näissä koulutustilaisuuksissa on käyty paljon keskustelua. Joillain kurseilla opettajat ovat myös pyynnöstäni tuottaneet minulle kirjallisesti kokemuksiaan ja ajatuksiaan osaksi tutkimusaineistoani. Tuo aineisto on kiinnittänyt huomioni esimerkiksi siihen, miten vahvasti erilaiset stereotypiat voivat ohjata opettajien(kin) ajattelua silloinkin, kun he pyrkivät tietoisesti tunnistamaan niitä ja niiden vaikutuksia omassa ajattelussaan ja toiminnassaan.

⁷ Muistinvarainen puhelinkeskustelu vuodelta 2001. Olin ottanut yhteyttä kyseiseen rehtoriin kysyäkseni, onko hän tietoinen siitä, että koulun www-sivujen yhteyteen joidenkin oppilaiden tekemät henkilökohtaiset kotisivut olivat avoimen rasistisia.

ulkomaalaistaustaisiin. Hän mainitsi esimerkkinä yhden oppilaansa, jonka tunnistin opettajan kuvauksen perusteella yhdeksi haastateltavistani. Sain myöhemmin vielä varmistuksen asiaan. Luennollani olleen opettajan mukaan tämä nuori ei ollut kohdannut rasismia koulussa. Kyseinen nuori oli kuitenkin vain hieman aiemmin kirjoittanut minulle pitkän kuvauksen saman koulun toisesta opettajasta. Kuvauksen perusteella tuon toisen opettajan näkemykset ja toiminta olivat selvästi rasistisia, minkä olivat todenneet myös muut oppilaat. Huomionarvoista esimerkissä on paitsi se, millaisella varmuudella opettajat saattavat puhua oppilaittensa kokemuksista, myös se, ettei tämä opettaja joko tiennyt työtoverinsa asenteista ja käytöksestä tai halunnut tuoda niitä esiin rasismia käsittelevällä kurssilla.

Kouluikäisten lasten ja erityisesti nuorten kertomuksissa myös harrastukset näyttäytyvät paikkoina, joissa erilaisuutta usein neuvotellaan. Rasismi ilmenee harrastuksissa paitsi toisinaan lapsiin ja nuoriin muiden taholta kohdistuvana avoimena rasismina, myös rasismien värjättyinä ajattelu- ja puhetapoina. Poika, joka isän mukaan oletetaan poikkeuksesta ”liikunnalliseksi ja rytmitajuiseksi”, pohtii itse vakavissaan voiko hänestä tummaihoisena koskaan tulla suomalaista jääkiekkoilijaa. Kun uimakoulun opettaja valitsee uimakoululaisista vierelleen tummaihoisen tytön ja huutaa sitten ”Nyt leikitäänkin kuka pelkää mustaa miestä”, pieni tyttö näyttää siltä kuin hän haluaisi hukuttautua. Eräs adoptoitu nainen muistelee seuraavasti: *”Kun meillä oli sitten koulussa kaikkia tällaisia kilpailuja [alkaa nauraa], juoksukilpailuja, niin tavallaan ne aatteli kaikki nää ihmiset, että kun tolla on tommonen tumma iho, kun ne oli kattellu kaikki näitä Sidneyn olympialaisia ja näitä, niin ne ajatteli että tosta tulee varmaan joku maratoonari [kertoo väliin pitkän tarinan siitä, miten hänet oli pakotettu koulujen väliseen juoksukilpailuun] Mä olin viimenen, ja tulin ihan itkusena sieltä, niin siihen se loppu.”*⁸

Erityisesti vain maahanmuuttajien parissa työskentelevät opettajat, joita olen myös kouluttanut ja tavannut muissakin yhteyksissä, näyttävät poikkeavan niin kokemuksiltaan kuin asenteiltaan monista kollegoistaan. Monet heistä puhuvat rasismista yhtenä oppilaittensa elämässä vahvasti vaikuttavana asiana. Keskeinen osa monikulttuuristuvassa koulumaailmassa tarvittavaa

⁸ Otteet päiväkirjamuistiinpanoista ja haastatteluista.

ammattitaitoa näyttäisi tulevan ennemminkin kokemuksen kuin koulutuksen kautta, mikä kertoo jotain koulumaailmasta ja muutoin niin arvostetusta suomalaisesta opettajankoulutuksesta. Monien informanttien kertomuksista välittyy pettymys opettajiin, heidän kykyynsä ja haluunsa vastustaa rasismia ja tukea rasismia kohdanneita lapsia (vrt. Hällgren 2005, 334).

Neuvotteluja nuorisokulttuurien kentillä

Eri nuorisokulttuureilla, omanlaisinaan alakulttuureina, on selvästi toisistaan poikkeavia suhtautumistapoja rasismiin, mihin nuoret toisinaan viittaavat puhuessaan esimerkiksi ”skineistä” tai ”hiphoppareista” (ks. myös esim. Keskisalo & Perho 2001; Hilden-Paajanen 2005). Tässäkin tutkimuksessa haastateltavat viittaavat toisinaan erilaisiin nuorisokulttuureihin, mutta haastatteluaineistossa nuo viittaukset jäävät kuitenkin varsin vähäisiksi, mikä selittynee pitkälti sillä, että haastateltujen joukko koostuu niin eri ikäisistä lapsista ja nuorista.

Nuorten kertomuksissa nousee esiin se, miten eri nuorisokulttuurit tarjoavat erilaisia mahdollisuuksia olla ”muuta(kin) kuin suomalainen”. Aineistossa on myös viittauksia nuorisokulttuurienkin vahvistamiin stereotypioihin vaikkapa aasialaisista miehistä joidenkin taistelulajien taitajina tai tummaihoisista erityisen rytmitajuisina. Kun joku kertoo välttävänsä reggae-klubeja välttyäkseen leimautumiselta ja siltä, että tulisi kohdelluksi tietynlaisena ”afrikkalaisena miehenä”, toinen kokee ulkonäkönsä antavan jonkinlaista lisäarvoa tietyissä nuorten ”biletyspaikoissa”. Asema rodullistetuissa hierarkioissa voi määrittää sitä, mikä kenellekin on suotavaa, tai mikä on muiden silmissä ihailtavaa. Nuorisokulttuurit, ja erityisesti kaupallistuneet populaarikulttuurit, tarjoavat yhden kentän, jolla voi tarkastella rodullistettujen identiteettien rakentumista. Ne toisaalta mahdollistavat mutta myös rajoittavat erilaisia rodullistettujen rajojen ylityksiä (Maira 2000, 331). Tiettyllä pukeutumiskoodilla ”valkoinen” voi tuntea olonsa kotoisaksi reggae-klubeilla, missä ”ei-valkoisen” katsotaan olevan automaattisesti ”omalla paikallaan”, myös ilman minkäänlaisia alakulttuurin tunnusmerkkejä. Toisaalta, jonkin nuoriso- tai alakulttuurin tunnusmerkit ”ei-valkoisen” yllä saatetaan

tulkita aivan toisin kuin ”valkoisen” kohdalla. Mikä ”valkoisen” kohdalla voi olla rohkeaa pukeutumista tai ”cool”, saattaa tummaihoisen päällä merkita tämän ”just jostain Afrikasta tulleeeksi”, tai ”rättipääksi”.⁹

Nuorisokulttuureja ja nuorten harrastuksia koskeva aineisto painottuu nuorten haastateltavien ja muiden tutkimukseen osallistuneiden kertomuksiin. Olen hyödyntänyt myös erilaisia mediatekstejä ja niin kotimaista kuin ulkomaistakin tutkimuskirjallisuutta. Havainnointi näillä foorumeilla jäi vähäiseksi ja sattumanvaraiseksi. En silti katsonut välttämättömäksi laajentaa kenttättyötä lähtemällä aktiivisesti ja systemaattisesti havainnoimaan erilaisia nuorison toiminnan ja nuorisokulttuurien kenttiä.

Suomalaista nuorisokulttuuria ovat läsnäolollaan muuttamassa myös maahanmuuttajannuoret. Tarkoitin heillä tässä sellaisia ulkomailla syntyneitä, Suomeen muuttaneiden perheiden lapsia, joiden molemmat vanhemmat ovat kotoisin Suomen ulkopuolelta. Nuorten toimintakentillä kohtaamiset muualta tulleiden kanssa ovat erilaisia kuin aikuisten maailmassa. Aikuisten kohdalla kielivaikeudet eristävät maahanmuuttajia muusta väestöstä selvemmin kuin lasten ja nuorten ympäristöissä. Eroa maahanmuuttajien ja muun aikuisväestön välille rakentaa myös se, että ainakin tietyt maahanmuuttajaryhmät ovat yliedustettuina työttömien joukossa ja matalapalkka-aloilla. Suomalaisten nuorten suhde, tai oikeammin suoranainen pakko neuvotella jonkinlainen suhde erilaisiin maahanmuuttajiin (ks. Suurpää 2002), on yksi asia, joka erottaa lapset ja nuoret vanhemmista suomalaisista. Henkilölle, jolla itselläänkin on juuret toisaalle, suhteen luominen erilaisiin maahanmuuttajaryhmiin on kuitenkin erilainen prosessi kuin niille lapsille ja nuorille, joiden suomalaisuutta ympäristö ei kiistä. Usein ajatellaan, että yhteiskunnan monikulttuuristuksessa ”erilaisten” asema helpottuu. Vaikka muutama haastateltava ja tutkimukseen osallistunut nuori tyrmeä tällaisen optimisminä, tämä toive toistuu myös monien kohdejoukkoon kuuluvien nuorten puheissa. Vaikka se, että ympäristössä on muitakin ”samanlaisia kuin minä”, on monessa mielessä tärkeää ja positiivista, asia ei ole aivan näin yksinkertainen.

⁹ Erään alle kouluikäisenä Afrikasta Suomeen muuttaneen nuoren naisen kertomus siitä, mitä oli tapahtunut kun hän oli lähtenyt klubille vaaleaihoisen suomalaisystävänsä kanssa samanlaisissa huiveissa.

nen, kuten eräs nuori nainen kirjoitti kommentoidessaan pyynnöstäni yhtä artikkelikäsitteistöäni:

”Yksi huomio tuli mieleeni [...] rasismien kohteena olemisen tuottama rasismi syrjityn ryhmän sisällä. Kuinka rasismien kohteena olevan käyttäytyminen ja sosiaalisen hyväksymisen tavoittelu johtaa henkilön tietoisesti hakemaan asemaa, jossa häntä ei yhdistettäisi syrjittyyn ryhmään [...] Äidin kanssa juttelimme tästä ja kummatkin muistivat minun nuoruudessani olleen vaiheen, jolloin minulle oli kauhu ja pelko joutua samaan kouluun lähistöllä asuvan mustan pojan kanssa. Olimme tämän pojan kanssa koko läheisyyden ainoat värilliset lapset. Minulla ilmeisesti oli pelko siitä, että meistä leivotaan koulussa yksi kasvoton ja helposti syrjittävä möykky [...]. Karttelin tätä poikaa.”

Tutkimuksen kohdejoukon voi jakaa kahteen ryhmään sillä perusteella, minkä verran heidän omassa ympäristössään on ollut muita heidän laillaan samalla tavalla erilaisia. Tämä jako rakentuu ennen kaikkea iän mutta myös asuinpaikan mukaan: nuoret aikuiset ja monet pienillä paikkakunnilla asuneet ovat olleet ainoita tai niitä harvoja ”erilaisia”, kun taas useimmat pienet lapset ovat jo saaneet kasvaa ympäristössä, joissa on huomattavasti enemmän heidän kaltaisiaan, esimerkiksi ulkomaalaisten lapsia tai muita adoptoituja. Silti nuoremmatkin löytävät itsensä usein sellaisista tilanteista, joissa he ovat ”ainoita erilaisia”, tai joissa ”toisen samanlaisen” kohtaaminen voi olla tilanteesta riippuen joko helpottava tai hämmentävä kokemus.

Kuinka suomalaista on suomalainen rasismi?

Niin haastatteluissa kuin muussakin aineistossani nuoret esittävät asiat ennen kaikkea suomalaisina ilmiöinä. Toisinaan tämä tapahtuu yksinkertaisesti nimeämällä asiat suomalaisiksi, toisinaan vertailemalla Suomessa koettua muualla koettuun. Monet tapaamani nuoret ovat asuneet tai muutoin viettäneet paljon aikaa myös ulkomailla. Suomalaisen yhteiskunnan erityisyy-

suhteessa rasismiin toistuu myös yleisissä puhetavoissa ja joskus tutkimusteksteissäkin, esimerkiksi kun korostetaan sitä, miten jotkut ilmiöt ovat Suomessa niin uusia.

Olen itsekin etsinyt selityksiä ihmisten kokemuksille ennen kaikkea ympäröivän yhteiskunnan rakenteista ja suhteista ja kulttuurisista merkitysjärjestelmistä käsin. Tutustuminen Suomen ulkopuolella tehtyyn, lasten ja nuorten kokemuksia lähtökohtana pitävään rasismia käsittelevään tutkimukseen on, ehkä edellä mainituista syistä, yllättänyt ennemminkin kertomusten ja kokemusten samankaltaisuudella kuin eri maiden välisillä eroilla. Muissa maissa tehtyjen tutkimusten aineisto-otteita lukiessa on monesti tuntunut siltä, että kyseessä voisi olla oma aineistoni, vaikka kertomusten ja kokemusten tapahtumapaikkana ovat olleet esimerkiksi Ruotsi (esim. Sawyer 2000 ja 2002; Motsieloa 2003; Hällgren 2005) tai Iso-Britannia (esim. Howarth 2002 ja 2004; Mac an Ghaill & Haywood 2003; Archer & Francis 2005; Harris 2006) tai Kanada (esim. Kelly 1998; Mahtani 2002, 79). Näissä tutkimuksissa monet lasten ja nuorten kertomukset rasismista, tai siitä, miten heidän kuulumisensa ympäröivään yhteiskuntaan kyseenalaistetaan, ovat hyvin samankaltaisia kuin tässä tutkimuksessa.

Edellä luetelluilla mailla on, verrattuna Suomeen ja verrattuna myös toisiinsa, hyvin erilaiset siirtolaisuushistoriat, väestörakenteet, monikulttuurisuuspolitiikat ja, ainakin jossain määrin, myös erilaiset perinteet käsitellä julkisuudessa rasismia kysymyksiä. Silti nuorten kokemuksissa ympäröivän yhteiskunnan tavat kyseenalaistaa jonkun kuuluminen siihen yhteiskuntaan jossa hän elää, samoin kuin kokemukset avoimesta rasismista, näyttäytyvät samanlaisina: tietynlaiset katseet, jatkuvat utelut alkuperästä, vaatimukset henkilöhistorian avaamisesta ventovieraille, nimittelyt (erityisesti n-sanalla), koulukiusaaminen, väkivallan uhka ja monet muut tässäkin tutkimuksessa esiin tulevat asiat. Paljon yhtäläisyyttä löytyy myös eri maiden nuorten näkemyksissä aikuisten, niin omien vanhempien kuin esimerkiksi opettajien, kyvyttömyydestä nähdä ja ymmärtää lasten ja nuorten rasismia kokemuksia ja niiden vaikutuksia heidän hyvinvointiinsa.

Erot, mitä tulee rasismia kokemuksiin ja tapoihin käsitellä niitä, näyttäytyvät eri maissa tehtyjä tutkimuksia vertailtaessa ennemminkin tiettyjen

ryhmien välisinä kuin asuinmaasta johtuvina.¹⁰ Maahanmuuttajiksi nimettyjen, adoptoitujen tai ulkomaaisessa tutkimuskirjallisuudessa ”mixed race” tai ”transracial” kategorioihin asetettujen välillä on nähtävissä eroja myös siinä, minkälaista rasismia he ovat kokeneet, mutta selvemmin erot näkyvät heidän mahdollisuuksissaan neuvotella omia rasismin kokemuksiaan. Toisaalta, tiettyjen ryhmien kokemuksia esittelevät tekstit osoittavat, että ryhmien sisälläkin on huomattavia yksilöiden välisiä eroja näissä asioissa (esim. Gillem & Cohn & Thorne 2001; Harris 2006).

Minkälaisia johtopäätöksiä edellä sanotusta sitten pitäisi tehdä? Ainakin nuo havainnot ovat vähentäneet paineita etsiä jotain yhtä tai yleistä rasismin kokemuksta tai rodullistettua identiteettiä (vrt. Root 2002). Ulkomainen tutkimuskirjallisuus muistuttaa myös siitä, että rasismi ei mitenkään automaattisesti häviä yhteiskunnasta esimerkiksi yhteiskunnan monikulttuuristumisen myötä. Se on myös vahvistanut näkemystäni siitä, että pystyäkseen vastustamaan rasismia ja selviytyäkseen rasismin kokemuksistaan yksilöt tarvitsevat lähelleen sellaisia muita ihmisiä, joiden kanssa he voivat jakaa ja käsitellä kokemuksiaan (esim. Tatum 1999; Harris 2006). Lasten ja nuorten on kuitenkin vaikeaa rakentaa tällaisia sosiaalisia turvaverkostoja, ellei heidän lähiympäristönsä auta heitä siinä.

Rasismi Suomessa ei ilmenemismuodoiltaan välttämättä poikkea rasismista monissa muissa maissa, mutta ympäristöissä, joissa rasismista ei keskustella, omien rasismin kokemusten käsittely on erityisen hankalaa. Rasismin tuottamissa yhteiskuntasuhteissa etuoikeutetun asemaan asemoituneen on vaikeaa, tai mahdotonta, siirtyä sellaiseksi lähimmäiseksi, joka ”ymmärtää siksi, että on itse kokenut aivan samanlaisia asioita.” Yhteiskunnan monikulttuuristuminen luo Suomessakin jatkuvasti uusia tilanteita ja kohtaamisia, joissa rasismin kysymykset ovat läsnä. Tarttumalla näihin tilaisuuksiin voimme kuitenkin oppia, muuttaa asioita ja samalla muuttua. Voimme osal-

¹⁰ Rasismin määrään en voi tässä ottaa kantaa, vaikka esimerkiksi jotkut ulkomaillakin asuneet informantit ovat korostaneet kohdanneensa rasismia Suomessa enemmän kuin missään muualla. Kaksi ruotsalaista rasismin tutkijaa on myös kertonut minulle omista informanteistaan, jotka ovat sanoneet muuttaneensa Suomesta Ruotsiin koettuaan Suomen liian rasistisena yhteiskuntana. Yksi haastattelemistani nuorista kertoi asuneensa lapsena Ruotsissa ja tulleen siellä usein kiusatuksi koulussa siksi, että oli suomalainen.

listua rasismiin vastustamiseen ja tukea niitä, jotka tarvitsevat tukea, harottivatpa omat juuremme mihin suuntiin hyvänsä.

5.2. Artikkeleista rakentuva kertomus

Artikkelin (I) *Rasismi – oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia* kirjoittamista on motivoinut tutkimusprosessin tuottama tieto siitä, miten vaikeaa rasismiin ja siihen läheisesti kytkeytyvien asioiden käsittely Suomessa on. Väitteeni koskee niin tutkimusta, julkista keskustelua kuin yksilöiden mahdollisuuksia tuoda esiin rasismiin kokemuksiaan. Tutkimusprosessi kokonaisuudessaan on tuottanut sen johtopäätöksen, että yksilöiden rasismiin kokemusten ymmärtäminen ja selittäminen edellyttää avoimuutta erilaisille lähestymistavoille ja mahdollisimman laajoille rasismiin määritelmille. Eri-laisten rasismiin määritelmien esittelyn ja tarkastelun tarkoituksena on tässä rakentaa sekä suomalaisesta yhteiskunnasta että rasismista ilmiönä sellainen taustoittava kuvaus, jonka avulla tarkemmat tutkimuskysymykseni (muut artikkelit) saavat lisää perusteluja. Esittelen rasismia ilmiönä nojautuen sekä kotimaiseen että ulkomaiseen tutkimukseen. Kotimainen tutkimus kertoo, mitä rasismista Suomessa jo tiedetään. Samalla koettelen mahdollisuuksia kotouttaa muualla tehtyä rasismiin tutkimusta suomalaisessa yhteiskunnassa ilmenevän rasismiin tunnistamiseen ja tutkimiseen. Keskustelu rasismista Suomessa edellyttää keskustelua käsitteistä ja niiden erilaisista merkityksistä. Poliittiset lähtökohtansa tunnustavan tutkimuksen yhdeksi tulokseksi voi ajatella tuohon keskusteluun osallistumisen, mihin tämä artikkeli, ja kirja, jossa se on julkaistu, pyrkii.

Edellä mainittu artikkeli (I) esittelee valkoisuuden yhtenä suomalaiselle yhteiskunnalle ja suomalaisuudelle annettuna määritelmänä. Tutkimussubjekteille, rasismia kokeneille lapsille ja nuorille sekä heidän vanhemmilleen, ”suomalainen” on olemassa aina myös – tai ennen kaikkea – merkityksessä ”valkoinen suomalainen”. En siis ole voinut ohittaa keskustelua valkoisuuden merkityksistä. Artikkelissa (II) *Am I still white? Dealing with the colour trouble* tiivistän rasismiin tutkimuksen kentällä viime vuosina paljon keskustelua tuottaneen valkoisuuden tutkimuksen (whiteness studies) keskeisiä

kysymyksiä ja väittämiä, ja tarkastelen niitä suhteessa tämän tutkimuksen lähtökohtiin. Artikkelia motivoivat myös metodologisista sitoumuksistani kumpuavat tutkijan paikantumisen ja refleksiivisyyden vaatimukset (ks. myös Rastas 2005). Nämä voi tässä tutkimuksessa kiteyttää seuraavaksi kysymykseksi: Miten tutkimuksen kulkuun vaikuttaa se, että Suomessa ei-valkoiseksi kategorisoituja lapsia ja nuoria tutkii ”valkoinen äiti”.

Artikkelissa (II) esitetty lyhyt kuvaus siitä ”miten suomalaisista tuli valkoisia” tiettyjen historiallisten prosessien seurauksena rakentuu viittauksista muiden tutkimuksiin. Omina tutkimustuloksiani sen sijaan esitän tämän artikkelin kohdalla kahta asiaa. Ensinnäkin artikkeli esittää yhden mahdollisen mallin, metodisen idean, jonka avulla voi tarkastella tutkijan tai yleensä yksilön asemoitumista rodullistettuihin suhteisiin ja hierarkioihin, ja jossain määrin myös tuon asemoitumisen merkityksiä tutkimusprosessille. Toiseksi, artikkelin rakentama kuvaus tuottaa argumentteja ja kysymyksiä, jotka mielestäni pakottavat tai ainakin kehottavat tarkastelemaan kriittisesti essentialistisia kategorisointeja myös silloin, kun ne esitetään rasismien vastustamisen hengessä.

Lähtökohtani on ollut se, että antirasistinen tutkimusagenda edellyttää kaikkien rasismien seurauksena syntyneiden kategorisointien ja identiteettien – siis myös valkoisuuden – kriittistä tarkastelua. Menetelmänäni tässä on ollut peilata erilaisissa diskursseissa esitettyjä yleisiä valkoisuuden määritelmiä tutkimusaineistooni: sekä omiin subjektiivisiin kokemuksiini että siihen, miten kentällä kohtaamani lapset, nuoret ja heidän vanhempansa, ovat asemoineet minut. Tämä analyysi osoittaa, miten yksilön, ”valkoisenkin”, on vaikeaa ja suorastaan mahdotonta torjua rodullistavaa kategorisointia, ja miten se, halusimme tai emme, on aina vaikuttamassa kokemuksiimme ja sen myötä tietoomme maailmasta (tästä myös ks. artikkeli IV). Analyysi osoittaa kuitenkin myös sen, että näitäkin kategorisointeja voi ja tulee kyseenalaistaa, ja että rasismien tuottamien essentialisoivien kategorioiden kyseenalaistaminen on yksi varteenotettava antirasistinen strategia. Väripuheen ja muun rodullistavan kategorisoinnin kriittinen tarkastelu on erilaisten asemoitumistemme tilanteisuuden ja niissä tapahtuvien mahdollisten muutosten näkyväksi tekemistä. Näin tulemme samalla kyseenalaistaneeksi alistussuhteita sisältävien rakenteiden pysyvyyttä ja ehdottomuutta.

Edellä mainittu artikkeli (II) aloittaa myös tutkimukseni kohteena olevien lasten ja nuorten arjesta kertomisen. Jos rasismin tuottama värilinja jakaa perhettä, todellisuus voi samassakin kodissa olla hyvin erilainen lapsille ja heidän vanhemmilleen. Tätä teemaa työstän jonkin verran useimmissa artikkeleissa, mutta sen tarkempi analyysi jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle siksi, että kysymyksen tarkastelu olisi helposti siirtänyt painopisteen vanhempien kokemuksiin ja toimintaan, mitä en halunnut tehdä.

Varsinaisesti lasten ja nuorten arjen kokemusten kuvaus alkaa artikkelissa (III) *Katseilla merkityt, silmin nähden erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista*. Julkista keskustelua rasismista ja sen vaikutuksista hallitsevat yleensä aikuisille tärkeinä näyttäytyvät teemat: yhteiskuntarauhaa uhkaava rasismi, rasistinen väkivalta, syrjintä työmarkkinoilla ja niin edelleen. Sitä, että ihmiset tuijottavat ja katsovat tietyillä tavoilla, harvoin uskalletaan edes määritellä rasismiksi tai siitä johtuvaksi asiaksi. Lasten kertomusten analyysi kuitenkin osoitti, miten merkityksellisiä muiden katseet, siis pelkät katseet, voivat olla. Aikuiset määrittelevät helposti lasten kokemukset vähäisiksi ja vähäpätöisiksi. Keskittymällä vain katseisiin ja niiden merkityksiin lapsille ja nuorille artikkeli pyrkii muistuttamaan siitä, että lapset ja nuoret kokevat asiat osin eri tavoin kuin aikuiset. Muiden katseista joka päivä rakentuva erilaisuus ja toiseus ei ole vähäpätöinen asia, jos se muodostuu keskeiseksi osaksi yksilön identiteettiä.

Tämä artikkeli (III) osoittaa myös, että ”ihonvärin” havaitseminen on paitsi katsojasta myös tilanteesta riippuvaista. Se kulttuurinen kuvasto – satukirjoihin, mainoksineen ja lakupapereineen – joka suuntaa havaintojamme, ei siis ole merkityksetön. Vähäpätöisinä pidetyt asiat voivat olla merkityksellisiä paitsi lasten myös aikuisten maailmassa. Antirasismien strategioiksi tämä artikkeli tarjoaa vaatimusta tunnistaa ja tunnustaa erilaisten ryhmien erilaiset rasismin kokemukset ja niiden merkityksellisyys silloinkin, kun ne jostain näkökulmasta katsottuna näyttäytyvät toissijaisina kysymyksinä. Se muistuttaa myös siitä, että asenteiden muuttuminen edellyttää myös ympäröivän kulttuurin muuttumista. Tasa-arvoisten kohtaamisten todennäköisyys on pienempi ympäristössä, jossa vallitsevat kulttuuriset kuvastot

määrittävät jotkut alempiarvoisiksi.¹¹ Tällaisessa kulttuurissa rasismien vastustaminen on vaikeaa.

Artikkeli (IV) *Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua?* kertoo lasten ja nuorten mahdollisuuksista käsitellä omia rasismien kokemuksiaan muiden ihmisten kanssa. Se tuo näkyviin sen, miten vaikeaa henkilökohtaisista rasismien kokemuksista puhuminen on, ja miten nuoret ovat haluttomia jakamaan rasismien kokemuksiaan paitsi valtaväestöön kuuluvien kavereiden myös omien vanhempiensa kanssa. Johtuen osin myös siitä, etteivät lapset puhu kokemuksistaan, ympäristö elää siinä kuvitelmassa, ettei rasismi vaikuta lasten arjessa. Kun tätä vielä aletaan toistaa jonkinlaisena totuutena, esimerkiksi vanhempien ja opettajien suilla, lasten on entistä vaikeampaa kertoa murheistaan. Ympäristössä, jossa rasismista ei keskustella, lapset eivät myöskään opi puhumaan siitä. Heille ei anneta siitä puhumiseen tarvittavia käsitteitä, eikä argumentteja, jotka voisivat auttaa silloin kun rasismia olisi mahdollista vastustaa.

Onkin tärkeää kysyä miksi lapset eivät voi puhua aiheesta. Artikkelissa (IV) olen löytänyt vastauksia tähän niin lasten yhteiskunnallisesta asemasta kuin kulttuurissamme vallitsevista tavoista määritellä rasismia. Analyysi tuo näkyviin sen, miten ainakin lapsen näkökulmasta vastuu rasismien vastustamisesta jää usein lapselle itselleen, silloinkin, kun hänellä ei ole tosiasiallista valtaa sen vastustamiseen. Toisinaan aikuiset suoraan vetäytyvät vastuustaan,

¹¹ Marraskuussa 2006 keskustelu rasistisiksi luokiteltavissa olevista kuvastoista oli varsin kiihkeää etenkin erilaisilla internetin keskustelupalstoilla ja joidenkin lehtien sivuilla. Keskustelun oli kirjoittanut vähemmistövaltuutetun esitys, että Brunberg-makeistehtaan Suikko-makeisrasia (ent. ”Neekerinsuikko”) sekä Fazerin lakritsipatukoiden käärepaperien kuva ovat loukkaavia ja niistä tulisi luopua. Monissa puheenvuoroissa vähemmistövaltuutetun esitystä pidetään kohtuuttomana poliittisen korrektiuden vaatimuksena, tai suorastaan hävyttömänä suomalaisen ”kansallisomaisuuteen” kajoamisena. Juuri nämä samaiset tuotteet esiintyvät moneen otteeseen aineistossani, kaikkea muuta kuin harmittomina tai hauskoina kuvastoina. Nähtyäni ja kuultuani miten lapset reagoivat kyseisiin tuotteisiin olen vakuuttunut niiden (kääreiden) haittavaikutuksista. Tummaihoisten lasten reaktioita, kun heille on tarjottu kyseisiä tuotteita, ovat olleet esimerkiksi hämmennys ja kieltäytyminen. Muut lapset taas ovat saattaneet esimerkiksi huutaa ”Hei tää on ihan [X]:n näkönen!”, tai he ovat alkaneet ”pommittaa” lakupatukoilla luokan ainoaa tummaihoista. Niin monien suomalaisten halu puolustaa noita kuvastoja ansaitsisi oman analyysinsä.

toisinaan he tekevät sen ilmeisen tahtomattaan, esimerkiksi yrittäessään vain rohkaista tai lohduttaa lasta. Yhtenä tämän artikkelin tutkimustuloksista voi pitää seuraavaa opetusta: sen sijaan, että aikuinen sanoo ”Älä välitä” hänen tulisi sanoa ”Minä välitän”.

Lastenkin puheissa vain hyvin äärimmäiset ilmiöt, esimerkiksi skinheadien toiminta ja väkivalta yleensä, nimitään rasismiksi. Jos omille kokeumuksille ei löydy nimeä, niistä on vaikea puhua. Tämä osoittaa tarpeen käydä keskustelua siitä, mitkä asiat voidaan määritellä rasismiksi tai siitä johtuviksi ilmiöiksi (vrt. artikkeli I). Analyysi rasismista puhumisen vaikeudesta nostaa esiin myös rodullistetun erilaisuuden nimeämisen vaikeudet. Kokemuksia on helpompi jakaa niiden kanssa, joilla itsellään on samanlaisia kokemuksia. Mutta keitä nuo toiset ovat? He ovat paitsi muita samalla tavoin erilaisia (vaikkapa muita adoptoituja, tai suomalaisen ja x-maalaisen jälkeläisiä), usein myös pakolaisia ja muita maahanmuuttajia tai, monissa kertomuksissa, suomalaisia romaneja. Myötätunnosta ja jonkinlaisista solidaarisuuden tuntemuksista huolimatta monilla informanteilla on kuitenkin myös selvästi tarve tehdä ero itsensä ja muiden rasismia mahdollisesti kokevien ryhmien välillä.

Artikkeli (V) *Racializing categorization among young people in Finland* osoittaa, että rodullistaminen ja rasismiin yhdistettävissä olevat eronteot ja poissulkemiset tehdään lasten ja nuorten maailmassa usein juuri nimeämällä joku edellä mainittuihin ryhmiin kuuluvaksi: ”ulkomaalaiseksi”, ”pakolaiseksi”, ja hyvin pienten lasten kohdalla ”mustalaisiksi”. Rodullistavassa kategorisoinnissa myös etnonyymit, viittaukset etnisiin ryhmiin, saavat kaikkea muuta kuin viattomia merkityksiä. Tämä rodullistavaa kategorisointia lasten arjessa kartoittava analyysi osoittaa paitsi joitain sellaisia erityispiirteitä, joita rasismi saa nimenomaan lasten ja nuorten arjessa, myös sen, ettei lasten todellisuus ole niin viatonta kuin usein väitetään.

Aikuiset eivät osaa puuttua lasten keskinäiseen rasismiin, elleivät he ymmärrä sen erityispiirteitä ja ilmenemismuotoja. Aivan kuten aikuiset myös lapset turvautuvat rasismiin omissa valtataisteluissaan, mutta lapset tekevät sen omilla tavoillaan. Rasismi on juuri lasten kohdalla selitetty milloin ”luonnolliseksi” taipumukseksi havaita ja arvottaa eroja, milloin ”luonnolliseksi” taipumukseksi olla näkemättä ja arvottamatta eroja. Analyysini kyseenalaistaa molemmat ajattelutavat. Jos jo pieni lapsi tietää, että tietyt termit ovat

käyttökelpoisia silloin kun riidellään, ja hän käyttää niitä vain lasten keskinäisissä valtataisteluissa, kyse on ennen kaikkea opituista kategorisoinneista. Lapset ovat oppineet jostain sen, millaiset erot voi halutessaan kääntää muita vastaan. He oppivat myös sanat ja keinot, joilla sen voi tehdä, ja soveltavat näitä parhaansa mukaan, jos se heille sallitaan. Lasten ei tarvitse ymmärtää rasismia käsitteenä, tai sitä, mitä jotkut sanat merkitsevät aikuisten todellisuudessa, voidakseen hyödyntää rasistisia alistamisen keinoja.

Artikkeli (V) tarkastelee myös lasten ja nuorten keinoja ja mahdollisuuksia neuvotella itseensä kohdistuvia kategorisointeja. Analyysi tuo näkyviin sen, miten yksilöiden ja ryhmien asemoitumiset rodullistetuissa hierarkioissa määrittävät myös heidän mahdollisuuksiaan torjua rasismia. Kysymys siitä, ketkä ovat kaikkein alistetuimmassa asemassa, ei ole yksiselitteinen, eikä oikeastaan kovin mielekäskään. On esimerkiksi helppo löytää perusteluja sille, että romanit ovat Suomessa erityisesti saaneet kärsiä rasismista, mutta toisaalta samaa voidaan sanoa, tosin erilaisin perustein, myös venäläisistä ja heidän jälkeläisistään, tai somalialaisista ja heidän jälkeläisistään. Vaikka vertailu sinänsä ei ole mahdollista, eikä kovin tarkoituksenmukaista jos lähtökohtana on halu vastustaa kaikenlaista alistamista, on tärkeää tutkia myös sitä, miten eri ryhmien kohtaama rasismi saattaa olla erilaista. Tämä on tärkeää ennen kaikkea rasismin vastustamisen näkökulmasta. Afrikasta adoptoidun on mahdollista sanoa ”en minä ole mikään mustalainen”, ja venäjältä muuttaneen perheen lapsi voi todeta ”en ole mikään nekeri”. Kiistämisen strategia on vaikeampi heti, kun ensin mainittua nimitetään ”n-sanalla” ja jälkimmäistä ”r-sanalla”, tai kun romanilasta nimitellään ”manneksi”, tai ”mustalaiseksi”.

Tiettyjen nimeämisten valikoituminen rasismin välikappaleiksi kertoo jotain siitä, millaisia sosiaalisia hierarkioita rasismi on kussakin yhteiskunnassa tuottanut. Jo alle kouluikäiset näyttävät oppineen jotain ”mustalaisten” asemasta Suomessa. Kouluikäisten keskuudessa hierarkioiden alimmalle tasolle asettuu useimmiten ”nekeriksi” kutsuttu, joillain paikkakunnilla mahdollisesti ”ryssäksi” nimetty lapsi. Näistä tuo n-sana nimeämisen ja paikan osoittamisen välineenä osoittautui paitsi yleisimmäksi myös monien rasismin uhrien kannalta erityisen haavoittavaksi ja hankalaksi. Sana näyttää muutoinkin herättäneen paljon keskustelua. Siksi valitsin analyysin n-sanan merkityksistä tämän tutkimuksen viimeiseksi artikkeliksi (VI). Sen lähtö-

kohtana on ollut havainto, tai tutkimustulos, sanan yleisyydestä paitsi informanttien rasismien kokemuksena myös omana erityisenä ilmiönään suomalaisessa keskustelussa.

Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa (VI) artikkelin taroituksena on esittää tiheä kuvaus (Geertz 1973) yhden sanan erilaisista merkityksistä, ja noista merkityksistä käytävästä kamppailusta. Näiden eri merkitysten, ja väitettyjen merkitysten, keskinäisten suhteiden analyysi siirtää tarkastelun painopisteen lasten ja nuorten kokemuksista ja toiminnasta suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevien kulttuuristen puhetapojen sekä muutosten analyysiin. Vaikka kentällä oppimani ja tutkimusprosessin aikana omaksumani asiat ovat vaikuttaneet siihen, miten olen rakentanut erilaisia rasismien määritelmiä esittelevän ja rasismia Suomessa tarkastelevan artikkelin (I), tuo teksti on ennen kaikkea aiempaan tutkimustietoon nojautuva esitys siitä, miten rasismista Suomessa puhutaan ja miten siitä voisi puhua. Viimeiseksi valittu artikkeli (VI) palaa takaisin tähän kysymykseen, ja tarjoaa siihen nyt joitain uusia näkökulmia.

Ensinnäkin, *Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa* osoittaa, miten rasismi selitetään pois. Ikään kuin asiat, joista muualla puhutaan rasismina, eivät voisi olla sitä Suomessa. Suomalainen ekseptionalismi, jota selvennän tarkemmin tuossa artikkelissa, rakentuu ajatukselle, että kolonialismin seurauksena syntyneet ajattelutavat eivät voisi vaikuttaa, ainakaan samalla tavoin rasistisina, yhteiskunnassa, jolla ei ole samanlaista kolonialismin historiaa kuin monilla muilla Euroopan valtioilla. Ajatus suomalaisten poikkeuksellisuudesta, mitä tulee suhteeseemme rasismiin, perustuu myös jonkinlaiseen puolustautumiseen, ajatukseen, että koska emme ole vielä totuneet vieraisiin kansoihin omalla maaperälläämme, meiltä ei tule myöskään vaatia liikoja.

Kauanko ihmisille pitäisi sitten antaa aikaa totuttautua muualta tulleiden kohtaamiseen? Milloin suomalaisilta voisi edellyttää kaikkia ihmisiä kunnioittavia puhetapoja? Väitteet siitä, että olisimme täysin uusien keskustelujen ja vaatimusten äärellä, näyttäytyvät analyysini valossa kyseenalaisina. Keskustelua n-sanan merkityksistä on käyty jo varsin pitkään ja runsaasti. Analyysi osoittaa, että vaikka Suomessa vedotaan siihen, että asiat ovat uusia ja että tarvitsemme enemmän aikaa asenteiden sekä puhe- ja toimintatapojen muutokseen, monia muutoksia on itse asiassa jo tapahtunut. Noiden

puhetavoissa tapahtuneiden muutosten osoittaminen vie pohjaa siltä, että rasismia voisi legitimoida tietämättömyydellä.

Puhuuko tämä viimeiseksi valittu artikkeli lainkaan koko tutkimuksen aiheesta, rasismista ja sen vaikutuksista lasten ja nuorten arjessa? Ei varsinaisesti yksittäisenä tekstinä, siinä yhteydessä, jossa se on julkaistu. Sen voi kuitenkin lukea myös toisin.

Olen valinnut tuon artikkelin kuvaamaan ja konkretisoimaan myös sitä, miten vaikeaa yksilön on vastustaa rasismia. Koko tutkimukseni kontekstissa pyydän lukemaan tuon artikkelin siten, että sen alkuun asetetaan seuraava kysymys: Millainen on pienen tummaihoisen lapsen tai nuoren asema Suomessa ja millaiset ovat hänen mahdollisuutensa ilmaista ajatuksiaan ja kokemuksiaan tilanteessa, jossa häntä nimitellään ”neekeriksi”.

Lapsi tai nuori on kokemuksensa myötä – pihoilla ja leikkikentillä, luokahuoneissa, kaduilla ja busseissa – oppinut mitä ”neekeri” tarkoittaa. Hän tietää erilaiset sanaan kiinnittyvät negatiiviset merkitykset, eikä halua tulla kutsutuksi tuolla sanalla. Todennäköisesti hän ei uskalla, jaksa eikä halua antautua keskusteluun nimittelijöiden kanssa. Jos hän kuitenkin ryhtyisi tähän, hän todennäköisesti kuulisi ensin, että n-sana tarkoittaa vain tummaihoista afrikkalaista. Tässä vaiheessa lapsi tai nuori olisi velvollinen selvittämään muille suhteensa Afrikkaan. Juuret Afrikkaan tulkittaisiin todennäköisesti vain vahvistukseksi sille, että n-sana on käyttökelpoinen määritelmä kyseiselle ihmiselle. Jos hän pystyisi esimerkiksi osoittamaan, että hänen toiset juurensa ovat (tummasta ihonväristä huolimatta) vaikkapa Aasiassa tai Etelä-Amerikassa, tai Isossa-Britaniassa tai Ruotsissa, saattaa olla, että huuTELijat hyväksyisivät hänen ”ei-neekeriytensä”. Eivät silti välttämättä. Lisäksi, todennäköisesti nuori, joka tuntee vähintäänkin empatiaa muita rasismin uhreja kohtaan, ei iloitsisi suuresti tällaisesta ”voitosta”. Olipa hänessä ”afrikkalaisuutta” tai ei, hän haluaisi sanoa muille, että sana on halventava ja loukkaava.

Jos lapsi tai nuori löytää itsestään rohkeutta sanoa muille, ettei hän hyväksy ”neekeri”-sanan käyttöä, seuraa keskustelu n-sanan merkityksistä. Jo päiväkotikäiset osaavat väittää, että ”se on ihan tavallinen sana”. Jotta lapsi pystyisi kertomaan miksi sana loukkaa, hänellä pitäisi olla edes jonkinlaisia välineitä puhua rasismista yleensä. Paitsi että aihe jo sinänsä on monille niin henkilökohtainen ja kipeä, että siitä on suorastaan mahdotonta puhua muil-

le, myös monimutkaisesta, moniulotteisesta yhteiskunnallisesta ilmiöstä puhuminen on vaikeaa. Lapsi voi sanoa, että ”neekeri” on haukkumasana, mutta häneltä loppuvat yleensä argumentit siinä vaiheessa kun toiset kiistävät tämän. Ja vaikka kuvittelisimme maailman, jossa lapsi puhuu kolonialismista, kulttuurisista representaatioista ja rodullistetuissa suhteissa ja hierarkioissa alistetuiksi asemoituvien paikantuneesta tiedosta, tämäkään tuskin riittäisi. Välttämättä yhtään helpompaa ei ole venäläisen lapsella, joka syystä tai toisesta ei voi tai ei halua salata juuriaan Venäjälle, mutta ei myöskään halua olla ”ryssä”. Kiistämiseen tarvittavat argumentit olisi haettava tuossa tapauksessa osin eri keskusteluista ja historioista, mutta yhtä kaikki niiden omaksuminen, jäsentäminen ja esittäminen muille olisi lapselle tai vähän vanhemmallekin nuorelle kohtuuton vaatimus.

Artikkeli N-sanan merkityksistä ja niistä käytävästä kamppailusta on mahdollista lukea yhtenä suomalaisen yhteiskunnan reaktiona monikulttuuristumiseen, tai laajemmin kuvauksena siitä, millaiseksi suomalaisten suhde ei vain Afrikkaan vaan myös rasismiin selitetään yleisissä puhetavoissa. Tässä tutkimuksessa tuon analyysin ensisijaisena tehtävänä on kuitenkin osoittaa, miten vaikeaa itseen kohdistuvan rasismin vastustaminen voi olla. Se voi edellyttää esimerkiksi sellaista historian tuntemusta ja kykyä jäsentää monimutkaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä, joita ei voida edellyttää lapsilta ja nuorilta ihmisiltä. Mikä on vaikeaa aikuisillekin, on lapsille usein mahdotonta.

Monesti tämän tutkimusprosessin aikana minulta on kysytty lasten selviytymisstrategioista. Aikuiset toivovat, että löytyisi hyviä strategioita, joita sitten tarjota lapsille, jotta nämä pystyisivät vastustamaan rasismia, tai edes selviytyisivät rasismin kokemuksistaan mahdollisimman vähin vaurioin. Olen pyrkinytkin ottamaan tutkimuksessa huomioon lasten toimijuuden. Analyysini ovat myös tuoneet näkyviin joitain lasten selviytymisstrategioita. Monet näistä ovat kuitenkin sellaisia, joita en halua lähteä suosittelemaan: vaikeneminen, unohtamisen yrittäminen, rasismin vähättely, eronteot niihin, joita mahdollisesti kiusataan ja alistetaan vielä enemmän ja niin edelleen. Yksi nuorten ja nuorten aikuisten selviytymisstrategia näyttää olevan muuttaminen pois Suomesta.

Toimivat ja kaikenlaisen rasismin vastustamisen kriteerit täyttävät strategiat ovat kaiken tämän tutkimusprosessin aikana oppimani valossa asioita,

joita ennen kaikkea aikuisten tulisi tehdä, joihin vain, tai ensisijaisesti, aikuisilla on mahdollisuus ja valtaa vaikuttaa. Näitä, tilauksia ja mahdollisuuksia antirasistisille interventioille, katson tuovani esiin kaikissa tähän väitöstutkimukseen sisältyvissä artikkeleissani. Ympäristössä, jossa rasismista puhutaan, jossa se tuomitaan ja jossa sitä vastustetaan, lapsetkin voivat oppia vastustamaan rasismia, aivan siinä missä he oppivat rasismiakin ympäristöstään.

5.3. Uusia kysymyksiä

Maahanmuuttoa, yhteiskunnan monikulttuuristumista ja rasismiakin käsittelevän tutkimuksen määrä on selvästi noussut Suomessa 2000-luvulla. Tutkimusprosessini on nostanut esiin monia sellaisia kysymyksiä, joista Suomessa ei kuitenkaan vielä ole juurikaan käyty keskustelua. Tarkastelen seuraavaksi muutamia sellaisia aiheita, jotka tämän tutkimuksen valossa näyttäisivät olevan tärkeitä tutkimuksen kohteita.

Valkoinen suomalaisuus ja antirasismi

Valkoisuus, suomalaisten ja suomalaisen yhteiskunnan ”ominaisuutena”, on Suomessakin ollut, kuten niin sanotun valkoisuuden tutkimuksen kentällä on monesti todettu, lähtökohta, jota ei juuri ole kyseenalaistettu. Suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin valkoisuus näyttää olevan yksi niistä asioista, joita yhteiskunnan monikulttuuristuminen tulee muuttamaan. Se ei enää välttämättä ole itsestään selvä eikä ”neutraali” asia. Valkoisuuden muut, suomalaisessa keskustelussa uudet merkitykset näyttäytyvät jo siinä arjessa, jota ”ei-valkoisiksi” kategorisoidut Suomessa elävät. Osalle suomalaisistakin valkoisuus tarkoittaa rodullistetuissa suhteissa etuoikeutetun asemaa, josta käsin on vaikeaa tunnistaa rasismia ja ymmärtää sen vaikutuksia niiden elämässä, jotka rasismi sulkee valkoisen suomalaisuuden ulkopuolelle. Kun valkoisuuden merkitykset muuttuvat, muuttuu myös ajatus värisokeudesta. Se ei enää ole tavoiteltava asia vaan sellainen tietoisuuden tila, josta tulisi pyrkiä pois.

Kun ”ei-valkoisiksi” kategorisoidut alkavat puhua kokemuksistaan, paitsi ei-valkoisuuden samalla myös valkoisuuden ei enää ”neutraalit” vaan nyt

kielteiset merkitykset liukuvat suomalaiseen kulttuuriin. Niistä joudutaan keskustelemaan paitsi monissa perheissä ja läheisissä ystävyys- ja rakkaussuhteissa myös julkisuudessa.

Erityisesti 2000-luvulla Suomessa rasismista käytävään keskusteluun ovat osallistuneet, tai oikeammin sitä ovat erityisesti herätelleet, sellaiset Suomessa kasvaneet nuoret aikuiset, joilla on omakohtaisia rasismin kokemuksia. He ovat alkaneet puhua rasismista mediassa, teatterin lavoilla ja kirjailijoina. Vastaanotto, ainakin julkisuudessa, näyttäisi olevan kohteliaan kiinnostunutta.

Yritykset vastustaa erilaisia arkipäivän rasismin ilmenemismuotoja, vaikkapa joidenkin halventavien ilmausten käyttöä, törmäävät kuitenkin herkästi asioiden vähättelyyn ja rasismin olemassaolon kiistämiseen. Haluttomuus horjuttaa suomalaisten ”valkoista omakuvaa” ja ”valkoisten” etuoikeutta tulkita asioiden merkityksiä tulee näkyviin heti, kun joku yrittää vaihtaa mainoskuvien ”Elovena-tytön” väriä tai esittää näkemyksiään siitä, että joitain makeisia myydään loukkaavilla kuvastoilla. Suomessakin monet puhuvat jo ”liian pitkälle menevästä poliittisesta korrektiudesta”. Rasismin olemassaolon ja sen vaikutusten kiistäminen on yksi alistamisen muoto. Siksi antirasistinen toiminta sekä rasismin vastustamisesta käytävä keskustelu olisivat ensiarvoisen tärkeitä uusia tutkimuksen kohteita. Olisi tärkeää tarkastella paitsi sitä, missä määrin valkoisuus suomalaisuuden mittarina alkaa muuttua ja murtua, myös sitä, milloin ja minkälaisiin asioihin yritykset horjuttaa ja kyseenalaistaa suomalaisen yhteiskunnan valkoisuutta yleisimmin törmäävät.

Rasismi ja perhe-elämä

Erityisesti läheisten ihmissuhteiden myötä, perheissä sekä ystävyys- ja rakkaussuhteissa, rasismi tulee merkitykselliseksi monille sellaisille ihmisille, jotka eivät aiemmin ole joutuneet ajattelemaan rasismia. Rasismi varjostaa lukuisten suomalaisperheiden arkea. Monissa perheissä se koettelee rodullistetuissa suhteissa eri tavoin asemoituneiden puolisoiden parisuhdetta. Asioista puhuminen lasten ja vanhempien keskenkään ei näytä olevan helppoa. Jos vanhemmat asemoituvat rodullistettuihin hierarkioihin eri tavoin

kuin lapsensa, tämä vaikuttaa heidän mahdollisuuksiinsa ymmärtää ja tukea lapsiaan. Toisaalta sekään, että aikuinen on itse kokenut rasismia, ei vielä takaa sitä, että hän pystyisi näkemään maailman rasismia kokeneen lapsensa tavoin.

Tutkimusasetelmani on mahdollistanut keskusteluja erilaisten perheiden ja vanhempien kanssa. Kentällä tapaamistani vanhemmista osa on ollut taustoiltaan suomalaisia, osa muulta tulleita. Erityisesti monet pienten lasten adoptiovanhemmat näyttävät olevan varsin valmentautumattomia rasismin kohtaamiseen ja siitä keskusteluun. Haastattelut ja muut kentällä käymäni keskustelut ovat kuitenkin osoittaneet, ettei rasismin kokemuksia jaeta välttämättä niissäkään perheissä, joissa toinen vanhempi asemoituu lastensa kanssa samoin, siis todennäköiseksi rasismin kohteeksi. Myös tällaisten vanhempien kyvyttömyys ymmärtää lasten rasismin kokemuksia voi uhata heidän lastensa hyvinvointia. ”Ei-valkoisuus” tai vanhemman maahanmuuttajatausta ei vielä yksin takaa sitä, että vanhempi osaa kuunnella lastaan ja toimia oikein erilaisissa tilanteissa. Rasismin tragediaa voi lisätä vielä se, että tällaisen vanhemman mahdollisuudet vastustaa lapseensa kohdistuvaa rasismia voivat ”valkoisessa yhteiskunnassa” olla vielä heikommalla kuin ”valkoisen” vanhemman. Moni kentällä tapaamani maahanmuuttajataustainen vanhempi on todennut minulle tämän suoraan, puhuessaan esimerkiksi yrityksistään lähestyä lastensa opettajia: ”Niin, mutta se on meille vaikeampaa. Sinua ne sentään kuuntelevat”.

Suomalaisessa yhteiskunnassa vanhemmuutta pyritään tukemaan monin tavoin, monien eri instituutioiden ja tukitoimien avulla. Mikään taho ei kuitenkaan näytä perehtyneen erityisesti rasismia kohdanneiden perheiden ongelmiin. Jotta asiantuntevaa apua ja erilaisia tukitoimia voitaisiin alkaa kehittää, tarvitaan lisää tietoa perheiden ja eri perheenjäsenten kohtaamasta rasismista sekä ihmisten, myös esimerkiksi ulkomaalaisten kanssa avoittuneiden suomalaisten, tavoista ja mahdollisuuksista käsitellä kokemuksiaan.

Etnisyyden tai ”rodun” kysymykset ovat jääneet Suomessa hyvin vähälle huomiolle esimerkiksi adoptioita koskevissa säädöksissä, keskusteluissa ja käytännöissä. Monissa muissa maissa etnisyyden tai ”rodun” merkitykset ovat nousseet keskeisiksi keskusteltaessa adoptiovanhempien kelpoisuudesta ja adoptiolasten hyvinvoinnista (esim Isossa-Britanniassa ks. Harris 2006,

5; vrt. Lewis 2000, 127, ja Yhdysvalloissa ks. Yngvesson 1997, 41 viite 9; Dalmage 2006; Rothman 2005). Artikkelini (II) *Am I Still White? Dealing with the Colour Trouble* voi lukea myös puheenvuorona keskusteluun rasismiin ja rodullistettujen identiteettien merkityksistä perheille, joita ”värilinja” jakaa. Tuohon keskusteluun tarvittaisiin paljon lisää tutkimustietoa, paitsi lasten ja vanhempien kokemuksista ja tavoista käsitellä rasismiin kysymyksiä myös noiden kysymysten merkityksistä adoptiokäytännöissä, ja erilaisten ammattiauttajien valmiuksista nähdä rasismi osana adoptio- ja monien muidenkin perheiden elämää.

Antirasismien kentällä, puhutaanpa sitten tutkimuksesta tai muusta toiminna, keskeinen haaste on tunnistaa ja tunnustaa erilaisten kokemusten ja tiedon olemassaolo ja alistettujen tiedon ensisijaisuus, mutta samanaikaisesti kyseenalaistaa ja torjua essentialistisia ajattelutapoja. Värillä on väliä Suomessakin, mutta aiheesta keskustelua on karteltu silloinkin, kun siihen olisi tarjoutunut tilaisuuksia. Esimerkiksi vuosia valmisteltu, runsaasti julkisuudessa keskustelua herättänyt ja lopulta vuonna 2006 eduskunnassa hyväksytty laki hedelmöityshoidoista (HE 3/2006) sisältää näkemyksiä ja väitteitä, joiden mukaan ”...lapsen tulisi saada muistuttaa ulkonäöltään myös sitä vanhempaa, jonka sukusolujen asemesta käytetään luovutettuja sukusoluja. Tämän vuoksi esityksessä on pidetty sallittuna sitä, että luovuttajaksi valitaan henkilö, joka ihon, silmien ja hiusten väritään, pituudeltaan sekä etniseltä alkuperältään muistuttaa asianomaista vanhempaa” (HE 3/2006, s. 17–18). Nämä näkemykset, tai niiden käytäntöön panoon mahdollisesti sisältyvät kysymykset ja ongelmat, eivät herättäneet Suomessa lainkaan keskustelua, vaikka ne voisi määritellä varsin perustavanlaatuisiksi eettisiksi kysymyksiksi.¹² Lainsäätäjät ovat esittäneet ”yksivärisen perheen” parhaana mallina ilman sen kummempia perusteluja.

Väitteitä siitä, että lapsen etu olisi aina syntyä tai päästä perheeseen, jossa vanhemmilla on samanlainen etninen (tai ”rotu”-) tausta tai kuin lapsella, tulee tarkastella kriittisesti – jo siksi, ettei sellainen maailma olisi edes

¹² Kiitän Valtteri Vähä-Savoa siitä, että hän kiinnitti huomioni hedelmöityshoitoja koskevan lakiesityksen kyseiseen kohtaan.

mahdollinen. Värisokeus eli kyvyttömyys tunnistaa rasismia, on ”valkoisen” vanhemman (tai esimerkiksi opettajan) taakka, josta ei ole helppoa päästä eroon. En siis halua kiistää värisokeuden olemassaoloa vaan ennemminkin alleviivata sen vaaroja, mutta samalla mielestäni on tärkeää myös kyseenalaistaa rodullistaviin kategorisointeihin sisältyviä olettamuksia, ja niiden olemuksellisuutta ja pysyvyyttä yleensä. Yhdessä jaettu arki ja läheisyys voivat tuoda rasismiin osaksi arkea myös niille perheenjäsenille tai muille läheisille, jotka muutoin ovat (olleet) etuoikeutettuja rasismiin värittämissä sosiaalisissa suhteissa (vrt. Dalmage 2003; Rothman 2005). Se tulee paitsi erilaisten yhdessä jaettujen rasismiin kokemusten myötä myös tilanteissa, joissa keskustellaan esimerkiksi ihonväristä, juurista ja mahdollisuudesta kuulua jonkin. Tuo kokemus rasismista tuskin koskaan on samanlainen kuin noissa hierarkioissa alistetun asemaan joutuneen kokemus, mutta se on silti yksilön tietoa määrittävä ja rakentava rasismiin kokemus. Mahdollisuus jakaa rasismiin kokemuksia ja oppia rasismista ei kuitenkaan tapahdu automaattisesti, jos perheissä ja lasten muissa toimintaympäristöissä ei keskustella rasismista. Katson tutkimukseni kokonaisuudessaan tuottaneen monia argumentteja, jotka puolustavat tällaisen keskustelun tarpeellisuutta. Tutkimusprosessin aikana ja sen seurauksena syntyneet yritykset tämän keskustelun avauksiksi Suomessa voi nekin tulkita tämän tutkimuksen poliittiseen agendaan kytkeytyviksi tutkimustuloksiksi.¹³ Tuohon keskusteluun tarvitaan vielä paljon lisää tutkimustietoa.

Rodullistettuja suhteita kuvaavat käsitteet

Sellaisia käsitteitä ja teorioita, joiden avulla voitaisiin tutkia rasismia – tai tässä tutkimuksessa rasismiin otsikon alle sijoitettuja ilmiöitä – sen kaikissa eri ilmenemismuodoissa ja erilaisissa yhteiskunnallisissa ja historiallisissa

¹³ Olen osallistunut keskusteluun rasismiin merkityksistä adoptioiperheiden arjessa ja adoptiolasten elämässä paitsi erilaisilla adoptioiperheiden ja –järjestöjen foorumeilla myös useissa seminaareissa ja konferensseissa sekä mediassa. Saamani yhteydenotot esimerkiksi ruotsalaisten, norjalaisten ja saksalaisten adoptiojärjestöjen taholta ovat osoittaneet, että tätä keskustelua ja uusia välineitä siihen tarvitaan myös muualla kuin Suomessa.

olosuhteissa tuskin pystytään kehittämäänäkään. Siksi olisikin tärkeää, että rasismien tutkimuksessa käytettävistä kategorisoinneista, ennen kaikkea rodullistettuja suhteita kuvaavista käsitteistöistä, käytäisiin enemmän keskustelua.

Suomalaisessa keskustelussa ja tutkimuksessa osataan kyllä määritellä ulkomaalaiset, maahanmuuttajat, pakolaiset ja siirtolaiset, ja puhua etnisistä ryhmistä. Sen sijaan keskustelua ei ole käyty siitä, miten Suomessa voitaisiin nimetä ihmisten asemoitumista rodullistettuihin suhteisiin. Jonkinlaisia käsitteitä tarvitaan jos halutaan tutkia rasismia. Rakenteellisen rasismien paljastaminen edellyttää esimerkiksi erilaisia tilastointeja. Kansalaisuus tai syntymämaa, tai edes vanhempien syntymämaa, ei välttämättä paljasta sitä, miten yksilöt Suomessa asemoituvat rodullistetuissa suhteissa.

Olemassa olevien kategorisointien tarkastelu on tärkeää myös siksi, että ne ovat eräänlaisia rodullistettujen suhteiden indikaattoreita. Nimeämiset, niiden muuttumiset, tai joihinkin ilmauksiin kiinnittyvien merkitysten muuttumiset, kertovat aina jotain rasismista tarkastelun kohteena olevassa yhteiskunnassa. Arkipuheessa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa käytettävät käsitteet eivät kuitenkaan välttämättä sovellu tutkimuskäsitteiksi. Ne eivät aina ole yhteisesti hyväksyttyjä, eivätkä merkityksiltään yksiselitteisiä. Erityisesti käsitteiden siirtymiset kielestä ja kulttuurista toiseen tuottavat ongelmia. Joitain yhteiskunnallisia tilanteita ja ryhmiä kuvaavat käsitteet eivät välttämättä sellaisinaan, esimerkiksi englannin kielestä suomennettuihin, sovellu toisenlaisten yhteiskunnallisten tilanteiden tutkimiseen. Tämä tutkimus nostaa esiin myös kysymyksen lasten todellisuuden erityislaadusta ja huomioon ottamisesta silloin, kun tutkijoina valitsemme erilaisia nimeämisen tapoja.

Rasismien tutkimusta näyttävät hallitsevan englanninkieliset, erityisesti Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa tuotetut keskustelut. Esimerkiksi (suomen)kieli, aiemman tutkimuksen vähäinen määrä, se, ettei rasismia ilmiönä ole kunnolla tunnistettu osaksi suomalaista yhteiskuntaelämää ja Suomeen suuntautuneen siirtolaisuuden vähäinen määrä verrattuna moniin muihin maihin asemoivat (suomenkielisen) suomalaisen rasismien tutkijan väistämättä marginaaliin. Voiko Suomessa sitten tehdä sellaista rasismien tutkimusta, jolla olisi jotain annettavaa myös kansainväliseen keskusteluun?

Marginaalista käsin asioita katsotaan yleensä hieman toisin. Väitän, että juuri pakko katsoa marginaalista käsin rasismien tutkimuksen englanninkielisen valtavirran keskusteluja pakottaa myös sellaiseen kriittisyyteen, joka ”keskiössä” olevien voi olla helpompi ohittaa. Angloamerikkalaisen tutkimuksen hallitseva asema (ks. Alasuutari 2004) tuottaa helposti vaatimuksia tai ainakin kiusauksen tarkastella rasismia missä hyvänsä samoista lähtöasetelmista ja samoin käsittein kuin Yhdysvaltaisessa tai Isossa-Britanniassa tehdyssä rasismien tutkimuksessa. Mutta kun ”black” tai ”mixed race” eivät taivukaan suomen kielelle, tai suomalaisten rasismien kokemusten kuvaamiseen, niiden käsitteiden erilaiset merkitykset ja niihin sisältyvät monet ongelmat nousevat väistämättä tarkasteltaviksi. Se, että ”black” on hankala tai suorastaan mahdoton käsite Suomessa, muistuttaa siitä, että ”black” saattaa olla hyvin ongelmallinen käsite myös monia muita yhteiskuntia tutkittaessa, ainakin jos sen merkitykset määritellään ensisijaisesti Yhdysvalloista käsin.¹⁴

Yhtäläillä tutkimusprosessin aikana kysymyksiä ovat herättäneet esimerkiksi rasismien kolonialistisen paradigman tai jälkikolonialististen keskustelujen soveltamisala erilaissa yhteiskunnissa ilmenevän rasismien tutkimiseen. Marginaalista käsin tehtyt muistutukset joidenkin käsitteiden ongelmallisuudesta, tai tarpeesta nähdä joidenkin keskustelujen rajallisuus tutkittaessa rasismia erilaisissa yhteiskunnissa, voi olla erityisen tarpeellista maailmassa, jossa paitsi ihmiset myös rasimit ja antirasimit ovat jatkuvassa liikkeessä.

¹⁴ ”Black European Studies” -verkoston ensimmäisessä, 10.–13.11.2005 Mainzissa Saksassa järjestetyssä konferenssissa käytiin väliin kiivastakin keskustelua siitä, mitä ”black” Euroopassa tarkoittaa. Esimerkiksi joidenkin yhdysvaltaistutkijoiden ehdotus sulkea pohjoisafrikkalaiset pois tuosta ryhmästä herättivät vastustusta monissa eurooppalaisissa tutkijoissa. Episodi pani pohtimaan sitä, miten järkevää on esimerkiksi tarkastella Euroopassa elävien tai eläneiden ihmisten rodullistettuja identiteettejä, rasismien kokemuksia ja asemaa käsittein, joiden merkitykset saatetaan rajata tuolla tavoin.

6. LOPUKSI: RINNAKKAISKERTOMUS eli mitä en halua jättää kertomatta

Tutkijoiden lähtökohdista ja näkökulmista tuotettuina kuvauksina etnografiat eivät koskaan kerro kaikkea kohteestaan (Clifford 1986). Siinä mitä ja miten tutkimus kohteestaan kertoo, ei ole kysymys ainoastaan tutkimuksen validiteetista, vaan myös tutkijan poliittisista, tutkimuseettisistä ja muistakin valinnoista. Tutkimuksessa, jonka tarkoituksena on ollut tutkia rasismia transnationaalit juuret omaavien lasten ja nuorten arjessa, monet muut transnationaalien juurien ulottuvuudet ja merkitykset yksilöiden elämässä jäävät väistämättä tarkastelun ulkopuolelle. On siis selvää, että rasismin kysymyksiin painottuva kuvaus on, vaikkakin sellaisenaan pätevä, samalla yksi-puolinen kuvaus kohdejoukkoon kuuluvien ihmisten elämästä.

Väestötilastojen valossa, kun tarkastellaan esimerkiksi ulkomailta adoptoitujen määriä tai suomalaisten ja ulkomaalaisten välisiä avioliittoja, tämän tutkimuksen kohdejoukkoa voi pitää eräänlaisena ensimmäisenä sukupolvena sellaisia suomalaisia, joiden transnationaalit juuret paitsi näkyvät katukuvassa ja koululuokissa, myös nousevat merkityksellisiksi erilaisten monikulttuurisuuskeskustelujen kautta. Tämän sukupolven nuoruus muistuttaa siitä, että aika ja asioiden joskus nopeakin muuttuminen on huomioitava yhdeksi tämän tutkimuksen kontekstiksi. Lapsuus ja nuoruus ovat paitsi kehitysvaiheina myös yhteiskunnallisena asemana olosuhteita, joista käsin on vaikea saada ääntä kuuluviin. Jo nyt on merkkejä siitä, että kohdejoukkooni kuuluvat lapset ja nuoret eivät aikuistuttuaan välttämättä enää ole äänettämiä, vaan haluavat keskustella – myös julkisuudessa – rasismin kokemuksistaan, ja siitä, että rasismi teemana tulisi nostaa nykyistä selvemmin yhteiskunnalliseen keskusteluun. On myös mahdollista, jopa todennäköistä, että kun

rasismia koskeva julkinen keskustelu lisääntyy, lastenkin mahdollisuudet käsitellä kokemuksiaan paranevat.

Uhrin asema ei ole mieluinen. Lasten ja nuorten todellisuudessa jo uhrin rooli sinällään helposti stigmatisoi. Ehkä siksikin monilla kentällä kohtamillani ihmisillä näytti olevan voimakas tarve tuoda esiin myös transnationaalien juuriensa positiivisia ulottuvuuksia. Toki niitä kysyinkin keskustelujen lomassa. Tuntuu siltä, että pettäisin monet tutkimukseeni osallistuneet, ellen toisi esiin jotain myös niistä asioista, joista he halusivat kertoa rasismien lisäksi tai sen sijaan. Transnationaaleilla juurilla on paljon muitakin merkityksiä yksilöiden elämässä. Ne voi ajatella myös arvokkaaksi pääomaksi.

Ei ole helppoa rakentaa yhtenäistä kuvausta siitä, miten rasismi vaikuttaa näin heterogeenisen kohdejoukon arjessa. Vielä vaikeampaa olisi tuottaa yhtenäinen kuvaus transnationaalien juurien muista merkityksistä heidän elämässään. Thomas Faistin (2004 a, 30) mukaan transnationaalit yhteisöt voidaan ajatella eräänlaiseksi etniseksi ryhmäksi, tai sen erityismuodoksi. Tämän tutkimuksen kohdejoukko kaikessa heterogeenisyydessään tuskin täyttää yhteisön kriteerejä, mutta toisaalta heidät voi ajatella sellaiseksi erityisryhmäksi suomalaisia, jonka erityisyys rakentuu osin niistä kysymyksistä, joiden kautta etnisyyttäkin neuvotellaan (esim. Huttunen 2005). He joutuvat pohtimaan suhdettaan sekä Suomeen ja suomalaisuuteen että muihin paikkoihin, kansoihin ja kulttuureihin eri tavoin kuin sellaiset suomalaiset, joiden juurien ajatteluaan olevan vain Suomessa. Heidän kokemustensa ja pohdintojensa tuottama erityinen tieto voi olla yksi näitä ihmisiä yhdistävä tekijä. Kentällä kohtaamani ihmiset viittasivat usein siihen, miten joidenkin tiettyjen ihmisryhmien kanssa on helpompaa jakaa omia kokemuksia ja tulla ymmärretyksi kuin niiden kanssa, jotka ajatellaan ”vain suomalaisiksi”. Samankaltaiset kokemuksetkaan eivät silti poista monia tämän tutkimuksen kohderyhmän sisäisiä eroja.

Tutkimukseni piiriin kuuluvilla ihmisillä on siteitä eri paikkoihin ja ihmisryhmiin ja heidän juurensa Suomeen ovat nekin erilaisten historioiden tuottamia. Nämä asiat, monien muiden tekijöiden ohella, monimutkaistavat yrityksiä kuvailla heidän siteitään Suomeen, ”siihen toiseen maahan” ja mahdollisesti muihinkin paikkoihin ja ihmisryhmiin. Tällainen asetelma tuottaa väistämättä näkyviin sen, miten lukuisat eri tekijät määrittävät ihmisten asemoitumista ja joko helpottavat tai vaikeuttavat heidän mahdollisuuksiaan

kuulua johonkin, tuntee olevansa kotonaan siellä mihin ovat asettuneet (Brah 1996, 183, 192–194, 197). Toisaalta ehkä juuri kohderyhmän heterogeenisyys on tuonut näkyviin sitä, millaisten ehtojen vallitessa ihmisillä on muita paremmat tai heikommat mahdollisuudet hyötyä transnationaaleista juuristaan. Ympäristössä vallitsevat mielikuvat eri kansoista ja kulttuureista arvottavat eri tavoin potentiaalisia identifioitumisen kohteita. Yksilön, tai lasten kohdalla perheen, sosiaaliset verkostot määrittävät toisella tavalla sitä, millainen pääsy yksilöllä on erilaisten ryhmien ja kulttuurien piiriin. Lapsen on vaikeampaa samaistua vaikkapa intialaisiin ellei perheen tuttavapiiriin kuulu yhtään intialaista. Yksilön ja hänen perheensä sosioekonominen asemakaan ei ole tässä yhdenmukainen asia. Nuori, joka pääsee matkustamaan sinne, minne hänen toiset juurensa ulottuvat, voi ajatella nuo toiset juuret osaksi itseään eri tavoin kuin henkilö, jonka on vain kuviteltava millaista ”siellä” on. Matkustelu ulkomailla näyttää olevan myös tärkeää oman suomalaisuuden pohtimisessa.

Yksilöiden omat ja heidän vanhempiansa henkilöhistoriat määrittelevät pitkälti sitä, millainen pääsy yksilöllä on kaikkeen siihen, mitä nuo toiset juuret mahdollisesti voisivat tarjota. Kentällä kohtaamieni lasten ja nuorten joukossa on ihmisiä, joilla on vahvat siteet myös sen toisen vanhempansa syntymämaahan ja kulttuuriin. He ovat asuneet tai ainakin viettäneet lomiaan ”siinä toisessa” maassa. Etenkin kaksikielisiksi kasvaneet kertovat nauttivansa siitä, että ovat saaneet elämäänsä erilaisia kulttuurivaikutteita. Joidenkin kohdalla taas yhteys toiseen vanhempaan, ja adoptoitujen kohdalla biologisiin vanhempiin, ja näiden kulttuuriin, on katkennut jo varhaislapsuudessa. Jotkut sanovat saaneensa siltä toiselta vanhemmaltaan, tai biologisilta vanhemmiltaan, ainoastaan ihonvärinsä. Silti ihmiset pohtivat elämänsä eri vaiheissa eri tavoin poissaolevan vanhempansa tai vanhempiansa elämää ja kohtaloa. Monet ovat miettineet paljon myös sitä, miten heidän oma elämänsä olisi ollut erilaista, jos nämä poissaolevat vanhemmat olisivat olleet läsnä heidän elämässään.

On selvää, että ihmiset, joiden sosiaalinen verkosto ulottuu Suomen rajojen ulkopuolelle, pääsevät näkemään ja kokemaan asioita, joista monet muut suomalaiset ikätoverit jäävät paitsi. Toisaalta, niilläkään nuorilla, joilla tuo sosiaalinen verkosto on puuttunut, maailma ei näytä rajoittuvan Suomen rajoihin. Jonkinlaista vetoa muualle tuottaa jo se, että oma yhteiskunta

hylkii. Jo lentokentällä, erimaalaisten ihmisten maisemassa, ”voi hengittää” eri tavalla, vapaammin kuin Suomessa, omassa kotimaassa. Ulkomailla voi jopa olla helpompaa olla suomalainen. Ulkomailla myös ne toiset juuret, jotka Suomessa usein stigmatisoivat, voivat saada uusia positiivisia merkityksiä, esimerkiksi uudenlaisia mahdollisuuksia kuulua johonkin ryhmään. Kaikki eivät kuitenkaan pääse tai halua lähteä pois Suomesta, edes käymään ulkomailla. Tällaisillakin lapsilla ja nuorilla tietoisuus niistä toisista juurista näyttää tuovan erityistä kiinnostusta ja jonkinlaista avoimuutta muuta maailmaa kohtaan.

Havainnollistan lopuksi näitä transnationaalien juurien erilaisia, muita kuin suoraan rasismiin kytkeytyviä ulottuvuuksia lainauksin, joista osa on haastatteluistani ja osa erilaisista mediateksteistä. En selitä noita otteita muutoin kuin sijoittamalla ne valitsemieni otsikoiden alle ja kertomalla otteiden lähteet. Kaikille kentällä kohtaamilleni muu maailma ei ole samalla tavoin avoin ja lupaava paikka kuin mitä se joillekin näyttäisi olevan. Väitän kuitenkin, että transnationaalit juuret, jo tieto niistä, antaa nuorille jotain aivan erityistä pääomaa koko maailman kohtaamiseen. Jotain sellaista, mitä Suomessakin kipeästi tarvitaan.

”Sä joudut miettii omaa identiteettiä”

”Yleisesti ottaen oon varmaan paljon avarakatseisempi, jos vertaa vaikka mun serkkuihin [...] paljon valistuneempi varmaan tommosissa kulttuuriasioissa ja tommosissa, jotka liittyy ulkomaihin. Ja sit oon varmaan persoonana vahvempi, kun on pienenä joutunut, et tavallaan se kaikki mihin sä oot joutunu, et se ei oo mikään itsestäänselvyys. Et sä joudut todistaan kaikille et sä oot suomalainen, ja sä joudut pitää omii puolii ja sä joudut kuuntelee sellasta shittii mitä nyt tulee välillä. Ja se, et sä joudut miettii omaa identiteettiä. Mä luulen et on suomalaisia, jotka ei joudu miettii sitä omaa identiteettiä ikinä.”

Nuoren naisen haastattelu (10.7.2001), vanhemmat Suomesta ja Aasiasta.

"Et ehkä se identiteetti et mä en sido itteeni maahan, vaikka mä nyt asun Suomessa ja vaikka mä oon syntyny [eräessä Etelä-Amerikan valtiossa] niin mä nään itseni itsenä [...] mä luulen et mä poikkeen niinku perussuomalaisesta suht paljon, et mä löydän paljon henkiveliä mut siis laajemmassa skaalassa. En mä osaa samaistua [suomalaisiin] mut en mä osaa samaistua [syntymämaan kansalaisiin], eikä mul oo mitään tarvetaakaan puolustaa jotain maaplänttiä tai et metsä näyttää hyvältä tai kesä tuoksuu mahtavalta. Et mun mielestä on parempiakin ilmastollisia seutuja kuin [syntymämaa] tai Suomi, niinku maantieteellisiä".

Nuoren miehen haastattelu (19.6.2001).

"Ei ihonväri ole asia, mitä kelaissain päivittäin. En herää aamulla ja ajattele, että onpas musta olo. Mutta jos vaikka katson olympialaisia ja siellä on satasten finaaleissa ne kahdeksan mustaa jatkkaa, ajattelen helposti, että allright, tää on meidän juttu. Sitten kun tilanne on ohi, ajattelen, että äh, miten niin meidän juttu? Ei mulla ole mitään tekemistä noiden kaverien kanssa. Mä olen suomalainen."

Näyttelijä Henry Hanikka Image-lehden haastattelussa (maaliskuu 2006). Artikkelin kirjoittaja Anu Partanen.

Lisää Kuchkan uutta tuotantoa löytyy Tampereen taidemuseon alakerrasta, jossa on esillä taiteilijan Yhdysvalloissa toteuttama Mitä jos –teossarja. Keskimääräisessä amerikkalaisessa pikkukaupungissa toteutettu kokonaisuus liittyy Kuchkan suosimaan identiteetin pohdintaan. Taustalla on ajatusleikki siitä, millaiseksi taiteilijan oma elämä olisi saattanut muovautua, jos hänen 1960-luvulla Suomeen muuttanut amerikkalainen isänsä olisikin jäänyt kotimaahansa. "Tein tutkimusta ihmisistä ja paikoista. Hankin itselleni vaihtoehtohistorian", Kuchka määrittelee mukadokumenttinsa.

Vuonna 2006 vuoden nuoreksi taiteilijaksi valitun Heta Kuchkan haastattelu Helsingin Sanomissa (12.2.2006). Artikkelin kirjoittaja Jukka Yli-Lasila.

”Osa minua”

”No [haastateltavan syntymämaa] on tietenkin osa elämäni, tulee aina olemaankin osa sitä! En halua mitenkään ’unohtaa’ sitä, että oon [kyseisessä maassa] syntynyt. Mut ei se ehkä kamalan hyvin minusta mitenkään ilmene. Oonhan mä siellä käynyt ja reissu oli mahtava. Tähän on vähän vaikeeta vastata. En oikeen osaa sanoa muuta kun et [kyseinen maa] on osa minua!”

Aasiasta Suomeen adoptoidun yläasteikäisen tytön haastattelu (19.1.2001).

Isän juuret ovat selvästi tärkeitä pojalle, jolla on myös Marokon passi. ”Mua ärsyttää, kun jengi ei ymmärrä, että mä olen puoliksi marokkolainen, ja vähättelee sitä”, Asikainen sanoo. ”Se on kuitenkin mun isän kotimaa, ja mun pitää kunnioittaa senkin juttuja. Kyllä marokkolaisten kilpajuoksijoiden katsominen ottaa mua sydäimestä eri tavalla kuin Suomen jääkiekkopelin katsominen.” [...] ”Marokossa isän pienessä kotikaupungissa ihmiset pitivät mestaruuttani omanaan. He kysyivät, miksi en kannan kehässä Suomen lipun lisäksi Marokon lippua sortseissani.” [...] ”Jos saisin päättää, menisin kehään pienet Suomen ja Marokon liput sortseissani.”

Nyrkkeilijä Amin Asikaisen haastattelu Helsingin Sanomien Nyt-liitteessä (34/2006). Artikkelin kirjoittaja Matti Rämö.

”Minusta tuntuu, että pystyn tarkastelemaan sekä suomalaista että [maan nimi poistettu] yhteiskuntaa aika hyvin ulkoapäin, koska olen ollut niin paljon molempien ulkopuolella, mutta minulla ei silti ole mitenkään juureton olo. Voin joskus sanoa, että suomalaiset tekevät niin ja niin tai [x-maalaiset] ovat sellaisia ja sellaisia lukematta itseäni mukaan joukkoon, mutta yhtä hyvin voin sanoa ’me suomalaiset/eurooppalaiset’ tai ’me [x-maalaiset]/aasialaiset’ ja tarkoittaa itseäni osana joukkoa.”

Sähköpostihaastattelu (4.1.2001). Haastateltava nuori nainen, jonka toinen vanhempi Suomesta ja toinen Aasiasta.

”Ainakin erottuu”

”Opiskeluaikana siitä oli hyötyä. Opettajat muistivat minut paremmin, kysyivät erikseen mielipidettä, niin ikään oli helpompaa tutustua opiskelukavereihin kun oli hyvä ja helppo keskustelun aihe. [...] opiskelukaverit ja opettajat ikään kuin olettivat, että mulla olisi erilainen näkökulma asioihin, positiivisessa mielessä. Luennoilla sain paljon huomiota.”

Nuoren miehen sähköpostihaastattelu (6.7.2001), vanhemmat Suomesta ja Etelä-Amerikasta.

”Siis se erilaisuus, että kaikki ei oo saman näköisiä. Meidänkin koulussa noi jotkut on just, että on niin samat vaatteet ja samalla lailla hiukset ja, just semmosia malli.... Et on hienompi vähän olla erilainen [...] Se on korostunu vähän vanhempana, mutta ei se ihan niin selvänä ollu silloin vähän nuorempana [naurahtaa].”

16-vuotiaan tytön haastattelu (1.3.2001), vanhemmat Suomesta ja Aasiasta.

”Hyödyksi voinee laskea senkin, että jää helposti ihmisten mieleen. Yksi [samanlaisen taustan omaava] ystäväni sanoi, että meistä tulee helposti julkkiksia, koska olemme vähän erilaisia ja ’eksoottisia’. Varmaan se onnistuisi, jos haluaisi, mutta minua ei ainakaan kiinnosta. Siitä, että jää helposti ihmisten mieleen, seuraa se, että luottamustehtäviä olisi tarjolla joka sormelle, ja ainakin minua pyydetään usein edustamaan erilaisia järjestöjä esim. lehti- ja tv-haastatteluihin. Työnhakutilanteessa erikoisesta nimestä tai ’eksoottisesta’ kuvasta cv:ssä voi olla etua. Erottuu porukasta, herättää kiinnostusta. Tai riippuu tietysti työstä ja alasta, herättääkö kiinnostusta vai vastenmielisyyttä, mutta ainakin erottuu.”

Nuoren naisen sähköpostihaastattelu (4.1.2001), vanhemmat Suomesta ja Aasiasta.

"Tää on aina ollu porsaanreikä, et mä tietoisesti käytän hyväkseni sitä, että sä VOIT [painottaa sanaa] olla. Et ei mun tarviis olla niin erilainen, mut mä VALITSEN sen tien...Siinä on jotain mielenkiintoista et sä et oo perusmassaa, et se on tavallaan porsaanreikä. Jos mä oisin täysin suomalainen mä oisin löytäny sen jostain muualta, mut tätä kautta mä löysin sen sit tosta."

Nuoren miehen haastattelu (19.6.2001), vanhemmat Suomesta ja Etelä-Amerikasta.

Laajempi näkö- ja toimintakenttä

"Terve Anna!

Tulinkin juuri vaihtarivuodelta [isän kotimaasta]. Oli siisti vuosi ja paljon jäi käteen. Tunnen oloni yhä enemmän [x-maalais]-suomalaiseksi kuin koskaan. Se on lähinnä positiivinen tila, en koe tästä olevan negatiivisia puolia vaan päinvastoin se avartaa näkö- ja toimintakenttääni huomattavasti. Ainoa harmi on kun olen kyllästynyt selittelemään juuriani kaikille vastaan tulijoille, jotenkin se vain tulee aina esille, [ihmiset isän kotimaassa] ihmettelevät outoa aksenttiani ja suomalaiset nimeä ja naamaa. Aikamoinen shokki monelle kun tällä pärställä alkaa raikuvasti lörpöttään [erään suomalaisen kaupungin] murretta! Ylipäätään kuuluu tosi hyvää, toivottavasti sinullekin! Kiitos hyvästä ja tärkeästä työstä jota teet! Terveisin [haastateltavan nimi poistettu]."

Vastaus (sähköposti 21.8.2006), jonka sain syksyllä 2006 kaikille haastattelemilleni lapsille ja nuorille lähettämäni kirjeeseen. Kirjoittajan vanhemmat Suomesta ja eräästä toisesta Euroopan maasta.

"Mulla olisi vielä pari hyvää muuvia", breikkari Keisuke Tateishi, 24, pubisee ja hakee kannatinpylvästä otetta. Keisuke on nibai (tupla) – kahden kulttuurin kasvatti. Japanilainen isä kiersi 1970-luvulla Suomea ja tapasi suomalaisnaisen. Syntymästä lähtien hän on sukkuloinut Helsinki–Tokio-akselia. Se hämmentää kun ei ole oikein suomalainen eikä oikein japanilainenkaan. Savage Feet -breikkariryhmän tanssijana hän ha-

kee sooloteostensa koreografioihin juonta juuristaan. Kiasman urbaanin tanssin festivaaleilla kesällä 2001 tanssi alkoi japanilaisella kunnioitusta osoittavalla istuma-asennolla. Kunnioitusta hän saa myös Helsingin pikku-Tokiossa. ”Kaikki ne läpät, mitä me puhutaan keskenämme, on samoja kuin jos hengailtaisiin Tokiossa Seven Elevenin edessä”, Keisuke pohtii. Aika vähän Helsingissä varsinaista japanilaista kulttuuria kuitenkaan näkee. Takeishi Kitanon leffat tulee. Ja hei, Kabukista saa japanilaista kaljaa!”

City-lehti 3/2002. Artikkelin ”Helsingin Pikku-Tokio” kirjoittanut Tommi Nieminen. ”Nibait” olivat mukana järjestämässä artikkelissa mainostettua Japanilaisen kulttuurin Ikeike-festivaalia Helsingissä helmikuussa 2002.

Vuoden nuoreksi lehtikuvaajaksi on valittu tamperelainen Rami Hanafi, 26. Valinnan tehnyt lautakunta antoi kiitosta rohkeasta journalistisesta lähestymistavasta ja varmasta kuvaustyylistä. Kiitosta tuli myös kansainvälisyydestä. [...] Rami Hanafi ei suklaasilmineen muistuta yhtään hämäläistä perusjunttia, mutta hän on syntynyt Tampereella, opiskelee Tampereella ja on juuri saanut paikan tamperelaiseen Aamulehteen valokuvaajaksi [...] Kun poika lähti vaihto-oppilaaksi New Yorkiin, äiti pani kameran matkaan ja toivoi kuvia tuliaisiksi. Kuvien lisäksi Rami Hanafi hankki amerikkalaisen aksentin. Kun ulkonäkö on Egyptissä syntyneeltä isältä, vieras aloittaa usein keskustelun englanniksi. ”Yleensä vastaan suomeksi, paitsi jos toiselle tulisi nolo tilanne.” Samanlainen myötäeläminen näkyy kuvaamisessakin.

”Lumilautailijasta tuli vuoden nuori lehtikuvaaja” -artikkeli Helsingin Sanomissa (20.4.2006), kirjoittanut Irja Hyvärinen.

”Se on vähän silleen et sitä on oppinu astuun tästä yhteiskunnasta yhen askeleen taaksepäin ja katsoo sitä eri silmin. Et näkee vähän ulkopuolisen katseella et mikä on hyvää ja mikä on niiku outoo, ulkopuolisesta katsoen. Silleen.”

16-vuotiaan pojan haastattelu (9.3.2001), vanhemmat Suomesta ja Lähi-idästä.

Samaan aikaan kun Amira ihmetteli afrikkalaista kulttuuria, afrikkalaiset pitivät Amiraa ”sisterinä”. Kun suomalaiset ja afrikkalaiset istuivat eri pöydissä, afrikkalaiset odottivat, että Amira istuisi heidän kanssaan.

Näyttelijä Amira Khalifan haastattelu, VR:n Matkaan-lehti (3/2006).

”Mun ei tarte olla prototyyppi suomalainen mies, mulla ei ole semmosia paineita, vaikka tietty semmosia suomalaisen miehen elkeitä varmaan on.”

Afrikasta Suomeen lapsena adoptoidun nuoren miehen haastattelu (14.10.2000).

Kansanvalistajia

”On se silti vieläkin statement, että tummaihoisen kävelee lavalla.”

Näyttelijä Amira Khalifa VR:n Matkaan-lehden haastattelussa (3/2006).

Sorsastaja on Suomen Kansallisteatterin ja Teatteri Collectivon yhteistuotantona toteutettava esitys. Esityksen teemana on oman identiteetin löytäminen ympäristössä ja yhteisöissä, joiden odotukset ovat ristiriitaisia ja joskus yllättäviä. Näyttelijäryhmän muodostaa neljä tummaihoista näyttelijää. [...] Päätettiin tehdä esitys, jossa improvisoinnin sekamelskasta esille biotaan ne hetket, jolloin näyttämöllä tapahtuu havainto: muiston, ajan ja oivalluksen kiteytymä. Arkipäivän rasismista lähtenyt ajatus on laajentunut ylipäänsä erilaisuutta, omien ja yhteisöjen asenteita ja vaihtuvia identiteettejä peilaavaksi esitykseksi.

Ote Pirkko Saision Suomen Kansallisteatterin Kansallisteatteri-lehteen (1/2006) kirjoittamasta Sorsastaja-näytelmän esittelytekstistä. Näytelmän muita näyttelijöitä (Kaisla Löyttyjärvi, Henry Hanikka, Amira Khalifa ja Jani Toivola) yhdistää se, että heidän äitinsä ovat suomalaisia ja (biologiset) isänsä Afrikasta.

Vaikka Toivola on suomalainen ja asunut koko ikänsä Suomessa, hän kokee maahanmuuttajien asiat omikseen. Hän on juuri käynnistänyt maahanmuuttajalasten toiveisiin keskittyvän Unelma-projektin yhdessä näyttelijä Amira Khalifan kanssa. Projektin pääteipiteenä on näytelmä, mutta Toivola painottaa, että tärkeintä on keskittyä lapsiin ja antaa heille hetki aikaa.

Näyttelijä Jani Toivolan haastattelu, VR:n Matkaan-lehti (12/2006). Toivola on esiintynyt monissa rasismiin vastaisissa tilaisuuksissa.

Olet asunut Saksassa, Tikkurilassa, Ghanassa ja Amerikassa. Pidätkö Suomea kotimaana?

”Siinä mielessä kyllä, että olen asunut pisimpään täällä. Minulla on monta kotimaata, mutta Suomi on lähimpänä sydäntä, sitten Ghana ja Amerika.”

Mitä muita intohimoja sinulla on kuorolaulun ja jenkkifutiksen lisäksi?

”Monikulttuurisuus. Jokainen kokee syrjintää elämässään, johtui se sitten ihonväristä, ulkonäöstä tai koosta. On ihan sama haukutaanko lasta koulussa läskiksi vai neekeriksi, mutta jos syrjintä vaikuttaa työpaikansaantiin tai etenemiseen yhteiskunnassa, siihen tulee puuttua. Suunnittelen Suomeen ensi kesäksi jalkapalloleiriä, joka edistää monikulttuurisuutta.”

”Viikon mies: Michael Quarshie”, artikkeli Me Naiset -lehdessä (23.2.2006).

6.1. Avarampaa juuripuhetta

Puhuessani lapsista ja nuorista, joilla on transnationaalit juuret, olen muistuttanut siitä, että noilla juurilla on myös sosiaalisia, siis ei pelkästään tai välttämättä lainkaan perimään tai biologiaan kiinnittyviä merkityksiä. Koko tutkimukseni lähtökohdan voisi kiteyttää ajatukseksi, ettei perimä, tai historia, saisi määrätä ihmisten mahdollisuuksia juurtua jonnekin.

Rasismien luonteeseen kuuluu se, että kaikenlaiset erot (biologisiksi tai kulttuurisiksi ajatellut, todelliset tai oletetut) voidaan aina kääntää jotakuta

vastaan. Rasismien tutkijan on kohdistettava katseensa niihin erotteluihin, joita sosiaalisissa ja kulttuurisissa käytännöissä erityisesti hyödynnetään muiden alistamiseen. Perimän, biologisten tai geneettisten juuriemme merkityksiä koskevat ajattelu- ja puhutavat ovat noiden erottelujen keskiössä, vaikka ihmisten alistamisen oikeutukseen haetaan muunkinlaisia eroja. Voidakseni rajata tutkimuskysymyksiä ja pystyäkseen analysoimaan jo muutoinkin varsin heterogeenisen ihmisryhmän kokemuksia olen samalla tullut rajanneeksi ”transnationaalit juuret omaavat ihmiset” tavalla, jonka mielestäni pystyn perustelemaan tämän tutkimuksen osalta, mutta joka silti on vaivannut minua koko tutkimusprosessin ajan. Tutkimusasetelmaa rakentaessani ja haastateltavia valikoidessani yhtenä tutkimukseni kohdejoukkoon kuulumisen kriteerinä on toiminut ”perimä”, tai ”ne biologiset juuret”. Tämän rajauksen taustalla on ollut rasismi tutkimuksen aiheena.

Vaikka tämän tyyppiset rajaukset ovat joskus välttämättömiä tutkimuksen toteuttamiseksi, tuo ristiriita ei ole jättänyt minua rauhaan. Pelkään, että se, miten olen rajannut ja nimennyt tutkimukseni kohdejoukon, voi tuottaa myös sellaisia ajattelutapoja, joita haluan vastustaa. Siksi haluankin lopuksi avata uudelleen kategorian ”lapset ja nuoret, joilla on transnationaalit juuret”. Kutsun siihen mukaan nyt myös ne nuoret, jotka tutkimusasetelmassani tulini rajanneeksi tuon määritelmän ulkopuolelle. Kaksi nuorta, Hilda ja Mohamed, joita en ole koskaan tavannut, saavat auttaa minua tässä tehtävässä. He etsivät paikkaansa Suomessa ja maailmassa ja vaativat myös oikeuksiaan, puhumalla juuristaan.

Lokakuussa 2006 silmiini sattui Helsingin Sanomien Nuorten osastolta kirjoitus, joka oli otsikoitu ”*Monikansalliset juuret*”.¹ Oletin ensin, että kirjoittaja, 17-vuotias kuvassa tummahiuksinen ja vaaleaihoinen Hilda Salokorpi kuuluisi tutkimukseni kohderyhmään, siis että ainakin toinen hänen vanhemmistaan olisi jostain muualta kuin Suomesta. Tekstin luettuani sain kuitenkin sen kuvan, että Hildan molemmat vanhemmat ovat taustoiltaan suomalaisia. Hän esimerkiksi kertoo, että hänen kotonaan on puhuttu aina suomea. Hilda kertoo aloittaneensa koulunkäynnin ummikkona 6-vuoti-

¹ Monikansalliset juuret, Helsingin Sanomat, Nuorten sivu, 10.10.2006. Kirjoittaja Hilda Salokorpi.

aana Walesissa. Kun perhe sitten palasi Suomeen, vastaanotto uuden koulun ala-asteella oli Hildan mukaan *"kaikkea muuta kuin lämmin. Kukaan ei vapaaehtoisesti tullut puhumaan kanssani. Arvelin, etteivät muut oppilaat pitäneet oranssista tukastani tai nimestäni tai pitivät minua ulkomaalaisena. Kaksikielisyyteni ei ollutkaan rikkaus vaan omituisuus. Siitä alkoi kuuden vuoden koulukiusaaminen, jonka katkaisin lopulta itse. [...] En ole koskaan tuntenut oloani kotoisaksi Suomessa varsinkaan, kun perheemme on oleillut paljon muissa maissa. Juuri ulkomailla oleskelu on tehnyt minusta sen, kuka olen. Henkiset juureni ovat asettuneet moneen kulttuuriin"*.

Suomalaisen sanomalahden nuortenosastolle kirjoittaessaan Hilda kävi lukiota Yhdysvalloissa. Hän puhuu "henkisistä juuristaan". Hildan transnationaalit juuret näyttävät kasvaneen erilaisten elämänvaiheiden ja kokemusten myötä. Vaikka yleisissä ajattelutavoissa perimä kiinnittäisikin hänen juurensa vain Suomeen, Hilda ajattelee ne toisin. Ne suuntautuvat eri paikkoihin: muistoissa Suomeen ja Walesiin, jutun kirjoittamishetkellä ne näyttivät olevan kiinnittymässä Yhdysvaltoihin ja tulevaisuudessa ties minne.

Selventääkseni ajatustani lisää, pyydän apuun toisen nuoren, Helsingin Sanomien haastatteleman², viisivuotiaana Suomeen muuttaneen ja haastatteluhetkellä 19-vuotiaan Jabril Mohamedin. Hän on räppäri (alias Big Dize), ja kuten kirjoituksessa todetaan, kun *"Mohamed kuvaa omaa ja kavereiden elämää Suomessa, on helppo ymmärtää, että siinä riittää räppärimille ammenttavaa."* Haastattelussa hän kertoo rasismien kokemuksistaan ja tavastaan käsitellä niitä *"yhteiskunnallisena räppääjänä"*. *"En tiedä, mikä olen. Olenko afrosuomalainen vai Suomen somali vai mikä. Ehkä suomalaisetkaan eivät hyväksyisi, jos sanon että olen suomalainen. Olen ehkä Suomessa asuva Somaalian kansalainen,"* hän pohtii haastattelussa. Hän kertoo myös bändistään, jonka nimi *"ITD"* tulee sanoista *"in too deep"*. *"Se tarkoittaa, että olemme jo syvällä suomalaisessa yhteiskunnassa, juurtuneet tänne. Mutta on siinä käänteinenkin merkitys"*, Mohamed valaisee.

Sinäpä sen sanot, Big Dize. Sinulla on juuret "syvällä suomalaisessa yhteiskunnassa", hyväksyivätpä muut sen tai eivät. Vaadit, kuten Hildakin,

² Somaliräppäri kertoo biiseissään katujen arjesta -artikkelin kirjoittaja Jaana Laitinen (Helsingin Sanomat 10.2.2007).

oikeutta juurtua, rakentaa juuria ja samalla ylläpitää juuria jonnekin. Puhutte omista oikeuksistanne, yksilön oikeuksista, mutta selvästi muidenkin puolesta. Kun sanotte asianne ääneen, tulette samalla möyhentäneeksi suomalaista maaperää. Puhumalla juuristanne, vanhoista ja uusista, kyseenalaistatte monia rasismien taustalla olevia oletuksia ja ajatuksia ja kaivatte maata niiden alta, jotka yrittävät oikeuttaa rasismia. Teillä on samanlaisia kokemuksia ja puhutte samoista asioista kuin ne, joiden juuret olen määritellyt transnationaaleiksi. Teidän määritelmänne juurista ovat avarampia kuin minun tässä tutkimuksessa, tai ihmisten yleensä. ”Respectiä” teille ja juurillenne!

Kirjallisuus

- Aapola, Sinikka (1997) Mature girls and adolescent boys? Deconstructing discourses of adolescence and gender. *YOUNG – Nordic Journal of Youth Research* 5:4, 50–68.
- Adler, Patricia A. & Adler, Peter (1997) Parent-as-Researcher: The Politics of Researching in the personal Life. Teoksessa Hertz, Rosanna (toim.) *Reflexivity & Voice*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 21–44.
- Ahmed, Sara (1998) *Differences That Matter. Feminist Theory and Post-modernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ahmed, Sara (1999) 'She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger': Passing through Hybridity. Teoksessa Bell, Vikki (toim.) *Performativity & Belonging*. London: Sage, 87–106.
- Ahmed, Sara (2000 a) *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London, New York: Routledge.
- Ahmed, Sara (2000 b) Who Knows? Knowing Strangers and Strangeness. *Australian Feminist Studies* 15:31, 49–68.
- Alanen, Leena (1992) *Modern Childhood. Exploring the 'Child Question' in Sociology*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Institute for Educational Research. Publication series A. Research Reports.
- Alanen, Leena (2001) Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä. *Sosiologia ja sukupuolviijärjestys*. Teoksessa Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 97–115.
- Alapuro, Risto & Arminen, Ilkka (2004) *Vertailevan tutkimuksen ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.
- Alasuutari, Maarit (2005) Mikä rakentaa vuorovaikutusta lapsen haastattelussa. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 145–162.
- Alasuutari, Pertti (1993) *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Pertti (2004) The globalization of qualitative research. Teoksessa Seale, Clive ym. *Qualitative Research Practice*. London: Sage, 595–608.
- Alasuutari, Pertti (2006) Merkitys, toiminta ja rakenne sosiologiassa: kulttuurinen näkökulma. *Sosiologia* 43:2, 79–92.
- Alasuutari, Pertti (2007) *Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus*. Helsinki: Gaudeamus. (Alkuperäisteos *Social Theory and Human Reality*, London: Sage, 2004).

- Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.) (1998) *Elävänä Euroopassa. Muutuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Alderson, Priscilla (2004) *Ethics*. Teoksessa Fraser, Sandy & Lewis, Vicky & Sharon, Ding & Kellet, Mary & Robinson, Chris (toim.) *Doing Research with Children and Young People*. London: Sage, 97–112.
- Andersson, Mette (2003) *Immigrant youth and the dynamics of marginalization*. *Young* 11:1, 74–89.
- Andersson, Mette (2005) *Individualized and Collectivized Bases for Migrant Youth Identity Work*. Teoksessa Andersson, Mette & Lithman, Yngve Georg & Sernhede, Ove (toim.) *Youth, Otherness and the Plural City: Modes of Belonging and Social Life*. Göteborg: Daidalos, 27–51.
- Andersson, Mette & Lithman, Yngve Georg & Sernhede, Ove (2005) (toim.) *Youth, Otherness and the Plural City: Modes of Belonging and Social Life*. Göteborg: Daidalos.
- Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira (1993) *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle*. London: Routledge.
- Appadurai, Arjun (1991) *Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology*. Teoksessa Fox, Rixhard (toim.) *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press, 191–210.
- Appadurai, Arjun (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appiah, Anthony (1985) *The Uncompleted Argument: Du Bois and the Illusion of Race*. *Critical Inquiry* 12:1, 21–37.
- Archer, Luise & Francis, Becky (2005) *Constructions of racism by British Chinese pupils and parents*. *Race, Ethnicity and Education* 8:4, 387–407.
- Atkinson, Paul & Coffey, Amanda (1995) *Realism and its discontents: on the crisis of cultural representations in ethnographic texts*. Teoksessa Allan, Stuart & Adam, Barbara (toim.) *Theorizing Culture: An Interdisciplinary critique of Postmodernism*. London: UCL Press, 41–57.
- Back, Les (2002) *The Fact of Hybridity: Youth, Ethnicity, and Racism*. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers, 439–454.
- Balibar, Etienne (1991) *Racism and Nationalism*. Teoksessa Balibar, Etienne & Wallerstein, Immanuel: *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London: Verso, 37–67.
- Barker, Chris (2000) *Cultural Studies. Theory and Practice*. London: Sage.

- Berger, Peter L & Luckmann, Thomas (1966) *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.
- Bhabha, Homi (1998) *Culture's In-Between?* Teoksessa Hall, Stuart & du Guy, Paul (toim.) *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 53–60.
- Blom, Raimo (2003) Muutosteesit. Teoksessa Melin, Harri & Nikula, Jouko: *Yhteiskunnallinen muutos*. Tampere: Vastapaino, 11–14.
- Boas, Franz (1986) *Anthropology and Modern Life*. New York: Dover. (Uusintapainos, ensimmäinen painos vuodelta 1962.)
- Bonnet, Alistair (2000) *Anti-racism*. London, New York: Sage.
- Brah, Avtar (1996) *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. London: Routledge.
- Brah, Avtar (2000) *The scent of memory: strangers, our own and others*. Teoksessa Brah, Avtar & Coombes, Annie (toim.) *Hybridity and its Discontents. Politics, science, culture*. London, New York: Routledge, 272–290.
- Brah, Avtar & Coombes, Annie (toim.) (2000) *Hybridity and its Discontents. Politics, science, culture*. London, New York: Routledge.
- Brake, Michael (1985) *Comparative Youth Culture. The Sociology of Youth Cultures and Youth Subcultures in America, Britain and Canada*. London, New York: Routledge.
- Bryceson, Deborah & Vuorela, Ulla (2002) *Transnational Families in the Twenty-first Century*. Teoksessa Bryceson, Deborah & Vuorela, Ulla (toim.) *The Transnational Family. New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg, 3–30.
- Bynner, John & Chisholm, Lynne & Furlong, Andy (toim.) (1997) *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*. Aldershot, Brookfield: Ashgate.
- Carsten, Janet (toim.) (2000) *Cultures of Relatedness. New Approaches to the Study of Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cartwright, Lisa (2003) Photographs of “Waiting Children”. *The transnational adoption market*. *Social Text* 74, 21:1, 83–109.
- Childs, Erica Chito (2002) Families on the color-line: patrolling borders and crossing boundaries. *Race & Society* 5, 139–161.
- Christensen, Pia & Prout, Alan (2002) Working With Ethical Symmetry in Social Research With Children. *Childhood* 9:4, 477–497.
- Clifford, James (1986) *Introduction: Partial Truths*. Teoksessa Clifford, James & Marcus, George (toim.) *Writing Culture: The Poetics & Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1–26.

- Clifford, James (1988) *The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Clifford, James (1992) *Traveling Cultures*. Teoksessa Grossberg, Lawrence & Nelson, Cary & Treichler, Paula I. (toim.) *Cultural Studies*. New York, London: Routledge, 96–116.
- Clifford, James & Marcus, George (toim.) (1986) *Writing Culture: The Poetics & Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Coffey, Amanda (1999) *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London: Sage.
- Coffey, Amanda & Atkinson, Paul (1996) *Making Sense of Qualitative Data. Complementary Research Strategies*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Cohen, Robin (1997) *Global Diasporas. An Introduction*. London: UCL Press.
- Collins, Patricia Hill (1991) *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York, London: Routledge.
- Cowlshaw, Gillian K. (2000) Censoring Race in 'Post-Colonial' Anthropology. *Critique of Anthropology* 20:2, 101–123.
- Dalmage, Heather M. (2003) *Tripping on the Color Line. Black-White Multiracial Families in a Racially Divaded World*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press. (2.painos)
- Dalmage, Heather M. (2006) Interracial Couples, Multiracial People, and the Color Line in Adoption. Teoksessa Wegar, Katarina (toim.) *Adoptive Families in a Diverse Society*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 210–224.
- Davies, Charlotte Aull (1999) *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London: Routledge.
- Denzin, Norman K. (toim.) (1998) *Cultural Studies: A Research Volume* 3, 75–96.
- Dorow, Sara K. (2006) *Transnational Adoption: A Cultural Economy of Race, Gender and Kinship*. New York, London: New York University Press.
- Eriksen, Thomas Hylland (2001) *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London: Pluto Press. (2. painos)
- Ervasti, Heikki (2006) Arvot, arki, tulevaisuus. Raportti turkulaisnuorten arvoista. Turun yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Sarja A:17/2006.
- Evaldsson, Ann-Carita (2005) Staging insults and mobilizing categorizations in a multiethnic peer group. *Discourse & Society* 16:6, 763–786.

- Faist, Thomas (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. New York: Oxford University Press.
- Faist, Thomas (2004 a) *The Transnational Turn in Migration Research: Perspectives for the Study of Politics and Polity*. Teoksessa Povrzanovic Frykman, Maja (toim.) *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Malmö: Malmö University, IMER, 11–45.
- Faist, Thomas (2004 b) *Concluding remarks*. Teoksessa Povrzanovic Frykman, Maja (toim.) *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Malmö: Malmö University, IMER, 169–176.
- Fanon, Franz (1986) *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press. (Ranskankielinen alkuperäisteos julkaistu vuonna 1952.)
- Forsander, Annika (2002) *Luottamuksen ehdot: Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla*. Väestöliitto: Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002.
- Forsten-Lindman, Nina (1999) *Teenage psychological adjustment of child adoptees in Finland. Preliminary results*. Teoksessa Rygvold, Anne-Lise & Dalen, Monica & Saetersdal, Barbro (toim.) *Mine – yours – ours and theirs. Adoption, changing kinship and family patterns*. International conference at Lysebu 6.–8.5.1999, Oslo.
- Forsten-Lindman, Nina (2000) *Forskning gällande utländska adoptivbarn. Våra gemensamma barn – All Our Children* rf. Publikationer nr 13. Helsingfors.
- Fox, Richard G. (toim.) (1991) *Recapturing Anthropology. Working in the Present*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- Fuss, Diana (1989) *Essentially Speaking. Feminism, Nature & Difference*. New York, London: Routledge.
- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Gilbert, David (2005) *Interrogating Mixed-Race: A Crisis of Ambiguity?* *Social Identities* 11:1, 55–74.
- Gille, Zsuzsa (2001) *Critical Ethnography in the Time of Globalization: Toward a New Concept of Site*. *Cultural Studies, Critical Methodologies* 1:3, 319–334.
- Gille, Zsuzsa & Ó Rian, Séan (2002) *Global Ethnography*. *Annual Review of Sociology* 28, 271–295.
- Gillem, Angela R. & Cohn, Laura Renee & Thorne, Cambria (2001) *Black Identity in Biracial Black/White People: A Comparison of Jacqueline Who Refuses to Be Exclusively Black and Adolphus Who Wishes He*

- Were. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 7:2, 182–196.
- Gilroy, Paul (1997) *Diaspora and The Detours of Identity*. Teoksessa Woodward, Kathryn (toim.) *Identity and Difference*. London: Sage, 301–347.
- Gilroy, Paul (1999) *Masters, Mistresses, Slaves, and the Antinomies of Modernity*. Teoksessa Elliott, Anthony (toim.) *The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory*. Malden, Oxford: Blackwell, 231–243.
- Gilroy, Paul (2001) *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press. (4.painos)
- Gilroy, Paul (2002) *The End of Antiracism*. Teoksessa Essed, Philomena & Goldberg, Theo (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell, 249–264. (Julkaistu alunperin teoksessa Donald, J. & Rattansi, A. (toim.) (1992) "Race", *Culture and Difference*. London: Sage, 49–61.)
- Goffman, Ervin (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Goffman, Ervin (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goffman, Ervin (1967) *Interaction Ritual. Essays on face-to-face ritual*. New York: Pantheon Books.
- Goffman, Ervin (1971) *Arkielämän roolit*. Helsinki: WSOY.
- Goldberg, David Theo & Solomos, John (2002) *General Introduction*. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers, 1–12.
- Gordon, Tuula (2001) *Kuka voi olla suomalainen? –erot ja yhteisyys "muihin" nuorten naisten ja miesten rakentamina*. *Nuorisotutkimus* 19:1, 25–38.
- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina (2004) *Vertaileva ja poikkikulttuurinen tutkimus*. Teoksessa Alapuro, Risto & Arminen, Ilkka (toim.) *Vertailevan tutkimuksen ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY, 97–110.
- Graue, M. Elisabeth & Walsh, Daniel J. (1998) *Studying Children in Context. Theories, Methods, and Ethics*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Graves, Joseph L. (2001) *The Emperor's New Clothes: Biological Theories of Race at the Millenium*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Gray, Ann (2003) *Research Practice for Cultural Studies: Ethnographic Methods and Lived Cultures*. London: Sage.

- Grossberg, Lawrence (1997) *Bringing it All Back Home. Essays on Cultural Studies*. Durham, London: Duke University Press.
- Grossberg, Lawrence & Nelson, Cary & Treichler, Paula I. (toim.) (1992) *Cultural Studies*. New York, London: Routledge
- Gupta, Akhil & Ferguson, James (toim.) (1997 a) *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: University of California Press.
- Gupta, Akhil & Ferguson, James (1997 b) Discipline and Practice : 'The Field' as Site, Method, and Location in Anthropology. Teoksessa Gupta, Akhil & Ferguson, James (toim.) *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: University of California Press, 1–46.
- Gupta, Akhil & Ferguson, James (toim.) (1997 c) *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham, London: Duke University Press.
- Hall, Stuart (1992) *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart & du Guy, Paul (toim.) (1998) *Questions of Cultural Identity*. London: Sage. (1. painos vuodelta 1996.)
- Hannerz, Ulf (1996) *Transnational Connections. Culture, people, places*. London, New York: Routledge.
- Hannerz, Ulf (1999) Reflections on varieties of culturespeak. *European Journal of Cultural Studies* 2:3, 393–407.
- Hannerz, Ulf (2003) Being there ... and there ... and there! Reflections on multi-site ethnography. *Ethnography* 4:2, 201–216.
- Haraway, Donna (1991) *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Harding, Sandra (toim.) (1987 a) *Feminism & Methodology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Harding, Sandra (1987 b) Introduction: Is There a Feminist Method. Teoksessa Harding, Sandra (toim.) *Feminism & Methodology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1–13.
- Harding, Sandra (1987 c) Conclusion. *Epistemological Questions*. Teoksessa Harding, Sandra (toim.) *Feminism & Methodology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 181–190.
- Harding, Sandra (1996) *Standpoint Epistemology (a Feminist Version): How Social Disadvantage Creates Epistemic Advantage*. Teoksessa Turner, S.P. (toim.) *Social Theory and Sociology. The Classics and Beyond*. Cambridge: Blackwell, 146–160.

- Harinen, Päivi (2000) Valmiiseen tulleet. Tutkimus nuoruudesta, kansallisuudesta ja kansalaisuudesta. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 11/2000.
- Harinen, Päivi (toim.) (2003) Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Harris, Perlita (toim.) (2006) In search of belonging. Reflections by transracially adopted people. London: BAAF (Adoption & Fostering).
- Harrison, Faye V. (1995) The Persistent Power of "Race" in the Cultural and Political Economy of Racism. *Annual Review of Anthropology* 24, 47–74.
- Hart, Jason (2006) Saving the Children. What role for anthropology? *Anthropology Today* 22:1, 5–8.
- Hartsock, Nancy (1987) The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism. Teoksessa Harding, Sandra (toim.) *Feminism & Methodology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 157–180.
- Hautaniemi, Petri (2004) Pojat! Somalipoikien kiistanalainen nuoruus Suomessa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- HE 3/2006. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. Saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2006/20060003.pdf> (13.2.2007)
- Heikkilä, Elli (2005) Monikulttuuriset avioliitot tilastoissa ja arjen elämässä. Teoksessa Alitolppa-Niitamo, Anne & Söderling, Ismo & Fågel, Stina (toim.) *Olemme muuttaneet. Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin*. Väestöntutkimuslaitos ja Kotipuu. Helsinki: Väestöliitto, 24–36.
- Heiskala, Risto (2000) Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Helve, Helena & Holm, Gunilla (toim.) (2005) *Contemporary Youth Research. Local Expressions and Global Connections*. Aldershot, Burlington: Ashgate.
- Helve, Helena & Wallace, Claire (2001) (toim.) *Youth, Citizenship and Empowerment*. Aldershot, Burlington: Ashgate.
- Henkilötietolaki 1999/523. (<http://www.ssml-fdma.fi/Henkilotietolaki.pdf>) (13.2.2007)
- Henry, William (Lez) (2005) British Deejay Culture – a Voice of the 'the Voiceless' Black Inner-city Youth. Teoksessa Andersson, Mette & Lithman, Yngve Georg & Sernhede, Ove (toim.) *Youth, Otherness and the Plural*

- City: Modes of Belonging and Social Life. Göteborg: Daidalos, 321–343.
- Hilden-Paajanen, Tarja (2005) Pahojen poikien piiri. Joensuun skinien epäilty rikollisuus 1995–1998. Tampere: Tampere University Press.
- Hirsiaho, Anu & Korpela, Mari & Rantalaiho, Liisa (2005) Johdanto. Teoksessa Hirsiaho, Anu & Korpela, Mari & Rantalaiho, Liisa (toim.) Kohtaamisrajoilla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–18.
- Hjern, Anders & Lindblad, Frank & Vinnerljung, Bo (2002) Suicide, psychiatric illness, and social maladjustment in intercountry adoptees in Sweden: a cohort study. *The Lancet* 360:10, 443–448.
- Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F. (2000) *The Self We Live By. Narrative Identity in a Postmodern World*. Oxford University Press.
- Holston, James & Appadurai, Arjun (1996) Cities and Citizenship. *Public Culture* 8:2, 187–204.
- Homans, Margaret (2006) Adoption Narratives, Trauma, and Origin. *Narrative* 14:1, 4–25.
- hooks, bell (1994) *Outlaw Culture. Resisting Representations*. New York, London: Routledge.
- Hopper, Simon (1995) Reflexivity in academic culture. Teoksessa Allan, Stuart & Adam, Barbara (toim.) *Theorizing Culture: An Interdisciplinary critique of Postmodernism*. London: UCL Press, 58–69.
- Howarth, Caroline (2002) ”So, you’re from Brixton?” The Struggle for Recognition and Esteem in a Multicultural Community. *Ethnicities* 2:2, 237–260.
- Howarth, Caroline (2004) Re-presentation and Resistance in the Context of School Exclusion: Reasons to Be Critical. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 14: 356–377.
- Howarth, Caroline (2005) Towards a critical social psychology of racism: points of disruption. Editorial. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 15:6, 425–431.
- Howell, Signe (2006) *The Kinning of Foreigners. Transnational Adoption in a Global Perspective*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Hunter, Margaret (2002) Rethinking epistemology, methodology, and racism: or, is White sociology really dead? *Race & Society* 5, 119–138.
- Huq, Rupa (2003) From the margins to mainstream? Representations of British Asian youth musical cultural expression from bhangra to Asian underground music. *Young* 11:1, 29–48.
- Hurd, Tracey L. & McIntyre, Alice (1996) The Seduction of Sameness: Similarity and Representing the Other. Teoksessa Wilkinson, Sue & Kitzin-

- ger, Celia (toim.) *Representing the Other. A Feminism & Psychology Reader*. London: Sage, 78–82.
- Hutnyk, John (2005) *The Dialectic of Here and There: Anthropology 'at Home' and British Asian Communism*. *Social Identities* 11:4, 345–361.
- Huttunen, Laura (2002) *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huttunen, Laura (2004) *Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat*. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Tampere: Vastapaino, 134–154.
- Huttunen, Laura (2005) *Etnisyys: Luokittelusysteemejä ja elettyä yhteisöllisyyttä*. Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 117–160.
- Huttunen, Laura & Löytty, Olli & Rastas, Anna (2005) *Suomalainen monikulttuurisuus: paikallisia ja ylijäisiä suhteita*. Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli: *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 16–40.
- Hübinette, Tobias (2005) *Comforting an orphaned nation: Representations of international adoption and adopted Koreans in Korean popular culture*. Department of Oriental Languages – Korean Studies. Stockholm University. Stockholm.
- Hyvärinen, Matti (1998) *Thick and thin narratives: Thickness of description, expectation, and causality*. Teoksessa Denzin, Norman K. (toim.) *Cultural Studies: A Research Volume* 3, 75–96.
- Hällgren, Camilla (2005) *'Working harder to be the same': everyday racism among young men and women in Sweden*. *Race, Ethnicity and Education* 8:3, 319–342.
- Hänninen, Vilma (2000) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen Yliopisto.
- James, Allison & Hockey, Jenny & Dawson, Andrew (toim.) (1997) *After Writing Culture. Epistemology and Praxis in Contemporary Anthropology*. London: Routledge.
- James, Allison & James, Adrian L. (2004) *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*. New York: Palgrave.
- Jenkins, Richard (1986) *Social anthropological models of inter-ethnic relations*. Teoksessa Rex, John & Mason, David (toim.) *Theories of Race*

- and Ethnic Relations. Comparative ethnic and race relations series. Cambridge: Cambridge University Press, 170–186.
- Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) (2004) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Vastapaino.
- Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) (2001) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Kallio, Kirsi Pauliina (2005) Ikä, tila ja valta: koulu politiikan näyttämönä. *Terra* 117:2, 79–90.
- Kallio, Kirsi Pauliina (2006) Lasten poliittisuus ja lapsuuden synty. Keho lapsuuden rajankäynnin tilana. Tampere: Tampere University Press.
- Kaplan & Bennet (2003) Use of Race and Ethnicity in Biomedical Publication. *The Journal of American Medical Association* 289:20, 2709–2716.
- Katz, Cindi (2004) Growing up Global. Economic Restructuring and Children's Everyday Lives. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kelly, Jennifer (1998) 'Experiences with the white man'. *Canadian Ethnic Studies* 30, 95–113.
- Keskisalo, Anne-Mari (2001) "Puhu homo suomee!" Suomalais- ja maahanmuuttajanuoret kansainvälisessä luokassa. Teoksessa Puuronen, Vesa (toim.) Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismin arki ja arjen rasismi. Tampere: Vastapaino, 173–207.
- Keskisalo, Anne-Mari (2003) Suomalais- ja maahanmuuttajanuorten vuorovai- kutusta joensuulaisen koulun arjessa. Teoksessa Harinen, Päivi (toim.) Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 122–157.
- Keskisalo, Anne-Mari & Perho, Sini (2001) Taistelua tilasta Joensuussa. Rasis- mi paikallisten nuorten neuvotteluvälineenä. Teoksessa Suutari, Minna (toim.) Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yh- teiskunnan reunoilla. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotut- kimusseura, julkaisuja 20, 77–102.
- Kinnunen, Merja (2004) Paikallinen ja globaali vertailevassa tutkimuksessa. Teoksessa Alapuro, Risto & Arminen, Ilkka (toim.) Vertailevan tutki- muksen ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY, 67–80.
- Kivisto, Peter (2001) Theorizing transnational immigration: a critical review of current efforts. *Ethnic and Racial Studies* 24:4, 549–577.
- Kuortti, Joel & Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.) (2007/tulossa) Kolo- nialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuula, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

- Kuure, Tapio (2001) (toim.) Aikuistumisen pullonkaulat. Nuorten elinolot vuosikirja. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisoesiainneuvotte-lukunta, Stakes.
- Laaksonen, Pekka & Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) (2003) Tutkijat kentällä. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjalli-suuden Seura.
- Lahikainen, Anja Riitta (2001) Lasten kuuntelemisesta ja sen esteistä. Teokses-sa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Hel-sinki: WSOY, 21–46.
- Lahikainen, Anja Riitta & Kirmanen, Tiina & Kraav, Inger & Taimalu, Merle (2003) Studying Fears in Young Children. Two interview methods. *Childhood* 10:1, 83–104.
- Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (2007/ tulossa) (toim.) Kulttuuri lapsen kasvattajana. Helsinki: WSOY.
- Lal, Barbara Ballis (2001) Learning to Do Ethnic Identity: The Transracial /Transethnic Adoptive Family as Site and Context. Teoksessa Parker, David & Song, Miri (toim.) (2001) Rethinking 'Mixed Race'. London: Pluto Press, 154–172.
- Lappalainen, Sirpa (2002) ”Eskarissa eurokuntoon” – Esiopetus (suomalais)-kansallisena projektina. Teoksessa Gordon, Tuula & Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.) Suomineitonen hei! Kansallisuuden suku-puoli. Tampere: Vastapaino, 230–245.
- Lappalainen, Sirpa (2006) Kansallisuus, etnisyyt ja sukupuoli lasten välisissä suhteissa ja esiopetuksen käytännöissä. Kasvatustieteen laitoksen tutki-muksia 205. Helsingin yliopisto.
- Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli & Ruuska, Petri (2004) Suomi toisin sanoen. Tampere: Vastapaino.
- Lentin, Alana (2004) Racism and Anti-Racism in Europe. London: Pluto Press.
- Lévi-Strauss, Claude (1952) Race and History. Paris: UNESCO.
- Levitt, Peggy & Waters, Mary C. (toim.) (2002 a) The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation. New York: Russel Sage Foundation,
- Levitt, Peggy & Waters, Mary C. (2002 b) Introduction. Teoksessa Levitt, Peggy & Waters, Mary C. (toim.) The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation. New York: Russel Sage Foundation, 1–30.
- Lewis, Gail (2000) 'Race', Gender, Social Welfare. Encounters in Postcolonial Society. Cambridge: Polity Press.

- Lie, John (2001) Diasporic Nationalism. *Cultural Studies* <-> *Critical Methodologies* 1: 3, 355–362.
- Lieberman, Leonard & Stevenson, Blaine W. & Reynolds, Larry T. (1989) Race and Anthropology: A Core Concept without Consensus. *Anthropology & Education Quarterly* 20:2, 67–73.
- Lifton, Betty Jean (1994) *Journey of the Adopted Self. A Quest for Wholeness*. New York: Basic Books.
- Liljeström, Marianne (toim.) (2004) *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino.
- Lincoln, Yvonna S. & Denzin, Norman K (1998) *The Fifth Moment. Teoksessa Denzin, Norman K & Lincoln, Yvonna S. (toim.) The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 407–429.
- Lithman, Yngve & Andersson, Mette: Introduction. Teoksessa Andersson, Mette & Lithman, Yngve Georg & Sernhede, Ove (toim.) *Youth, Otherness and the Plural City: Modes of Belonging and Social Life*. Göteborg: Daidalos, 9–24.
- Lupton, Deborah (1998) *The Emotional Self*. London: Sage.
- Lähteenmaa, Jaana (2000) *Myöhäismoderni nuorisokulttuuri. Tulkintoja ryhmistä ja ryhmiin kuulumisen ulottuvuuksista*. Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 14. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Löytty, Olli (2005) *Toiseus. Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa*. Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, 161–189.
- Mac an Ghaill, Mairtin & Haywood, Chris (2003) Young (male) Irishness. Postcolonial ethnicities – expanding the nation and Irishness. *European Journal of Cultural Studies* 6:3, 386–403.
- Mahtani, Minelle (2002) Interrogating the Hyphen-Nation: Canadian Multicultural Policy and ‘Mixed Race’ Identities. *Social Identities* 8:1, 67–90.
- Maira, Sunaina (2000) Henna and Hip Hop. The Politics of Cultural Production and the Work of Cultural Studies. *Journal of Asian American Studies* 3:3, 329–369.
- Malkki, Liisa (1992) National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology* 7:1, 24–44.
- Malkki, Liisa (1995) Refugees and Exile: From “Refugee Studies” to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24: 495–523.

- Malkki, Liisa (2006) Children, Humanity and the Infantilization of peace. Artikkelikäsitelmäkirjoitus.
- Maniam, Mani & Patel, Vijay & Singh, Satnam & Robinson, Chris (2004) Race and Ethnicity. Teoksessa Fraser, Sandy & Lewis, Vicky & Sharon, Ding & Kellet, Mary & Robinson, Chris (toim.) *Doing Research with Children and Young People*. London: Sage, 222–235.
- Marcus, George E. (1986) Contemporary Problems of Ethnography in the Modern World System. Teoksessa Clifford, James & Marcus, George (toim.) *Writing Culture: The Poetics & Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 165–193.
- Marcus, George E (1995) Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, 95–117.
- Marcus, George E. & Fischer, Michael M. (1986) *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Markkanen, Airi (2003) Luonnollisesti – Etnografinen tutkimus romaninaisten elämäntilasta. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 33. Joensuun yliopisto.
- Mayall, Berry (1999) Children and Childhood. Teoksessa Hood, Suzanne & Mayall, Berry & Oliver, Sandy (toim.) *Critical issues in social research. Power and prejudice*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 10–24.
- McClaurin, Irma (toim.) (2001) *Black Feminist Anthropology. Theory, Politics, Praxis and Poetics*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- McKee, Jim & Hobbs, Sandy (2004) Childhood Studies. Teoksessa Fraser, Sandy & Lewis, Vicky & Sharon, Ding & Kellet, Mary & Robinson, Chris (toim.) *Doing Research with Children and Young People*. London: Sage, 270–285.
- Miles, Robert (1994) Explaining Racism in contemporary Europe. Teoksessa Rattansi, Ali & Westwood, Sallie (toim.) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Cambridge: Polity Press, 189–221.
- Milani Arias, Claudia M. (2002) New Languages, New Humanities: The “Mixed Race” Narrative and the Borderlands. Teoksessa Goldberg, David Theo & Solomos, John (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers, 355–263.
- Morley, David (1997) Theoretical Orthodoxies: Textualism, Constructivism and the ‘New Ethnography’ in Cultural Studies. Teoksessa Fergus-

- son, Marjorie & Golding, Peter (toim.) *Cultural Studies in Question*. London: Sage, 121–137.
- Motsieloa, Viveca (2003) "Det måste vara någonting annat". En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen. *Rädda Barnen / Save the Children*, Sweden.
- Nikander, Pirjo & Zechner, Minna (2006) Ikäetiikka – elämänkulun ääripää, haavoittuvuus ja eettiset kysymykset. *Yhteiskuntapolitiikka* 71:5, 515–526.
- Ong Aihwa (1999) *Flexible Citizenship. The Cultural Logics of Transnationality*. Durham & London: Duke University Press.
- Owen, Charlie (2001) 'Mixed Race' in *Official Statistics*. Teoksessa Parker, David & Song, Miri (toim.) *Rethinking 'Mixed Race'*. London: Pluto Press, 134–153.
- Parker, David & Song, Miri (toim.) (2001) *Rethinking 'Mixed Race'*. London: Pluto Press.
- Parviainen, Heikki (2003) Kansainvälinen adoptiotoiminta Suomessa vuosina 1970–2000. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja E 15/2003. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Passaro, Joanne (1997) "You Can't take the Subway to the Field!": "Village" epistemologies in the Global Village. Teoksessa Gupta, Akhil & Ferguson, James (toim.) *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: University of California Press, 147–162.
- Phoenix, Ann (2001) *Practising Feminist Research: The Intersection of Gender and 'Race' in the Research Process*. Teoksessa Bhavnani, Kum-Kum (toim.) *Feminism and 'Race'*. Oxford: Oxford University Press, 203–219.
- Portes, Alejandro & Guarnizo, Luis E. & Landolt, Patricia (1999) The Study of Transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies* 22:2, 217–237.
- Povrzanovic Frykman, Maja (toim.) (2004) *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Malmö: Malmö University, IMER.
- Powdermaker, Hortense (1966) *Stranger and Friend. The Way of an Anthropologist*. New York: Norton.
- Rastas, Anna (2005) Kulttuurit ja erot haastattelutilanteissa. Teoksessa Ruusu-vuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 78–102.
- Rastas, Anna (2007 tulossa) Kuinka rasismi värittää kulttuuria ja identiteettejä. Teoksessa Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim.) *Kulttuuri lapsen kasvattajana*. Helsinki: WSOY.

- Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (2005) Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino.
- Rattansi, Ali (1994) 'Western' Racisms, Ethnicities and Identities in a 'Post-modern' Frame. Teoksessa Rattansi, Ali & Westwood, Sallie (toim.) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Cambridge: Polity Press, 15–86.
- Rattansi, Ali & Phoenix, Ann (1997) Rethinking youth identities: modernist and postmodernist frameworks. Teoksessa Bynner, John & Chisholm, Lynne & Furlong, Andy (toim.) *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*. Aldershot, Brookfield: Ashgate, 121–150.
- Rattansi, Ali & Westwood, Sallie (toim.) (1994) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Cambridge: Polity Press.
- Rizzini, Irene & Bush, Malcolm (2002) Editorial: Globalization and children. *Childhood* 9:4, 371–374.
- Ronkainen, Suvi (2000) Sandra Harding – Sijoittautumisen ja sitoutumisen tietoteoreetikko. Teoksessa Anttonen, Anneli & Lempiäinen, Kirsti & Liljeström, Marianne (toim.) *Feministejä – Aikamme ajattelijoita*. Tampere: Vastapaino, 161–186.
- Root, Maria P.P. (2002) A Bill of Rights for Racially Mixed People. Teoksessa Essed, Philomena & Goldberg, Theo (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell, 355–368.
- Rooth, Dan-Olof (2001) Etnisk diskriminering och "Sverige-specifik" kunskap – vad kan vi lära från studier av adopterade och andra generationens invandrare. *Ekonomisk Debatt* 29:8, 535–546.
- Rothman, Barbara Katz (2003) Ei yksin geeneistä. Matkaopas rodun, normaaliuden ja sikiämisen genomiikkaan. Tampere: Vastapaino
- Rothman, Barbara Katz (2005) *Weaving a Family. Untangling Race and Adoption*. Boston: Beacon Press.
- Ruuska, Petri (2002) Kuviteltu Suomi. Globalisaation, nationalismien ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980–90-luvuilla. *Acta Electronica Universitatis Tampereensis*; 156, Tampereen yliopisto. (<http://acta.uta.fi>.)
- Ruuska, Petri (2004) Juurien arkinen poliittisuus. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli & Ruuska, Petri: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino, 77–95.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) (2005) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Said, Edward (1978) *Orientalism*. New York: Vintage.

- Saukko, Paula (1998) Voice, Discourse and Space: Competing/Combining Methodologies in Cultural Studies. Teoksessa Denzin, Norman K. (toim.) Cultural Studies: A Research Volume 3, 75–96.
- Sawyer, Lena (2000) Black and Swedish: Racialization and the Cultural Politics of Belonging in Stockholm, Sweden. University of California, Santa Cruz. Ann Arbor, Michigan: UMI.
- Sawyer, Lena (2002) Routings: “Race”, African Diasporas, and Swedish Belonging. *Transforming Anthropology* 11:1, 13–29.
- Scott, Kimberly A. (2002) ‘You want to be a girl and not my friend’. African-American/Black girls’ play activities with and without boys. *Childhood* 9:4, 397–414.
- Sernhede, Ove (2005) ‘Reality is My Nationality’ –The Global Tribe of Hip Hop and Immigrant Youth in ‘The New Sweden’. Teoksessa Andersson, Mette & Lithman, Yngve Georg & Sernhede, Ove (toim.) Youth, Otherness and the Plural City: Modes of Belonging and Social Life. Göteborg: Daidalos, 271–290.
- Shiao, Jiannbin Lee & Tuan, Mia & Rienzi, Elisabeth (2004) Shifting the spotlight: exploring race and culture in Korean-White adoptive families. *Race & Society* 7, 1–16.
- Siirtolaisuusinstituutti (2003) Tilastot. Maahanmuuttaneet iän mukaan vuosina 1980–2001. (<http://www.migrationinstitute.fi/db/stat/fin/art.php?artid=7>) (13.2.2007)
- Smith, Dorothy (1988) The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology. Milton Keynes: Open University Press.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1990) The Post-Colonial Critic. Interviews, Strategies, Dialogues (toim. Sarah Harasym). New York, London : Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1996) The Spivak Reader. Selected Works of Gayatri Chakravorty Spivak (toim. Donna Landry & Gerald MacLean). New York & London: Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1999) Subaltern Studies: Deconstructing Historiography. Teoksessa Elliott, Anthony (toim.) The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory. Malden, Oxford: Blackwell, 246–255.
- Stacey, Judith (1988) Can there be a feminist ethnography? *Women’s Studies International Forum* 11:1, 21–27.
- Strandell, Harriet (2005) Lapset, etiikka ja vaikea osallisuus. Teoksessa Laadullisen sosiaalitutkimuksen eettiset kysymykset. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus, työpapereita 4/2005. Helsinki, 33–40.

- Suurpää, Leena (2002) Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 28.
- Suurpää, Leena (2005) Suvaitsevaisuus: sietämistä vai solidaarisuutta? Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (2005) Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino, 41–68.
- Talib, Mirja-Tytti (1999) Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 207.
- Tatum, Beverly Daniel (1999) "Why Are All the Black Kids Sitting Together in the Cafeteria?" And Other Conversations About Race. New York: Basic Books.
- Tiilikainen, Marja (2003) Arjen islam. Somalinaisten elämää Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Tiittula, Liisa & Rastas, Anna & Ruusuvuori, Johanna (2005) Kasvokkaisesta vuorovaikutuksesta tietokonevälitteiseen viestintään. Virtuaalihaastattelun näkymiä. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 264–271.
- Tilastokeskus (2006 a) Väestötilastot http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#Väestöiänmukaan (13.2.2007)
- Tilastokeskus (2006 b) Suomeen adoptoitu ulkomailta lapsia ennätysmäärä vuonna 2005. Tilastokeskuksen tilastojulkistus 16.6.2006. http://www.stat.fi/til/adopt/2005/adopt_2005_2006-06-16_tie_001.html (13.2.2007)
- Tolonen, Tarja (2002) Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli nuorten näkemyksissä. Teoksessa Gordon, Tuula & Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.) Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino, 246–266.
- Twine, France Winddance (1998) Managing Everyday Racisms: The Anti-Racist Practises of White Mothers of African Children in Britain. Teoksessa O'Brien, Jodi & Howard, Judith (toim.) Everyday Inequalities. Critical Inquiries. Malden, Oxford: Blackwell, 237–252.
- Twine, France Winddance (1999 a) Transracial Mothering and Antiracism: The Case of White Birth Mothers of "Black" Children in Britain. *Feminist Studies* 25:3, 729–746.

- Twine, France Winddance (1999 b) Bearing Blackness in Britain: The Meaning of Racial Difference for White Birth Mothers of African-Descent Children. *Social Identities* 5:2, 185–210.
- Unesco (1969): Four statements on the race question. (<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122962eo.pdf>) (13.2.2007)
- Urry, John (2000) *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London, New York: Routledge.
- Vertovec, Steven (1999) Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22:2, 447–462.
- Virrankoski, Osmo (1994) Muukalaisuuden kohtaaminen peruskoulun päättöluokalla: Moraalikasvatus peruskoulussa ja päättöluokan oppilaiden kansalliset muukalaisuskemukset sekä ennakkoluulot sosio-kognitiivisena rakenteena. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C 107.
- Virrankoski, Osmo (2001) Maa kallis isien: tutkimus peruskoulun päättävien oppilaiden isänmaallisuudesta, suvaitsevaisuudesta ja etnisistä ennakkoluuloista. Turku: Kirja-Aurora.
- Volkman, Toby (toim.) (2005 a) *Cultures of Transnational Adoption*. Durham & London: Duke University Press.
- Volkman, Toby (2005 b) Introduction: New Geographies of Kinship. Teoksessa Volkman, Toby (toim.) *Cultures of Transnational Adoption*. Durham & London: Duke University Press, 1–22.
- Vuorela, Ulla (1999) Postkoloniaali ja kolmannen maailman feminismit. Teoksessa Airaksinen, Jaana & Ripatti, Tuula (toim.) *Rotunaisia ja feminismejä. Nais- ja kehitystutkimuksen risteyskohtia*. Tampere: Vastapaino, 13–37.
- Wade, Peter (2002) *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*. London: Pluto Press.
- Wegar, Katarina (2006) (toim.) *Adoptive Families in a Diverse Society*. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Welz, Gisela (2004) Multiple Modernities. The Transnationalization of Cultures. Paper presented at the Conference “Transcultural English Studies” annual Conference of the Association for the Study of the New Literatures in English at Johan Wolfgang Goethe University Frankfurt am Main, 19.–23.5.2004. Research Group Transnationalism, Working Paper Number 5. Institute of Cultural Anthropology and European Ethnology, Johan Wolfgang Goethe University Frankfurt am Main.
- Werbner, Pnina & Modood, Tariq (toim.) (1997) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, New Jersey: Zed Books.

- Weston, Kath (1997) *The Virtual Anthropologist*. Teoksessa Gupta, Akhil & Ferguson, James (toim.) *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley: University of California Press, 163–184.
- Williams, John Kino Yamaguchi & Goebert, Deborah & Hishinuma, Earl & Miyamoto, Robin & Anzai, Neal & Izutsu, Satoru & Yanagida, Evelyn & Nishimura, Stephanie & Andrade, Naleen & Baker, F.M. (2002) A Conceptual Model of Cultural Predictors of Anxiety Among Japanese American and Part-Japanese American Adolescents. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 8:4, 320–333.
- Witzig, Ritchie (1996) The Medicalization of Race: Scientific Legitimization of a Flawed Social Construct. *Annals of Internal Medicine* 125:8, 675–679.
- Wolf, Margery (1992) *A Thrice-Told Tale. Feminism, Postmodernism, and Ethnographic Responsibility*. Stanford: Stanford University Press.
- Yhteiset Lapsemme (2001) *Tutkimusohjelma. Monikulttuuriset lapset suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Yhteiset Lapsemme – All Our Children ry.
- Yngvesson, Barbara (1997) Negotiating Motherhood: Identity and Difference in “Open” Adoptions. *Law and Society Review* 31:1, 31–80.
- Yngvesson, Barbara (2002) Placing the “Gift Child” in Transnational Adoption. *Law & Society Review* 36:2, 227–256.
- Yngvesson, Barbara (2003) Going “Home”. Adoption, Loss of Bearings, and the Mythology of Roots. *Social Text* (74) 21:1.
- Yngvesson, Barbara (2005) *Roots and Returns in an Adopted World*. Esitelmä. 1st Global Adoption Research Conference, Copenhagen University, 9–11.9.2005.
- Yngvesson, Barbara & Mahoney, Maureen A. (2000) ‘As One Should, Ought and Wants to Be’. *Belonging and Authenticity in Identity Narratives. Theory, Culture & Society* 17:6, 77–110.
- Yuval-Davis, Nira (2004) Borders, boundaries, and the politics of belonging. Teoksessa May, Stephen & Modood, Tariq & Squires, Judith (toim.) *Ethnicity, Nationalism and Minority Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 214–230.
- Østberg, Sissel (2003) Norwegian–Pakistani adolescents. Negotiating religion, gender, ethnicity and social boundaries. *Young* 11:2, 161–181.

LIITTEET

Liite1: Haastateltavat

1a) Tutkimukseen haastattelemani lapset ja nuoret

Yhteensä 23 loppuun saatettua haastattelua.

17 henkilön kanssa haastattelut tehtiin kasvokkain ja haastattelut nauhoittaen,

6 haastattelua tehtiin sähköpostin välityksellä.¹

Näillä haastattelemillani lapsilla ja nuorilla toiset juuret yhteensä 13 eri maahan Afrikassa, Aasiassa, Euroopassa, Lähi-idässä ja Etelä-Amerikassa.

Näin haastatelluista 6 henkilöä ulkomailta Suomeen adoptoituja, muut henkilöitä, joiden toinen biologinen vanhempi Suomesta ja toinen (aina-kin alun perin) jostain muusta maasta.²

Haastateltavista tyttöjä/naisia 13, poikia/miehiä 10.

Haastateltavien iät haastatteluhetkellä:

Tytöt/naiset: 8,9,14,15,16,17,2x18,23,2x26,27, 29

Pojat/miehet: 10,12,16,2x17,21,23,25,28,31

¹ Näiden lisäksi yksi sellainen keskeytynyt haastattelu, jossa tein tutkimussopimuksen haastateltavan kanssa ja kirjasin muistiinpanoja tapaamisen yhteydessä käymistämme keskusteluista. Haastattelua sovittiin jatkettavaksi sähköpostitse, mikä ei kuitenkaan onnistunut haastateltavan työkiireiden vuoksi, eikä näin ollen kaikista kysymysrunkoon sisältyvistä asioista keskusteltu tämän haastateltavan kanssa.

² Vaikka varsinaisten haastateltavien joukossa on vain 6 ulkomailta adoptoitua, kävin tutkimusprosessin aikana keskusteluja kymmenien ulkomailta Suomeen adoptoitujen lasten ja nuorten kanssa.

1 b) Tutkimukseen haastatteleman vanhemmat

Kohderyhmään kuuluvien lasten ja nuorten vanhempien haastattelujen määrä yhteensä 24 haastattelua, joihin osallistui yhteensä 26 vanhempaa.³

Vanhempien haastatteluista 15 tehtiin kasvokkain ja haastattelut nauhoitettiin, sähköpostitse tehtyjen vanhempien haastattelujen lukumäärä on 9.

Haastatelluilla vanhemmilla tai heidän lastensa toisella (tai yhdellä) vanhemmalla juuret yhteensä 19 eri maahan Suomen ulkopuolelle. Näiden maiden joukossa 5 sellaista maata, joihin myös haastatelluilla lapsilla ja nuorilla siteitä. Näin koko haastateltujen joukko ulottaa juuristonsa yhteensä 27 eri maahan Suomen ulkopuolelle.

Näiden 27 eri maan joukossa on sekä sellaisia maita, joista Suomeen on muuttanut tuhansia tai vähintäänkin satoja ihmisiä (esim. Venäjä, Somalia, Kiina, Intia, Iso-Britannia) että sellaisia, joista Suomeen on muuttanut vain muutamia henkilöitä. Tästä syystä henkilöllisyyksien suojaamiseksi en pääsääntöisesti mainitse haastattelemieni lasten tai heidän (biologisten) vanhempiensa syntymämaita.

³ Näiden vanhempien haastattelujen lisäksi kaksi sellaista haastattelua, joissa olimme sopineet tutkimukseen osallistumisesta, mutta jotka keskeytyivät. Toinen näistä keskeytyi heti haastattelun alkuvaiheessa. Haastateltavan puoliso arveli syyksi paitsi aikapulaa myös sitä, että aihe oli haastateltavalle niin raskas käsitellä. Toista haastattelua ei saatu tehtyä siksi, ettei sen tekemiseen löytynyt yhteistä aikaa. Kävin kuitenkin tämänkin henkilön kanssa useita keskusteluja, joista osasta tein muistiinpanoja.

Liite 2: Haastattelurunko

1. Mitä ajatuksia tutkimussuunnitelma herätti?
Haluatko kommentoida sitä?
2. Tutkin sellaisten lasten ja nuorten (aikuisten) elämää, joilla on kokemuksia siitä, että ympäristö huomaa tai olettaa jotenkin, että he eivät ole suomalaisia tai että he ehkä ovat jotain muutakin kuin suomalaisia. Onko sinulla (lapsellasi, hänen arjessaan) tällaisia kokemuksia?
 - Nykyään?
 - Minkälaisissa tilanteissa?
 - Ketkä (yleensä, useimmiten) niin tekevät?
 - Entä onko tällaista tapahtunut jotenkin odottamattomasti, niin että toisten reaktiot (lapsesi ”erilaisuuteen”) ovat täydellisesti yllättäneet sinut?
 - Miten ihmiset tekevät sen (noteeraavat eron)? Minkälaisissa tilanteissa? Millä tavoin?
 - Miltä se tuntuu? Mitä ajattelet silloin?
 - Miten vastaat tai reagoit itse näissä tilanteissa?
 - Kenen kanssa puhut näistä tilanteista/asioista?
3. Miten olet puhunut näistä asioista vanhempiesi / lapsesi kanssa? Miten he (hän) ovat suhtautuneet? (Myös kysymys/ajatuksia siitä, voiko ”ei-erilainen” vanhempi ymmärtää lastaan joka ”erilainen”, tämän arkea ja kokemuksia.)
4. Onko näitä kokemuksia läheisten ihmisten kanssa?
perhe – sukulaiset – ystävät – naapurit
5. Entä koulu (päiväkoti)? Onko kokemuksia? Millaisia?
Vapaa-aika / harrastukset?
Omalla paikkakunnalla?
Matkustaessasi pois kotoa, matkustaessasi ulkomailla?
6. Minkälaiset ihmiset tekevät tätä (huomaavat eroja tai näyttävät että huomaavat)?
Vastakkainen sukupuoli? Näiden suhtautuminen. Entä onko jotain omaan sukupuoleen liittyvää (vrt. muut ikäisesi tytöt / pojat? Entä jos olisit tyttö / poika?)
7. a) Tunnetko itsesi suomalaiseksi? Mikä tekee sinusta suomalaisen? TAI
b) Tunteeko lapsesi itsensä suomalaiseksi? Miten se näkyy? Miten hän on tuonut esiin ”kuulumistaan” tai yleensä siteitään Suomeen?

8. Mitä muuta olet / hän on? Mitkä asiat tekevät sinut / hänet (myös) joksikin muuksi? Mitä nämä ”toiset juuret” tai siteet sinulle/hänelle merkitsevät? Miten tämä on tullut esiin, voiko kertoa esimerkkejä? Miten hän on tuonut esiin ”kuulumistaan” tai yleensä siteitään siihen toiseen paikkaan?
9. a) Miten nämä asiat ovat vaikuttaneet elämääsi? Siihen millainen sinusta on tullut? TAI
 b) Miten nämä asiat ovat vaikuttaneet lapsesi elämään, siihen millainen hänestä on tullut? Entä mitä ajattelet tulevaisuudesta? Miten nämä asiat (”erilaisena” suomalaisena eläminen) vaikuttavat hänen elämäänsä?
10. Mitä hyötyä siitä (”erilaisuudesta” tai ihmisten tavoista suhtautua siihen) on (ollut) sinulle / hänelle? Entä mitä haittaa siitä on (ollut) sinulle / hänelle?
11. Miten / millaisena muut ihmiset näkevät sinut / hänet?
12. Millainen maa Suomi on elää ”erilaisena”?
 Onko tämä samanlainen kotimaa sinulle (lapsellesi) kuin muille ikäisillesi (hänen ikäisilleen)?
 Miten elämäsi / hänen elämänsä eroaa tai on eronnut muiden ikäistesi / ikäistensä elämästä täällä?
13. Oletko / onko hän kokenut rasismia? Minkälaista?
14. a) Mitä ajattelet näissä tilanteissa? Miten toimit näissä tilanteissa? Kenen kanssa puhut näistä? TAI b) Miten lapsesi kertoo, tuo esiin tällaisia tapahtumia ja asioita? Kenen kanssa hän käsittelee niitä? Miten te käsittelette niitä?
14. Oletko kokenut, että sinua / häntä kohdeltaisiin jotenkin eri tavalla, mutta paremmin, kuin ”ei-erilaisia” suomalaisia?
15. Näetkö / huomaatko itse ”erilaiset” suomalaiset?
 Miten? Mihin asioihin kiinnität huomioita?
 Mitä ajattelet silloin?
16. Onko asioita joita haluaisit sanoa muille ”erilaisille” suomalaisille, lapsille ja nuorille? TAI
 Onko asioita joita haluaisit sanoa muille (erilaisten lasten) vanhemmille, vaikka tuleville?
 (Onko asioita joita muut eivät ymmärrä?)
17. Onko asioita joita haluaisit sanoa muille suomalaisille (”ei-erilaisille”)?

Liite 3: Avunpyyntökirje

Olen tekemässä tutkimusta, jonka tekemiseen pyydän apuasi.

Miksi ja mistä teen tutkimusta

Jokaisella lapsella ja nuorella tulisi olla oikeus positiiviseen identiteettiin, tunne siitä, että hänellä on oikeus olla ja mahdollisuudet rakentaa elämää siellä missä hän elää. Kokemukseni mukaan, "ei-suomalainen" ulkonäkö, joskus myös muut tekijät, esimerkiksi "vierasperäinen" nimi, aiheuttavat ihmisille heidän arjessaan tilanteita, joissa heidän suomalaisuutensa kyseenalaistetaan ja/tai heidät noteerataan muutoin "erilaisiksi". Yhteiskuntatieteilijänä, eri työtehtävissäni ja erityisesti kahden "erilaisen suomalaisen" lapsen äitinä minua on alkanut yhä enemmän kiinnostaa minkälainen paikka Suomi on elää ja kasvaa aikuiseksi tällaisille lapsille ja nuorille. Kenen "erilaisuus" ja minkälainen "erilaisuus" noteerataan? Minkälaisissa tilanteissa ja millä tavoin se tapahtuu? Miten ihmiset itse, ja lasten ja nuorten kohdalla myös heidän vanhempansa, käsittelevät näitä tilanteita? Miten erilaisuuden noteeraaminen ja tuottaminen muiden ihmisten taholta vaikuttaa ihmisten elämään, käsityksiin itsestä ja Suomesta kotimaana? Onko Suomi samanlainen kotimaa kaikille? Mikä merkitys on ihmisen identiteetille sillä, että muut kyseenalaistavat hänen suomalaisuutensa? Entä mikä merkitys on niillä siteillä, joita näillä suomalaisilla on muihin maihin ja kulttuureihin?

Olen erityisen kiinnostunut siitä, minkälaisia rasismien muotoja ja rodullistamisen käytäntöjä ihmiset kohtaavat arjessaan muiden ihmisten ja erilaisten instituutioiden taholta. Suomessa on toistaiseksi tehty hyvin vähän tutkimusta rasismista sen kohteiden, uhrien näkökulmasta. Olen kiinnostunut näistä kysymyksistä paitsi tutkijana myös siksi, että tarvitsen lisää eväitä omaan vanhemmuuteeni. Lapseni joutuvat kasvaessaan kohtaamaan asioita, joista minulla ei voi olla samanlaisia, omakohtaisia kokemuksia. En halua enkä voi lähteä työssäni kuitenkaan siitä, että edellä kuvaamani "erilaisuus" olisi lähtökohtaisesti, automaattisesti nuoren ihmisen elämänmahdollisuuksia rajoittava negatiivinen taakka. Erilaiset siteet muihin maihin ja kulttuureihin, samoin kuin tilanteet, joissa ihminen noteerataan erilaiseksi, voivat tuottaa myös sellaista tietoa, kulttuurista pääomaa ja "elämänotetta", joita nämä nuoret voivat hyödyntää elämässään toisin kuin muut suomalaiset nuoret.

Kenen elämää tutkin – ja miten tutkin

Olen rajannut niiden ihmisten joukon, joiden arkea tutkin, seuraavin kriteerein:

- Henkilöt ovat lapsia, nuoria tai nuoria aikuisia,
- joilla on Suomen kansalaisuus ja jotka ovat asuneet Suomessa niin kauan, että heillä on (ikään suhteutettua) elämäkokemusta ja sen kautta syntyneitä siteitä ja kuulumisen tunnetta Suomeen, mutta
- jotka arjessaan ovat joutuneet tilanteisiin, joissa muut ihmiset ovat noteeranneet heidät ei-suomalaisiksi, muualta tulleiksi, tai muutoin eri tavoin tuoneet esiin (todellista tai oletettua) erilaisuutta. Oletukset “ei-suomalaisuudesta” ja “erilaisuudesta” voivat johtua paitsi erilaisesta ulkonäöstä myös esimerkiksi erilaisesta nimestä tai jostain muusta syystä.

Nuorten ja nuorten aikuisten kohdalla keskeistä tutkimusaineistoani ovat haastattelut. Osa haastatteluista tapahtuu siten, että haastattelen henkilöitä kasvokkain ja nauhoitan haastattelut. Osana aineistoa voi olla myös sähköpostitse käytävät keskustelut. Tulen tekemään myös ryhmähaastatteluja.

Haluan sisällyttää myös lasten arjen osaksi tutkimustani. Koti on yksi tärkeä paikka, joissa lapset ja nuoret työstävät kokemuksiaan ja kodilla ja vanhemmilla on oma keskeinen merkityksensä nuoren identiteetin rakentumisessa. Siksi myös “erilaisten lasten”, erityisesti pienten lasten, vanhempien kertoma ja kokemukset on tärkeä osa tutkimusaineistoani. Lapsia tutkittaessa on myös tutkimuseettisiä perusteita vanhempien mukaan ottamiselle tutkimuksen tiettyihin vaiheisiin. Uskon myös, että erityisesti ne vanhemmat, joilla itsellään on kokemusta “erilaisena” elämisestä Suomessa, voivat auttaa minua suuntaamaan työtäni sellaisiin kysymyksiin, joihin oma kokemukseni ei minua ehkä ohjaisi.

Millaista apua tarvitsen – tutkimusmenetelmäni ja -aineistoni

Tutkimukseni toteuttamistapa on etnografia. Aineisto koostuu paitsi haastatteluista myös havainnoista, joita teen erilaisissa toimintaympäristöissä, sekä niistä keskustelusta, joita meillä ja muualla käydään näistä kysymyksistä. Myös tätä tutkimustani koskevat keskustelut, joita käyn “erilaisten” nuorten ja heidän vanhempiensa kanssa, muodostavat osan tutkimusaineistoani.

Etsin tällä hetkellä paitsi edellä mainitut kriteerit täyttäviä haastateltavia, niin nuoria kuin aikuisia, myös sellaisia vanhempia, jotka haluavat auttaa minua työssäni esimerkiksi keskusteluin. Jos olet halukas osallistumaan tutkimukseeni haastateltavana tai muutoin, toivon että ottaisit minuun yhteyttä. Yhteystietoni ovat tämän kirjeen lopussa. Näin aluksi riittää esim. ilmoitus siitä, että olet kiinnostunut työstäni ja omat yhteystietosi.

Luottamuksellisuus

En tule paljastamaan kenenkään haastateltavani henkilöllisyyttä työni missään vaiheessa. Työtäni esittelevissä teksteissä henkilöllisyydet suojataan tarvittaessa esim. muuttamalla joitain heitä koskevia tietoja, mikä on tämäntyyppisissä töissä yleinen käytäntö.

Tutkimuksen tulokset

Tavoitteenani on, että tämä tutkimus olisi valmistuttuaan väitöskirjani. Työni ohjaaja on professori Pertti Alasuutari Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitokselta.⁴ Työni on samalla osa Suomen Akatemian rahoittamaa valtakunnallista SYREENI (Syrjäytyminen, eriarvoisuus ja etniset suhteet) -tutkimushanketta.

Yhteydenotot ja lisätietoja:

Anna Rastas

Tampereen yliopisto/ sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos⁵

⁴ Alkuperäisessä tekstissä sanotusta poiketen väitöstutkimukseni ensisijaisena ohjaajana toimi professori Ulla Vuorela. Professori Pertti Alasuutarin rooli ohjaajana painottui työn alkuvaiheessa tutkimussuunnitelmien sekä myöhemmin tekstieni eri käsikirjoitusversioiden kommentoimiseen. Molempien ohjaajien tuki on ollut tutkimuksen etenemiselle ensiarvoisen tärkeää.

⁵ Alkuperäistekstissä mainitut tarkemmat yhteystiedot poistettu tästä.

Liite 4: Taustatietolomake

Tutkimukseen osallistuvien taustatietoja

Koodi:

Kontaktit (pvm + laatu: k=keskustelu, pk=puhelinkeskustelu, e-m:e-mail, h=haastattelu + paikka):

—
—

I) Tiedot antanut henkilö (haastateltava): sp:

Nimi: sp: ikä:

Osoite:

Puhelin: gsm:

e-mail:

Koodi:

Jos samasta perheestä myös muita vastaajia, näiden koodit:

Täytetään vain joko 1) tai 2)

1) _____ kuuluu **itse** siihen joukkoon, joiden arkea tutkimus käsittelee

- a) lapsi,
- b) nuori,
- c) nuori aikuinen

Miten itse määrittelee juuriaan tai siteitään Suomen ulkopuolelle:

2) _____ **vanhempi**

- a) äiti,
- b) isä
- c) ”juuret” Suomessa
- d) ”juuret” (myös) muualla, missä: _____.

Miten itse määrittelee juuriaan tai siteitään Suomen ulkopuolelle:

II3) Vastaajan perhe:

(merk*, jotka kuuluvat tutkittavien joukkoon, + muut vastanneet mahd. koodi)

3) Perheen vanhemmat (joista toinen mahd. vastaaja):

3N = nimi:

- a) sukupuoli
- b) ikä
- c) ”juuret” Suomessa
- d) ”juuret” muualla - missä:

jos maahanmuuttaja, Suomeen tulon/jäämisen taustoja:
ja Suomessa vietetty aika vuosina:

3M = nimi:

- a) sukupuoli
- b) ikä
- c) ”juuret” Suomessa
- d) ”juuret” muualla - missä:

jos maahanmuuttaja, Suomeen tulon/jäämisen taustoja:
ja Suomessa vietetty aika vuosina:

II4) Vastaajan perhe:

(merk*, jotka kuuluvat tutkittavien joukkoon, + muut vastanneet mahd. koodi)

4) Lapset (vastaajan lapset tai sisarukset)

* **4L** = nimi

- a) sukupuoli
- b) ikä
- c) ”juuret” Suomessa
- d) ”juuret” muualla - missä:

jos maahanmuuttaja, Suomeen tulon/jäämisen taustoja:
ja Suomessa vietetty aika vuosina:

* 4L = nimi

- a) sukupuoli
- b) ikä
- c) ”juuret” Suomessa
- d) ”juuret” muualla - missä:

jos maahanmuuttaja, Suomeen tulon/jäämisen taustoja:
ja Suomessa vietetty aika vuosina:

* 4L = nimi

- a) sukupuoli
- b) ikä
- c) ”juuret” Suomessa
- d) ”juuret” muualla - missä:

jos maahanmuuttaja, Suomeen tulon/jäämisen taustoja:
ja Suomessa vietetty aika vuosina:

5) **Muuta** erityistä (esim. asuminen) jatka seur. sivulle

English summary

Racism in the everyday life of children and young people. Transnational roots and multicultural Finland in the making.

This dissertation consists of an overview and six separate articles published previously (for bibliographic information see page 7).

The overview begins by outlining why I have chosen children's and adolescents' experiences as the starting point of this study of racism in Finland. I explain this decision both by referring to population statistics and by arguing that in studies of racism, children's experiences and their position in racialized relations and hierarchies have usually been ignored.

In order to show that some phenomena have to be seen as expressions, or as consequences, of racism, I wanted to study people whose "difference" and experiences cannot be explained by cultural differences. Thus, I constructed a focus group which I call "people with transnational roots". I chose my informants with transnational roots, ie people who have ties both to Finland and to another country and nation, from among two groups: those Finns who have one parent with an immigrant or foreign background, and those who have been adopted to Finland from other countries. Even though they have grown up in Finland as Finnish citizens, and they know the culture as well as their peers do, their Finnishness and their right to belong is often questioned by the surrounding society. Encounters where this happens allow the examination of both open racism and racializing discourses and practices. My informants, altogether, have ties to dozens of different

countries and nations outside Finland. The heterogeneity of the focus group makes it possible to examine the many manifestations of racism(s), the diversity of racialized identities and the various conditions in which they are constructed.

Integrating the political aims of anti-racism into the study is an ethical choice that has implications for the theoretical framework, the choice of methods and the final research questions. In chapter two I explicate how I have constructed the theoretical framework which can be defined as multi-disciplinary. I combine discussions, concepts and methodological ideas from anthropology, sociology and social psychology as well as from cultural studies, feminist studies and postcolonial studies. I also locate this research within the fields of childhood studies and youth studies. At the end of this chapter I explain my efforts to construct and follow an anti-racist research agenda, and underline that in ethnographic research ethical questions are an essential part of the whole research process, not only questions that can be listed in advance.

The construction of the field and the data in this research is clarified in chapter three. The fieldwork which took several years to carry out is comprised of participatory observation, discussions, email correspondence and interviews with young people and parents, as well as participation in anti-racist activities. Part of the data consists of media and other cultural products. Negotiating the boundaries of the field, as well as my own roles during the fieldwork, was necessary, since questions of racism have been part of my personal life too, due to my own children belonging to the focus group of this study. In this chapter I illustrate how “being in the field” means different kinds of interaction, interventions and also feelings and emotions, and how all these affect the nature and the quality of the data.

In addition to the many years of fieldwork and interpretation rooted in ethnographic tradition, the methods used in the analyses are based on discourse analysis and a narrative approach. Children’s and adolescents’ interviews were chosen as the starting point for the analyses. Chapter four deals with the way I have identified the different manifestations of racism, and the construction of racialized difference, in these interviews. This, along with the knowledge produced during the fieldwork, led to the choice of the final research questions (see articles I–VI).

The results are discussed in chapter five. First I give a general description of how racism is expressed and is experienced differently in different age groups: among small children, children of school age and youth. I also compare my findings with studies of racism in other countries. After that I give a description of how the articles (I-VI), published in different forums, together form a description of racism in Finland, and especially in the everyday life of young people. The articles, two of which have been published in English, can be read in the electronic version of this dissertation (see <http://acta.uta.fi>).

Article I, *Rasismi: oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia* (Racism: doctrines, attitudes, actions and consequences) gives a description of what is known about racism in Finland in light of research on racism, both in Finland and elsewhere. While presenting different theoretical approaches to racism, I suggest that in order to identify racism and its consequences in any given society, a multidisciplinary approach is needed. That leads inevitably to broad definitions of racism. More specific definitions are useful when particular kinds of racisms are examined. I also discuss the necessity of seeing how concepts, and the definitions we associate with them, vary according to time and place.

Article II, *Am I still white? Dealing with the colour trouble* discusses the meanings of whiteness in Finland, and the meanings of “my whiteness” for this research.

Article III, *Katseilla merkityt, silminnähden erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodulistavista katseista* (Visibly different, marked by gazes. Children’s and young people’s experiences of receiving racist stares), begins a description of the everyday life of children and young people who are noticed as “non-Finns” or “less-Finnish”. It focuses on the question of how in random, silent encounters in public places some children and young people are made aware not only of their being perceived as different, but also that they are seen through racializing stereotypes and hierarchies. I also ask how they negotiate such situations.

Article IV, *Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua?* (Why is it so hard to talk about experiences of racism?) shows how prevailing discourses related to racism, and claims that racism is not a big problem in our society, can make it impossible for young people to talk about their experiences.

Article V, *Racializing categorization among young people in Finland*, explores the terms by which racial difference is articulated and constructed in the everyday life of young people. Even though many categorizations which are used among young Finns can be found in other societies too, the analysis reveals differences not only between Finland and other societies but also between children and young people, which highlights the problems in using racial categories as analytical tools. The article also explores the conditions for the construction of racialized identities by examining how individuals negotiate categories available to them, and how they themselves express their positionings in racialized social relations. Article VI, *Neutraalisti rassistinen? Erään sanan politiikkaa* (Neutrally racist? The politics of the N-word) looks at the different meanings given to the N-word in Finland. That word ("negro", "nigger") seems to be the most common pejorative racializing label among young people. Together these two articles highlight the tensions and contradictions that set bounds for the agency of those who are subordinated in racialized social relations.

Chapter five of the overview ends with a list of new questions that can also be considered to be results of this research project. Questions related to the possibilities for anti-racism(s) in Finland, the consequences of racism in families that are divided by the colour line, and the lack of concepts that could be used in descriptions of racialized relations and hierarchies in Finland, are issues that in light of this dissertation call for further research.

Ethnographies are always "partial truths". Even though this study is about racism, and "race matters" in the everyday life of many people with transnational roots, individuals' ties to different countries, cultures and nations also mean other things. Many of my informants stressed that in spite of their experiences of racism, they do not want to be seen only as victims. The role of a victim is stigmatizing. They wanted to tell me also about the other dimensions of their transnational roots. The last chapter of the overview is about these aspects: practical, cognitive and imagined elements of transnational roots. In conclusion, I show that there are also young people who use "root metaphors" when they talk about their sense of belonging, their right to belong and have and build ties to many places at the same time.

ARTIKKELIT

- I *Rasismi – oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia*
Rastas, Anna (2005) Rasismi – oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia. Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino, 69–116.
- II *Am I Still 'White'? Dealing With the Colour Trouble*
Rastas, Anna (2004) Am I Still 'White'? Dealing with the Colour Trouble. Balayi: Culture, Law and Colonialism, 6, 94–106.
- III *Katseilla merkityt, silminnähden erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista*
Rastas, Anna (2002) Katseilla merkityt, silminnähden erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. Nuorisotutkimus 20:3, 3–17.
- IV *Miksi rasismin kokemuksista on niin vaikea puhua?*
Rastas, Anna (2004) Miksi rasismin kokemuksista on niin vaikea puhua? Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 33–55.
- V *Racializing Categorization among young people in Finland*
Rastas, Anna (2005) Racializing categorization among young people in Finland. YOUNG – Nordic Journal of Youth Research 13:2, 147–166.
- VI *Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa*
Rastas, Anna (tulossa 2007) Neutraalisti rasistinen? Erään sanan politiikkaa. Teoksessa Kuortti, Joel & Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.) Kolonialismin jäljet: Keskustat, periferiat ja Suomi. Helsinki: Gaudeamus, 119–141.

Artikkelit on julkaistu verkossa väitöskirjan sähköisen version yhteydessä.

RASISMI

OPPEJA, ASENTEITA, TOIMINTAA JA SEURAUKSIA

Rasismi oli pitkään varsin vaiettu aihe suomalaisessa yhteiskunnassa. Rasismia käsittelevä tutkimuskin on ollut vähäistä aina 1990-luvulle saakka (Suomen Akatemia 1999; Työministeriö 1999; Liebkind 2000). Yleinen ajattelutapa lieene ollut se, että koska Suomessa ei ole paljon maahanmuuttajia eikä suuria etnisiä vähemmistöjä, täällä ei ole rasismiakaan. Ilmiöistä, joista monissa muissa maissa on puhuttu rasismina, on Suomessa keskusteltu esimerkiksi syrjintänä, muukalaispelkona tai suvaitsemattomuutena. Maahanmuuttajia käsittelevässä tutkimuksessa rasismia kysymyksiäkin on käsitelty, mutta rasismia ei ole määritelty tutkimuksen kohteeksi tai ilmiöitä ei ole nimetty rasismiksi.¹ Suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset, samoin kuin tarve osallistua kansainväliseen keskusteluun, edellyttävät kuitenkin sitä, että Suomessakin voidaan keskustella rasismista. Rasismia on myös hyvin vaikea vastustaa, jos sitä ei haluta tai osata tunnistaa ja nimetä.

1. Esimerkiksi Suomessa vuosina 1980–1993 tehdyn siirtolaisuus- ja pakolaistutkimuksen kartoituksessa (Domander 1993) rasismia ei ole tutkimusten aihepiirin mukaisessa luokittelussa mainittu lainkaan. Laaja suomalaisen muuttoliike- ja etnisyystudkimuksen kartoitus (Työministeriö 2004) ei sekään tarkastele rasismia tutkimusta omana aihepiirinään, eikä mainitse rasismia keskeisten tutkimustarpeiden listassa.

Keskustelu rasismista Suomessa tyrehtyy varmasti, jos rasismi Suomessa rinnastetaan esimerkiksi toisen maailmansodan aikaiseen natsismiin tai Etelä-Afrikan apartheidpolitiikkaan. Suomessa rasismi voi vaikuttaa merkityksettömältä myös verrattaessa erilaisten etnisten vähemmistöjen määriä ja asemaa muihin maihin. Tällaiset vertailut eivät auta ymmärtämään suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavaa rasismia, sillä rasismilla on aina paikalliset erityispiirteensä ja tilanteeseen, aikaan ja paikkaan sidotut ilmenemismuotonsa (Hall 1980, 63; 1992, 14; Miles 1994; Wade 2002, 124).² Erilaiset rasismin määritelmät ovat rantautuneet Suomeen lähinnä ulkomaisen tutkimuskirjallisuuden avulla. Jo tästä syystä on Suomessakin tarpeellista tutustua ulkomaiseen rasismin tutkimukseen.

Maahanmuuttajien määrän kasvu 1990-luvulta alkaen ja erityisesti suomalaisen yhteiskunnan reaktiot siihen herättivät keskustelun rasismista Suomessa. Viranomaiset sekä monet järjestöt alkoivat 1990-luvulta lähtien reagoida näihin keskusteluihin ja niiden taustalla oleviin tapahtumiin kuten syrjintään ja avoimen rasistiseen toimintaan.³ Myös rasismia koskevan tutkimuk-

2. Vertaileva rasismin tutkimus on silti perusteltua. Sen avulla saamme kattavamman kuvan erilaisista ilmiöistä, joista puhutaan rasismina. Vertailuja hankaloittaa kuitenkin se, että jo suhtautuminen käsitteeseen rasismi, kuten myös sanalle annettavat merkitykset, vaihtelevat maittain (esim. Gingrich 2004; vertailevan rasismin tutkimuksen muista ongelmista esim. Bovenkerk & Miles & Verbunt 1991). Eri Euroopan maissa dokumentoidusta rasismista kertovat esimerkiksi Euroopan unionin rasismin ja muukalaisvihan seurantakeskuksen raportit (esim. EUMC 2003; 2005). EU on koornut yhteen myös tutkimustietoa esimerkiksi rasismista mediassa eri jäsenmaissa (Ter Wal 2002).

3. Viranomaisten ja järjestöjen reaktioista rasismiin ks. esim. Pakolais- ja siirtolaisuusasiain neuvottelukunta 1994; Opetusministeriö 1997; Sisäasiainministeriö 1997; Työministeriö 1997; 1998; 2001; Ulkoasiainministeriö 2004; IOM 2003; Seppälä 2003; Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta 1999; Yhdenvertaisuuslaki 2004.

sen määrä alkoi kasvaa. Tutkimuksissa rasismia on tunnistettu niin suomalaisten asenteissa kuin arjen toiminnassa.⁴ Suomalainen media näyttää harvoin olevan avoimen rasistinen, mutta rasismia ruokkivat stereotyyptit, tietynlaiset puhe- ja esitystavat, sen sijaan ovat yleisiä muita kansoja ja kulttuureja käsittelevissä uutisissa.⁵ Erityisen vakavina rasismin tuottamat ongelmat näytettyvät niissä tutkimuksissa, joissa lähtökohtana ovat olleet maahanmuuttajien ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvien kokemukset.⁶

On perusteltua tarkastella suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyvää rasismia ilmiönä, jolla on yhteys 1990-luvulta kasvaneeseen maahanmuuttoon. Tapa ymmärtää ja hahmottaa rasismi nimenomaan toisen maailmansodan jälkeisiin muuttoliikkeisiin kiinnittyneenä ilmiönä on ollut yleinen läntisessä Euroopassa niin tutkimuksessa, poliittisissa keskusteluissa kuin mediassakin (Norman 2004, 206). Tämä voi kuitenkin synnyttää mielikuvan, että rasismi olisi ymmärrettävä yhteiskunnan monikulttuuristumisen seuraukseksi. Artikkelini pyrkii kyseenalaistamaan tällaista ajattelutapaa. Esittelen seuraavassa erilaisia tapoja

4. Kielteisistä ja rasistisista asenteista maahanmuuttajia kohtaan ks. esim. Jaakkola 1995; 1999; Suurpää 2002; Talib 1999, 214–246; Virrankoski 1994; 2001. Rasismista rikollisuutena, syrjintänä ja ihmisten eriarvoistavana kohteluna Suomessa ks. esim. Hilden-Paajanen 2005, 31–32; Makkonen 2000; Puuronen 2001; Shakir & Tapanainen 2005; Sisäasianministeriö 2001; Simola & Heikkinen 2003; Streng 2003.

5. Rasismista ja eri kansoja ja kulttuureita koskevista esitystavoista suomalaisessa mediassa ks. esim. Harinen & Heikkilä & Hyvönen 2001; Horsti 2000; Jerman 2004; Leppänen 2000; Männistö 1999; Raittila 2002; 2004; Rossi 2003, 180–224.

6. Maahanmuuttajien kokemuksia rasismista Suomessa ovat tutkineet esimerkiksi esim. Harinen 2003; Hautaniemi 2001; 2004; Huttunen 2002; Jasinskaja-Lahti & Liebkind 1997; Jasinskaja-Lahti & Liebkind & Vesala 2002; Liebkind 2000; Pohjanpää & Paananen & Nieminen 2003, 65–77; Sabour 2003; Vesala 2002; Ylänkö 1997.

määritellä rasismia ja pohdin erilaisten määrittelytapojen käytökelpoisuutta keskusteltaessa rasismista Suomessa ja rasismin paikallisista ilmenemismuodoista. Koska lähtökohtani on nykyinen suomalainen yhteiskunta, sivuutan monet muissa yhteyksissä käyttökelpoiset rasismin määritelmät ja ilmiön jäsentämistavat. Pyrin ennen kaikkea tarjoamaan erilaisia näkökulmia siihen, miten Suomessa voitaisiin puhua rasismista.

Rasismeja

Rasismi yleistyi käsitteenä vasta 1930-luvulla, aluksi fasistien lanseeraamana positiivisena oppina, joka pian muuttui näitä oppeja ja fasistien ja natsien toimintaa kuvaavaksi kriittiseksi käsitteeksi (Sollors 2002, 98).⁷ Rasismin eri määritelmien kattava esittely edellyttäisi laajaa katsausta rasismin tutkimuksen historiaan, mitä en tee tässä artikkelissa.⁸ Rasismin tutkimusta tehdään useilla eri tieteenalilla ja samalla tieteenalarajoja rikkoen. Tämä kertoo ilmiön moniulotteisuudesta (Goldberg & Solomos 2002, 1). Rasismia määritellään paitsi tutkimuksessa, myös monissa muissa yhteyksissä: arkipuheissa, mediassa, politiikassa ja lainsäädännössä.⁹ Rasismiksi kutsutaan puhetavasta riippuen paitsi aatteita ja asenteita, myös toimintaa ja toiminnan seurauksia.

7. Esimerkiksi Saksassa ja Itävallassa rasismia käsitteenä kartetaan edelleen, koska sen ajatellaan viittaavan ennen kaikkea tai ainoastaan natsien oppeihin ja toimintaan (Gingrich 2004).

8. Rasismin tutkimuksen eri vaiheista ja suuntauksista ks. esim. Essed & Goldberg 2002; Goldberg & Solomos 2002; Mac an Ghaill 1999; Miles 1994; Rex & Mason 1986; Solomos & Back 1996.

9. Rasismia ja syrjintää käsittelevästä lainsäädännöstä Suomessa ks. IOM 2003; Seppälä 2003 sekä Yhdenvertaisuuslaki. Vuonna 2004 voimaan astunut yhdenvertaisuuslakia sovelletaan tietyin rajoituksin myös etnisen alkuperän perusteella tapahtuvaan syrjintään.

Ulkomaaisessa tutkimuskirjallisuudessa rasismia on määritelty niin monin tavoin, että määritelmiä on epäilty olevan yhtä paljon kuin rasismin tutkijoitakin (Jenkins 1997, 82). Eri tieteenaloilla on esitetty kunkin tieteenalan omista lähtökohdista tuotettuja kysymyksenasetteluja ja siten rasismin määritelmiä. Sosiologi, aatehistorian tutkija ja politiikan tutkija kysyvät eri asioita kuin psykologi, kasvatustieteilijä, kielen- tai kirjallisuuden tutkija. Myös tieteenalojen sisällä ja niiden välillä vaikuttaneet suuntaukset – puhutaanpa niistä paradigmoina, perinteinä tai vain keskusteluina – ovat tuoneet uusia tapoja jäsentää ja nimeä rasismia. Uusia näkökulmia ja suuntauksia rasismin tutkimukseen ovat antaneet erityisesti feministinen tutkimus ja kulttuurintutkimus sekä näissäkin vaikuttava jälkikoloniaalinen teoria (Rattansi 1994, 33–35). Ne ovat herättäneet keskustelua esimerkiksi tutkimuksen poliittisista ulottuvuuksista ja tuoneet uusia tapoja tarkastella eroja ja erojen tuottamista. Feministinen tutkimus on tuonut rasismin tutkimukseen kysymykset sukupuolen ja ”rodun” yhteen kietoutumisesta ja ruumiillisuuden merkityksistä (esim. Ahmed 2000; Bhavnani 2001; Collins 1991; Rothenberg 2001; Vuorela 1999). Rasismin psyykkisiä ja subjekteja rakentavia ulottuvuuksia sekä tiedostamattoman osuutta näissä on selitetty erityisesti psykoanalyttisen suuntauksen käsitteiden ja keskustelujen avulla (Ahmed 2003; Cohen 2002; Fanon 1986; Rattansi 1994, 33–34 ja 72–74). Uusien kysymyksenasettelujen mukana uudet suuntaukset ovat samalla tuottaneet vaatimuksia laajentaa rasismin määritelmiä.

Rasismin määritelmät vaihtelevat myös sen mukaan, kuinka laajaa teoriaa rasismista ne pyrkivät rakentamaan. Suppeitten määritelmien mukaan rasismiksi ymmärretään vain tietynlaiset opit, kuvitelmat ja asenteet sekä niihin selvästi sitoutunut toiminta. Rasistiseksi saatetaan määritellä esimerkiksi toiminta, joka on ”aina tietoista vihamielistä toimintaa, jonka tarkoituksena on tuottaa vahinkoa” (Jasinskaja-Lahti, Liebkind & Vesala

2002, 29). Tällainen määritelmä ei huomioi sitä, että myös ihmiset, jotka sanoutuvat irti rasismista, saattavat tiedostamattaan uusintaa rasistisia ajattelutapoja ja toimia tavoilla, jotka tuottavat rasismia. Tavallisessa arkipuheessa teemme ja uusinamme rajanvetoja, joilla oikeutamme tai vähintään normalisoimme rasistisia asenteita ja käytäntöjä (Myers & Williamson 2001, 4). Tahattomallakin rasismilla on sekä materiaaliset että symboliset seurauksensa (Hall 2002, 453; Miles 1994, 66). Tästä syystä pelkät asennetutkimukset eivät riitä rasismien tunnistamiseen. Määritelmät, joissa rasismiksi katsotaan vain tietoinen toiminta, sulkevat tarkastelusta myös esimerkiksi institutionaalisen rasismien. Insituutioiden toimintaa ja niiden toiminnan seurauksia ei kuitenkaan voi ennustaa tai selittää vain yksilöiden tarkoituksia tutkimalla (ks. Wieviorka 1995, 77; Harrison 1995, 65).

Laajimmat rasismien määritelmät ovat yrityksiä rakentaa laajaa teoriaa rasismista: sen taustalla vaikuttavista ideologioista, erilaisista ilmenemismuodoista sekä rasismien seurauksista (ks. esim. Miles 1993; 1994; Wieviorka 1995). Rasismi ilmenee ja saa omat erityispiirteensä aina joissain tietyissä sosiaalisissa, taloudellisissa ja poliittisissa olosuhteissa. Rasismia, kuten muitakin yhteiskunnallisia ilmiöitä, selitettäessä olisi tästä syystä huomioitava paitsi ilmiöiden historiallisuus myös tarkasteluhetkellä vallitsevat yhteiskunnalliset suhteet (Hall 1980; Gullestadt 2004, 186). Näiden eri ulottuvuuksien yhdistämiseen on rasismintutkimuksessakin käytetty paljon diskurssin käsitettä. Huomio kiinnitetään erilaisiin ja erityisesti vallitseviin puhe- ja esitystapoihin, diskursseihin, ja niitä muovaaviin valtasuhteisiin.¹⁰ Eri-

10. Käytän diskurssin käsitettä tässä laajana, yleisen tason käsitteenä, jolla voidaan viitata ”sekä merkitysjärjestelmiin että niiden strukturoimaan tai niiden puitteissa tulkittuun toimintaan tai kokonaisuisiin instituutioihin” (Alasuutari 1993, 55). Diskurssi voidaan ymmärtää analyysin avulla tunnistettavaksi (vrt. Vuori 2001, 81) ”verrattain eheäksi merkityssuhteiden kokonaisuudeksi,

laisissa puhetavoissa erotellaan ja arvotetaan ihmisiä ja ihmisryhmiä eri tavoin sekä samalla tuotetaan ja uusinnetaan ajatuksia ihmisten välisistä eroista. Rasismien diskursiivista luonnetta korostavassa tutkimuksessa erotteluja tarkasteltaessa huomioidaan paitsi se, mihin rajoja vedetään (esim. ihonväri, kansalaisuus) ja minkälaisia ryhmiä noilla rajanvedoilla muodostetaan (esimerkiksi ”me ja muut”, ”valkoiset” ja ”ei-valkoiset”, ”suomalaiset ja ulkomaalaiset”), myös erotteluista rakentuvat hierarkiat (Anthias 2002, 278). Jotkut puhuvat asettavat ”valkoiset” ”ei-valkoisia” paremmaksi, toiset saattavat sulkea tietynlaiset ihmiset jonkin yhteisön, esimerkiksi suomalaisten, ulkopuolelle (tästä ks. Ruuska tässä kirjassa). Näin diskurssit rakentavat sosiaalista todellisuutta ja tuottavat samalla eriarvoisuutta.

Rasismien käsitteellä voidaan siis viitata sekä erilaisten puhe- ja esitystapojen (ideologiseen) sisältöön että niiden vaikutuksiin (Miles 1994, 76). Ideologisilla sisällöillä tarkoitetaan yleensä rotuoppeja tai muita kansoja, kulttuureja ja ihmisryhmiä koskevia yleistäviä ja kielteisiä ajattelutapoja. Näistä esitystavoista puhutaan usein rodun ja toiseuden (ks. Löytty tässä kirjassa) diskursseina. Ne sekä mahdollistavat että rajoittavat sitä, millä tavalla näemme jonkin tietyn aiheen (Hall 1999, 98): eri kansat, toiset ihmiset tai itsemme. Kun joku asia ”ei ole valkoisen miehen hommaa” tai jokin tavara on ”neekerimalli” jostakin, olemme tekemisissä rasismien kanssa, vaikka emme pystyisi yksilöimään sen kohteita tai osoittamaan sen välittömiä seurauksia.

Rasismia käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa tutkimuksen kohdetta on usein rajattu ja samalla määritelty rasismia myös erilaisin etuliittein. Yksilöiden harjoittama ja yksilöihin koh-

joka rakentaa todellisuutta tietyllä tavalla” (Suoninen 1999, 21). Rasismista diskursseina ja rasistisista diskursseista ks. esim. Wetherell & Potter 1992; Hall 1999, 77–137; Miles 1994; Mirón & Inda 2000; Van Dijk 1998, 2002a ja 2002b; Reisigl & Wodak 2001.

distuva rasismi on eroteltu institutionaalisesta rasismista, yhteiskunnan rakenteisiin vakiintuneesta ja niissä vaikuttavasta rasismista (ks. Miles 1994, 124–128; Rattansi 1994, 62). Käsitteellä arkipäivän tai arjen rasismi viitataan ihmisten jokapäiväisiin rasismin kokemuksiin erilaisissa arjen vuorovaikutustilanteissa, koetaanpa ne yksilöiden tai instituutioiden tuottamiksi (esim. Essed 1990; 2002; Puuronen 2001; Simola & Heikkinen 2003). Tietoinen tai tarkoituksellinen rasismi erotellaan toisinaan tahattomasta rasismista (esim. Ridley 1995). Avoin tai ilmirasismi ja sen vastakohtana piilorasismi ovat jo arkipuheeseenkin vakiintuneita ilmuksia.

Suomalaiseen arkipuheeseen on vakiintunut myös sellaisia ”rasismeja”, joita rasismin tutkijan näkökulmasta ei pitäisi nimittää rasismiksi lainkaan. Yleisin näistä on ”ikärasismi”, jossa rasismi korvaa sanaa syrjintä. Syrjintä on kapea ja usein myös harhaanjohtava määritelmä rasismille. Kaikki syrjintä, esimerkiksi ikään perustuva, ei välttämättä kytkeydy rasismiin. Kyse ei ole rasismista välttämättä edes silloin, kun syrjintä kohdistuu niihin ihmisiin, jotka yleensä joutuvat rasismin kohteiksi. Jos kaikkea syrjintää aletaan nimittää rasismiksi, on mahdotonta eritellä niitä syrjiviä käytäntöjä, joiden taustalla on ihmiskunnan erottelu ”rotuihin” tai etnisyyksiin. Ihmisten asettaminen erilaiseen asemaan on joskus perusteltuakin. On kuitenkin eri asia kieltää vaikkapa äänestäminen tai autolla ajo iän perusteella, kuin evätä nämä oikeudet vetoamalla ihonväriin. Jos kutsumme kaikkea eriarvoistavaa toimintaa rasismiksi, emme voi puuttua tällaisiin epäkohtiin.

Biologian ja kulttuurin vastakkainasettelu

Erilaisten rasismien erotteluihin ja määrittelyihin on usein otettu lähtökohdaksi se, katsotaanko erontekojen perustuvan biologiaan ja perimään vai kulttuurieroihin. Käsitteiden biologi-

nen rasismi (esim. Modood 1997), vanha rasismi, klassinen rasismi (esim. Büchi 1996) ja tieteellinen rasismi (esim. Isaksson & Jokisalo 1999; Isaksson 2003) avulla on nimetty niitä ajattelutapoja, aatteita, oppeja ja ideologioita, joissa eri ihmisryhmien välisten erojen selitetään kiinnittyvän perimään ja biologiaan. Ihmisryhmät eli näiden oppien mukaan rodut on yleensä vielä määritelty eriarvoisiksi (ks. Isaksson & Jokisalo 1999; Rothman 2003). Isossa-Britanniassa ja Ranskassa levisi 1980-luvulla ajatus, ettei rasismin määritelmiä tulisi rajata vain rotuoppeihin ja niihin vetoavaan toimintaan (Büchi 1996, 151). Käsitteiden uusi rasismi (Barker 1981), differentialismi (Taguieff, ks. Büchi 1996) ja kulttuurinen rasismi (esim. Modood 1997) avulla viitataan sellaiseen rasismiin, jossa eronteot kiinnittyvät ennemminkin kulttuuriin kuin biologisiin eroihin.

Rasismin tutkija Paul Gilroy (1992, 188) muistuttaa, että jo ennen niin sanotun tieteellisen rasismin vahvistumista sanaa rotu käytettiin hyvin samalla tavoin kuin nykyään käytetään käsitettä kulttuuri. Monet rasismin tutkijat ovatkin kyseenalaistaneet biologia–kulttuuri tai rotu–kulttuuri -jaottelun mielekkyyden rasismin tutkimuksen lähtökohtana (esim. Miles 1993; Rattansi 1994; Durrheim & Dixon 2000; Wade 2002; Hall 2003). Ensinnäkin puhe vanhasta ja uudesta rasismista johtaa helposti ajatukseen, että uusi olisi tullut vanhan tilalle. Rotuoppeihin sisältyvät ajatukset eivät kuitenkaan ole hävinneet eikä myöskään niihin vetoava rasismi, vaikka sellaista rasismia hillitsevätkin lainsäädäntö ja erilaiset poliittisen korrektiuden vaatimukset. Toiseksi on vaikeaa määritellä, milloin ihmiset puheissaan ja teoissaan viittaavat biologisiin ja milloin taas kulttuurisiin eroihin (Wade 2002). Kulttuuriset, yhtä lailla kuin biologisetkin, erot voidaan kuvitella ja esittää ikään kuin luonnollisina ja muuttumattomina (Miles 1993, 100).

Biologia–kulttuuri -erottelujen mielekkyyttä voidaan kritioida myös siksi, että käytännöissä kulttuurierot kiinnitetään

yleensä ”tietyn näköisiin” ihmisiin. Lisäksi biologisina pidettyjen erojen, kuten ihonvärin, havaitseminen ja merkityksellistäminen on myös kulttuurisidonnaista (Rastas 2002). Michel Wieviorkan mukaan vastakohta-asetelmien (kulttuuriseen eroon vs. biologiseen eroon pohjautuva rasismi) sijaan olisi osuvampaa puhua rasismien kahdesta aina läsnä olevasta ja osin yhteen kietoutuneesta logiikasta, joista toisessa painottuu erilaisuus, toisessa epätasa-arvo (Wieviorka 1995, 78, 119–120; ks. myös Hall 2003, 255). Rasistisissa diskursseissa ja käytännöissä on aina vedottu kulttuurieroihin ja kulttuurierot saavat niissä omat merkityksensä. Tästä syystä on vaikea tehdä ehdottomia rajoja käsitteiden etnisyys ja rotu (tai ”rotu”) välille (Sollors 2002, 102).

Biologia–kulttuuri -erottelun sijaan rasismien tutkimuksessa on alettu puhua essentialistisista eli luonnollistavista ja olemuksellistavista ajattelu- ja toimintatavoista (Werbner 1997; Wade 2002; Razack 1998, 156–170; vrt. Hacking 1999, 16–18). Rasismiksi voidaan näin luonnehtia valta- ja alistussuhteita tuottavia ajattelu-, puhe- ja toimintatapoja, joissa jonkun yksilön tai ryhmän (oletettu tai väitetty) ominaisuus, olipa se biologinen tai kulttuurinen, esitetään olemukselliseksi ja muuttumattomaksi (Werbner 1997). Asioiden esittäminen biologiseksi tai muutoin muuttumattomiksi, ”luonnollisiksi”, on aina ollut keskeinen rasismien strategia, jolla on pyritty oikeuttamaan eriarvoistava kohtelu. Tästä syystä rotuoppien kyseenalaistaminen on ollut yksi rasismien tutkimuksen ja rasismien vastustamisen keskeisimpiä pyrkimyksiä. Se, että ihmiskunta olisi jaettavissa eri rotuihin biologisten ominaisuuksien ja perimän pohjalta, on tieteessä kyseenalaistettu jo vuosikymmeniä sitten (esim. UNESCO 1969; Rothman 2003; Lévi-Strauss 2004). Tämä ei kuitenkaan ole hävittänyt rasismia eikä myöskään rodun käsitettä.

Rotupuhe Suomessa

Rasismista on vaikea puhua viittaamatta rotuoppeihin.¹¹ Rasis-
milla tarkoitetaan usein nimenomaan vanhoihin rotuoppeihin
perustuvia erontekoja sekä näihin kytkeytyvää toimintaa. Eri-
laisten ihmisrotujen olemassaoloa sekä niiden keskinäisiä eroja
ja eriarvoisuutta perustelemaan pyrkinyt niin kutsuttu vanha
tai tieteellinen rasismi on vaikuttanut vahvasti suomalaistenkin
maailmankuvaan ja ihmiskäsityksiin. Rasismin aatehistoriaa
tutkinut Pekka Isaksson (2003, 55) esittää, että rasismi ”tai ai-
nakaan sen teoreettinen, ’tieteellinen’ muoto, ei juurtunut Suo-
meen”, mikä hänen mukaansa kuitenkin kertonee ”enemmän-
kin loukkaantumisesta ja harmistumisesta ulkomaalaisten ro-
tututkijoiden väitteisiin suomalaisten rodullisesta alkuperästä
kuin rotuajattelun ja/tai rasismin periaatteellisesta torjumi-
sesta” (emt., 56). Kun 1700-luvun lopulta alkaen aina 1900-lu-
vun alkupuolelle asti muut eurooppalaiset pyrkivät määrittele-
mään suomalaiset ei-eurooppalaiseksi ja siten alempiarvoiseksi
roduksi, suomalaiset esittivät vastareaktion omat perustelunsa
eurooppalaisuudelleen ja ”valkoisuudelleen” (Halmesvirta 1990;
Kemiläinen 1998). Suomalaisten eurooppalaisuus oli 1900-luvun
alkuvuosikymmeninä näin neuvoteltu, ja samalla hyväksytty ja
vakiinnutettu ”rodullisetninen arvottava järjestys” (Ruuska 2002,
66–71).

Suomalaisen yhteiskuntatieteen klassikossa, Heikki Warik-
sen teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (1952) ”rodulli-
sesti yhtenäisen” Suomen kansan kerrotaan edustavan kahta ”val-
koisen suurrodun” toisilleen läheistä alarotua. Waris esittää, että
”maassamme on ainoastaan kolme, lukumäärältään ja merkityk-
seltään aivan mitättömän pientä rodullista vähemmistöä”, joik-
si hän nimeää lappalaiset, mustalaiset ja juutalaiset. Wariksen

11. Rotu-sanan etymologiasta ks. Reisigl & Wodak 2001, 2–5.

mukaan ”Suomen kansalle rodullisesti täysin vieraita ovat mustalaiset ja juutalaiset”, joista ensin mainitut ovat ”edelleen suomalaisen yhteiskunnan ’probleemilapsia’”. (Emt., 23–24; ks. myös Ruuska 2004a, 211.) Reilut kymmenen vuotta myöhemmin ilmestyneessä *Yhteiskuntatieteiden käsikirjassa* (1964), jonka toimituskuntaan Wariskin kuului, luvussa *Rotusuhteita Suomessa* (Vehmas 1964, 569) esitellään samat ryhmät suunnilleen samansisältöisesti. Toisaalla samaisessa teoksessa (Sariola 1964, 564–569) rotuopit kuitenkin kyseenalaistetaan ja sana rotu ehdotetaan korvattavaksi etnisen ryhmän käsitteellä (emt., 565). Rodun käsite säilyi silti yleisenä ilmauksena, ja se esiintyi usein myös eräänlaisena synonyymina sanoille kansa tai heimo.

Rotuoppeihin perustuvat käsitykset ihmiskunnasta ja Suomen kansasta ovat siis olleet luomassa pohjaa sille, millaisina muut kansat tai rodut, kuten tuolloin ajateltiin, esitettiin. Nämä muut eivät olleet pelkästään kaukaisia, maapallon toisella puolella eläviä kansoja vaan myös suomalaisten keskuudessa eläviä ryhmiä, kuten romanit ja saamelaiset. Rotuoppeja myös sovellettiin Suomessa esimerkiksi fyysisen, mittaavan antropologian tutkimusprojekteissa (Kemiläinen 1998; Isaksson 1996) sekä laajamittaisissa ”vajaakykyisten” steriloinneissa, joiden taustalla olivat rotuhygienian vaatimukset (Mattila 1999; Waris 1952, 43). Rotuopit olivat vahvasti läsnä opetuksessakin. Vielä 1960-luvulla suomalaiset koululaiset lukivat koulukirjoja, joiden mukaan ihmiskunta on jaettavissa eri rotuihin ja joissa tietyt rodut esitettiin muita huonompina ja henkisiltä ominaisuuksiltaan vajavaisina (Paasi 1998). Rasismien sävyttämät esitystavat ovat vaikuttaneet myös suomalaisessa taiteessa eri ihmisryhmiä eri tavoin arvottavissa stereotyyppisissä kuvaustavoissa (Kortelainen 2002).

Voidaan siis sanoa, että suuri osa nykyajan suomalaisista on kasvanut kulttuurissa, jossa vanhat rotuopit ovat olleet rakentamassa käsityksiä eri kansoista ja kulttuureista. Näiden ”ei-

meikäläisiä” määrittävien diskurssien rakentama kulttuurinen muistimme on samanaikaisesti ”kestävä ja jatkuvasti uudistuva” (Raittila 2004, 306). Sieltä otetaan käyttöön ja sen avulla rakennetaan uudelleen tiettyjä ajattelumalleja ”sekä tietoisten että tiedostamattomien tekojen – ennen muuta puhetekojen – tuloksena” (emt., 306) siitäkin huolimatta, että ajatus ihmisrotujen olemassaolosta ja eriarvoisuudesta on virallisesti hylätty. Se ”kulttuurinen lausumien arkisto” (emt., 306), johon eri kansoja ja ihmisryhmiä koskevat opit, myytit ja käsitykset ovat pitkän ajan kuluessa kerääntyneet, ei ole helposti purettavissa.

Vaikka käsitettä rotu käytettäisiinkin Suomessa ensisijaisesti viittaamaan edellä kuvaamiini oppirakennelmiin, on sillä nykyaikana toinenkin merkitys, johon viitatessani sijoitan käsitteen lainausmerkkeihin.¹² Yhteiskuntatieteissä käsite ”rotu” viittaa yleisesti sosiaalisissa ja kulttuurisissa käytännöissä rakentuneisiin ryhmiin, joiden määrittelyssä ja joihin asemoitumisessa ihmisten fyysisillä ominaisuuksilla, kuten ihonvärillä, on myös merkitystä. Keskeisiä ovat kuitenkin noiden ryhmien keskinäiset suhteet ja erilaiset yhteiskunnalliset asemat. (Bulmer 1986, 55.) Monissa yhteiskunnissa, erityisesti englanninkielisissä maissa (vrt. Gingrich 2004), ”rotu” nimenomaan sosiaalisena kategoriana on hyväksytty termi paitsi tutkimuskirjallisuudessa, myös ihmisten arkipuheessa. ”Rodut” ovat sekä muiden tuottamia kategorioita että alistettujen ryhmien rasismien kokemusten synnyttämiä kollektiivisia identiteettejä, joita tarvitaan rasismien vastustamiseen (Britton 1999). Siten se, ettei ”roduista” puhuta, saatetaan tulkita yritykseksi kieltää rasismien olemassaolo. On esi-

12. Sijoittamalla käsite ”rotu” lainausmerkkeihin halutaan yleensä korostaa sitä, että ”rodut” ovat sosiaalisissa käytännöissä rakennettuja kategorisointeja. Lainausmerkkien käyttö saattaa myös kuvata tietynlaista kiusaantuneisuutta, jota kirjoittajat tuntevat joutuessaan käyttämään termiä, jolla on niin vahva historiallinen painolasti. Näistä syistä sijoitan itsekin ”rodun” lainausmerkkeihin.

tetty, että jos ”roduista” ei puhuta tai jos niistä puhutaan väärillä nimillä kuten etnisyyksinä, rasismien kysymykset häivytetään pois näkyvistä (Bashi 1998; Takeuchi & Gage 2003) ja pahimmillaan rasismien annetaan vain rehoittaa (Cowlshaw 2000, 101). ”Rodun” käsitteen karttaminen rasismien tutkimuksessa on vaikeaa myös siksi, että suuri osa ulkomaista, erityisesti englanninkielistä, rasismien tutkimusta käyttää sanaa *rotu* tai ”*rotu*”.

Suomalaisessa tutkimuksessa, kuten myös viranomaispuheessa, on pitkälti omaksuttu muiden Pohjoismaiden tavoin (Hervik 2004, 149; Motsieloa 2003, 12) näkemys, jonka mukaan roduista ei pitäisi puhua lainkaan. On ajateltu, että puhumalla sen sijaan etnisistä ryhmistä tai vähemmistöistä ei uusinneta rasismien taustalla olevia oletuksia ihmisroduista. ”Rodun” käsitteen karttaminen, tai joidenkin tutkijoiden mukaan suoraan sensurointi (esim. Cowlshaw 2000) aiheuttaa kuitenkin ongelmia, joita ei voida ratkaista korvaamalla ”*rotu*” käsitteellä etninen ryhmä tai etninen vähemmistö (esim. Thornton & White-Means 2000). Raja käsitteiden ”*rotu*” ja etnisyyden välillä on aina ollut hyvin liukuva. Kuten edellä totesin, rotupuheella on saatettu viitata ensisijaisesti kulttuurieroihin. Esimerkiksi venäläisiä pidettiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella usein nimenomaan *rotuna* (Karemaa 1998, 11). Vastaavasti etnisyydellä on vaikea viitata yksinomaan kulttuurieroihin, koska ”yhteinen alkuperä” kuitenkin ymmärretään yhdeksi etnisyyden keskeiseksi osatekijäksi (ks. Huttunen tässä kirjassa). Etnisyys ja ”*rotu*” eivät siis ole selvärajaisia käsitteitä. ”*Rotu*” on kuitenkin etnisyyttä vahvemmin sidoksissa rasismien kysymyksiin (esim. Bashi 1998; Werbner 1997, 248), jo käsitteen historiankin vuoksi.

Suomessa ei tehdä virallisia tilastoja tai muita luokituksia ”*rodun*” tai etnisen alkuperän perusteella.¹³ Sama käytäntö on

13. Henkilötietolain 11 pykälän mukaan arkaluonteisten henkilötietojen käsittely on kielletty. Arkaluonteisina pidettävien tietojen listassa ensimmäi-

esimerkiksi muissa Pohjoismaissa. Rotupuhe ei silti ole täysin hävinnyt suomalaisten arjesta. Esimerkiksi mediassa puhutaan toisinaan rotulevottomuuksista eikä ole harvinaista, että erinäköisistä ihmisistä puhutaan ”erirotuisina” ihmisinä.

”Rotu” – ja miten se tehdään

”Rodut”, rasismien tuottamat kategoriat ja niihin asemoitumisen kriteerit, ovat siis historiallisia, aikaan, paikkaan ja tilanteisiin sidottuja. Tämä käy hyvin ilmi tarkasteltaessa sitä, miten ja millaisiin ”rotuihin” ihmisiä on eri maissa eri aikoina jaoteltu.¹⁴ Kuvastaessaan sitä, minkälaisia jakoja rasismi on jossain yhteiskunnassa tuottanut, rotukategorioita voidaan ajatella eräänlaisiksi merkityskartoiksi, joita tutkimalla voimme yrittää tunnistaa ja analysoida rasismia jossain tietyssä yhteiskunnassa (Rastas 2005). Maissa, joissa ”rodun” diskurssi on muutettu vastarinnan diskurssiksi (Miles 1994, 108), rotukäsitteen käyttöä ja rotuluokitteluja on puolustettu toteamalla, että vähemmistöjen aseman parantaminen edellyttää alistettujen ryhmien nimeämistä ja tiedon keräämistä niiden asemasta yhteiskunnassa (Kertzer & Arel 2002, 4). Esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Isossa-Bri-

senä ko. laissa mainitaan ”rotu tai etninen alkuperä”. Poikkeukset arkaluonteisten tietojen käsittelykiellosta esitetään lain seuraavassa pykälässä (Henkilötietolaki 1999).

14. ”Rotujen” perustalle rakennetuista luokitteluista esimerkiksi Yhdysvalloissa ks. Grieco 2002; Martin & Yeung 2003; Petersen & Petersen 1986, 751–753; Thornton & White-Means 2000; Isossa-Britanniassa Britton 1999, 136–137; Latinalaisessa Amerikassa ks. Warren & Twine 2002; Kiinassa ks. Dikötter 2002. Maissa, joissa ”roduista” puhumista ei katsota korrektiksi, etenkin arkipuheessa rodullistavaa kategorisointia tuotetaan paljon ns. etnonymien avulla, eli sellaisten sanojen avulla, jotka viittaavat etnisyyteen, sekä sanojen ulkomaalainen tai maahanmuuttaja avulla (esim. Gullestad 2004; Rastas 2005).

tanniassa erilaisissa tilastoissa käytetty rotumuuttuja on mahdollistanut eri väestöryhmien eriarvoisuuden osoittamisen vaikkapa työmarkkinoilla (esim. Blackwell 2003) tai terveydenhuoltopalveluissa (esim. Mark ym. 2003). Näin on myös voitu perustella esimerkiksi oppilaitosten kiintiöitä ”rotuvähemmistöille” (*racial minorities*) ja muita vähemmistöjen aseman parantamiseen tähtääviä toimia.

Vaikka rotuluokittelujen ja tilastointien käytölle löytyy myös perusteita, rotukäsitteen inhimillistämisperikymykset eivät ole onnistuneet (Cravins 1997, 242). ”[H]allitsevassa asemassa olevien ryhmien merkityskartoilla on taipumusta tulla koko kulttuurin käyviksi tavoiksi luokitella ja järjestää todellisuutta” (Lehtonen 1996, 25). Siksi ”valkoinen” on normi, jota valtakulttuuri ei edes mainitse. Uutisissa, elokuvissa, kaunokirjallisuudessa ja muissa kulttuurituotteissa mainitaan ihonväri, jos kyseessä on ”musta” urheilija, poliisi, sisäkkö, mies tai nainen. ”Valkoinen” on perusolettamus. Vain ”ei-valkoiset” puhuvat valkoisista, tai, kuten monet suomalaiset romanit, valkolaisista. Tämä on ehkä helpommin ymmärrettävissä suomalaisessa ”valkoisessa maisemassa” (Huttunen 2002, 119, 130) kuin yhteiskunnissa, joissa erilaiset ”ei-valkoiset” voivat yhdessä muodostaa jopa väestön enemmistön. Se, että havaitsemme erilaisten ihonvärien olemassaolon, ei vielä ole rasismia. Rasismissa on kyse siitä, että jotkut diskurssit ohjaavat havaintojamme ja sitä, miten merkityksellistämme ja arvotamme eroja ihmisten ja ihmisryhmien välillä. Se, että näemme toiset ihmiset ”valkoisiksi” ja toiset ”värillisiiksi”, ei siis johdu yksin katseen kohteena olevien ihmisten ihonväristä (Rastas 2002, 8–10). Rasismi on muovannut näkemisen ja esittämisen tapoja niin, että ”valkoinen”, länsimainen ja eurooppalainen, toimii ikään kuin itsestään selvästi normina, josta muut ovat poikkeus, ”värillisiä” (esim. Rossi 2003, 180–224). Valkoisuuden normin purkaminen onkin ollut yksi rasismin vastustamisen strategia ja ”valkoisuuden” tutkimisesta on tullut uusi

kiinnostuksen kohde ja oma suuntauksensa (*whiteness studies*) rasismien tutkimukseen.¹⁵ Kuten muutkin rodullistetut kategoriat, myös ”valkaisuus” on sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettua ja määriteltyä, ja sen kriteerit ja merkitykset ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri paikoissa.

Jako ”valkoisiin” ja ”ei-valkoisiin” on säilynyt niin sanotuissa länsimaissa kuitenkin keskeisenä luokittelukriteerinä, vaikka raja näiden kahden kategorian välillä on aina ollut epätarkka. ”Valkoisilla” tarkoitetaan yleensä länsimaalaisia, eurooppalaisia ja heidän jälkeläisiään; ”ei-valkoisiksi” määrittyvät (pääosin) kaikki muut. Erilaisissa kulttuurituotteissa, esimerkiksi mainonnassa, on yhä tapana merkitä ei-länsimaalaisuus ja ei-suomalaisuus ”ei-valkoiseksi” tunnistettavalla keholla (Rossi 2003, 180–224).

Yhdysvalloissa ilmauksen *one drop rule* (yhden pisaran periaate) avulla viitataan siihen, että jos henkilön yhdenkin esi-isän tai -äidin tiedetään olevan ”ei-valkoinen”, hänet kategorisoidaan ”ei-valkoiseksi”. Vaikka yksilön ulkonäkö ei ole merkityksetön asia rodullistavassa kategorisoinnissa, ei se siis yksin määritä yksilön ”ihonväriä” ja asemaa. Ryhmät, joiden ei katsota – tai hyväksytä – olevan eurooppalaista alkuperää, on useimmissa yhteiskunnissa vielä luokiteltu erilaisiin alakategorioihin, joiden asemat suhteessa muihin ryhmiin ovat vaihdelleet. Selvärajaisten luokitusten määrittelemineen on osoittautunut mahdottomaksi, ja vielä vaikeampaa on ollut sijoittaa ihmisiä erilaisiin luokkiin (Kertzer & Arel 2002). Luokitusten laatijoiden työtä ei ole helpottanut sekään, että ihmiset ovat itse saaneet määritellä sen, mihin luokkaan tai kategoriaan he kuuluvat (Grieco 2002). Esimerkiksi rotu- ja etnisyyssuokitteluja sisältäviin kyselyihin vastanneista monet sijoittavat itsensä luokkaan

15. Ns. *whiteness studies* -kirjallisuudesta ks. esim. Bonnet 1997; 1998; Dyer 1997; Frankenberg 1993; Hage 2000; hooks 1992; Ignatiev & Garvey 1996; Ware 1992; 2002.

”muu”. Toisinaan taas samat yksilöt ovat eri vuosina sijoittaneet itsensä eri kategorioihin. Rodun käsitteen ongelmat eivät siis rajoitu sen historialliseen taakkaan. Käsite on ongelmallinen ja kritisoitu myös silloin, kun sillä viitataan rasismien seurauksena syntyneisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin ryhmittelyihin ja identiteetteihin (Miles 1994, 103–109; Wieviorka 1995, 34; Martin & Yeung 2003, 538–540).

Robert Miles (1994, 109) tiivistää rotukäsitteen ongelmat toteamalla, että kriittistä tutkimusta kaipaava käsite on muutettu analyttiseksi välineeksi ja ”se mikä pitäisi selittää ja representoida yhteiskunnallisena prosessina, rekonstruoidaan yhteiskunnalliseksi tosiasiaksi, jolla sitten selitetään muita yhteiskunnallisia tosiasioita” (myös Martin & Yeung 2003, 539; Loveman 1999, 905). Rasismissa on aina kyse ihmisten luokittelemisesta: erojen tuottamisesta ja merkityksellistämisestä – sekä useimpien määritelmien mukaan myös erotteluja seuraavasta eriarvoisuudesta. Milesin mukaan huomio olisi tästä syystä kiinnitettävä niihin prosesseihin, joissa ”rotuja” tuotetaan. Näihin prosesseihin hän viittaa käsitteellä rodullistaminen. Rodullistamisessa on Milesin (1994, 109–114) mukaan kyse prosesseista, joissa todellisille tai oletetuille biologisille tunnusmerkeille annetaan arvottavia merkityksiä ja samalla rakennetaan sosiaalisia suhteita näiden merkityksenantojen varassa (ks. myös Hall 1997).

Eri kansoja ja kulttuureita, ”meitä ja muita”, ”valkoisia ja ei-valkoisia” määrittävien erojen merkityksellistämisellä on pitkä historia. Kauan säilynyt mutta ajan mukana uusia piirteitä saanut rodun diskurssi on luonut kulttuurisen arkiston, josta ihmiset ammentavat merkityksiä tietoisesti tai tiedostamattaan. Rodullistamisprosesseissa nämä merkitykset kiinnitetään joihinkin ihmisiin. Rasistisissa esitystavoissa ”rotu” ei ole aina eksplisiittisesti näkyvissä. Se on usein läsnä lähinnä oletuksissa eri kansoista, niihin kuulumisen määräytymisestä ja niiden olemuksesta (Miles 1993, 100). Ilmiötä on luonnehdittu myös etnisyy-

den rodullistamiseksi (esim. Hall 2003, 257; Mahtani 2002, 71). Hyvin monenlaiset erot voidaan essentialisoida eli esittää ikään kuin luonnollisina ja muuttumattomina, ja – aina tarvittaessa – kääntää jotakuta vastaan.

Käsite rodullistaminen on sekin saanut monia erilaisia määritelmiä (ks. Miles 1994, 109–114; Mac an Ghaill 1999, 14 viite 2). Lisäksi sen epätäsmällisen luonteen, tai käytön, on katsottu vähentävän sen käyttökelpoisuutta rasismien tutkimuksessa (esim. Goldberg & Solomos 2002, 4). Se on kuitenkin suunnannut tutkimusta kyseenalaistamaan valmiita luokitteluja ja ohjannut kysymään, miten kategorioita (rotuja tai ”rotuja”) uusinnetaan ja tuotetaan. Miten – erilaisin vai samanlaisin kriteerein – luonnehdimme ja arvioimme eri ihmisryhmiä? Kohtelemmeko ihmisiä eri tavoin sen mukaan, kuinka he sijoittuvat rasismien tuotamiin kategorioihin?

Rasismi seurauksina

Arjen kohtaamistilanteissa toisen erilaisuus, ”rotu”, siis tunnistetaan ja samalla tuotetaan monilla tavoilla: katseilla, tavoilla määritellä eri ihmisryhmiä erilaisten kriteerien avulla, erilaisella kohtelulla, mukaan ottamisella tai poissulkemisella, etuoikeuksilla tai oikeuksien eväämisellä ja äärimmäisissä tapauksissa väkivallalla. Mitä eri asioita seuraa siitä, että ihmisiä luokitellaan ”valkoisiksi” tai ”värillisiksi”? Miten nämä seuraukset ovat erilaisia eri ryhmille? Miten ne ilmenevät yksilötasolla? Miten ne ovat muovanneet kulttuuriamme ja miten ne vaikuttavat eri instituutioiden toimintaan? Miten rasismi on ajan mukaan muovannut yhteiskunnallisia suhteita? Näitä kysymyksiä ei ole juuri käsitelty niin, että lähtökohtana olisi ollut suomalainen yhteiskunta.

Michel Omin ja Howard Winant’n (2002, 135) mukaan rodullistamisprosesseja voidaan luonnehtia rasismiksi vasta sil-

loin, kun ne tukeutuvat essentialistisiin kategorisointeihin ja tuottavat ryhmien välisiä alistussuhteita. Erilaisten valta- ja alistussuhteiden, kuten myös kategorisointien essentialistisuuden (ks. Wade 2002) toteen näyttäminen on usein kuitenkin vaikeaa. Koska rasismi on paitsi moraalisesti myös lainsäädännössä tuomittua, ihmiset pääsääntöisesti kieltävät toimintansa rasisistisuuden. Yksilötasolla ”en ole rasisti, mutta...” on Suomessakin tuttu hokema. On myös muistettava, etteivät rasisistiset asenteet välttämättä välity ihmisten toimintaan. Erilaisista instituutioista lienee vielä vaikeampi löytää toimijoita, jotka tunnistaisivat ja toteaisivat toiminnassaan mahdollisesti vaikuttavan rasismin. Toisinaan rasismin läsnäoloa tai vaikutusta ei haluta myöntää, koska pelätään, että rasismin olemassaolon myöntäminen tulkitaan rasismin hyväksymiseksi. Asian tunnistaminen omassa tai muiden toiminnassa on kuitenkin eri asia kuin sen hyväksyminen.

Rasismin värittämät yhteiskunnalliset suhteet eivät ole koskaan tasa-arvoiset, ja yksilötasolla rasismin seuraukset voivat olla erittäin traagisia. Rasismin motivoimia viharikoksia ja häirintää on Suomessakin jatkuvasti. Ne kohdistuvat ensisijaisesti ihmisiin, joiden ei katsota olevan ”juuriltaan suomalaisia” (vrt. Ruuska 2004b), mutta toisinaan myös niihin henkilöihin, joiden katsotaan puolustavan ”ei-meikäläisiä” tai liittoutuneen ”ei-meikäläisten” kanssa. Suomessakin esimerkiksi rasismistä kirjoittaneet toimittajat ovat joutuneet rasisistisen väkivallan uhreiksi (Harinen, Heikkilä & Hyvönen 2001, 168). Häirintää ovat kohdanneet myös esimerkiksi maahanmuuttajien suomalaiset puoliset ja maahanmuuttajien parissa työskentelevät henkilöt. Vaikka rasismin erilaisten ilmenemismuotojen voidaan ajatella tuottavan eriarvoisuutta ja heikentävän erityisesti ”ei-valkoisiksi” luokiteltujen asemaa, rasismin vaikutukset ulottuvat tavalla tai toisella aina koko yhteiskuntaan. Pienetkin rasisistiseksi julistautuvat ryhmät voivat vaikeuttaa muiden elämää monin ta-

voin. Joensuun skinit ja heidän vaikutuksensa kaupungissa asuvien – tai asuneiden – maahanmuuttajien arkeen on tästä ikävä esimerkki (ks. Puuronen 2001; Sabour 2003). Joensuun tapahumat ovat esimerkki myös siitä, miten rasismien vahvistuminen jossain yhteisössä koskettaa lopulta koko yhteisöä, ei ainoastaan niitä, joiden ajatellaan olevan ensisijaisia rasismien uhreja. Esimerkiksi Joensuussa rasististen nuorten näkyvä toiminta velvoitti paikalliset ihmiset osallistumaan keskusteluun rasismista, kehittämään erilaisia tapoja ehkäistä rasismia ja myös puhdistamaan kaupungin tahraantunutta mainetta.

Rasismi voi vaikuttaa myös silloin, kun toimijoina ovat niin sanotut tavalliset ihmiset, jotka eivät halua olla rasisteja (Gingrich 2004, 161; Wetherell & Potter 1992, 93). Ihmisiä voidaan kohdella eri tavoin myös hyvin tarkoituksiperin, mutta kohtelu voi silti olla seurauksiltaan eriarvoistavaa, rodullistavaa ja rasismia tuottavaa (Harrison 1995, 65). Erilaisissa palvelutehtävissä toimivat ihmiset ovat yleensä sisäistäneet asiakkaiden tasavertaisen kohtelun keskeiseksi osaksi ammattietiikkaansa. Siitä huolimatta eri maissa tehtyjen tutkimusten mukaan esimerkiksi sosiaali- ja terveyspalveluissa etnisiin vähemmistöihin kuuluvat ovat kokeneet saaneensa, ja joidenkin kriteereiden mukaan kiistämättä saaneetkin eriarvoista ja huonommaksi luokiteltavaa palvelua (esim. Mark ym. 2003; Ridley 1995). Sen taustalla ei välttämättä ole työntekijöiden tietoisia syrjiviä asenteita, vaan opittu taipumus luokitella ihmisiä heidän ihonvärinsä, kulttuurinsa tai syntyperänsä mukaan. Nuo luokittelut tuottavat erilaisia oletuksia, jotka sitten saattavat ohjata ihmisten toimintaa ikään kuin huomaamatta. Yksilöiden ja instituutioiden toiminta voi siis asemoida ihmisiä epätasa-arvoisesti silloinkin, kun kyse ei ole tietoisesta tai julkilausutusta rasismista. Palaan vielä tähän kysymykseen.

Vaikka asennetutkimukset yksin eivät riitä rasismien tunnistamiseen, asenteidenkin tutkiminen on silti tärkeää. Toiminta-

tapojen muuttaminen edellyttää tietoa ihmisten toiminnan taustalla olevista näkemyksistä.¹⁶ Vaikka toteaisimme jotkut asenteet tai teot rasistisiksi, yksilöitä ei välttämättä kannata nimetä rasisteiksi. Rasismin vastustamisen näkökulmasta on usein poliittisesti ja strategisesti viisaampaa pyrkiä tunnistamaan ja nimeämään rasistista toimintaa kuin lähteä luokittelemaan erilaisia toimijoita rasisteiksi tai rasistisiksi. Jos nimeäisin rasistiksi jokaisen, joka esimerkiksi puheessaan uusintaa rotuajattelua käyttämällä ihmisistä luonnehdintoja ”valkoiset” tai ”mustat”, joutuisin nimeämään itsenikin rasistiksi. On myös eri asia todeta, että esimerkiksi koulu- tai poliisilaitoksessa on (myös) rasismia kuin julistaa nämä instituutiot rasistisiksi. Jälkimmäinen strategia todennäköisesti tuottaa helposti sellaisen puolustautumisen vaatimuksen, joka vaikeuttaa muutosten edellyttämää oman toiminnan ja siinä vaikuttavan rasismin tarkastelua ja tunnistamista.

Kun jonkun yksilön tai instituution toimintaa luonnehditaan rasistiseksi, voidaan tällaisille näkemyksille edellyttää perusteluja. Tuolloin keskustellaan jo siitä, millaiset asiat tulee tai voidaan määritellä rasismiksi – ja siitä millainen toiminta tekee jostakusta rasistin. Onko rasisti esimerkiksi henkilö, joka tietoisena toimintansa mahdollisista seurauksista levittää vaalikampanjassaan virheellistä tai yksipuolista tietoa ja turvautuu muukalaisvihamieliseen populismiin? Entä onko rasisti taitei-

16. Eniten julkisuutta Suomessa ovat saaneet Magdalena Jaakkolan asennetutkimukset (1995; 1999; Suomessa tehdyistä asennetutkimuksista ks. myös Forsander 2002, 64–69). Vaikka erilaisissa instituutioissa vaikuttavasta rasismista ja niissä toimivien ihmisten asenteista ei ole Suomessa kovin paljoa asennetutkimuksiksi luokiteltavia tutkimuksia, muut maahanmuuttajien ja vähemmistöjen parissa tehdyt tutkimukset tuovat usein näkyviin myös eriammattiryhmien ja viranomaisten asenteita (esim. poliisien asenteista ks. Määttänen 2003; Hautaniemi 2004; suomalaisten poliitikkojen asenteista Lepola 2000).

lija, joka edistää levynsä myyntiä muita kansoja tai vähemmistöjä halventavalla huumorilla? Voimmeko nimetä rasistiksi rotuoppeja tutkijana levittävän henkilön, joka ei työssään huomioi lainkaan sellaista tutkimusta, joka asettaa kyseenalaiseksi rotuopit ja tutkijan omat näkemykset? Vai tekeekö tutkijasta rasis-tin vasta se, että hän tutkimustuloksiinsa vedoten esittää poliit-tisia toimenpide-ehdotuksia? Mikä vastuu taas on lehdellä, joka julkaisee tällaisen tutkijan näkemykset problematisoimatta ja kyseenalaistamatta niitä? Voidaanko rasismista syyttää työnan-tajaa, joka sanoo jättävänsä palkkaamatta ”ulkomaalaisen nä-köisen” vain siksi, että työntekijän asiakaskunta tai työtoverit saattavat olla rasisteja? Vaikka esimerkkien politiikko, laulaja, tutkija, julkaisija ja työnantaja todennäköisesti kieltäisivät aja-tustensa ja tekojensa rasistisuuden, tällaiset teot ja niiden mah-dolliset seuraukset voidaan tulkita rasismiksi.

Vaikka rasismiksi määriteltävissä oleva toiminta ei aina ole-kaan tietoista eikä tarkoituksellista, olisi naiivia olettaa, että rasismista olisi tullut niin vahvasti maailmaa jakava ja kulttuu-reja muokkaava ilmiö, elleivät jotkut olisi hyötynneet tai toivo-neet hyötывänsä siitä. Rasismi onkin määritelty myös hyväksi-käytön järjestelmäksi, jonka avulla säilytetään tai hankitaan etu-oikeuksia ja pidetään yllä epätasa-arvoa tuottavia valtasuhteita (esim. Tatum 1999). Kolonialismi, juutalaisten kohtelu Euroo-passa toisen maailmansoden aikana ja Etelä-Afrikan väestö-ryhmien välillä vallitsevat tuloterot riittänevät todisteeksi siitä, että rasismia on käytetty oikeuttamaan taloudellista ja muuta riistoa. On vain arvailtava, mitkä ovat avoimen muukalaisviha-mielisyyden tai rasistisen huumorin avulla ratsastavan taiteili-jan tai poliitikon motiivit.

Yksilöiden ja instituutioiden toimintaa on usein vaikea luon-nehtia rasistiseksi silloinkin, kun rasismi näyttäisi vaikuttavan toiminnassa ja kun toiminnan seuraukset selvästi uusintavat epätasa-arvoisuutta. Näin on esimerkiksi silloin, kun ihmisten

toimintaa ohjaavat oletukset siitä, että joku henkilö kuuluu johonkin (toiseen) ryhmään ja että hän on siksi erilainen ja tietynlainen. Sen sijaan, että ihmiset pysähtyisivät kohtaamaan tuon toisen ja kyseenalaistaisivat oletetut erot, he saattavat kartella esimerkiksi kielivaikeuksien tai kulttuurierojen pelossa ihmisiä niin, että kohtelevat heitä samalla huonommin kuin muita tai eivät hoida heidän asioitaan yhtä hyvin kuin muiden. Ulkomaalaisen näköinen ei välttämättä ole ulkomaalainen, eikä ulkomaalainen nimi välttämättä ole sen vaikeampi kirjoittaa ja oppia kuin suomalainenkaan nimi.

Maahanmuuttajien työelämään sijoittumista voivat vaikeuttaa monet asiat, kuten puutteellinen suomen kielen taito tai koulutus, joka ei vastaa suomalaista vaatimustasoa. Jos kuitenkin on osoitettavissa, että ihmisistä, joilla on samantasoinen kielitaito, koulutus ja muut taidot, jokin erityinen ryhmä sijoittuu muita huonommin työelämään, on huomioitava myös rasismi mahdollisena selittäjänä. Ruotsissa tehty tutkimus (Rooth 2001) osoitti, että ”ruotsalaisen näköisten” ulkomailta adoptoitujen työttömyysluvut vastasivat muiden ruotsalaisten työttömyyslukuja, kun taas ”ei-ruotsalaisten näköisten” adoptoitujen työttömyys oli huomattavasti todennäköisempää. Kun monet erilaiset työelämän valmiuksien saavuttamiseen ja työmarkkinoille sijoittumiseen mahdollisesti vaikuttavat muuttajat (esimerkiksi adoptiohistoria, adoptoidun perhetausta ja koulumenestys Ruotsissa) oli huomioitu, todennäköisimmäksi selittäjäksi jäi työmarkkinoilla vallitseva ihonväriin perustuva syrjintä.

Suomalaisen kulttuurin yhdeksi tunnusmerkiksi on mielletty ihmisten tasa-arvoinen kohtelu. Se edellyttää erilaisten palvelujen ja palvelujärjestelmien muokkaamista ihmisten tarpeisiin sopiviksi. Ihmisiä ei tulisi jättää palvelematta siksi, että he ovat ”hankalampia asiakkaita” tai teettävät enemmän työtä. Kansojen, kulttuurien ja yksilöiden välillä on eroja, ja toisinaan myös

tasa-arvoisuuteen pyrkiminen edellyttää erojen huomioimista toiminnassa. Kaikkien kohtelu samalla tavoin voi sekin lisätä tai uusintaa rasismiksi määriteltävää eriarvoisuutta. Tästä syystä esimerkiksi Isossa-Britanniassa *equal opportunities* -politiikan avulla on suosittu vähemmistöjä muun muassa henkilöstön rekrytoinnissa julkisen palvelun työtehtäviin. Rasismin voi ajatella poikkeavan muusta erojen huomioimisesta siinä, että rasismissa joidenkin (oletettu) erilaisuus kääntyy – tai käännetään – heitä vastaan.

Suomessa voidaan kysyä, millaisia ”suomalaisuuden vaatimuksia” työelämään pyrkiville esitetään, ja ovatko nämä vaatimukset aina kaikille samanlaiset (esim. Forsander 2002; Paananen 1999). Romaneja ja heidän asemaansa Suomessa tutkinut Anna Maria Viljanen (2003) kuvaa, miten romanien asema on Suomessakin ollut alistettu. Hän toteaa, että kaksi sataa vuotta sitten romaneita ei ”syrjitty etnisenä ryhmänä vaan elämäntapansa takia” (emt., 75). Viljanen jatkaa kysymällä, että onko sillä eroa ”sorretaanko ja vainotaanko ihmisryhmää etnisyyden vai sen elämäntavan takia” (emt., 74). Työn vieroksunta on yksi romaneihin jo pitkään liitetty mielikuva (vrt. Alastalo 2005, 209), jota on selitetty romanikulttuurin avulla. Selityksiä romanien työelämästä syrjäytymiseen tulisi kuitenkin hakea myös romanien asemasta johtuneesta periytyneestä huono-osaisuudesta, koulukiusaamisesta ja epätasa-arvoisen kohtelun takia keskeytyneistä opinnoista (esim. Markkanen 2003, 34–44). Suomessa asuvien romanien – tai saamelaiden tai venäläisten tai juutalaisten – erityisyys suomalaisessa yhteiskunnassa ei ole kiteytettävissä pelkästään sellaisiin eroihin, joista puhutaan mitä hyvänsä etnistä ryhmää luonnehdittaessa (esim. kieli, asuinpaikka tai muut kulttuuriset erityispiirteet). On määrittelykysymys, voimmeko kutsua rasismiksi esimerkiksi heitä koskevia halventavia puhe- ja esitystapoja tai sitä, miten heitä on Suomessa muuten kohdeltu. Rasismin olemassaoloa ei tulisi

kuitenkaan ohittaa silloin, kun puhutaan näiden ryhmien historiasta ja asemasta Suomessa.¹⁷

Rasismien tunnistamiseen ei siis riitä vain ihmisten tarkoituksien arviointi eikä myöskään rasististen puhe- ja esitystapojen tunnistaminen. On myös selvítettävä, millaisia seurauksia erottelet tuottavat ja mitkä asiat mahdollisesti yhdistävät ihmisiä, jotka ovat alistettuja ja huono-osaisia. Jos ihonväri tai kuuluminen johonkin ryhmään on merkittävä yhteinen nimittäjä tarkasteltaessa eroja eri ryhmien hyvinvoinnissa ja yhteiskunnallisessa asemassa, on perusteltua huomioida myös rasismien mahdollisuus.

Yhteiskunnan rakenteissa vaikuttavasta rasismista on Suomessa toistaiseksi hyvin vähän tutkimustietoa. Se ei silti anna aihetta tuudittautua ajatukseen, ettei Suomessa ole rasismia. Institutionaalisen rasismien osoittaminen on vaikeaa. Se edellyttäisi esimerkiksi sellaisia tilastotutkimuksia, joiden toteuttaminen Suomessa ei välttämättä edes onnistu, koska vallitsevat käytännöt ja lainsäädäntö estävät etnisyyksien tai ”rodun” mukaan tehdyt luokittelut. En silti halua puoltaa tällaisia tilastointeja niihin sisältyvien monenlaisten ongelmien vuoksi (esim. Kerzer & Arel 2002; Rastas 2005). Institutionaalista, yhteiskunnan rakenteisiin juurtunutta rasismia voidaan tutkia monin eri tavoin ja tutkimusten kohdejoukkojakin voidaan yrittää rakentaa muutenkin kuin ennalta annettujen ”rotu”- tai etnisyysskategorioiden varaan.

Rasismien mahdollisuutta ei pitäisi kieltää etenäkään silloin, kun yksilöt tai ryhmät itse nimeävät kokemuksensa rasismiksi.

17. Romaneista ks. esim. Grönfors 1999; Markkanen 2003; Viljanen 2003; Virolainen 1996; myös Vehmas 1961, 79–81. Saamelaisten osalta Isaksson 1996 ja 2002; Helander & Kailo 1999; Tuulentie 2001; myös Asp 1965, 216–218. Ihmisoikeusliiton julkaisemassa raportissa *Rasismi ja etninen syrjintä Suomessa 2004* (Shakir & Tapanainen 2005) tarkastellaan myös romanien ja saamelaisien asemaa Suomessa (emt. 80–105). Suomessa asuvien venäläisten historiasta ja asemasta esim. Karemaa 1998 ja Raittila 2004.

Jonkin asian kokeminen rasismiksi ei kuitenkaan aina tarkoita, että kyseisen hetken tapahtumat olisivat määriteltävissä rasismiksi. Esimerkiksi ulkomaalainen opiskelija kertoi pitäneensä rasisteina tamperelaisia bussikuskeja, jotka eivät ottaneet häntä kyytiin. Näkemys bussikuskeista muuttui, kun opiskelija kuuli, että vain tiettyjen bussien kuului pysähtyä sillä pysäkillä, jonka luona hän aamuisin turhaan odotti. Jotain tapaus kuitenkin kertoo rasismista, sillä tuskinpa moni suomalaisopiskelija olisi samassa tilanteessa olettanut, että kuljettajan käyttäytyminen johtuu pysäkillä odottavan ihonväristä.

Rasismi ja toisen(lainen) tieto

Esimerkkitapauksen opiskelijan oletus suomalaisten (bussikuskiensa) rasistisuudesta ei ollut syntynyt tyhjästä vaan aiemmista omakohtaisista kokemuksista sekä mahdollisesti muiden ulkomaalaisten ja maahanmuuttajien kertomuksista suomalaisen asenteista ja käyttäytymisestä. Valtaväestöön kuuluva suomalainen voisi myös vahingossa odottaa bussia väärällä pysäkillä ja sitten arvostella kuljettajaa, joka ei ota kyytiin, mutta hän ei varmaankaan yhdistäisi tapausta rasismiin. Vastaavasti hän voisi tulkita kaupassa perässään kulkevan myyjän käyttäytymisen eri tavoin, esimerkiksi palvelualttiudeksi, kuin romani, joka on tottunut siihen, että häntä kohdellaan kaupoissa potentiaalisena myymälävarkana. Yksilöiden ja ryhmien tieto rasismista perustuu paljolti aiempiin kokemuksiin. Vaikka nuo kokemukset voivat joskus tuottaa vääriäkin tulkintoja muiden käyttäytymisestä, ne ovat sellaista paikantunutta tietoa, johon valtaväestöllä ei ole samanlaista omakohtaista pääsyä.

Tarkasteltaessa rodullistettuja yhteiskunnallisia suhteita ”valkoinen” ja ”ei-valkoinen” eivät ole symmetrisiä tai samanarvoisia kategorioita. Suhteita pohdittaessa on huomioitava kategorioiden asemaa ja mahdollisuuksia määrittävät valtasuhteet. Erilai-

set ryhmät ovat kamppailleet tullakseen kategorisoiduksi nimenomaan ”valkoiseksi”, jotta ne voisivat näin parantaa alistettua asemaansa. Usein kuulee sanottavan, että myös ”valkoiset” voivat joutua kokemaan rasismia ”ei-valkoisten” taholta. Tämä pitää varmasti paikkansa. Samalla on kuitenkin kysyttävä, missä määrin ja millaisissa kohtaamisissa rasismia esiintyy ja mitkä ovat eri ryhmien mahdollisuudet vastustaa ja torjua niihin kohdistuvaa rasismia. Kaikkialla missä ”valkoisuus” ja ”ei-valkoisuus” saavat erilaisia merkityksiä, myös ”valkoiseksi” luokitellun kokemana rasismi on ainakin osin erilaista kuin ”ei-valkoisten” kokemana, myös seurauksiltaan. ”Valkoisen” suomalaisen kokemana rasismi Etelä-Afrikassa (tai Suomessa) ja ”ei-valkoisen” eteläafrikkalaisen kokemana rasismi Suomessa ei tästä syystä ole kovin hede­lmällinen vertailuasetelma.

Piilokamera myymälässä todennäköisesti varmentaisi sen, minkä kaikki romanit tietävät: monet myyjät epäilevät heitä myymälävarkaiksi ja kohtelevat heitä siksi toisin kuin muita asiakkaita. Ravintoloiden työntekijöitä on Suomessa tuomittu oikeudessa rasistisesta syrjinnästä vasta, kun ihmiset ovat pysyneet osoittamaan, että heitä on kohdeltu eri tavoin kuin muita. Tieto monissa ravintoloissa esiintyvistä rasismista ei ole ollut ”yleistä tietoa” ennen kuin julkisuudessa on kerrottu tuomioistuinten langettamista tuomioista. Syrjintä ravintoloissa sekä työ- ja asuntomarkkinoilla on tuttua monille maahanmuuttajille ja etnisiin vähemmistöihin kuuluville, vaikkei sitä olisi todistettu tutkimuksissa tai tuomioistuin­issa. Jo kaupunki tilana on erilainen niille, jotka tietävät joutuvansa karttamaan oman turvallisuutensa vuoksi tiettyjä paikkoja etenkin iltaisin ja öisin (esim. Sabour 2003; Hautaniemi 2001).

Rasismi vaikuttaa yhteiskunnan rakenteissa paitsi tuottamalla epätasa-arvoa ja muovaamalla näin yhteiskunnallisia suhteita, myös rakentamalla eri ihmisryhmille erilaista tietoa todellisuudesta. Kokemukseen perustuva tieto rasismista on vain joi-

denkin ihmisten keskenään jakamaa. Tämän tiedon ja kokemusten jakaminen muodostaa ryhmiä. Suomessakin eri maa-hanmuuttajaryhmien ja etnisten vähemmistöjen kohtelu – ja täten myös näiden rasismien kokemukset – vaihtelevat (Jasinskaja-Lahti & Liebkind & Vesala 2002, 134–137). Lisäksi esimerkiksi sukupuoli, luokka, seksuaalinen suuntautuminen, ikä ja monet muutkin tekijät ovat mukana määrittämässä rasismien muokkaamia jaotteluja. Kyse on siitä, miten yksilöt asemoituvat noiden eri tekijöiden yhdessä muovaaviin (valta)suhteisiin ja näin ollen myös siitä, minkälaisiksi heidän kokemuksensa rasismista muodostuvat (esim. Vuorela 1999; Anthias 2002). Esimerkiksi naisten ja miesten tai lasten ja aikuisten rasismien kokemuksissa on eroja, samoin näiden ryhmien mahdollisuuksissa torjua heihin kohdistuvaa rasismia.

Solidaarisuus alistettujen ryhmien kesken ei synny itsestään. Yksi rasismien vastustamista hankaloittava myytti on käsitys siitä, että rodullistetuissa hierarkioissa alistetussa asemassa olevat eivät itse ajattele tai toimi rasistisesti (Warren & Twine 2002, 550). Kykenemättömyyttä tai haluttomuutta kyseenalaistaa rasismia on kuitenkin myös rasismia kokeneiden joukossa. Alistetutkin voivat olla alistajia (ks. Vuorela 1999, 27–28) ja osaltaan vahvistaa rasismien tuottamia valta-asetelmia. Silti rasismien kokemukset, jaettu tietoisuus niistä ja omasta asemasta suhteessa muihin voivat tuottaa erilaisia rajoja ylittäviä kuulumi-sen tunteita ja ryhmäytymisiä (esim. Keskisalo 2003, 136–138; Rastas 2004a, 50–53).

Kyseenalaistaessaan ja vastustaessaan alistavia ryhmiä alistetut voivat siis alkaa muodostaa omia ryhmiään, jotka alkavat tuottaa omaa erityistä kulttuuriaan (esim. Smith 1998). Esimerkiksi rap- ja hip hop -kulttuurin on usein esitetty syntyneen näin. Tällainen kulttuuri ei näyttäydy siihen identifioituvalle kielteisellä, huonompaan asemaan alistumisena vaan jonakin erityisenä, etuoikeutettuna paikkana ja toisenlaisen toiminnan

mahdollistajana ihmisille, joilla on erityistä tietoutta. Se mahdollistaa alistajien kritisoinnisen ja esimerkiksi huumorin valtaapitävien määrittelytavoista, tietämättömyydestä ja ymmärtämättömyydestä, jopa omasta alistetusta asemasta (esim. suomalaisten romanien tapauksessa ks. Kopsa-Schön 1996, 102–103). Kun jotkut suomalaisetkin suljetaan tietynlaisen suomalaisuuden ulkopuolelle, he voivat alkaa etsiä ja tavoitella erilaista, ”valkoisesta suomalaisuudesta” (ks. Rastas 2004b) poikkeavaa suomalaisuutta. Tästä näkökulmasta rasismien, joka yleensä mielletään monikulttuuristumisen seuraukseksi, voikin ajatella myös tuottavan monikulttuurisuutta. Näin syntyneet kulttuurit eivät välttämättä noudattele etnisiä ryhmärajoja, vaan ne perustuvat lähinnä ”etnisestä suomalaisuudesta” poissuljetuksi tulemisen kokemuksiin ja jonkinasteiseen poissuljettujen keskinäiseen solidaarisuuden tunteeseen (vrt. Smith 1998, 183).

Rasismi tuottaa siis identiteettejä, jotka eivät ole perinteisessä mielessä etnisiä identiteettejä eivätkä myöskään vain alistettujen leimattuja identiteettejä. Ne voivat olla myös identiteettejä, jotka ”eivät asetu alisteisiksi etuoikeutettuihin kategorioihin nähden” (Juhila 2004, 30–31). Tällaisten ryhmien ja kulttuurien, kollektiivisten rodullistettujen identiteettien, syntyminen on esitetty eräänlaiseksi rasismien uhrien äänen kuulumisen ja rasismien vastustamisen ennakkoehdoksi (Young 2000, 166–167). Ne tarjoavat kollektiiveja, joiden avulla yksilöiden on helpompaa selviytyä rasismien kokemuksistaan (esim. Tatum 1999; Kibour 2001). Niiden avulla on myös helpompaa kertoa rasismista, tuoda julki alisteisessa asemassa olevien paikantunutta tietoa (ks. Harding 1996), johon rodullistettujen hierarkioiden ylätasolla olevilla ei ole samanlaista pääsyä.¹⁸ Tästä näkökul-

18. ”Värisokeus”, jolla on alun perin tarkoitettu ei-rasistista suhtautumista, ihmisten kohtelua samalla tavoin heidän ihonväriinsä katsomatta, on antirasistisessa keskustelussa saanut uuden merkityksen: värisokea on henkilö, joka ei tiedosta eikä tunnista rasismia (esim. O’Brien 2000).

masta kollektiivisten rodullistettujen identiteettien syntymisen voi ajatella olevan toivottavaa monikulttuuristumista.

On kuitenkin kysyttävä, kuinka toivottavaa epätasa-arvon – ja samalla usein myös rodullistettujen suhteiden uusintamisen ja tuottamisen – perustalle rakentuva monikulttuurisuus voi olla. Onko yleensäkin mahdollista luoda sellaista rasismien vastustamiseen tarvittavaa yhteisöllisyyttä ja kulttuuria, joka ei samalla sulkisi muita ulkopuolelleen (vrt. hooks 1994, 216)? Yksi monissa tutkimuksissa (esim. Myers & Williamson 2001; Bianchi ym. 2002) todettu rasismien kokemuksista syntyneiden identiteettien ulottuvuus on epäluulo ”valkoisia” kohtaan. Se voi aiheuttaa toimintatapoja, joissa ajattelun ja toiminnan lähtökohdaksi otetaan ihmisiä yhdistävien asioiden sijaan ihmisiä erottavat asiat, jotka helposti alkavat näyttäytyä ikään kuin luonnollisina eroina. Erojen korostaminen on usein myös seurausta yrityksistä saada oma näkökulma esiin. Alistettujen asemasta paljon kirjoittaneen Gayatri Chakravorty Spivakin kehittämä käsite strateginen essentialismi kuvaa sitä, miten vaikeaa essentialismin karttaminen on poliittisissa diskursseissa, joissa on aina myös identiteettejä rakentava ja samalla eroja vahvistava ulottuvuutensa (Bonnet 2000, 136–137).

Yhteisistä rasismien kokemuksista rakentuva kulttuuri haastaa ja kyseenalaistaa rasismien rakentamaa tietoa ja toimintaa, mutta samanaikaisesti se saattaa johtaa sellaiseen kulttuuriseen eristäytymiseen, jonka seuraukset ovat kielteisiä erityisesti eristäytyvälle vähemmistölle (Sabour 2003, 90–93). Omaan erityisyyttään vaaliessaan vähemmistö voi myös turvautua sellaisiin strategioihin, jotka uusintavat ja tuottavat essentialistisia – monien määritelmien mukaan rasistisia – näkemyksiä eri ryhmittä ja niiden välisistä eroista (Bonnet 2000; Dyson 1994; Gilroy 2001). On ymmärrettävää, että ”suomalainen” merkityksessä ”valkoinen suomalainen” on joidenkin puheessa kielteinen, jopa tarkoituksellisen halventava, ilmaus (Keskisalo 2003, 136; Sa-

bour 2003, 106; Rastas 2004a, 50). Kuinka toivottavaa tällaisen kulttuurin vahvistuminen on rasismien vastustamisen näkökulmasta? Antirasismia tutkineen Alistair Bonnetin mukaan anti-essentialismin eli kaikenlaisten olemuksellistavien, luonnollistavien ja ehdottomien kategorioiden kyseenalaistamisen tulisi olla rasismien vastustamisen vahvin diskurssi (Bonnet 2000, 137).

Rasismista antirasismeihin

Kuinka todennäköistä rasismien tuottamille erotteluille rakentuvan monikulttuurisuuden vahvistuminen Suomessa on? Väitän, että vastaus riippuu siitä, kuinka valmiita olemme oppimaan ja ymmärtämään rasismien kokemuksista syntyneitä kulttuureita, siitä millaiseksi ongelmaksi rasismien miellämme sekä ennen kaikkea siitä, ketkä meistä osallistuvat rasismien vastustamiseen. Identiteetit ovat olemassa vain konteksteissaan (Antthias 2002, 285): rasismien luomat identiteetit rasismien luomissa valta- ja alistussuhteissa. Näiden suhteiden purkamiseen tarvitaan myös irtautumista omista etuoikeutetuista asemista sekä solidaarisuutta ja erilaiset rajat ylittäviä yhteisiä kamppailuja (emt., 286; hooks 1992, 346; Ware 2002, 113). Tämä tarkoittaa esimerkiksi vanhojen tai vallitsevien suomalaisuutta koskevien käsitysten uudelleenarviointia ja muuttamista. Se voi tarkoittaa myös esimerkiksi vaatimuksia muuttaa maahanmuuttopolitiikkaa tai lisäinvestointeja maahanmuuttajien kotouttamistoihin. Rasismien vastustaminen edellyttää kuitenkin ennen kaikkea valmiuksia tunnistaa rasismien monet muodot.

Rasismien käsitteeseen liitetyt monet merkitykset ja sille annetut lukuisat määritelmät ovat johtaneet siihen, ettei rasismille ole yhtä, yleisesti hyväksyttyä ja tunnustettua määritelmää (Reisigl & Wodak 2001, 5). On todettu myös, ettei rasismista voi esittää abstrakteja, erilaisista konteksteista irrallaan olevia määritelmiä (esim. Hervik 2004, 152). Rasismien syiden, erilais-

ten ilmenemismuotojen ja seurausten selittäminen ja samalla rasismin määrittelemine vaikeutuu entisestään, jos siirrämme tarkastelun paikalliselta tasolta rasismin globaaleihin ulottuvuuksiin. Rasismia on kuitenkin olemassa. Yksilötasolla tarkasteltuna sen merkitys monen ihmisen elämään on huomattava. Se tuottaa epätasa-arvoa ja sosiaalisia ongelmia. Rasismi muo-
vaa yhteiskunnallisia suhteita sekä yhteiskunnan rakenteita ja on monin tavoin osa kulttuuriamme. Se myös tuottaa kulttuurreja, jotka rakentuvat yhteisille rasismin kokemuksille ja sen myötä lisäävät yhteiskunnan sisäisiä kulttuurieroja.

Asioita on voitava nimetä rasismiksi, jotta niitä voitaisiin tutkia ja jotta niistä voitaisiin puhua. Miten se on mahdollista, jos tavat määritellä rasismia vaihtelevat niin, että mikä hyvänsä syrjintä, kommentti tai ikävä teko on nimettävissä rasismiksi – tai vastaavasti sen yhteys rasismiin voidaan kiistää? Yksi mahdollisuus on käyttää rasismia laajana yläkäsitteenä, joka tarvittaessa määritellään tapauskohtaisesti, esimerkiksi tutkimuskysymyksiä kontekstoitaessa tai pyrittäessä ratkaisemaan jotain ongelmaa, jolla arvellaan olevan yhteys rasismiin. Rasismiksi voidaan näin lähtökohtaisesti luonnehtia, kuten edellä olen tehnyt, sellaisia valta- ja alistussuhteita tuottavia ajattelu-, puhe- ja toimintatapoja, joissa jonkun yksilön tai ryhmän (oletettu tai väitetty) ominaisuus, olipa se biologinen tai kulttuurinen, esitetään olemukselliseksi ja muuttumattomaksi (Werbner 1997). Keskustelu siitä, pitäisikö jokin asia nimetä rasismiksi, voi tuottaa tutkimuksen tai arjen ongelman ratkaisemisen kannalta tärkeää tietoa ja osoittaa asioiden välisiä yhteyksiä. Toisinaan on perusteltua nimetä asioita muulla tavoin.

Rasismi on niin moniulotteinen ilmiö, että kovin kapeat ja rajatut näkökulmat eivät riitä sen syiden, ilmenemismuotojen ja seurausten selittämiseen (Reisigl & Wodak 2001, 18). Ilmiön ymmärtäminen edellyttää paitsi erilaisia kysymyksenasetteluja, siis eri tieteiden näkökulmia ja käsitteitä, myös erilaisten koki-

joiden ja toimijoiden erilaista tietoa. Koska yhteen tutkimukseen – tai jonkin arjen ongelman ratkaisuyritykseen – ei voi sisällyttää lukuisia erilaisia näkökulmia, kysymykset ja näkökulmat on valittava ja perusteltava. Jos rasismi mielletään yhteiskunnalliseksi ongelmaksi ennen kaikkea siksi, että se tuottaa epätasa-arvoa, yksi kriteeri arvioida erilaisten lähestymistapojen tai näkökulmien käyttökelpoisuutta on kysyä, minkälaisia välineitä ne tarjoavat rasismin vastustamiseen.¹⁹ Jos rasismia on monenlaisia, tarvitaan myös monenlaisia erilaiset epätasa-arvoisuudet huomioivia ja erilaisia strategioita hyödyntäviä antirasismeja.

Kirjallisuus

- AHMED, SARA (2000) *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London, New York: Routledge.
- AHMED, SARA (2003) Pelon politiikka. Suom. LAURA HUTTUNEN. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino.
- ALASTALO, MARJA (2005) *Metodisuhdanteiden mahti. Lomaketutkimus suomalaisessa sosiologiassa 1947–2000*. Tampere: Vastapaino.
- ALASUUTARI, PERTTI (1993) *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- ANTHIAS, FLOYA (2002) Beyond feminism and multiculturalism: Locating difference and the politics of location. *Women's Studies International Forum* 25:3, 275–286.
- ANTHIAS, FLOYA & LLOYD, CATHIE (toim.) (2002) *Rethinking Anti-racisms. From Theory to Practice*. London & New York: Routledge.
- ASP, ERKKI (1965) *Lappalaiset ja lappalaisuus*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja C, osa 2. Turku: Turun yliopisto.
- BARKER, MARTIN (1981) *The New Racism*. London: Junction Books.
- BASHI, VILNA (1998) Racial categories matter because racial hierarchies matter: A commentary. *Ethnic and Racial Studies* 21:5, 959–968.

19. Antirasismista ks. esim. Anthias & Lloyd 2002; Bonnet 2000; Gilroy 2002; Lentini 2004.

- BHAVNANI, KUM-KUM (2001) *Feminism and 'Race'*. Oxford: Oxford University Press.
- BIANCHI, F.T., ZEA, M.C., BELGRAVE, F.Z. & ECHEVERRY, J.J. (2002) Racial identity and self-esteem among black Brazilian men: Race matters in Brazil too! *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 8:2, 157–169.
- BLACKWELL, LOUISA (2003) Gender and ethnicity at work: Occupational segregation and disadvantage in the 1991 British census. *Sociology* 37:4, 713–731.
- BONNET, ALISTAIR (1997) Constructions of whiteness in European and American anti-racism. Teoksessa PNINA WEBNER & TARIQ MODOOD (toim.) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, New Jersey: Zed Books.
- BONNET, ALISTAIR (1998) Who was white? The disappearance of non-European white identities and the formation of European racial whiteness. *Ethnic and Racial Studies* 21:6, 1029–1055.
- BONNET, ALISTAIR (2000) *Anti-racism*. London, New York: Sage.
- BOVENKERK, FRANK & MILES, ROBERT & VERBUNT, GILLES (1991) Comparative studies of migration and exclusion on the grounds of "race" and ethnic background in Western Europe: A critical appraisal. *International Migration Review* 25:2, 375–391.
- BRITTON, NADIA JOANNE (1999) Racialized identity and the term 'black'. Teoksessa SASHA ROSENEIL & JULIE SEYMOUR (toim.) *Practising Identities. Power and Resistance. Explorations in Sociology*. British Sociological Association conference volume series: 56. London: Macmillan.
- BÜCHI, ROLF (1996) Uudesta rasismista sekä demokratian tuhoamisesta Ranskassa ja Euroopassa. Teoksessa JOUKO JOKISALO (toim.) *Rasismi tieteesä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/1996. Helsinki: Edita.
- BULMER, MARTIN (1986) Race and ethnicity. Teoksessa ROBERT G. BURGESS (toim.) *Key Variables in Social Investigation*. London: Routledge & Kegan Paul.
- COHEN, PHIL (2002) Psychoanalysis and racism: Reading the other scene. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- COLLINS, PATRICIA HILL (1991) *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York, London: Routledge.

- COWLISHAW, GILLIAN K. (2000) Censoring race in 'post-colonial' anthropology. *Critique of Anthropology* 20:2, 101–123.
- CRAVINS, GEORGES G. (1997) 'Race' as a scientific and organizational construct: a critique. *GeoJournal* 41:3, 233–243.
- DIKÖTTER, FRANK (2002) Race in China. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMONS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- DOMANDER, MINNA (1993) *Siirtolaisuus- ja pakolaistutkimus Suomessa 1980–1993*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- DURRHEIM, KEVIN & DIXON, JOHN (2000) Theories of culture in racist discourse. *Race and Society* 3:2, 93–109.
- DYER, RICHARD (1997) *White*. London: Routledge.
- DYSON, MICHAEL ERIC (1994) Essentialism and the complexities of racial identity. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG (toim.) *Multiculturalism: A Critical Reader*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- ESSED, PHILOMENA (1990) *Everyday Racism: Reports from Women of Two Cultures*. Alameda: Hunter House.
- ESSED, PHILOMENA & GOLDBERG, THEO (toim.) (2002) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- ESSED, PHILOMENA (2002) Everyday racism: A new approach to the study of racism. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- EUMC – European Monitoring Centre of Racism and Xenophobia (2003) *Migrants, Minorities and Employment: Exclusion, Discrimination and Anti-discrimination in 15 Member States of the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EUMC – European Monitoring Centre of Racism and Xenophobia (2005) *Racist Violence in 15 EU Member States. A Comparative Overview of Findings from the RAXEN National Focal Points Reports 2001–2004*. http://www.eumc.eu.int/eumc/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&cat_id=3fb38ad3e22bb&contentid=425d16baae210 (haettu 22.4.2005)
- FANON, FRANZ (1986) *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- FORSANDER, ANNIKA (2002) *Luottamuksen ehdot: Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla*. Väestöliitto: Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002.
- FRANKENBERG, RUTH (1993) *White Women, Race Matters. The Social Construction of Whiteness*. London: Routledge.

- GILROY, PAUL (1992) Cultural studies and ethnic absolutism. Teoksessa LAWRENCE GROSSBERG & CARY NELSON & PAULA I. TREICHLER (toim.) *Cultural Studies*. New York, London: Routledge.
- GILROY, PAUL (2001) *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press.
- GILROY, PAUL (2002) The end of antiracism. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell. (Julkaistu alunperin teoksessa J. DONALD & A RATTANSI (toim.) (1992) "Race", *Culture and Difference*. London: Sage.)
- GINGRICH, ANDRE (2004) Concepts of race vanishing, movements of racism rising? Global issues and Austrian ethnography. *Ethnos* 69:2, 156–176.
- GOLDBERG, DAVID THEO & SOLOMOS, JOHN (toim.) (2002) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- GRIECO, ELISABETH M. (2002) An evaluation of bridging methods using race data from census 2000. *Population Research and Policy Review* 21, 91–107.
- GRÖNFORS, MARTTI (1999) Romanit – alistettuna marginaalissa. Teoksessa MARKKU LÖYTÖNEN & LAURA KOLBE (toim.) *Suomi. Maa, kansa, kulttuurit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GULLESTAD, MARIANNE (2004) Blind slaves of our prejudices: Dabating 'culture' and 'race' in Norway. *Ethnos* 69:2, 177–203.
- HACKING, IAN (1999) *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- HAGE, HASSAN (2000) *White Nation. Fantasies of White Supremacy in a Multicultural Society*. New York: Routledge.
- HALL, STUART (1980) Race, articulation, and societies structured in dominance. Teoksessa UNESCO (toim.) *Sociological Theories: Race and Colonialism*. Paris: UNESCO. (Julkaistu uudestaan teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) (2002) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.)
- HALL, STUART (1992) Kulttuurin ja politiikan murroksia. Suom. ja toim. JUHA KOIVISTO, MIKKO LEHTONEN, TIMO UUSITUPA & LAWRENCE GROSSBERG. Tampere: Vastapaino.
- HALL, STUART (1997) The spectacle of the 'other'. Teoksessa STUART HALL (toim.) *Representation*. Sage & Open University. (Suomennettuna nimellä *Toisen spektaakkeli*, teoksessa STUART HALL (1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.)

- HALL, STUART (1999) *Identiteetti*. Suom. ja toim. MIKKO LEHTONEN & JUHA HERKMAN. Tampere: Vastapaino
- HALL, STUART (2002) Reflections on "race, articulation, and societies structured in dominance". Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- HALL, STUART (2003) Monikulttuurisuus. Suom. MIKKO LEHTONEN. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino. (The Multicultural Question, teoksessa HESSE, BARNOR (toim.) (2000) *Un/settled Multiculturalisms: Diasporas, Entanglements, Transruptions*. London: Zed Books.)
- HALMESVIRTA, ANSSI (1990) *The British conception of the Finnish 'Race', Nation and Culture, 1760–1918*. Studia Historica 34. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- HARDING, SANDRA (1996) Standpoint epistemology (a feminist version): How social disadvantage creates epistemic advantage. Teoksessa S.P. TURNER (toim.) *Social Theory and Sociology. The Classics and Beyond*. Cambridge: Blackwell.
- HARINEN, PÄIVI (toim.) (2003) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- HARINEN, PÄIVI & HEIKKILÄ, SANNA & HYVÖNEN, SONJA (2001) Musta valkoisella. Joensuun skinit ja paikallinen julkinen sana. Teoksessa VESA PUURONEN (toim.) *Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismin arki ja arjen rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- HARRISON, FAYE V. (1995) The persistent power of "race" in the cultural and political economy of racism. *Annual Review of Anthropology* Vol 24, 47–74.
- HAUTANIEMI, PETRI (2001) Ihonväri ja syrjintä nuoren somalimiehen arjessa. Teoksessa ANNE PUURONEN & RAILI VÄLIMAA (toim.) *Nuori ruumis*. Helsinki: Gaudeamus.
- HAUTANIEMI, PETRI (2004) *Pojat! Somalipoikien kiistanalainen nuoruus Suomessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- HELANDER, ELINA & KAILO, KAARINA (toim.) (1999) *Ei alkua ei loppua – saamelaisten puheenvuoro*. Helsinki: Like.
- Henkilötietolaki 1999 / 523. <http://www.finlex.fi/linkit/ajansd/19990523000> (haettu 22.4.2005)
- HERVIK, PETER (2004) Anthropological perspectives on the new racism in Europe. *Ethnos* 69:2, 149–155.

- HILDEN-PAAJANEN, TARJA (2005) *Pahojen poikien piiri. Joensuun skinien epäilty rikollisuus 1995–1998*. Tampere: Tampere University Press.
- HOOKS, BELL (1992) Representing whiteness in the black imagination. Teoksessa LAWRENCE GROSSBERG & CARY NELSON & PAULA I. TREICHLER (toim.) *Cultural Studies*. New York, London: Routledge.
- HOOKS, BELL (1994) *Outlaw Culture. Resisting Representations*. New York, London: Routledge.
- HORSTI, KARINA (2000) Media ohittaa toisen. Suomen mediatutkimus etnisyydestä, rasismista ja maahanmuutosta. *Tiedotustutkimus* 23:4, 79–87.
- HUTTUNEN, LAURA (2002) *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IGNATIEV, NOEL & GARVEY, JOHN (1996) *Race Traitor*. New York, London: Routledge.
- IOM (2003) *Syrjinnän vastainen käsikirja*. Helsinki: International Organisation for Migration / Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö. <http://www.iom.fi/anti-discrimination/pdf/IOMSuomi.pdf> (haettu 22.4.2005)
- ISAKSSON, PEKKA (1996) Kun koko kyläkunta piiloutui: saamelaiset Yrjö Kajavan antropologisessa ohjelmassa. Teoksessa JOUKO JOKISALO (toim.) *Rasismi tieteessä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä. Vainehoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/1996*. Helsinki: Edita.
- ISAKSSON, PEKKA & JOKISALO, JOUKO (1999) *Kallonmittaajia ja skinejä. Rasismin aatehistoriaa*. Helsinki: Like.
- ISAKSSON, PEKKA (2002) Kumma kuvajainen – vieraan katse ja saamelainen. Teoksessa *Vieraan katse. Kansalliset vähemmistöt ja vieraat kulttuurit suomalaisten kuvataiteilijoiden silmin 1850–1945*. Tampere: Tampereen taidemuseon julkaisuja 101.
- ISAKSSON, PEKKA (2003) Yks ain’ olis ylinnä ansio. Tieteellinen rasismi juurtui huonosti Suomeen. Teoksessa RAISA SIMOLA & KAIJA HEIKKINEN (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- JAAKKOLA, MAGDALENA (1995) *Suomalaisten kiristyvät ulkomaalaisasenteet*. Työministeriö, työpoliittinen tutkimus 101. Helsinki: Painatuskeskus.
- JAAKKOLA, MAGDALENA (1999) *Maahanmuutto ja etniset asenteet*. Työministeriö, työpoliittinen tutkimus 213. Helsinki: Edita.
- JASINSKAJA-LAHTI, INGA & LIEBKIND, KARMELA (1997) *Maahanmuuttajien sopeutuminen pääkaupunkiseudulla. Sosiaalipsykologinen näkökulma*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1997:9.

- JASINSKAJA-LAHTI, INGA & LIEBKIND, KARMELA & VESALA, TIINA (2002) *Rasismi ja syrjintä Suomessa. Maahanmuuttajien kokemuksia*. Helsinki: Gaudeamus.
- JENKINS, RICHARD (1997) *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- JERMAN, HELENA (2004) Russians as presented in TV documentaries. *The Global Review of Ethnopolitics* 3:2, 79–88. http://www.ethnopolitics.org/archive/volume_III/issue_2/issue2.pdf (haettu 22.4.2005)
- JUHILA, KIRSI (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa ARJA JOKINEN & LAURA HUTTUNEN & ANNA KULMALA (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- KAREMAA, OUTI (1998) *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä: venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- KEMILÄINEN, AIRA (1998) *Finns in the Shadow of the "Aryans"*. *Race Theories and Racism*. *Studia Historica* 59. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- KESKISALO, ANNE-MARI (2003) Suomalais- ja maahanmuuttajanuorten vuorovaikutusta joensuulaisen koulun arjessa. Teoksessa PÄIVI HARINEN (toim.) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- KERTZER, DAVID I & AREL, DOMINIQUE (2002) Censuses, identity formation, and the struggle for political power. Teoksessa DAVID I. KERTZER & DOMINIQUE AREL (toim.) *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KIBOUR, YESHASHWORK (2001) Ethiopian immigrants' racial identity attitudes and depression symptomatology: An exploratory study. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 7:1, 47–58.
- KOPSA-SCHÖN, TUULA (1996) Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KORTELAINEEN, ANNA (2002) "Vierasta verta". Teoksessa *Vieraan katse. Kansalliset vähemmistöt ja vieraat kulttuurit suomalaisten kuvataiteilijoiden silmin 1850–1945*. Tampere: Tampereen taidemuseon julkaisuja 101.
- Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta, N:o 493/1999.
- LEHTONEN, MIKKO (1996) *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.

- LENTIN, ALANA (2004) *Racism and Anti-Racism in Europe*. London: Pluto Press.
- LEPOLA, OUTI (2000) *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi: monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEPPÄNEN, TARU (2000) *Viulisti, musiikki ja identiteetti. Sibelius viulukilpailu suomalaisessa mediassa 1995*. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura.
- LÈVI-STRAUSS, CLAUDE (2004) *Rotu, historia ja kulttuuri*. Suom. JUSSI TRÄSKILÄ. Helsinki: Gaudeamus.
- LIEBKIND, KARMELA (toim.) (2000) *Monikulttuurinen Suomi – Etniset suhteet tutkimuksen valossa*. Helsinki: Gaudeamus.
- LOVEMAN, MARA (1999) Making "race" and nation in the United States, South Africa, and Brasil: Taking making seriously. *Review Essay. Theory and Society* 28, 903–927.
- MAC AN GHAILL, MÁIRTÍN (1999) *Contemporary Racisms and Ethnicities. Social and cultural transformations*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- MAHTANI, MINELLE (2002) Interrogating the hyphen-nation: Canadian multicultural policy and 'mixed race' identities. *Social Identities* 8:1, 67–90.
- MAKKONEN, TIMO (2000) *Rasismi Suomessa. Tutkimusraportti*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- MARK, TAMI L. & PALMER, LIISA A. & RUSSO, PATRICIA A. & VASEY, JOSEPH (2003) Examination of treatment pattern differences by race. *Mental Health Research* 5:4, 241–250.
- MARKKANEN, AIRI (2003) Romaninuorten elämää Suomessa. Teoksessa PÄIVI HARINEN (toim.) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- MARTIN, JOHN LEVI & YEUNG, KING-TO (2003) The use of the conceptual category of race in American sociology, 1937–99. *Sociological Forum* 18:4, 521–543.
- MATTILA, MARKKU (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- MILES, ROBERT (1993) *Racism after 'Race Relations'*. London: Routledge.
- MILES, ROBERT (1994) *Rasismi*. Suom. ANTERO TIUSANEN & JUHA KOIVISTO. Tampere: Vastapaino.
- MIRÓN, LOUIS, F. & INDA, XAVIER JONATHAN (2000) Race as a kind of speech act. *Cultural Studies: A Research Annual* Vol. 5, 85–107.

- MODOOD, TARIQ (1997) 'Difference', cultural racism and anti-racism. Teoksessa PNINA WEBBER & TARIQ MODOOD (toim.) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, New Jersey: Zed Books.
- MOTSIELOA, VIVECA (2003) "Det måste vara någonting annat". En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen. Rädde Barnen / Save the Children Sweden.
- MYERS, KRISTEN A & WILLIAMSON, PASSION (2001) Race talk: The perpetuation of racism through private discourse. *Race & Society* 4:1, 3–26.
- MÄNNISTÖ, ANSSI (1999) *Islam länsimaisessa hegemonisessa diskurssissa. Myyttis-ideologinen ja kuva-analyttinen näkökulma sivilisaatioiden kohtamiseen*. Tampere: Rauhan ja konfliktitutkimuskeskus.
- MÄÄTTÄNEN, MERJA (2003) *Tienraivaajapoliisit. Tutkimus maahanmuuttajataustaisten ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvien poliisien rekrytoitumisesta ja kokemuksista poliisin työssä*. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 15. Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu.
- NORMAN, KARIN (2004) Equality and exclusion: 'racism' in a Swedish town. *Ethnos* 69:2, 204–228.
- O'BRIEN, EILEEN (2000) Are we supposed to be colorblind or not? Competing frames used by whites against racism. *Race & Society* 3:1, 41–59.
- OMI, MICHAEL & WINANT, HOWARD (2002) *Racial formation*. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell. (Alunperin teoksessa MICHAEL OMI & HOWARD WINANT (1986) *Racial Formation in the United States: From the Sixties to the Nineties*. New York: Routledge.)
- OPETUSMINISTERIÖ (1997) *Valtioneuvoston periaatepäätös hallinnon toimenpiteistä suvaitsevaisuuden lisäämiseksi ja rasismien ehkäisemiseksi*. Helsinki.
- PAANANEN, SEPPO (1999) *Suomalaisuuden armoilla. Ulkomaalaisten työnhakijoiden luokittelu*. Helsinki: Tilastokeskus.
- PAASI, ANSSI (1998) *Koulutus kansallisena projektina. "Me" ja "muut" suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa*. Teoksessa PERTTI ALASUUTARI & PETRI RUUSKA (toim.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- PAKOLAIJA JA SIIRTOLAISASIAIN NEUVOTTELUKUNTA (1994) *Suvaitsevaan Suomeen. Pakolais- ja siirtolaisuusasiain neuvottelukunnan (PAKSI) toimintaohjelma rasismia ja muukalaisvihamielisyyttä vastaan*, julkistettu 24.3.1994. Helsinki.

- PETERSEN, WILLIAM & PETERSEN, RENEE (1986) *Dictionary of Demography. Terms, Concepts and Institutions*. New York: Greenwood Press.
- POHJANPÄÄ, KIRSTI & PAANANEN, SEPPO & NIEMINEN, MAURI (2003) *Maahanmuuttajien elinolot. Venäläisten, virolaisten, somaliaalaisten ja vietnamilaisten elämää Suomessa 2002. Elinolot 2003:1*. Helsinki: Tilastokeskus.
- PUURONEN, VESA (toim.) (2001) *Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismien arki ja arjen rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- RAITILA, PENTTI (toim.) (2002) *Etnisyys ja rasismi journalismissa*. Suomen Journalistiliitto. Mediakritinen julkaisusarja 6. Tampere: Tampere University Press.
- RAITILA, PENTTI (2004) *Venäläiset ja virolaiset suomalaisten Toisina. Täpaustutkimuksia ja analyysimenetelmien kehittäjä*. Tampere: Tampere University Press.
- RASTAS, ANNA (2002) Katseilla merkityt, silminnähdet erilliset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. *Nuorisotutkimus* 20(3), 3–17.
- RASTAS, ANNA (2004a) Miksi rasismien kokemuksista on vaikea puhua? Teoksessa ARJA JOKINEN & LAURA HUTTUNEN & ANNA KULMALA (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- RASTAS, ANNA (2004b) Am i still 'white'? Dealing with the colour trouble. *Balayi: Culture, Law and Colonialism*, Vol 6, 94–106.
- Rastas, Anna (2005) Racializing categorization among young people in Finland. *YOUNG - Nordic Journal of Youth Research* 13:2, 147–166.
- RATTANSI, ALI (1994) 'Western' racisms, ethnicities and identities in a 'postmodern' frame. Teoksessa ALI RATTANSI & SALLIE WESTWOOD (toim.) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Cambridge: Polity Press.
- RAZACK, SERENE H. (1998) *Looking White People in the Eye. Gender, Race, and Culture in Courtrooms and Classrooms*. Toronto: University of Toronto Press.
- REISIGL, MARTIN & WODAK, RUTH (2001) *Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*. London: Routledge.
- REX, JOHN & MASON, DAVID (toim.) (1986) *Theories of Race and Ethnic Relations. Comparative Ethnic and Race Relations Series*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RIDLEY, CHARLES R. (1995) *Overcoming Unintentional Racism in Counselling and Therapy. A Practitioner's Guide to Intentional Intervention*. Thousand Oak, London, New Delhi: Sage.

- ROOTH, DAN-OLOF (2001) Etnisk diskriminering och "Sverige-specifik" kunskap – vad kan vi lära från studier av adopterade och andra generationens invandrare. *Ekonomisk Debatt* 29:8, 535–546.
- ROSSI, LEENA-MAIJA (2003) *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituantona*. Helsinki: Gaudeamus.
- ROTHENBERG, PAULA S. (2001) *Race, Class, and Gender in the United States. An Intergrated Study*. New York: Worth Publishers.
- ROTHMAN, BARBARA KATZ (2003) *Ei yksin geneistä. Matkaopas rodun, normaaliuden ja sikiämisen genomiikkaan*. Suom. OLLI HAAPALA. Tampere: Vastapaino.
- RUUSKA, PETRI (2002) Kuviteltu Suomi. Globalisaation, nationalismin ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980–90-luvuilla. *Acta Electronica Universitatis Tamperensis*; 156, Tampereen yliopisto. <http://acta.uta.fi>. (haettu 22.4.2005)
- RUUSKA, PETRI (2004a) Toisen nahoissa ja vähän sanoissakin. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY & PETRI RUUSKA: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- RUUSKA, PETRI (2004b) Juurien arkinen poliittisuus. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY & PETRI RUUSKA: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- SABOUR, M'HAMMED (2003) Toiseuden kohtaaminen. Teoksessa RAISA SIMOLA & KAIJA HEIKKINEN (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- SARIOILA, SAKARI (1964) Rotu. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden käsikirja*. Toinen osa. Helsinki: Otava, 564–569.
- SEPPÄLÄ, ANTTI (2003) Syrjintä, lainsäädäntö sekä kansainväliset sopimukset ja viranomaisten toimet. Teoksessa RAISA SIMOLA & KAIJA HEIKKINEN (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- SHAKIR, AYSY & TAPANAINEN, MAIPPI (toim.) (2005) *Rasismi ja etninen syrjintä Suomessa 2004*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- SIMOLA, RAISA & HEIKKINEN, KAIJA (toim.) (2003) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- SISÄASIAINMINISTERIÖ (1997) Suvaitsevaisuuden lisääminen ja rasismien ehkäiseminen poliisissa. Sisäasiainministeriön ohje, annettu 30.6.1997
- SISÄASIAINMINISTERIÖ (2001) *Poliisiin tietoon tullut rasistinen rikollisuus 2001*. Sisäasiainministeriö, poliisiosaston julkaisuja 2001: 15.
- SMITH, DAVID LIONEL (1998) What is black culture? Teoksessa WAHNEEMA LUBIANO (toim.) *The House That Race Built*. New York: Vintage Books.

- SOLLORS, WERNER (2002) Ethnicity and race. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- SOLOMOS, JOHN & BACK, LES (1996) *Racism and Society*. New York: St. Martins Press.
- STRENG, JOONIA (2003) *Rasismi Suomessa 2002. Rasistiset ilmiöt, lainsäädäntö, maahanmuuttopolitiikka ja etnisten ryhmien asema*. Vuosikatsaus. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- SUOMEN AKATEMIA (1999) *Rasismi ja etniset suhteet. Tutkimuksen kehittämistarpeet*. Suomen Akatemian julkaisuja 1/99. Helsinki.
- SUONINEN, EERO (1999) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa ARJA JOKINEN & KIRSI JUHILA & EERO SUONINEN: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.
- SUURPÄÄ, LEENA (2002) *Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 28.
- TAKEUCHI, DAVID T. & GAGE, SUE-JE L. (2003) What to do with race? Changing notions of race in the social sciences. *Culture, Medicine and Psychiatry* 27, 435–445.
- TALIB, MIRJA-TYTTI (1999) *Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 207.
- TATUM, BEVERLY DANIEL (1999) "Why Are All the Black Kids Sitting Together in the Cafeteria?" And Other Conversations About Race. Basic Books.
- TER WAL, JESSIKA (toim.) (2002) *Racism and Cultural Diversity in the Mass Media. An Overview of Research and Examples of Good Practice in the EU Member States, 1995–2000*. Vienna: EUMC.
- THORNTON, MICHAEL C. & WHITE-MEANS, SHELLEY I. (2000) Race versus ethnic heritage in models of family economic decisions. *Journal of Family and Economic Issues* 21:1, 65–86.
- TUULENTIE, SEIJA (2001) *Meidän vähemmistöemme. Valtaväestön retoriikat saamelaisten oikeuksista käydyissä keskusteluissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Työministeriö (1997) *Hyvien hallintokäytäntöjen toteutuminen maahanmuuttajia koskevilla asioissa*. Työhallinnon julkaisu Nro 176. Helsinki: Työministeriö.
- Työministeriö (1998) *Rasismien ja etnisen syrjinnän seuranta Suomessa. Ehdotus seurantajärjestelmäksi*. Työhallinnon julkaisu Nro 193. Helsinki: Työministeriö, maahanmuutto-osasto.

- Työministeriö (1999) *Maahanmuutto, pakolaisuus, siirtolaisuus ja etniset vähemmistöt 1990-luvulla. Tutkimukset ja tilastot*. Etnisten suhteiden neuvotelukunta. Työhallinnon julkaisu nro 238. Helsinki.
- Työministeriö (2001) *Kohti etnistä yhdenvertaisuutta ja monimuotoisuutta. Hallituksen etnisen syrjinnän ja rasismien vastainen toimintaohjelma*. Hyväksytty VN:n yleisistunnossa 22.3.2001. Työhallinnon julkaisu nro 284. Helsinki. http://www.mol.fi/mol/pdf/fi/o6_tyoministerio/o6_julkaisut/o7_julkaisu/thj284.pdf (haettu 22.4.2005)
- Työministeriö (2004) *Muuttoliikkeet ja etniset vähemmistöt Suomessa*. Työhallinnon julkaisu 343.
- Ulkoasiainministeriö (2004) *Valtioneuvoston selonteko Eduskunnalle Suomen ihmisoikeuspolitiikasta*. Ulkoasiainministeriön julkaisuja 2/2004.
- UNESCO (1969) *Four Statements on the Race Question*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122962eo.pdf> (haettu 22.4.2005)
- Yhteiskuntatieteiden käsikirja (1964) Toinen osa. Helsinki: Otava.
- VAN DIJK, TEUN A. (1998) *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- VAN DIJK, TEUN A. (2002a) Denying racism: Elite discourse and racism. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- VAN DIJK, TEUN A. (2002 b) Discourse and racism. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- VEHMAS, RAINO (1961) *Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja B, osa 81. Turku: Turun yliopisto.
- VEHMAS, RAINO (1964) Rotusuhteista Suomessa. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden käsikirja*. Toinen osa. Helsinki: Otava, 569–571.
- VESALA, TIINA (2002) *Maahanmuuttajien kokemuksia rasistisista rikoksista Suomessa*. Helsinki: Sisäasiainministeriö, poliisiosaston julkaisusarja 13/2002.
- VILJANEN, ANNA MARIA (2003) Järki vai tunteet? Romanitutkimuksen dilemma. Teoksessa PEKKA LAAKSONEN & SEPPO KNUUTILA & ULLA PIELA (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VIROLAINEN, KARI (1996) 'Mustalaiskysymys' Suomessa 1800-luvun lopulla. Teoksessa JOUKO JOKISALO (toim.) *Rasismi tieteesä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Vankeinhoidon koulutuskeskusken julkaisu 1/1996. Helsinki: Edit.

- VIRRANKOSKI, OSMO (1994) *Muukalaisuuden kohtaaminen peruskoulun päättöluokalla: Moraalikasvatus peruskoulussa ja päättöluokan oppilaiden kansalliset muukalaisuskomukset sekä ennakkoluulot sosio-kognitiivisena rakenteena*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C 107. Turku.
- VIRRANKOSKI, OSMO (2001) *Maa kallis isien: tutkimus peruskoulun päättävien oppilaiden isänmaallisuudesta, suvaitsevaisuudesta ja etnisistä ennakkoluuloista*. Turku: Kirja-Aurora.
- VUORELA, ULLA (1999) Postkoloniaali ja kolmannen maailman feminismit. Teoksessa JAANA AIRAKSINEN & TUULA RIPATTI (toim.) *Rotunaisia ja feminismejä. Nais- ja kehitystutkimuksen risteyskohtia*. Tampere: Vastapaino.
- VUORI, JAANA (2001) *Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnellat asiantuntijoiden kirjoituksissa*. Tampere: Tampere University Press.
- WADE, PETER (2002) *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*. London: Pluto Press.
- WARE, VRON (1992) *Beyond the Pale. White Women, Racism and History*. London, New York: Verso.
- WARE, VRON (2002) The parameters of "white critique". Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- WARIS, HEIKKI (1952) *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. 2. painos. Helsinki: Otava.
- WARREN, JONATHAN W. & TWINE, FRANCE WINDDANCE (2002) Critical race studies in Latin America: Recent advances, recurrent weakness. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- WERBNER, PNINA (1997) Essentialising essentialism, essentialising silence: Ambivalence and multiplicity in the constructions of racism and ethnicity. Teoksessa PNINA WERBNER & TARIQ MODOOD (toim.) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, New Jersey: Zed Books.
- WETHERELL, MARGARET & POTTER, JONATHAN (1992) *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.
- WIEVIORKA, MICHEL (1995) *The Arena of Racism*. London: Sage.
- Yhdenvertaisuuslaki, laki N:o 21/2004. <http://www.finlex.fi/pdf/sk/04/vihk0005.pdf> (haettu 22.4.2005)
- YLÄNKÖ, MAARIA (1997) Afrikkalaisten integraationäkymät – pohdintoja Suomen lähtökohdista vastaanottajamaana. Teoksessa HARRY SCHUL-

MAN & VESA KANNINEN (toim.) *Sovussa vai syrjässä – Ulkomaalaisten integroituminen Helsinkiin*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen julkaisuja 12/1997.

YOUNG, LOLA (2000) *Hybridity's discontents: Rereading science and "race"*. Teoksessa AVTAR BRAH & ANNIE COOMBES (toim.) *Hybridity and its Discontents. Politics, Science, Culture*. London & New York: Routledge.

AM I STILL ‘WHITE’? Dealing with the Colour Trouble

ANNA RASTAS*

As a researcher studying racism in the everyday life of ‘non-white’ children in Finland, I need to understand the meanings of whiteness in Finnish society. As a ‘white’ researcher studying experiences of ‘non-white’ people, I also need to be aware of the possible limitations to my understanding of ‘non-white’ people’s reality. In order to better understand the different workings of whiteness in Finnish society and in my ongoing research, I contrast common ideas and assumptions of whiteness with my own experiences as a ‘white’ mother of ‘non-white’ children, and with the ways I have been perceived by other people, as demonstrated in the data of my research. I suggest that a critical stance towards ‘colour-talk’ is the only way to avoid fatal leaning on the racist ideas embedded in all those concepts, including ‘white’(ness), that arise from the discourse of ‘race’. This paper focuses on what might be called the ‘colour trouble’. It hopes to expose how a sense of belonging or not belonging is manifest in a colouring discourse that is aimed at distinguishing those who belong from those who don’t.

Studying encounters that take place in individuals’ everyday lives enable us to explore how racism operates in a given society through racialising practises and discourses. ‘Strange encounters’; meetings where some people have already been recognised as strangers and where the figure of the stranger is processed¹ offer a special point of departure for an inquiry into racism. This approach makes it possible to focus on the agency of those who recognise strangers as well as those who are recognised.

The purpose of my ongoing PhD research is to identify and locate racist discourses and racialising practices in the everyday lives of Finnish children and adolescents. I have chosen children’s and young people’s experiences as the starting point for my study because of their vulnerable position within social power relations. An analysis of their everyday experiences allows me to trace how racialising practices are played out in the social institutions that feature largely in their lives. The study focuses on:

- 1) The kinds of responses children and young people of (easily) identifiable foreign background (usually phenotype and/or name) arouse in the surrounding society; and

* Anna Rastas, Department of Sociology and Social Psychology, Tampere University, Finland.

¹ Ahmed, S., *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*, Routledge, London, 2000.

- 2) How those children and young people deal with their experiences of othering, racialisation, and racism present in various discursive practices.

The people whose everyday experiences I intend to study have been chosen using statistical and other criteria. All young participants have one parent with an immigrant or foreign background or have been adopted from other countries.² Methodological choices are based on ethnography, discourse analysis and insights from taking a narrative research approach. Fieldwork included interviews, face-to-face and e-mail discussions with young people and parents, and participatory observation. People interviewed (over 20 young persons, 30 parents) have ties to 30 different countries outside Finland. Data consists of the above-mentioned interviews, a 'mother's diary' which I kept for almost two years, and other documents such as newspaper articles, photos, music, children's books, etc. In the diary I have written about events in my children's everyday life as young Finns adopted from Ethiopia, and about my thoughts as their mother.

The theoretical framework for my epistemological and methodological choices is grounded both in feminist epistemologies³ and in the 'Writing Culture' debate⁴ and their impact on the ethnographic tradition. These two discourses share many premises that are significant in my work: issues of how (and whose) voices and lives are captured and represented; and, especially in feminist studies, the emphasis on the political and ethical aspects of conducting research; the demand for critical reflexivity; and issues of how the researcher herself is positioned, situated and implicated. Integrating political aims of anti-racism in the study is an ethical choice that has implications for the theoretical framework, the choice of methods and the final research questions. Although I have no certainty as yet about how an anti-racist research agenda could be conceptualised, I think it is important to sensitise oneself to the possibility of research with anti-racist implications. Also, I would insist on a continuous

² In the light of demographic statistics, Finnish citizens who identify themselves as Finns but can be categorized as belonging to racial and/or ethnic minorities are predominantly children and young people. Estimating the numbers of Finnish children belonging to racial minorities is difficult as there are no statistics available. The number of residents with immigrant backgrounds is small. The number of children adopted from other countries to Finland since 1985 is a little over 2000.

³ For example, see Harding, S., *Feminism & Methodology*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1987; Hill Collins, P., *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*, Routledge, New York, 1991; Coffey, A., *The Ethnographic Self: Fieldwork and the Representation of Identity*, Sage, London, 1999.

⁴ For example, see Clifford, J. and Marcus, G., *Writing Culture: The Poetics & Politics of Ethnography*, University of California Press, Berkeley, 1986; James, A., Hockey, J. and Dawson, A., *After Writing Culture. Epistemology and Praxis in Contemporary Anthropology* Routledge, London, 1997; Van Maanen, J., *Representation in Ethnography*, Sage, London, 1995.

recognition and awareness of the power of racialised discourses and racialising practices. They are at work everywhere - including in research on racism and in the way we as researchers see and interpret things. Put into practice, this means a constant scrutiny of assumptions that are included in the research frame. I am constantly asking how my assumptions and the concepts that I use are situated within the discourses of race, and how they might potentially either reproduce or challenge those discourses. In this context, whiteness is among the most important concepts.

To make whiteness an issue is a necessary step in my efforts to understand the different ways in which racism manifests both in Finnish society (the meanings of whiteness/non-whiteness in Finland) and within studies of racism. I need to analyse the meanings of whiteness not just in the everyday life of those whose experiences I want to study, but also in my own personal life and reality, in order to be able to examine the premises of my own situated knowledge and my understanding about racialising practises and racialised subject positions. Questioning and analysing my own whiteness is not just a personal project to convince myself and others that I can create a good researcher-participant relationship and fully understand my participants' experiences in spite of our different positions in the racialised social relations (or that I can be a capable mother regardless of my or my children's skin colour). If we want to disturb the relations of domination in research also, we need to consider how such relations structure our subject positions. Only after examining our complicity 'can we ask questions about how we are understanding differences and for what purposes'.⁵

Analysing my whiteness is not the objective in itself, rather an attempt to avoid the pitfalls of the 'confessional approach'. One form of what could be called 'white studies' is the literature of 'white confession'.⁶ The confessional approach has been criticised because it only serves, ironically, to 'site whiteness as the 'altruistic' moral centre of anti-racist discourse'⁷ and because of its essentialising tendency.

I want to underline that my whiteness is only one element within the meaning(s) of whiteness in my research. Whiteness has been considered as a 'taken for granted' property of Finns. It therefore features significantly among my research questions, as something the people whose experiences I intend to study are forced to negotiate. Thus, within the limits of this article I have to pass over many questions related to whiteness that are central in my ongoing research. However, I suggest that processing my whiteness points me towards important questions concerning the different aspects and workings of whiteness, racialised identities and power relations in Finland.

⁵ Razack, S. H., *Looking White People in the Eye. Gender, Race, and Culture in Courtrooms and Classrooms*, University of Toronto Press, Toronto, 1998, p. 170.

⁶ Bonnet, A., 'Constructions of Whiteness in European and American Anti-racism', in (ed.) Werbner, P. and Modood, T., *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*, Zed Books, London, New Jersey, 1997, pp. 181-183.

⁷ Werbner, P., 'Introduction: The dialectics of Cultural Hybridity', in (ed.) Werbner, P. and Modood, T., *op cit.*, p. 11. See also Bonnet, 'Constructions of whiteness', *op cit.*, pp. 174-183; Razack, *Looking White People in the Eye, op cit.*, p. 170.

Predetermined ideas of whiteness

Before I present my efforts to contest whiteness as an ‘ontological condition’, I will summarise some common ideas of whiteness. I then use these ideas as a kind of a mirror in my efforts to reflect my own whiteness, and the workings of whiteness within the framework of my study.

The way whiteness has been understood in research on racism, ethnic relations, and in the history of History - as an unhistorical, fixed category, rather than a mutable social construction; as a defining rather than defined category – has been criticised within so called ‘Whiteness Studies’.⁸ These studies where whiteness has been approached as a historically, socially, politically and culturally produced social construction, suggest that despite the privileged position of white(ness) in racialised power structures, ‘the contemporary meaning of Whiteness is not necessarily stable or permanent but, rather, a site of change and struggle’.⁹ There is also a growing sensitivity to the hybrid nature of racial identities. Still, as a social construction, ‘whiteness’ is as real as any ‘race’ is ‘real’ in the sense that it has real, though changing, effects on the world and real, tangible and complex impacts on individuals’ self, experiences and life chances’.¹⁰

Many scholars have talked about the difficulties of examining whiteness. As Richard Dyer says: ‘In the realm of categories, black is always marked as a colour (as the term ‘coloured’ egregiously acknowledges), and is always particularising, whereas white is not anything really, not an identity, not a particularising quality, because it is everything’.¹¹ ‘Everything’ refers here to the dominant and normative nature of ‘whiteness’ in its relation to other racialised categories, as if whites are not of a certain race; they are just the human race.¹² Put like this, how am I able to see and understand whiteness and its workings in my understanding of reality, and in relations between myself and other people?

According to Dyer, whiteness can be seen where its difference from blackness is inescapable and at issue, ‘as if only non-whiteness can give

⁸ For example, see Bonnet, A., ‘Who was white? The disappearance of non-European white identities and the formation of European racial whiteness’, *Ethnic and Racial Studies* 21.6, 1998, pp. 1029-1055; Bonnet, A., *Anti-racism*, Sage, London, 2000; Bonnet, A., ‘Constructins of whiteness’, *op cit*; Frankenberg, R., *White Women, Race Matters. The Social Construction of Whiteness*, Routledge, London, 1993; Vron Ware *Beyond the Pale. White Women, Racism and History*, Verso, London, New York, 1992. See also Young, R., *White Mythologies. Writing History and the West*, Routledge, London, 1990.

⁹ Bonnet, A., ‘Constructions of whiteness’, *op cit.*, p. 177.

¹⁰ Frankenberg, R. *op cit.*, p. 11.

¹¹ Dyer, R., ‘White’, in (eds.) Evans, J. and Hall, S., *Visual culture: the reader*, Sage, London, 1999, p. 458. Chapter taken from Screen 29.4, 1988, pp. 44-65.

¹² *ibid.*

whiteness its substance'.¹³ This notion of whiteness can be compared with that of ethnicity in the Barthian sense: it must be seen 'as an aspect of a relationship, not as a property of a person or a group'.¹⁴ It becomes an important category only when people meet others, and the need to distinguish oneself arises. This is a good methodological guideline. However, I suggest that it is not just blackness or non-whiteness that can make my whiteness an issue, but my overall relationship to issues related to racism. Frankenberg has listed different but linked dimensions of whiteness. According to her, whiteness is not only a location of structural advantage, but also a standpoint. It also 'refers to a set of cultural practises that are usually unmarked and unnamed'.¹⁵

To speak about my whiteness is, above all, to speak about the place assigned to me in the relations of racism. If we think about my 'race' as a position constructed by how I am perceived by others, this place is very much pre-given, anchored in my corporeality, my phenotype which makes it possible to assume my whiteness. In order to understand racism and racial identities we should not deny 'biological dimensions that have nothing to do with genetic determinations and fixed essence but rather with the body as an ongoing process (...) the power of racism to shape people's bodies and lives'.¹⁶ My body is coloured by the discourses of race as much as any other body, even though it is constructed differently to some other bodies. I am able to (or at least supposed to be able to) benefit from the privileges available for those perceived as 'white' in 'white' Finnish society. And thanks to 'whatever my phenotype is' I am probably perceived as 'white', and everything that is included in whiteness, wherever I go. However, as Peter Wade writes, 'in particular contexts, racial identifications work to create unyielding and enduring classifications, but this would be a social process and a result of a specific history, not the automatic result of a reference to phenotype or nature'.¹⁷ Richard Dyer writes: 'White people are socially categorised as white because of what white means rather than because that is the most accurate term to describe our skin colour'.¹⁸

In addition to my phenotype, what authenticates my whiteness is that I was born and have lived my whole life in Finland (in Scandinavia, in Northern Europe). The confirmation of whiteness for people categorised as Finns took place long before I was born, before the foundation of the state. Within the processes in which different nations were located on the racial map of Europe, other Europeans assigned Finns a lower status in the racialised hierarchy - as (descendants of) Mongols.¹⁹ In turn, this led to forceful counter arguments of

¹³ *ibid.*, pp. 459-460.

¹⁴ Eriksen, H., *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology* Pluto Press, London, 2001, p. 263.

¹⁵ Frankenberg, R. *op cit.*, p. 1.

¹⁶ Wade, P., *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*, Pluto Press, London, 2002, p. 122.

¹⁷ *ibid.*, p. 5.

¹⁸ Dyer, *op cit.*, p. 50.

¹⁹ Halmesvirta, A., *The British conception of the Finnish 'race', nation and culture, 1760-1918*, *Studia Historica* 34, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1990.

Finnishness as ‘white’ European, i.e. non-Mongolian, by Finnish scholars in the 19th and at the beginning of the 20th century. During this time, over 100,000 Finnish men were measured by Finnish scholars in order to show that Finns did not belong to the Mongolian race.²⁰ As a consequence of this dispute, the idea of races and racial order was also established in Finland, firmly linking ‘race’ with nationhood. Thus, even though certain events related to the history of racialisation and racism in Europe may have influenced Finns less than many other European nations, the ‘subject-constituting projects of colonialism and imperialism’²¹ had a strong impact on, and are implicated in the way ‘Us’ and ‘Others’ are seen in Finland today.

To speak about my whiteness as a standpoint is to speak about how I look at myself and at society.²² It is about how I have internalised the moral and cultural baggage of whiteness,²³ how I see – or am not able to see – my privileged position and the racism around me. This whiteness is constructed by various discussions and discourses, for example within anti-racism²⁴ and post-colonial studies. Within these discussions, attributes that are associated with whiteness are not very heart warming or encouraging for a ‘white’ person studying racism, or for a ‘white’ person parenting two children perceived as ‘non-white’. Here my whiteness, or *being thought of* as ‘white’,²⁵ means that basically I am thought of as colour-blind, as unable to acquire anti-racist consciousness and that because I do not experience racism I am unable to feel racism, unable to have real empathy and sympathy. Worst of all, being white means I am probably, even if not openly or consciously, a racist. I have a colour that cannot be totally faded out, even by being engaged in anti-racism.

Contesting ideas of predetermined whiteness

The answer to the question in my title ‘Am I still white?’ seems to depend on the way whiteness is defined. When examining whiteness as an attribute associated with individuals or groups, both the subjective dimensions (individuals’ experiences and agency, questions of identity) and how individuals are perceived and categorised by others has to be examined. I try to combine these aspects by exploring my whiteness in and through the data of my ongoing research (diary, field notes and interviews) where my relations with participants, many of whom are perceived as ‘non-white’, can also be examined. I use these ideas and assumptions of whiteness as questions that can be posed to the data. When reading the stories (written by myself in the diary,

²⁰ Ruuska, P., *Kuviteltu Suomi. Globalisaation, nationalismien ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980-90-luvuilla*, (Imagined Finland: Interweaving Globalization, Nationalism and Finnishness in Public Discourse in the 1980’s and 1990’s), Acta Electronica Universitatis Tamperensis; 156, Tampereen yliopisto, 2002, <http://acta.uta.fi>, pp. 61-71.

²¹ Young, *op cit.*, p. 159

²² Frankenberg, R. *op cit.*, p. 1.

²³ Bonnet, A., ‘Who was white?’, *op cit.*, p. 1038

²⁴ Bonnet, A., *Anti-racism, op cit.*; Gilroy, P., *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*, Harvard University Press, Cambridge, 2000.

²⁵ Ware, V., *op cit.*, p. xii.

or documented as interviews/conversations between participants and myself) I try to examine things that either distance me or that I can share with other people - with those regarded as 'non-white' as well as with those regarded as 'white'. I try to examine the different subject positions I construct and that are assigned to me within these texts. I have found that paying attention to expressions of feelings and emotions is a very fruitful way of finding moments and positions where racialisations and racisms are negotiated. I use this observation here as a kind of a methodological guideline.

The most painful stories related to my whiteness - confessions and memories from my personal history that I have been forced to process, including the way I have seen other people, thought and talked about them, racist jokes that I have found amusing etc; all those 'dirty parts' of my story that I cannot leave behind but do not want to share with other people either - are absent from the diary. I think that mentioning these experiences and placing the word 'still' in the title of this paper is enough to give some evidence of certain aspects of my whiteness, without falling into the trap of the confessional method.

Experiencing racism and confronting normative whiteness

Even a quick reading of the diary that I kept during the years 2000 and 2001 illustrates that racism is an everyday issue in my personal life. It is something I am forced to process and negotiate non-stop not just because of my current work but also and especially because of my children. Documenting events related to racism in my personal life as a parent took so much time, and gradually became so depressing, that in order to be able to do anything else I had to stop writing about it. Many events, like fears that became true when my daughter started school, or the threat of racist violence to my family and my home, were never written down. Most stories are about encounters where people have noticed my children's difference and commented on it to them or to me. Gazes, questions and comments addressed to my children and to me make their 'difference' an issue that just cannot be forgotten, not even at home. Stories of everyday situations like travelling by bus, going to the beach or visiting friends are accentuated with expressions like 'I was' or 'I felt ... 'alert', 'sad', 'depressed', 'angry' and sometimes 'released' or 'surprised and glad' to describe my reactions to other people's behaviour, or to my children's questions, stories and worries.

There are also a large number of stories in the diary where my children, and myself as their parent, have been forced to face and process not just other people's attitudes and their lack of understanding, but also how we are surrounded by the normative whiteness and representations of those people and cultures regarded as non-white, non-European, non-western. These are events that have been observed in institutional settings like the day care centre, at school, at health care services, as well as in free time in everyday encounters with other people: with strangers, with neighbours, even with close friends. The normative whiteness barges into our home when we turn the TV on or when we

read children's books. The power of the norm can best be seen in children's surprised happiness when it is challenged. (*'He looks like me!'*) Being forced to process these issues makes it very difficult to be colour blind and not to mind.²⁶ Moreover, it does not remove my own whiteness.

Sometimes seeing and feeling the effects of the normative whiteness on 'non-white' children's self-esteem (*'Mother, is 'Asian' a dirty word like 'African'?' 'I want to become blond! I hate my hair! Nobody likes my skin.' 'Yes, but other children never say I'm pretty!'*) may also make parents change the 'white environment', to break the norm. This is a subject I often discussed with other parents during the interviews.²⁷ Parents' efforts to break and change the all-embracing whiteness - for example by demanding different kinds of toys and books, plays and songs, employees with different backgrounds, or by criticising established ways of teaching at schools - open up encounters where the difficulties of contesting the normative whiteness can be examined in other people's reactions of surprise, uneasiness, disagreement, hostility, arrogance and all their 'this has nothing to do with racism' defences.

Being privileged and the limits of privilege

If whiteness is a privileged position, I am led to ask how my position as a 'white' person may have influenced my fieldwork and data. Analysing my interviews and reading my field notes are helpful here. They contain stories of how teachers at school or other people working with my children have treated me when I talk to them about racism, and show that they may be different from stories by mothers with a foreign background. What we share as parents is the fact that our attempts to talk about racism are often not understood, and that our worries are underestimated and sometimes dismissed by people, even by professionals working with our children. Where my position differs from some of the immigrant mothers is how our talk is received: sometimes even their right to talk is questioned. They are patronised instead of heard, and their parental competence is often questioned in rude, unprofessional and unethical ways by Finnish professionals working with children. Ironically, one participant - a mother with a foreign background - once said to me after seeing me on TV talking about racism: *'It is good that you talk about these things, because people will listen to you, they don't listen to us if we talk about these things.'* The fact that I do not belong to 'us' here is an example of my whiteness. It is also a good example of reality where the cultural/racial

²⁶ On colour blindness as the dominant white discourse see O'Brien, E., 'Are we supposed to be colorblind or not? Competing frames used by whites against racism', *Race & Society* 3.1, 2000, pp. 41-59.

²⁷ Regarding problems and survival strategies in 'transracial mothering', see also Winddance Twine, F., 'Transracial Mothering and Antiracism: The Case of White Birth Mothers of 'Black' Children in Britain', *Feminist Studies* 25.3, 1999, pp. 729-746; Winddance Twine, F., 'Bearing Blackness in Britain: The Meaning of Racial Difference for White Birth Mothers of African-Descent Children', *Social Identities* 5.2, 1999, pp.185-210.

specificity of white people can be 'more obvious to people who are not white than to white individuals'.²⁸

Despite my position as one of the dominant white population, I have also had painful experiences of racism. Because my children have an African background, our family is also sometimes identified with their 'African-ness'. In Finland, people perceived as African occupy the lowest position in the hierarchies of the 'non-white' category. In this hierarchy children with an African background seem to face racism in its crudest variety, and more starkly than other 'non-white' people located differently in the racialising hierarchy. This is perceived in comments such as this, by one of my interviewees: '*that was hard for me, but it will be even harder for your kids because they look African*'. This racialisation also extends to us as parents. Combating everyday racism²⁹ means that I have to be aware of these grades of racism within racialised relations and hierarchies. I have learned that strategies which are available for some 'white' parents of 'non-white' children are not necessarily available for me. My children's 'colour' is less negotiable than some other 'colours'.

Being excluded, because of my whiteness, from arenas where some collective racialised identities are negotiated and practised as a source of resistance to racism,³⁰ means some strategies available for 'non-white' parents are not available for me. Racism also complicates the meaning of parental competence for 'white' parents of 'non-white' children.

Another factor that makes my whiteness an ambiguous privilege is my gender. Colour is a gendered category, but again in a contradictory way. Within the racial ideal, 'white' women have been assigned specific attributes - chastity and purity - as biological reproducers, as 'guardians of the race'.³¹ A 'white' mother with a 'coloured' child is an easy target for remarks such as '*Is s/he really your child?*' or '*You've been with a black man!*'. There are many stories, for example among those that I have shared with the parents I have interviewed, where I have been treated differently because of my close relations to 'non-white' people. 'We' have learned to know all the 'she must have had sex with a black man' gazes, as well as, in the case of adoptive mothers, the obvious relief when we turn out to be 'especially good and respectable people', instead of 'loose and immoral women'.

These, among many other experiences, illuminate how colour and gender are often conflated with racial distinction. I can laugh at the 'she must have slept with a black man' gazes and I have become skilled at interrupting and contradicting blatant, impudent and aggressive gazes and comments. I am trying to learn how to be a 'nice' mother even though I know I have to be

²⁸ Frankenberg, R., *op cit.*, p. 5.

²⁹ Regarding 'everyday racism', see Essed, P., *Everyday Racism: Reports from Women of Two Cultures*, Hunter House, Alameda, 1990.

³⁰ See for example, Britton, N. J., 'Racialized Identity and the Term 'Black'', in (eds.) Roseneil, S. and Seymour, J., *Practising identities. Power and resistance*, Macmillan, Londond, 1999, pp. 134-154

³¹ Bonnet, A. 'Who was white', *op cit.*, p. 1046, see also Ware, V., *op cit.*

stricter, constrain my children's space and freedom more than most parents do, just because of the fear of racism, including racist violence, that they as very 'non-white' people will face. What will probably never stop hurting me is how, because of my skin colour, my parenthood, my relationship with and my love of my children is questioned and not always accepted, as if I have been denied basic rights such as to fall in love, to have children and a family, with people positioned differently in racialised hierarchies. It is a painful way to experience and to be touched by racism.

Sharing the same reality

I see dialogue and sharing as necessary or at least possible and desirable characteristics of ethnographic interviews. The ability to offer my stories, and occasionally my friends' and other participants' stories, in order to gain new stories of othering and racialisation in individuals' everyday lives, showed that I do share many experiences with many of the participants, regardless of my/their 'colour'. This can also be read in their comments, like: *'Well, you know this probably as well as I do'; 'you have not probably experienced this because your elder one is a girl, but when your son gets older...'; 'you don't have to worry about her dating for a long time, when they start it nobody wants to date her, so you don't have to think about it yet, but when she is ...'*. They know that some issues are or will be part of my life too.

In the diary there are expressions of disappointment towards people, including my close friends, who do not seem to understand my and my children's reality, and expressions of release and happiness when I have been understood in spite of my presumptions. This, as well as a quick listing of those whom I have been able to, or wanted to share my experiences with, shows the importance of people regarded as non-white in my social network and/or the importance of people, regardless of their colour, who have close relations (as parents, as spouses, as close friends) with people regarded as non-white. How issues related to racism can be shared has become an important indicator of many things in my relationships with other people and influenced my social network in many ways. Regardless of the 'colour' of the people who seem to be able to listen to me, to discuss, to give me strength to overcome the difficult moments and to act when needed, they all share something: they have faced othering and racism and/or people close to them have faced racism. Likewise, both the diary and the interviews show that my experiences of racism in my personal life (introduced to the participants as one of the motives for the research and thus known by all the participants) is what, in many cases, makes people share their experiences with me - despite my colour.

Not sharing the same reality

What is explained above is how I have become conscious of many issues related to racism and whiteness. But it does not make me feel non-white. On the contrary, the fact that I seem to learn new things because of my children

and other 'non-white' people close to me all the time could be considered proof of my whiteness. There are many stories in the diary explaining how uncertain and confused I can be in my efforts to understand my children's, or my participants', reality. I am uncertain of how conscious they are or are not of their 'being different' in certain situations. My ability to understand and share has also been questioned by some of the participants: *'don't get hurt but I think a parent who is not 'different' herself will never understand these things the same way we do...'*; *'I can tell you they [my children] will never tell you everything, so you won't know...'*. Interviewing both young people and parents has shown how unaware parents can be of their children's life and experiences.

People become conscious of different dimensions of their own racial being when racialisation extends to 'white' people because of their close relations with 'non-white' people. 'White' people are not inevitably able to share the reality of 'non-white' people close to them, which suddenly makes whiteness a burden. What may also happen is that sharing with 'us', those positioned similarly in racialised hierarchies, becomes difficult. Being thought of as a 'white', I have access to the disclosures that are shared only among other people perceived as white.³² racist ways of talking, racist jokes and comments – and sometimes sudden embarrassment and uncomfortable silence which follows from their noticing that I do not want to share that reality, moments when I am not able to be one of 'us', moments when I would like to shout: 'Stop hurting me! Don't you see I'm not really white!'

To keep quiet, not to comment or make any other interventions in these situations is being and staying 'white'. But if I do something, does it make me less 'white'? Could it make me 'non-white'? The way whiteness as a social construction and its workings are understood, being either white or non-white is what matters. So, the 'less white' does not even really exist. Also, my changed and changing position does not really allow me an entrance into non-whiteness as long as I am perceived as 'white'. But what it does, even though the effects on the complex reality of the racialised world are minor, is unbalance, contest and contradict that 'white' reality.

Conclusion: dealing with the colour trouble?

I have tried to reflect my being a 'white' researcher/woman/parent/friend by comparing common ideas and assumptions of whiteness both through my own experiences and through the ways I have been perceived by other people as demonstrated in the data of my research - in the diary and the interviews. I have done this in order to be aware of the conditions in which the data of my study has been generated, and the possible limitations to my understanding of other people's reality when analysing the data.

Reflecting on the workings of whiteness in my personal life has added to my understanding of racialising practises in general. To better understand the

³² Brah, A., 'The scent of memory: strangers, our own and others', in (eds.) Brah, A. and Coombes, A., *Hybridity and its Discontents. Politics, science, culture*, Routledge, London, 2000, p. 289.

reality of those whose experiences I intend to study, I need to know how and where whiteness works as a norm in Finnish society and what kinds of difficulties individuals may face when confronting it as 'non-whites'.

Even though following the 'reflexivity recommendation' seems to benefit my ongoing research in many ways, I have found this reflection on and talking about myself as 'white' very disturbing. Terms referring to 'racial groups' have been contested by individuals and groups for various reasons: in order to gain a better position in racialised social hierarchies or in order to question these hierarchies,³³ or just because they have been found inadequate, as is often the case for people considered to be 'mixed race'.³⁴ Talking about myself as 'white' is uncomfortable not just because of the 'guilty burden' associated with whiteness, not just because it reminds me of the racialised reality, and not just because of the difficulties in defining whiteness as a racial category and my own position within these categories. I am reluctant to use the term because I would like to find a better way to talk about racism, a way that would erode the powerful assumptions behind racism instead of reproducing them.

I have found the same reluctance towards certain terms in the interviews I have made with young people. Their uneasiness with words like 'white', 'black', and 'coloured' is remarkable. The newness of certain phenomena or discussions in Finnish society is one possible explanation for that. When children talk about being brown instead of black or coloured or non-white, they may talk about their or other people's skin colour as they see it (as brown, not as black), it also says something about the absence of a discussion about racism and racialised identities in Finland. However, among adolescents these colour-terms that refer to racialised categories should be something they know from TV and other sources. Still they seem to avoid them.³⁵ That, along with my own uneasiness with the word 'white', has made me think that not using these colour-terms may also be a means to reject the positions offered for us in racialised relations and hierarchies. It does not necessarily mean denying racism; on the contrary, it may also work as a strategy against racism.

At a theoretical level 'race' needs to be viewed 'as a precarious discursive construction'.³⁶ I see colour-talk, the usage of terms like 'white', 'coloured' and 'black', as the core of this discourse. As the cultural politics of

³³ Bashi, V., 'Racial categories matter because racial hierarchies matter: a commentary', *Ethnic and Racial Studies* 21.5, 1998, pp. 959-968; Bonnet, A., 'Who was white?' *op cit.*, pp. 1029-1055; Thornton, M. C., Taylor, R.J. and Brown, T.N., 'Correlates of racial label use among Americans of African descent: Colored, Negro, Black, and African American', *Race and Society* 2.2, 2000, pp. 149-164.

³⁴ Phoenix, A. and Owen, C., 'From Miscegenation to hybridity: mixed relationships and mixed parentage in profile', in (eds.) Brah, A. and Coombes, A. *op cit.*, pp. 72-95; Rockquemore, K.A., 'Between Black and White. Exploring the 'Biracial' Experience', *Race & Society* 1.2, 1998, pp. 197-212.

³⁵ Phoenix and Owen, *op cit.*, p. 74.

³⁶ Gilroy, P., 'The End of Antiracism', in (eds.) Essed, P. and Goldberg, T. *Race Critical Theories*, Blackwell, Oxford, 2002, p. 251. First published in (eds.) Donald and Rattansi 'Race', *Culture and Difference*, Sage, London, 1992.

racism relies on visual processes of 'othering',³⁷ 'colour-coded humanity'³⁸ provides the basis for racism that in turn, reproduces its 'truth'.

If being against racism is being against racialisation, I should be against being *talked* of as 'white', instead of trying to redefine whiteness in a way that could better describe my position or identity. I should not talk about other people by using these colour-coded terms, created and reproduced within the discourses of 'race' either. This does not mean denying racism, or the existence of racialised identities, ie. people's real experiences. What I hope follows from being aware and experiencing the problems of colour-talk, is a very critical stance towards all colour-coded terms, both in everyday usage and especially in research. In so far as 'race' needs to be *seen*, I suggest that a critical stance towards colour-talk is the only way to avoid a fatal leaning on the racist ideas embedded in these terms.

Encounters where colour-talk arises produce or flesh out 'others' and differentiate those 'others' from 'other others'.³⁹ If we focus on these particular modes of encounter (rather than on my 'colour', on my particularity), we can ask 'not only what made this encounter possible (its historicity), but also what does it make possible, what futures might it open up?' It may open up 'the possibility of facing something other than *this* other, of something that may surprise the one who faces, and the one who is faced'.⁴⁰

³⁷ Ming-Bao Yue 'On not looking German. Ethnicity, diaspora and the Politics of vision', *European Journal of Cultural Studies* 3.2, 2000, pp. 173-194.

³⁸ Gilroy, P., *op cit.*, p. 47.

³⁹ Ahmed, *op cit.*, p. 144.

⁴⁰ *ibid.*, pp. 144-145

Katseilla merkityt, silminnähdän erilaiset

Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista

Anna Rastas

Tarkastelen katseen, rodullistamisen ja visuaalisen kulttuurin välisiä yhteyksiä kysymällä kuka nähdään erilaisena, ei-suomalaisena tai vähemmän suomalaisena. Mitkä asiat tai olosuhteet merkitsevät jotkut ihmiset silminnähdän erilaisiksi? Etsin vastauksia lasten ja nuorten haastatteluista. Koska työni taustalla on kysymys erilaisuuden ja rasismien yhteyksistä, pohdin myös, mitä keinoja lapsilla ja nuorilla on neuvotella tilanteita, joissa heidät nähdään erilaisina ja tietynlaisina riippuen siitä, miten he tulevat asemoiduiksi rodullistetuissa sosiaalisissa suhteissa ja hierarkioissa.

Rasismi vaikuttaa koko yhteiskuntaan, mutta erityisesti se koskettaa niitä, joiden kuuluminen yhteisöön kyseenalaistetaan (Hall 1998; Bell 1999). Suomessa rasismien kohteeksi joutuminen mielletään ensisijaisesti maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen ongelmaksi. Näiden ryhmien kuuluminen suomalaiseen yhteiskuntaan kyseenalaistetaan sekä avoimen rasismin perusteella että vetoamalla kansalaisuuden puuttumiseen tai viittaamalla kulttuuri-eroihin. Suomeen on kuitenkin kasvamassa sukupolvi sellaisia lapsia ja nuoria, joita ei voida ongelmitta kategorisoida maahanmuuttajiin tai etnisiin vähemmistöihin. Erilaisuus ja rasismi voivat silti olla hyvin

jokapäiväisiä ja henkilökohtaisia kysymyksiä heidän arjessaan. Tätä kasvavaa suomalaisten joukkoa on vaikea etsiä tilastoista, mutta se löytyy havainnoimalla päiväkotien ja koulujen arkea. Maahanmuuttajien lasten lisäksi siihen kuuluu lapsia, joiden toinen vanhempi ei ole taustoiltaan suomalainen tai jotka on adoptoitu ulkomailta Suomeen.

Kun tietyt kuulumisen kriteerit¹ — kansalaisuus, suomalaiseen kulttuuriin kasvaminen ja suomalaiseksi identifioituminen — täyttyvät, mutta ympäristö siitä huolimatta kyseenalaistaa suomalaisiin kuulumisen, selityksiä on etsittävä rasismia synnyttävistä, eroja essentialisoivista käytännöistä ja diskursseista. Tällaisia diskursseja

ja käytäntöjä on nimetty ja analysoitu rasismien tutkimuksessa rodullistamisen käsitteen avulla. Juuri rodullistamisprosessien seurauksena etnisyys ei ole kaikille samalla tavoin näyttäytyvä valinnainen identiteetti (Bashi 1998). **Robert Miles** määrittelee rodullistamisen prosesseiksi, joissa "ryhmät ja niihin sijoitettavat ihmiset erotetaan ensi sijassa (oletettujen) synnynäisten ja/tai biologisten (tavallisesti ilmiön) tuntomerkkien perusteella" (Miles 1994, 110, ks. myös Solomos & Back 1996, 8). Korostetuina näiden prosessien analyysissa niiden sosiaalisia, kulttuurisia tai psykisiä ulottuvuuksia, keskeinen kysymys niiden tarkastelussa on, miten eroja tuotetaan ja merkityksellistetään (Hall 1997).

Tutkimukseni tarkoituksena on paikantaa erilaisuuden ja toiseuden tuottamisen sekä rodullistamisen ja rasismien käytäntöjä ja diskursseja suomalaisten lasten ja nuorten arjessa. Heidän arkensa näyttämö on monipuolinen, mikä mahdollistaa tutkimieni ilmiöiden tarkastelun niin yksityisen kuin julkisenkin alueilla. Katson myös, että lapsuuden ja nuoruuden erityisyys yksilöiden elämänvaiheena ja asemana yhteiskunnallisissa valtarakenteissa (ks. esim. Järventie & Sauli 2001) tarjoaa otollisen lähtökohdan tarkastella niitä monimutkaisia prosesseja, joissa ihmiset asemoituvat eri tavoin rodullistetuissa rakenteissa.

Ensimmäinen tehtäväni on ollut etsiä vastausta kysymykseen, ketkä ovat niin erilaisia, että heidän kuulumisensa suomalaiseen voidaan kyseenalaistaa. Tällainen erilaisuus on sosiaalisesti tuotettua ja se on tavoitettavissa ihmisten kokemusten kautta (Brah 1996, 115-127). Lähtökohtani on erilaisten ruumiillisten subjektien paikantunut tieto (Haraway 1991). Koska yksilöiden etniset ja rodulliset identiteetit eivät välttämättä sijoitu samoin rodullistetuissa rakenteissa ja hierarkioissa, olen et-

nografisella lähestymistavalla yrittänyt tavoittaa mahdollisimman erilaisia taustoja omaavia lapsia ja nuoria, erilaisten ruumiillisten subjektien eri tavoin paikantunutta tietoa. Tutkimukseen osallistuneet ovat Suomessa 1990-2000-luvuilla lapsuuttaan tai nuoruuttaan eläneitä henkilöitä, joiden toinen vanhempi ei ole taustoiltaan suomalainen. Lisäksi tutkimukseen on osallistunut ulkomailta Suomeen adoptoituja. Olen haastatellut myös heidän vanhempiaan². Vuosina 2000-2002 tekemäni yli 50 haastattelua sisältävät kertomuksia noin 80 suomalaisen lapsen tai nuoren arjesta. Tällä joukolla on siteitä yhteensä yli 30 eri maahan eri puolilla maailmaa.³ Haastattelujen⁴ ja muun kenttätöön ohessa olen pitänyt päiväkirjaa, johon olen kirjannut keskusteluja sekä havaintojani erilaisista lasten ja nuorten toimintaympäristöistä kahden ulkomailta adoptoidun lapsen äitinä.

Erilaisuus ja toimijuus kohtaamisissa

Olen jäsentänyt lasten ja nuorten haastatteluista kertomuksia sellaisista kohtaamisista⁵, joissa heidät on tavalla tai toisella huomioitu erilaisina. Suomalaisessa kulttuurissa kasvaneina heillä on valmiudet arvioida, mikä esimerkiksi julkisissa tiloissa tapahtuvissa kohtaamisissa on tavallisesta käyttäytymisestä poikkeavaa käytöstä muiden ihmisten taholta (vrt. Goffman 1967, 147-148) ja milloin haastateltavat tulevat kohdelluiksi eri tavoin kuin ikätoverinsa. Sara Ahmed (2000) kuvaa käsitteellä "strange encounter" kohtaamisia, joissa joku tulee tunnistetuksi omalta paikaltaan siirtyneeksi ("as the body out of place", emt. 39). Tällainen kohtaaminen on partikulaari, aikaan ja paikkaan kiinnittyvä tapahtuma, joka samalla avaa aiempia koh-

taamisia ja on myös niiden tulosta (emt. 8-9). Aiemmat kohtaamiset ovat tapahtuneet historiassa, mutta ne ovat jatkaneet elämäänsä ja muovautuneet erilaisina diskursseina. Näissä kohtaamisissa paitsi tunnistetaan (oletettu) ero, myös samalla rakennetaan Toinen. Erilaisuutta rakentavien kohtaamisten ymmärtäminen edellyttää niihin kiinnittyvien diskurssien, historian ja valtasuhteiden tarkastelua, erityisen asettamista yleiseen (emt.).

Kohtaamisten tarkastelu mahdollistaa myös lasten ja nuorten toimijuuden huomioon ottamisen. Tietoa toimijuudesta tarvitaan erityisesti etsittäessä vastastrategioita rasistisille käytännöille ja diskursseille, mikä on yksi työni taustamotiiveista. Olen pyrkinyt sisällyttämään lasten ja nuorten toimijuuden tutkimusasetelmaani kysymällä, millä tavoin he neuvottelevat erilaisuuden kokemuksiin. Neuvotteluina tarkastelen paitsi sitä, mitä he kertovat omasta toiminnastaan erilaisissa kohtaamisissa, myös sitä, miten he kertoessaan merkityksellistävät kokemuksiin. Erilaisuuden kokemusten merkityksellistämistä on käsitelty paljon erityisesti kulttuurintutkimuksen alueella identiteetin käsitteen alla (esim. Brah & Coombes 2000; Gilroy 1997; Hall & du Guy 1998; Hall 1999; Roseneil & Seymour 1999).

Näissä keskusteluissa korostetaan "itsen" tai "meidän" rakentumisen refleksiivisiä ja performatiivisia ulottuvuuksia, joita olen pyrkinyt ottamaan huomioon soveltamalla aineiston analyysissa narratiivista lähestymistapaa. Olen lukenut haastateltavien yksittäisiä tapahtumia kuvaavia kertomuksia suhteessa niihin tarinoihin ja tarinoiden juoniin, joita olen konstruoinut erikseen kunkin osallistujan koko haastattelusta⁶. Narratiivisen lähestymistavan erityisenä antina pidän sitä, että se suuntaa tarkastelemaan identiteettejä kompleksisina,

situationaalisina ja muuttuvina (Holstein & Gubrium 2000, 107-108). Pidän lähtökohtaa tärkeänä tutkittaessa sellaisia eroja, jotka näyttävät olevan erityisen alttiita erilaisille essentialisointipyrkimyksille. Kieleen, kielenkäyttöön ja merkityksiin liittyvät lähtökohtani nousevat diskurssianalyttisestä traditiosta (ks. esim. Jokinen ym. 1993, 17-18). Diskurssit eivät kuitenkaan muodostu ja välity yksinomaan puhuttuna kielenä, vaan myös visuaalisessa kulttuurissa.

Tutkimusasetelmani ja lähtökohtani - näkemykseni siitä, että kaikki tieto on paikantunutta ja osittaista, ja että identiteetit ovat kompleksisia ja muuttuvia - eivät mahdollista yleistettävissä olevia vastauksia kysymyksiin, kenen suomalaisuus kyseenalaistetaan, mitä rasismi on Suomessa tai miten nuoret kokevat rasismia. Tarkoitukseni on ennemminkin paikantaa ja kuvailla rasismia ja rodullistamisen erilaisia, myös vaikeasti havaittavia ilmenemismuotoja.

Jo nopea vilkaisu aineistoon paljastaa, että erilaisuuden, toiseuden ja rodullistamisen käytäntöjä ja diskursseja on paljon. Nuorten kertomuksista löytyy runsaasti kuvauksia rasismiksi nimettävästä toiminnasta: kommenteista, syrjinnästä ja väkivallasta. Niiden ohella arjen kohtaamisista löytyy myös toimintaa, jonka nuoret itse ovat tulkinneet jopa hyvää tarkoittavaksi, mutta samalla sellaiseksi, joka asettaa heidät olemuksellisesti erilaisiksi tai eri asemaan verrattuna muihin heidän ikäisiinsä suomalaisiin. Useimmiten erilaiseksi ja vieraaksi tunnistaminen tapahtuu näkemisen kautta (Goffman 1963, 65). Ei ole yllättävää, että ulkonäkö näyttäytyy aineistossani ensisijaisena erilaiseksi merkitsijänä. Se, että ero nähdään ruumiista, nostaa esiin kysymyksen visuaalisen kulttuurin ja siihen kiinnittyvien diskurssien ja rodullistetun

tiedon tuotannon välisistä yhteyksistä (Hall 1999, 168). Kuka tai ketkä nähdään erilaisiksi? Mitkä asiat tai olosuhteet merkitsevät jotkut ihmiset silminnähden erilaisiksi? Entä mitä keinoja lapsilla ja nuorilla on neuvotella tilanteita, joissa he tietävät tulleen nähdyiksi paitsi erilaisina, myös ensisijaisesti rodullistettujen mielikuvien ja stereotyyppien kautta?

Visuaalisen voima ja kehon merkit

Havaitseminen, näkeminen, saa meidät uskomaan jonkin asian todeksi (Jenks 1995) tarjoamalla ikään kuin kiistämätöntä todistusaineistoa sille, mitä tiedämme (Hall 1999, 168). Tässä piilee visuaalisen diskurssin voima. Tiede on osoittanut kestävämmäksi väitteet, joiden mukaan ihmiskunta olisi jaettavissa rotuihin⁷, mutta nuo näkemykset elävät ja vaikuttavat yhä sitkeästi. "Rotu"⁸ on sosiaalista todellisuutta, jonka uusintaminen on sidoksissa siihen, miten pystymme havaitsemaan eroja (Gilroy 2000, 47-48). Koska keho ja sen erot ovat kaikkien nähtävillä, ruumis on otollinen paikka erojen kiinnittämiseen. Erojen kiinnittäminen ruumiiseen on myös mahdollistanut niiden kääntämisen luonnolliseksi, olemukselliseksi. Sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettujen erojen essentialisointi häivyttää samalla mahdollisuuden niiden erojen kiistämiseen. Tämä pätee niin sukupuoleen kuin rotuihinkin viittaaviin eroihin. Näin ihonväri on valjastettu keskeiseksi ihmisten erilaisuuden mittariksi, ja koko ihmiskunta on värikoodattu (Gilroy 2000, 47). Osana Euroopan "rodullisen kartan" vahvistamista neuvoteltiin myös suomalaisten valkoisuus ja euroopalaisuus. Samalla hyväksyttiin ajatus ih-

misroduista ja niiden eriarvoisuudesta (Ruuska 2000, 61-71).

Yrityksistäni reflektoida omia tapojani nähdä eroja tuli mielenkiintoinen osa kenttätöitä. Vaikeudet kuvailla tai vertailla ihmisten ulkonäköä, saati tunnistaa ulkomalaisuutta tai epäsuomalaisuutta yksittäisen haastateltavan kehosta, osoittivat, ettei subjektiivinen tapani katsoa ja nähdä voi toimia kriteerinä sille, kuka on silminnähden erilainen. Etnografin katse onkin kyseenalaistettu antropologian etnografiakeskusteluissa. Tavoillamme katsoa ja nähdä Toinen on oma historiansa, joka asemoi katsojan ja katsottavan hyvin eri tavoin ja suuntaa sitä, miten rakennamme katseen kohteen (esim. Evans & Hall 1999; Hall 1997; Said 1978). Selostaessaan etnografisen katseen ongelmia ja visuaalisuuden ylivaltaa länsimaaisessa kulttuurissa (ks. tästä myös Jenks 1995) James Clifford on todennut, että etnografisen katseen sijasta tulisi käyttää sellaista etnografista korvaa, joka olisi herkkä vuoropuhelulle ja erilaisten äänien ja positioiden esiin tulolle (Clifford 1986, 11-12).

Haastateltujen kertomuksista löytyy paljon puhetta siitä, miten heidän ulkonäköään kommentoidaan. Noita kommentteja on kuitenkin aina edeltänyt katse, joka on nähty eron. Pohtiessani näkyvän erilaisuuden kriteereitä päädyin siihen, että silminnähden erilaiset ovat määriteltävissä parhaiten erilaisissa kohtaamisissa syntyneiden kokemusten kautta ja että noihin kokemuksiin on luettava paitsi kuullut, ääneen lausutut kommentit, myös katseen kohteena olevien tietoisuus katseista. Siksi olen halunnut etsiä aineistosta vastausta kysymykseen, miten erityisesti sanattomissa kohtaamisissa - esimerkiksi satunnaisissa tilanteissa julkisilla paikoilla - lapset ja nuoret tulevat tietoisiksi erilaisuudestaan.

Erilaisuus välipuheena

Kysymykseen "tunnetko itsesi täysin suomalaiseksi?" 11-vuotias poika vastasi pitkän tovin mietittyään: *"No en vankä aina-kaan. Muuten."* Kysymykseen "onko joku silminnähden erilainen?" haastatteluaineisto antaa kolmenlaisia vastauksia: kyllä, ei ja riippuu olosuhteista.

Jotkut haastateltavat kertoivat tulleen-
sa noteeratuiksi erilaisina vain tietyissä olo-
suhteissa. Joukossa oli myös muutama, jon-
ka erilaisuus oli nähty vasta, kun henkilön
tai hänen vanhempansa siteet Suomen ul-
kopuolelle olivat käyneet ilmi keskustelus-
sa. Monet nuoret, joiden toinen biologi-
nen vanhempi oli suomalainen ja toinen
alun perin jostain muualta, kertoivat, että
heidät nähdään poikkeuksesta aina sen van-
hemman näköiseksi, joka ei ole alun perin
suomalainen. Kukaan ei totea heidän muis-
tuttavan ulkonäöltään suomalaista vanhem-
paa. Samannäköisyyden tärkeimmäksi mit-
tariksi nousee heidän kohdallaan valtavä-
estöstä poikkeava ihon tai hiusten väri, ei
suomalaiselta vanhemmalta perityt kasvon-
piirteet tai ruumiinrakenne.

Useimmat niistä, jotka kuvailivat itse-
ään termeillä "tummaihoinen", "ruskea" tai
"musta", kertoivat olevansa hyvin tietoisia
siitä, että heidät nähdään erilaisina. Jotkut
totesivat, että ajatus oman erilaisuuden
unohtamisesta julkisissa paikoissa Suomessa
on mahdoton.

No tietenkin... Miustahan näkee kilsan päähän
etten oo suomalainen, tai siis Suomessa syntyny.
Ihonväri on tosi näkyvä erilaisuus... (n 17 v)

No tietysti on et niin väri on varmaan se mikä
ensimmäisenä niiku herättää et oho, miten tohon
voi suhtautua ja sitte, sitte se ett tulee se ensim-
mäinen reaktio et minkä värinen ja näin niin sitte
että mä puhunkin suomea niin hyvin ettei oo ees
mitään aksenttia, niin sitte taas se menee uudes-
taan sen palapelinsä kanssa. (n 23 v)

Vielä semmonen et mä en ikinä voi niinku uppou-
tua massaan. Luennolla jos tekee mieli nukkuu tai
jutella jonkun kanssa niin aika riskillä tekee sitä,
et mä jään siitä nopeesti kiinni. (m 28 v)

Se, että joidenkin tietoisuus omasta erilai-
suudesta Suomessa on jokapäiväistä, käy
ilmi myös nuorten kertomuksissa ulko-
maanmatkoista. Pääsy osaksi toisenlaista
maisemaa oli vapauttanut muiden katseil-
ta, antanut mahdollisuuden sulautua mai-
semaan.

...et kun mä pääsen Helsinki-Vantaan lentoken-
tältä Finnairin koneeseen tai mikä tahansa [...] et
siel koneessa on niin eri värisii ihmisii, se on jo
niinku, huh, voi niinku huokasta... (n 23 v)

Se ihonväri, joka muodostuu kohtaamis-
sa muiden ihmisten kanssa ja on määritel-
tävissä näitä kohtaamisia koskevista kerto-
muksista, ei välttämättä ole identtinen sen
kanssa, miten haastateltavat itse näkevät ja
kuvailevat omaa ihonväriään. Eräs Afrikas-
ta adoptoitu lapsi kertoi luokkakaverinsa
väittäneen, että haastateltavani olisi selväs-
ti vaalentunut vuosien mittaan, että heistä
leikki-ikäisinä otetut valokuvatkin todistai-
sivat sen. Ihonvärin suhteellisuudesta — ja
samalla taipumuksesta puhua eroista ensi-
sijaisesti ihonvärinä - kertoo myös seura-
va haastattelute. Haastateltava (16 v) on
Suomessa syntynyt tyttö, jonka toinen van-
hempi on kotoisin Aasiasta.

AR: [...] että ympäristö noteeraa erilaiseks, niin
onks sulia tämmösiä kokemuksia?

H: No siis ainakaan, en mä oo, että oltais miten-
kään erikoisena pidetty tai on niinku sanottu että
mistä sä oot, että oot niinku, vähän erivärinen
ihonväri ja sitten nytte sitte kuukausi sitten niin
semmonen tummaihonen mies vaan tuli niin jut-
telee, että englanniks, että mistä sä oot, että on
kiva nähdä muutakin kun ihan vaaleehosia, sillai
että erilaisuutta niin [...] (myöhemmin saman haastattelun aikana)

AR: Mutta se jännä tota toi niin mua nauratti kun sä sanoit ihonväri, kun sä oot mun mielestä paljon vaalempi kun minä.

H: (Nauraen) Niin. En mää sit tiä en mä niin ruskee oo, etjotenkin kellertävä. (Alamme nauraa molemmat) Sillai niinku (nauraa).

AR: Näkeeks ihmiset sun ihonvärin sit niinku eri...

H: Kyllä siis sillain että yleensä enemmän niinku silmät ja kasvonpiirteet, siis sillai ja hiukset, ne tulee.

Vaikka nuori itse toteaa, että ensisijaisesti hänen silmänsä, kasvonpiirteensä ja hiuksensa merkitsevät hänet erilaiseksi, puhuu hän silti erilaisuudesta viittaamalla (ihon)väriin — kuten tekee myös haastatteluteksteissa mainittu "tummaihoisen mies". Katse, havaitseminen, visuaalinen kulttuuri ja rodullistettu tieto kietoutuvat yhteen ja artikuloituvat puhetapana, jossa havaittu ero muuttuu puheeksi ihonväristä. Tuon väripuheen asema ja keskeisyys "rodun" diskurssissa näkyy niin rodullistettuja identiteettejä kuvaavassa käsitteistössä (esim. termi "black", ks. Britton 1999) kuin rasmin ja rodullistamisen tutkijoiden tavoissa jäsentää ja nimetä tutkimuskohteensa (vrt. esim. Razack 1998, 11).

Haastattelemieni lasten tapa käyttää eroista ja ihonväreistä puhuessaan useammin termiä ruskea kuin musta, kiinnitti huomioni siihen, miten väripuhekin on aina tiettyssä kulttuurisessa kontekstissa tuotettua. Lapset saattavat puhua väreistä sellaisina kuin he ne näkevät: aivan mustia tai valkoisia ihmisiä "ei ole olemassakaan". Tiettyjen termien vähäinen esiintyminen haastateltujen puheessa voi johtua myös siitä, että keskustelu rodullistetuista identiteeteistä (ja rasismista) on Suomessa vielä vähäistä, eikä väritermejä ole omaksuttu täällä samoin kuin muualla. Kyse voi olla myös siitä, että noita termejä karttamalla yksilöt kieltäytyvät niistä positioista, joita heille on tarjolla rodullistetuissa rakenteissa ja hierarkioissa (vrt. Phoenix & Owen 2000; Rocquemore 1998).

Erilaisuuden ja siihen kiinnittyvien merkitysten muodostumisessa on kyse monimutkaisista, jatkuvista prosesseista, joilla on paitsi sosiaaliset ja psyykkiset myös kulttuuriset ulottuvuutensa (Hall 1999). Ihonväri on keskeinen erilaiseksi merkittäjä. Se, milloin ihonväri noteerataan ja min-käläiset merkitykset kiinnittyvät siihen kohtaamisissa, on puolestaan sosiaalinen ja kulttuurinen ilmiö. Siksi ihonväriä tulee tarkastella sosiaalisesti rakentuneena silloinkin, kun pohditaan sen merkityksiä yksilön kehoon liitettynä ominaisuutena.

Katsetta ohjaavat kuvastot ja maisemat

Olen usein keskustellut lapsensa Aasiasta adoptoineen ystäväni kanssa siitä, miten muut ihmiset näkevät poikkeuksetta hänen tyttärensä minun poikaani vaaleampana, vaikka meidän mielestämme poikani iho on vaaleampi kuin hänen tyttärensä iho. Olemme etsineet vahvistusta näkemällemme jopa valokuvista. Selitys voi olla se, että poikani "afrikkalainen" tukka merkitsee hänet Afrikkaan, Aasiaa tummemmaksi miellettyyn, ja samalla siis tummemmaksi kuin ystäväni lapsi, jonka ulkonäkö viittaa vaaleammaksi miellettyyn Aasiaan⁹.

Katsojan subjektiiviseen kykyyn tulkita ja ymmärtää näkemäänsä vaikuttavat muun muassa ne katsojalle tarjolla olleet kuvastot, joihin hän voi näkemänsä yhdistää. Kulttuurintutkimuksen ja postkolonialistisen suuntauksen piirissä on käsitelty paljon Toisen representaatioita ja erityisesti tapoja esittää Toinen "rodun" tai värin kautta nähtynä (esim. Fanon 1986/1952; Gilroy 2000; Hall 1997; Rantonen 1999; Suomen osalta esim. Löytty (tulossa); Paasi 1998). Toiseuden kuvasto - mielikuvat afrikkalaisista, aasialaisista tai vaikka venä-

läisistä - on selvästi läsnä haastateltujen kokemuksissa siitä, miten ja millaisina heidät nähdään. Myös sukupuoli toimii näissä kuvastoissa. "Tumma" mies, jopa poika, tuntee olevansa pelottava muiden silmissä. "Tumma" nainen, jopa tyttö, on oppinut, että rodullistaminen ja seksuaalistaminen kietoutuvat yhteen häntä katsottaessa.

Noiden kuvastojen ohella monet muutkin tekijät kohtaamistilanteissa voivat suunnata katsetta ja tulkintaa. Jo jokin yksittäinen esine, seuraavassa esimerkissä kamera, voi ohjata tulkinnan tiettyyn suuntaan.

Joskus menee ihan suomalaisesta, joskus tunnistaa ihan heti [...] Torilla kun kulkee kamera kaukassa niin kaikki alkaa puhua englantiin [...] Espanjassa kaikki luuli mua paikalliseksi, se oli aika hauskaa, siellä mä menin ekaa kertaa elämässäni niinku paikallisesta. (n 26 v)

Mahdolliset tulkinnat muuttuvat, kun maisemaan lisätään muita ihmisiä.

Suurin osa tapaamistani ihmisistä ei varmaan ikinä uskoisi etten ole syntyperäinen suomalainen ... Ulkomaalaiset pongaavat vierasperäiset piirteet usein heti [...] Kun nostan katseeni, lähellä olevat ihmiset katsovat uteliaina, yrittävät nähdä silmäni ja päätellä niistä, olenko aasialainen vai onko tukkani värjätty. Monilla tuntuu olevan hirveä hinku nähdä juuri silmät... Suurin osa ei kiinnitä mitään huomiota. (Niiden, joiden toinen vanhempi on samasta maasta kuin puhujalla/AR) kanssa liikkuessani herättää aina enemmän huomiota kadulla, koska olemme ehkä yhdessä enemmän aasialaisen näköisiä. Viimeksi eilen [...] toljotettiin aivan häpeämättömän suoraan ja kuunneltiin juttujamme. Ihmisiä hämmäntää hirveästi jos ulkomaalaiset tai ulkomaalaisen näköiset puhuvat keskenään suomea ja vieläpä ilman vieraskielistä korostusta. (n 28 v)

Muiden erilaisten, mutta katseen kohteeksi joutuvan kanssa samanlaiseksi miellettyjen läsnäolo maisemassa voi vaikuttaa silloinkin, kun nämä muut eivät ole paikalla juuri

katsomisen tapahtumahetkellä. Muut erilaiset voivat olla paitsi katsojan mielessä, ja tätä kautta tulkinnoissa, myös katseen kohteeksi joutuvan tietoisuudessa, tulkinnoissa katseista ja sen seurauksena myös toiminnassa.

Mä kyl mietin et se et somalien tulo on kyl ehkä muuttanu, et jotenkin et kyl aika moni luulee et mä oon Amerikasta, et mut nähdään amerikkalaistyyppisenä, mut et sit nää somalithan tietää heti et mä oon (eräs toinen valtio Afrikassa):sta, mut et moni luulee et mä oon Amerikasta ja näin, et, ja, ja (.) mut sit et, kyl se on tietyl tavalla, mä mietin sitä joskus, et muuttaaks tää mun elämää, se et tänne on tullu paljon somaleja, et mä hyvin tarkasti en halunnu et mut liitetään niihin, et koska mä en oo niinku pakolainen ja mä en oo (.) ja mä oon niin vahvasti suomalainen [...] mut ei ne kyllä montaa kertaa, en kyllä muista, et ehkä mä oon sit niin erinäkönen kun ne, ja se et miten mä käyttäydyn ja kävelen ja ruumiinrakenne ja [...] et ne (somalit/AR) kyl näkee et mä oon (syntymämaa Afrikassa/AR):sta, ne tunnistaa, (m 28 v)

Tutkimukseen osallistuneiden joukossa oli myös sellaisia, joiden "epäsuomalaisuus" oli tuotu esiin vain ulkomaalaisten ja romanien, ei valtaväestön taholta. Haastateltavien kertomuksissa erilaisuuden oletus oli käynyt ilmi paitsi "mistä olet?" tai "oletko meikäläisiä?" -kysymyksinä myös sanattomissa tilanteissa, useimmiten tervehtimisenä.

AR: Ei sul oo semmosta sitte ollu että ihmiset niinku, että esimerkiksi ulkomaalaiset moikkais sulle siks että ne aattelee että säkin oot ulkomaalainen, semmosta...

H: Oon, on ollu. Sillai ihan että moi niinku sillai tosi, ja mä oon vaan että no hei (alkaa nauraa)

AR: Siis niinku tuntemattomat moik...

H: Niin.

AR: Siis sillä periaatteella...

H: Sillai että me ollaan yhtä (nauraa). (n 18 v)

Jotkut olivat kokeneet tällaiset tilanteet myönteisinä, ikään kuin pääsynä jonkinlaiseen "erilaisten maailmaan" tai yhteisöön. Toiset taas olivat kokeneet tällaiset

tilanteet hämmäntävinä, kiusallisina ja epämiellyttävinä muistutuksina siitä, että he erottuvat "valkoisesta maisemasta" (vrt. Huttunen 2002) tai että heidän oletetaan kuuluvan tai samaistuvan ihmisiin, joita kohtaan he eivät tunne yhteenkuuluvuutta.

Mitä suuremmat mahdollisuudet kuulua maisemaan, sitä epätodennäköisempää on muiden katseen kohteeksi joutuminen. Jos suurissa kaupungeissa mahdollisuus sulautua maisemaan on olematon, tuttu pieni paikkakunta voi yllättäen taata ympäristön, jossa yksilö ei jatkuvasti tunne olevansa katseiden kohteena. Katse ei välttämättä enää pysähdy tuttuun ja hyväksyttyyn.

H: No yleisimpiä tilanteita on kaikki sellaiset paikat missä ollaan tekemisissä toisten ihmisten kanssa... Esimerkiksi kaupungilla, bussissa jne... joskus sitä saa osakseen hymyjä, joskus tuijotuksia negatiivisessa mielessä. Mut täällä (kaupungin nimi/AR) [...] tunnetaan melko hyvin et ihmiset on jo tajunnut sen et oon adoptiolapsi [...] et muut on oppittu tuntee jo pienestä pitäen... Mut yleisissä kulkuneuvoissa ym se tulee esille. Koulussa asiaan ei kiinnitetä enää huomiota ku kaikki tietää kuka mie oon. Samoin sukulaiset ym on tietty tottunut asiaan ja tietää taustani, (n 17 v)

Kehon ominaisuuksilla on vaikutuksensa siihen, ketä katsotaan, kuka nähdään erilaiseksi ja minkälaiseksi hänet nähdään. Samalla katsetta ja tulkintaa suuntaavat katsojan aiempien kohtaamisten ja kokemiansa representaatioiden varaan rakentunut subjektiivinen kyky nähdä ja tulkita näkemäänsä. Tapahtumaan vaikuttaa myös kohtaamista kehystävä maisema: esimerkiksi se, onko paikalla muitakin erilaisia, keitä nuo muut erilaiseksi mielletty ovat, ja miten katseen kohteena oleva on yhdistettävissä näihin. *"Ystävät, ihmiset tulee aika värisokeiks"*, totesi eräs haastateltava. Silti koululuokkaan tuotu lakupötkö, jonka kää-

repaperista löytyy vanha kuva mustasta naamasta ja paksuista huulista, saattaa kääntää muiden katseet lapseen, joka muutoin tutussa ympäristössään ei joudu tiettyjen katseiden kohteeksi. Lakupaperin kuvan ja lapsen yhdennäköisyys on muistissamme olevaa rodullistettua tietoa, ei todellista yhdennäköisyyttä, mutta silti se voi johtaa välittömään toimintaan.

Katseiden tietäminen ja tunteminen

Ihmisten tulkinnat heihin kohdistetuista katseista eivät välttämättä kerro, miksi heitä katsotaan, millaisina katsojat todella näkevät heidät ja mitä katsojat noissa kohtaamisissa ajattelevat. On mahdollista, että katseen kohteena olevat tulkitsevat heihin kohdistetut katseet katsojan intentioiden vastaisesti. Lasten ja nuorten kertomuksista välittyvät myös heidän omat odotuksensa ja oletuksensa.

Väitän kuitenkin, että erilaisiksi katsotut oppivat tulkitsemaan katseita, kuten he tulkitsevat ja merkityksellistävät muitakin asioita ympäristöstään. Tulkitessaan katseita heillä on tukenaan oman kulttuurinsa yleisten vuorovaikutussääntöjen tuntemus (Goffman 1967 ja 1971), iän myötä kasvava tietoisuus tavoista esittää ja nähdä Toinen sekä lisäksi aiemmat kokemuksensa kohtaamisista. Kokemusta on kertynyt tilanteissa, joissa katsetta on seurannut jokin kysymys (*"Mistä tulet?"*, *"Miten sinä puhut niin hyvää suomea?"*), kommentti (*"Hän on niin suloinen suklaasilmä."*, *"Paljonko maksaa yksi yö?"*, *"Mee kotiin!"*, *"Neekeri!"*, *"Vitun Lola"*) tai muuta toimintaa (*"... niin paikalla ollut ehkä 7. luokkalainen poika lähti karkuun nähdesään minun?!"*, *"...ja hän tarttui minua rintoihin"*).

Monet nuoret kertoivat, kuinka heidän erilainen ulkonäkönsä kirvoittaa usein kat-

seita ja hymyjä, jotka he tulkitsevat ystävällisiksi ja hyvää tarkoittaviksi. Nuoret, joiden arkea rasismi koskettaa monin tavoin, ottavat usein ymmärtäen, jopa kiittolisina vastaan katseet, joista he lukevat viestin "minä hyväksyn sinut" tai "olen iloinen, että täällä on teitä erilaisiakin". Nuoret näkevät näissä katseissa myös mahdollisuuden: tilaisuuden tutustua ihmisiin ja jäädä ihmisten mieleen. Hyvää tarkoittava huomioiminen ei kuitenkaan aina ole positiivinen kokemus huomion kohteeksi joutuvalle. Katse voi olla kiusallinen ja epämiellyttävä, jos sen kohteena oleva on tietoinen siihen mahdollisesti sisältyvästä armeliaisuudesta huokuvasta eetoksesta, joka rakentaa mentaalisen ja sosiaalisen kuilun katsojan ja katsottavan välille (Evans 1999, 278). Katse ei ota huomioon sitä, haluaako joku olla toisen hyvän tahdon kohde. Asettaessaan katseen kohteena olevan erilaiseksi, Toiseksi, katse projisoi kohtaamiseen rodullistetut suhteet. Myös ystävällinen ele, jossa toinen toivotetaan sydämellisesti tervetulleeksi, voi rakentaa Toisen, vieraan, joka ei itse asiassa kuulu tänne (Ahmed 2000, 4).

Useimmat haastateltavat mainitsevat nuo ystävälliset katseet. Yleisimmin ihmisten tavat katsoa kuvataan kuitenkin uteliaksi, julkeiksi, häpeämättömiksi, työkeiksi tai suorastaan vihamielisiksi: *"No siis tulee just siis näitä reaktioita, et ei osata ees kävellä kun pitää jäädä tuijottaan monttu auki."* Niin pojat, tytöt, miehet kuin naisetkin kertoivat, että katseita on sekä negatiivisia että positiivisia. Kertomuksissa on kuitenkin eroja sukupuolten kesken. Myös ikä vaikuttaa siihen, minkälaisia katseita lapsi saa osakseen.

Mitä pienempi lapsi, sitä todennäköisempiä ovat "hän on niin suloinen" -katseet. Mutta jo leikki-ikäisten kohdalla katseet voivat muuttua. Alle kouluikäisten las-

ten vanhemmat kertovat katseista, jotka he tulkitsevat pelokkaiksi tai vihaisiksi. Alasteikäisetkin kertovat, että *"...nesilleenvähän pelkää"*. Etenkin poikien tietoisuus siitä, että voi tulla nähdyksi pelottavana, kasvaa iän myötä.

Se on aika vaikee, että mitä ne sitten ajattelee ulkomuodon perusteella. Ehkä ne voi luulla mua pelottavammas kun mitä mä oon oikeesti. (m 17 v)

Pelkoa sisältäville katseille ei yleensä esitetä selityksiä, ne todetaan ikään kuin itseltään selvinä. Eräs Afrikasta adoptoitu poika selitti:

[...] mut en miekään itteeni ihan mustan piä. [...] Ku kattoo jotain noit televisiost tulevii, niin ne (H:ta itseään tummemmat/AR) vähän on sellasii pelottavan näköisii, (m 12v)

Pojat kertoivat myös epäluuloisista ja kontrolloivista katseista (vrt. Kelly 1998), jotka puuttuivat tyttöjen kertomuksista:

Siis mikä on varmaan viimeinen asia mitä mää tekisin et niinku varastaa jotain kaupasta. Mut heti kun kauppaan niinku kävelee, niin huomaa että monta kertaa myyjät ihan kattoo sua koko ajan. Ihan epäilee et sää... (m 16 v)

Iän myötä tietoisuus rodullisten stereotyypioiden ja hierarkioiden olemassaolosta kasvaa, mikä vaikuttaa myös siihen, miten katseita tulkitaan ja miten niihin suhtaudutaan. Niin tytöt kuin pojatkin kertoivat katseista, joiden he olivat tulkinneet viittaavan heidän seksuaalisuuteensa. Nämä kokemukset korostuivat nuorten naisten kertomuksissa. Tyttöjen ja naisten kertomuksissa yllätti se, että monet heistä oli jo hyvin nuorena nähty esimerkiksi sisarten äidiksi tai isänsä vaimoksi, siis seksuaaliseksi, naisiksi. Etenkin vanhemmat haastateltavat olivat tietoisia siitä, miten rodullistetut ja seksuaalistetut Toisen represen-

taatiot - tavat esittää esimerkiksi aasialaisia tai afrikkalaisia, eksoottisia naisia ja mustia yliseksuaalisia miehiä (ks. esim. Dyer 1997 ja 2002; Hall 1999, 139-222; Rantonen 1999) - vaikuttavat osana niitä kohtaamisia, joissa katseet kohdistuvat heihin. Tietyissä iässä erityisesti vastakkaisen sukupuolen huomion kohteeksi joutuminen voi imarrella, mutta nuoret aikuiset puhuvat vihjailuista seksuaalisuuteen pääsääntöisesti negatiivisina kokemuksina.

Kysymykseen "Jos kävelet yksin kadulla, mitä luulet, mitä muut, sinulle tuntemattomat ihmiset ajattelevat? Kiinnostavtkö he huomiota sinuun?" sain itsensä erivärisiksi määritteleviltä esimerkiksi seuraavia vastauksia:

H: Silleen niitten naama kääntyy heti väärin päin kun ne näkee mut.

AR: Millä tavalla?

H: No sillee, ne sillee vähän pelkää. Joskus. (m 10 v)

H: No, ää, no mi.. no onpas toi ruma, ja sit ne varmaan ajattelee et hyi kukas toi on.

AR: Rumaks ajattelee, niinkö?

H: Niin mie epäilen et ne ajattelee et hyi kukas toi on tai. En mie nyt rumaks mut sillee et (.) kukas toi nyt on. (m 12 v)

Ervin Goffman (1963) kuvaa stigman käsitteellä sitä, miten jotkut kehot tulevat merkityksi ja miten se vaikuttaa vuorovaikutustilanteissa. Erilaisena näkyminen muiden silmissä rakentaa erityisen suhteen myös omaan ruumiiseen. Franz Fanon lie-
nee siteeratuin tuon suhteen ja siihen liittyvien tunteiden kuvaajista.¹⁰ Hänen mukaansa valkoisten maailmassa värilliseksi nähdyn on vaikea hahmottaa ruumistaan; kehoa ympäröi jatkuva epävarmuus ja ihminen joutuu kieltämään oman kehonsa ikään kuin kyseessä olisi joku toinen (Fanon 1986/1952, 110).

Katseisiin reagoiminen

Riippumatta siitä, ovatko katseet tarkoituksellisia tai tietoisia, ne tulevat osaksi katseen kohteena olevien todellisuutta ja toimintaa. Seuraavassa tarkastelen sitä, mitä haastattelut kertovat lasten ja nuorten ta-
voista reagoida katseisiin ja neuvotella niiden rakentamaa erilaisuutta.

Jos ajattelemme kotia paikkana, jossa "rodulla" ei ole väliä (Morrison 1998, 3), jo pelkät katseet voivat kyseenalaistaa jonkun kuulumisen, evätä oikeuden tuntoa olevansa kotonaan. Tarve välttää erilaiseksi merkitseviä ja kuulumisen kyseenalaistavia katseita voi saada ihmiset toimimaan tavoilla, jotka rajoittavat heidän elämänsä verrattuna muihin saman ikäisiin. Tämä käy ilmi kertomuksina tiettyjen paikkojen tai tilanteiden karttamisesta tai joidenkin ihmisten välttelystä.

H: Mä oon kyl välttänü aika paljon semmosii paikkoja ja esimerkiks semmosii klubeja missä käy paljon reggae [...] et en mä haluu et joku ihminen haluaa seurustella mun kaa sen takii että mä oon mustaihonen, et sen takii mä oon välttänü aika paljon semmosia kapakoita. [...] mut se että niinku on näitä naisia jotka vaan, vaan haluaa seurustella ja harrastaa seksii mustien miesten kaa, niin emmä niinku, hyvin pitkälle vältän [...] mut et se mitä kyl huomaa, sanotaan et jos kaupungil liikkuu, kyl mä liikun niinku ihan mihin aikaan vaan illasta missä vaan, mutta se että (huokaisee) jos mä nyt meen jonkun suomalaisen näkösen tytön kanssa joka viel sattuu olemaan mukavan näkönen, niin kyl siel varmaan niinku joku, joku kommentoi jotain. Et murrosiässä oli aika sellanen, et vältin kävellä käsi kädessä tai suudella jossain asemalla. (m 28v)

Toive olla tulematta nähdyksi tietynlaisena — esimerkiksi afrikkalaisena, pakolaisena, eksoottisena tai prostituoituna - voi johtaa yrityksiin muuttaa omaa kehoa, tai sitä, miten se on tulkittavissa:

[...] niin sen takiahan mä leikkasin niinku ihan poikatukan, kaikkee tämmöstä ihan älytöntä ru-

pes tekemään, tai niinku hyppeli puissa varjoissa ettei vaan saisi aurinkoa, heh, ettei kesällä enää ruskettuis (nauraa), (n 27 v)

Muistan sen, että yritin aina meikata niin, etten näytä aasialaiselta. (n 28 v)

Kehon merkeillä voi olla osuutensa myös siihen, millaisiin alakulttuureihin nuori haluaa tai voi liittyä:

Ja sitte se että (.) nyt on ehkä, just kun on tommos niinku muoti, et on toi hip hop ja semmosia, niin suomalaistytöt haluais olla mustia ja, just jotain räppäreitä ja tällömsiä. Mikä on jännä juttu. Sitte joskus, et mun mielestä jossain vaiheessa oli ihan skinhead-muoti. [...] Et on se mun mielestä sillai ihan kivasti. Tai siis pienii (muutoksia tapahtunut/AR), mut kuitenkin. (n 18 v)

Tieto siitä, että tulee todennäköisesti nähdä muiden taholta tietynlaisena yhdistettynä tietoisuuteen rodullistetuista hierarkioista ja ihmisten asenteista, pakottaa nämä nuoret neuvotteluihin siitä, mikä on heidän suhteensa muihin erilaisiksi miellettyihin. Näitä muita ovat ne, jotka myös "tulevat sieltä" sekä muut maahanmuuttajat ja pakolaiset, jopa romanit. Sanattomassa toiminnassa nämä neuvottelut ilmenevät esimerkiksi siinä, keiden seurassa nuori haluaa tai katsoo voivansa näyttäytyä, tai miten hän pukeutuu. Näissä neuvotteluissa näyttävät vaikuttavan monet tekijät: erityisesti ikä, lähiympäristön suhtautuminen ja se, onko nuorella ollut mahdollisuuksia identifioidua positiivisesti niihin Toisiin, joihin hänellä on tai oletetaan olevan siteitä. Eräs nuori nainen, Aasiasta adoptoitu, kertoi lyhyeksi jääneestä suhteestaan afrikkalaisen mieheen seuraavasti:

...ja mä muistan kun mä yhen semmosen nigerialaisen pojan tapasin ja, semmosen jalkapalloilijan, niin mä en kertakaikkiaan voinu olla hänen kanssa ku mä häpesin sitä että, niin kovasti, mä häpe-

sin kulkee kadulla koska musta tuntu että no nyt meitä katsotaan kahta kauheemmin ja nyt ne luulee, että nyt me ollaan tultu jotain sossua taas, jossain niinku pakolaisena, että toikin et joku pakolaisperhe tullu että joo, et ku mä taas, okei, sit mä taas koin sen voitokkaana koin sen itelleni että minä olin kuitenkin erilainen mutta, että kun minä olen suomalainen, en millään tavalla mistään muualta, et et, se riitti, ku mua yksin kootaan tölletään, mutta se että nyt mut niinku, heh, yhdistetään niinku johonki (nauraa) johonki tämänöseen perheeseen niin ei, ei ei, se ois taas eri asia jos mä menisin johonkin vaikka Ranskaan ja ottaisin ranskalaisen miehen, niin se ois, sen mä koen taas ihan erilaisena, (n 23 v)

Vaikka lapset ja nuoret itse arvottaisivat niin siteensä Suomen ulkopuolelle kuin erilaisena elämisen myötä kerääntyneet kokemuksensa positiivisena kulttuurisena ja sosiaalisena pääomana (vrt. Harinen 2000), kuten monet haastatellut näyttävät tekevän, he ovat samanaikaisesti tietoisia siitä, ettei ympäristö välttämättä arvota näitä asioita samalla tavoin. Se, että erilaisuus näyttäytyisi ympäristön silmissä myönteisesti kiinnostavana, haluttavana ja hyödynnettävissä olevana positiivisena pääomana, ei näytä olevan pienten lasten tai kovin nuorten todellisuutta. Lasten ja nuorten arjessa, erityisesti koulumaailmassa, tavallisuus on eräänlainen itsestään selvänä pidetty normi, joka pitää sisällään myös yhdenmukaisen suomalaisuuden etnisyyden oletuksen (vrt. Gordon 2001; Tolonen, tulossa). Jo tavallisuudesta, normaaliudesta poikkeaminen voi olla lasten ja nuorten todellisuudessa vaativaa. Yritys kyseenalaistaa tavallisuuden tai normaaliuden normia - saati muuttaa muiden ajattelutapoja - on varmasti vielä vaativampaa.

Erilaisuus haluttavana asemana näyttäisi alkavan valjeta, tai olevan hyödynnettävissä, vasta myöhemmin, aikuisuuden kynnyksellä (vrt. Harinen 2000, 155-162).

Tuolloin nuoret saattavat alkaa tietoisesti korostaa erilaisuuttaan pukeutumisella tai ruumiinkielellä, vaikkapa koskettelemalla ihmisiä "ei-suomalaisesti".

[...] aina kun mä meen bilettään, niin sillan mä oon just semmonen et mää meen ihan täysillä siä musiikin mukaan, niin sitte ne, et just sillai varmaan mitä ihmiset luulee että mä tekisin, siis sillai ku mä, ku puoliks suomalainen ja puoliks sitte sieltä. (n 18 v)

Vanhemmiten myös keinot vastata negatiivisiin katseisiin lisääntyvät; nuoret oppivat uhmaamaan tai kiistämään niitä merkityksiä, joita he kokevat itseensä liitettävän. Nuoret saattavat korostaa sitä, että ovat tietoisia katseen merkityksistä provosoivalla pukeutumisella, jättämällä kaupassa ostokset tekemättä, saattamalla katsoja naurunalaiseksi terävällä kommentilla tai vain tuijottamalla takaisin. Katseen kohde voi ottaa ohjat omiin käsiinsä esimerkiksi aloittamalla keskustelun sujuvalla suomen tai ruotsin kielellä osoittaen siten kuuluvansa tänne. Katsojalta saatetaan "*ottaa aseet pois*" myös huumorin tai ironian keinoin:

[...] mä vitsailen aika paljon omalla ulkonäöllä ja erilaisuudesta, et mikä sit antaa vapauksia muillekin tehdä sitä mikä on musta ihan jees. Se on yleensä aina mä joka heitän ne ensimmäiset vitsit, silloin ihmiset on aina suu auki. (m 28 v)

Katseen kohde voi näin erilaisin tekniikoin ja strategiain ottaa määrittelyvaltaa katsojalta itselleen.

Vastastrategiat vaativat kuitenkin viitelsiäisyyttä ja aktiivista osallistumista kohtaamiseen, jossa yksilö ei välttämättä haluaisi olla osallisena. Ne voivat toisinaan joutaa myös ei-toivottuihin lopputuloksiin (vrt. Hall 1997). Vallitseva tapa suhtautua katseisiin näyttäisi olevan yritys olla välittämättä niistä. Se ei kuitenkaan tarkoita katseisiin alistumista. Kun katseiden KOHL

teeksi joutuminen rakentaa erityisen tietäjän paikan, katseen kohde voi myös asettua katsojan yläpuolelle, kokemuksensa kautta muita viisaampana. Erään nuoren naisen sanoin: "*Niinku minuun ja mun kavereihin yritetään tehdä vaikutus tajuumat-ta että sä mainostat 1700-luvun mielikuvaa ja mä elän nykyajassa.*" Monet haastattelavista esittävät, että tämä tietoisuus ja ymmärrys ovatkin erilaisuuden mukanaan tuoma positiivinen, vaikkakin usein ikävi-en kokemusten kautta saavutettu, pääoma. Kysymykseen, miten erilaiset erilaisuuden kokemukset ovat häneen vaikuttaneet, eräs haastateltava vastasi:

Niin. No, just ehkä se, että mää ymmärrän ihmisiä paremmin, ja mä en sillai niinku kato alaspäin ketään. Paitsi jos ne on mulle tosi ilkeitä, mut muuten. (n 18 v)

Erilaisuuden suhteellisuus

Olen edellä lähtenyt ajatuksesta, että rodun diskurssia, rodullistamista ja rasismia on tarkasteltava myös osana visuaalista kulttuuria. Ero ja erilaisuus ensisijaisesti nähdään, ja useimmiten se nähdään ruumiista, kehon merkeistä. Visuaalisen valta näkyy jo siinä, miten sitkeästi väripuhe hallitsee tapojamme ymmärtää ja jäsentää rasismia ja rodullistamisen kysymyksiä. Myös muut kuin ensisijaisesti värierot -olipa kyse kehon ominaisuuksista, rodullistetuista identiteeteistä tai valtasuhteista - kääntyvät rodun diskurssissa puheeksi väreistä.

Visuaalisessakin kulttuurissa merkitykset rakentuvat diskursiivisesti. Kohtaamisissa rakentuva erilaisuus on näin suhteellista, ei katseen kohteena olevan ominaisuus. Se, että ero nähdään, ja se, miten se nähdään, paitsi erilaisuutena myös tietyn-

laisuutena, ei ole luettavissa katseen kohteesta, ei myöskään johdettavissa yksin katsojan kyvystä katsoa ja tulkita näkemäänsä, vaan näiden artikulaatiosta (Evans & Hall 1999,4; Hall 2002). Myös kohtaa-mishetken maisema, se mihin kaikkeen katse voi kiinnittyä, suuntaa tulkintaa.

Tuleminen nähdyksi tietynlaisena asemoi meidät rodullistettuihin kategorioihin. Kohtaamisissa, myös sanattomissa, on aina läsnä historia, tavat esittää ja nähdä Toinen. Vaikka rodulliset hierarkiat muuttuvat (vrt. Bashi 1998), Toinen ei koskaan ole samanarvoinen. Tietoisuus siitä, millaisena minut nähdään, ei voi olla vaikuttamatta siihen, miten minä näen itseni ja mahdollisuuteni toimia yhteiskunnan jäsenenä (Mead 1934). Olipa erilaiseksi merkitsevien katseiden kohteeksi joutumisen jatkuvaa tai satunnaista, noista katseista tulee monille lapsille ja nuorille yksi identiteetin rakentumisprosessien keskeinen elementti. Katseet eivät siis koskaan ole merkityksettömiä.

Nuorilla on erilaisia tekniikoita ja strategioita suojautua katseilta ja kiistää niitä negatiivisia tai häiritseviä merkityksiä, joita he tulkitsevat heihin kohdistetuista katseista. Erityisesti lasten ja hyvin nuorten mahdollisuudet vastustaa katseita ja niihin kiinnittyviä merkityksiä ovat kuitenkin rajalliset. Koska toiseutta tuottavat katseet - ja visuaalinen kulttuuri ylipäänsä - asemoivat ihmisiä eriarvoisesti, tulisi lisätä tietoisuutta katsomisen tavoista ja katseita ohjaavista diskursseista, myös visuaalisista diskursseista (Jenks 1995, 24). Kun erilaisuutta ei esitetä tasa-arvoisena, pelkkä erilaisuuden lisääminen maisemaan ei lisää tasa-arvoa. Katseen vapautuminen Toisen ja rodun diskursseista edellyttää puhetapojen, kuvastojen ja maiseman muuttumista. Siksi lakupaperin kääreelläkin on merkitystä.

Viitteet

1. Olen valinnut kuulumisen kriteeriksi kansalaisuuden paitsi tutkittavien joukon rajaamiseksi myös sen varmistamiseksi, että tutkimillani ihmisillä on ainakin jotain sellaista suomalaisuutta, jota ympäristön ei käy kiistäminen. Irtisanoudun kuitenkin sellaisesta näkemyksestä, että suomalaisiin voisivat kuulua vain Suomen kansalaiset. Pidän kansalaisuutta muutoinkin monesta syystä ongelmallisena joukkoon kuulumisen kriteerinä.
2. Vanhempien kuuleminen on paitsi eettinen valinta myös keino yrittää tavoittaa vanhempien kertoman kautta ulkopuoliselle vaikeasti tavoitettavaa pienten lasten todellisuutta. Valinnallani olen myös halunnut korostaa kodin merkitystä neuvottelujen tapahtumapaikkana.
3. Koska näiden "toisten maiden" mainitseminen voisi paljastaa osallistujien henkilöllisyyden, viittaamaan maihin tai maanosiin vain, jos siihen on erityistä tarvetta.
4. Haastateltujen joukossa on 12 tyttöä/naista (iät haastatteluhetkellä: 8, 9, 14, 15, 16, 17, 2 x 18, 23, 2 x 26, 29) ja 10 poikaa/miestä (iät: 10, 12, 16, 2 x 17, 21, 23, 25, 28, 31), joilla on siteitä yhteensä 13 eri maahan Afrikassa, Aasiassa, Euroopassa, Lähi-idässä ja Etelä-Amerikassa. Yhdellä heistä ei ole Suomen kansalaisuutta, mutta katson, että kyseinen haastateltava täyttää silti suomalaisuuden kriteerit (vrt. viite 1).Valtaosan haastatteluista olen nauhoittanut ja litteroinut, muutama haastattelu on tehty sähköpostin välityksellä.
5. Kohtaamisista enemmän ks. Goffman 1959. Vaikka käsite "social encounter" on teoksen käännöksessä suomennettu "sosiaalinen tapaaminen" (Goffman 1971, 273), tarkoitan kohtaamisilla goffmanilaisittain tavallisia arkipäivän tilanteita, joissa sosiaaliset rakenteet ja sosiaalisen elämän säännöt näyttäytyvät yksilöiden (myös vähemmän tietoisessa) toiminnassa.
6. Konstruoidessani laajempaa tarinaa kunkin osallistujan osalta olen hyödyntänyt koko haastattelun ohella myös muita haastateltavista keräämiäni tietoja, joista osa on systemaattisesti erillisille lomakkeille kerättyä ja osa kenttätyöskentelyn yhteydessä saamiani tietoja.
7. Siitä millaisia näkemyksiä ja kantoja tieteessä on esitetty koskien kysymystä ihmisroduista ks. esim. Miles 1994, 60 ja tähän liittyen Unesco 1969; Rex & Mason 1986; Solomos & Back 1996, 42-45.
8. Rasismin tutkimuksessa jo varsin vakiintuneen (esim. Miles 1994; Hall 1998; Gilroy 2000), tosin myös kritisoidun (ks. esim. Razack 1998, 165), käytännön mukaisesti merkiten "rodun" sosiaalisiksi kategoriaksi lainausmerkein.
9. "Valkoisuudesta" ja "värillisyydestä" erityisesti aasialaisia koskien ks. esim. Bonnet 1998.

10. Fanonin ohella myös monet muut ovat tarkastelleet tuntevan, ruumiillisen ja rodullistetun subjektin rakentumista ammentaen analyysin välineitä erityisesti psykoanalyysista (esim. Ahmed 1999 ja 2000). Pyrin hyödyntämään näiden keskustelujen antia ja osin käsitteistöä omassa työssäni, mutta näkökulmien ja kysymyksenasettelujen osalta otan etäisyyttä psykoanalyysista ammentavaan suuntaukseen.

Lähteet

- Ahmed, Sara (1999): "She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger": Passing through Hybridity. Teoksessa Bell, Vikki (ed.): *Performativity & Belonging*. London: Sage, 87-106.
- Ahmed, Sara (2000): *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London & New York: Routledge.
- Baski, Vilna (1998): Racial Categories Matter Because Racial Hierarchies Matter: a Commentary. *Ethnic and Racial Studies*. Vol 21 (5), 959-968.
- Bell, Vikki (1999) (ed.): *Performativity & Belonging*. London: Sage.
- Bonnet, Alistair (1998): Who Was White? The Disappearance of Non-European White Identities and the Formation of European Racial Whiteness. *Ethnic and Racial Studies* 21(6), 1029-1055.
- Brah, Avtar & Coombes, Annie (eds.) (2000): *Hybridity and its Discontents. Politics, Science, Culture*. London & New York: Routledge.
- Britton, Nadia Joanne (1999): Racialized Identity and the Term Black. Teoksessa Roseneil, Sasha & Seymour, Julie (eds.): *Practising Identities. Power and Resistance. Explorations in Sociology*. British Sociological Association conference volume series: 56. London: Macmillan, 134-154.
- Clifford, James (1986): Introduction: Partial Truths. Teoksessa Clifford, James & Marcus, George (eds.): *Writing Culture: The Poetics & Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1-26.
- Dyer, Richard (1997): *White*. London: Routledge.
- Dyer, Richard (2002): *Älä katso! Seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa*. Tampere: Vastapaino.
- Evans, Jessica & Hall, Stuart (eds.) (1999): *Visual Culture: The Reader*. London: Sage.
- Evans, Jessica (1999): *Feeble Monsters: Making up Disabled People*. Teoksessa Evans, Jessica & Hall, Stuart (eds.): *Visual Culture: The Reader*. London: Sage, 274-288.
- Panon, Franz (1986/1952): *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- Gilroy, Paul (1997): *Diaspora and The Detours of Identity*. Teoksessa Woodward, K (ed.): *Identity and Difference*. London: Sage, 301-343.
- Gilroy, Paul (2000): *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goffman, Ervin (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Goffman, Ervin (1963): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goffman, Ervin (1967): *Interaction Ritual. Essays on Face-to-face Ritual*. New York: Pantheon Books.
- Goffman, Ervin (1971): *Arkielämän roolit*. Helsinki: WSOY.
- Gordon, Tuula (2001): Kuka voi olla suomalainen? — Erot ja yhteisyys "muihin" nuorten naisten ja miesten rakentamina. *Nuorisotutkimus*. 19. vuosikerta, 1/2001, 25-38.
- Hall, Stuart (1997): *The Spectacle of the Other*. Teoksessa Hall, S. (ed.): *Representation*. Sage & Open University. (Suomennettuna teoksessa *Identiteetti*, ks. Hall 1999, 139-222.)
- Hall, Stuart (1998): *Subjects in History: Making Diasporic Identities*. Teoksessa Lubiano, Waheema (ed.): *The House that Race Built*. New York: Vintage Books, 289-299.
- Hall, Stuart (1999): *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino. Toim. ja suom. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman.
- Hall, Stuart (2002): *Reflections on "Race, Articulation, and Societies Structured in Dominance"*. Teoksessa Essed, Philomena & Goldberg, Theo (2002) (eds.): *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell, 449-454.
- Hall, Stuart & du Guy, Paul (eds.) (1998): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Haraway, Donna (1991): *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Harinen, Päivi (2000): *Valmiiseen tulleet. Tutkimus nuoruudesta, kansallisuudesta ja kansalaisuudesta*. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 11/2000.
- Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F. (2000): *The Self We Live By. Narrative Identity in a Postmodern World*. Oxford: University Press.
- Huttunen, Laura (2002): *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jenks, Chris (1995): *The Centrality of the Eye in Western Culture. An Introduction*. Teoksessa Jenks, Chris (ed.): *Visual Culture*. London and New York: Routledge.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993): *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) (2001):

- Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Kelly, Jennifer (1998): *Experiences with the White Man*. Canadian Ethnic Studies. Vol 30, 95-113.
- Löytty, Olli (tulossa): Pakanuuden merkitystä metsästämisessä. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden pakanuuden kuvauksia. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Mead, G. H. (1934): *Mind, Self, and Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Miles, Robert (1994): *Rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- Morrison, Tony (1998): *Home*. Teoksessa Lubiano, Wahneema(ed.) (1998): *The House That Race Built*. New York: Vintage Books, 3-12.
- Paasi, Anssi (1998): Koulutus kansallisenä projektina. "Me" ja "muut" suomalaisissa maanteiden oppikirjoissa. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): *Elävänä Euroopassa*. Tampere: Vastapaino, 215-250.
- Phoenix, Ann & Owen Charlie (2000): *From Miscegenation to Hybridity: Mixed Relationships and Mixed Parentage in Profile*. Teoksessa Brah, Avtar & Coombes, Annie (eds.): *Hybridity and its Discontents*. Politics, Science, Culture. London and New York: Routledge.
- Rantonen, Eila (1999): *Länsimaisten kuvien rotunaiset*. Teoksessa Airaksinen, Jaana & Ripatti, Tuula (toim.): *Kotimaisia ja feminismejä. Nais- ja kehitystutkimuksen risteyskohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Razack, Serene H. (1998): *Looking White People in the Eye. Gender, Race, and Culture in Courtrooms and Classrooms*. Toronto: University of Toronto Press.
- Rex, John & Mason, David (eds.) (1986): *Theories of Race and Ethnic Relations*. Comparative Ethnic and Race Relations Series. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rockquemore, Kerry A. (1998): *Between Black and White. Exploring the "Biracial" Experience*. Race & Society. Vol 1:2, 197-212.
- Roseneil, Sasha & Seymour, Julie (1999) (eds.): *Practising identities. Power and resistance. Explorations in sociology*. British Sociological Association Conference Volume Series: 56. London: Macmillan.
- Ruuska, Petri (2002): *Kuviteltu Suomi. Globalisaation, nationalismin ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980-90-luvuilla*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis; 156, Tampereen yliopisto. (<http://acta.uta.fi>.)
- Said, Edward (1978): *Orientalism*. New York: Vintage.
- Solomos, John & Back, Les (1996): *Racism and Society*. New York: St. Martins Press.
- Tolonen, Tarja (tulossa): *Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli*. Teoksessa Gordon, Tuula & Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.): *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- Unesco (1969): *Four statements on the race question*. Saatavissa internetissä : <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122962eb.pdf> (23.4.2002)

Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua?

Anna Rastas

Kun ihminen on sijoittunut henkilökohtaisten rasismien kokemusten myötä kulttuuriseen marginaaliin, tietyt asiat näyttäytyvät toisin kuin niille, jotka omassa arjessaan eivät joudu pohtimaan rasismien kysymyksiä. ”Olen paljon tietoisempi ja vakavampi, ehkä myös surullisempi, ja yksinäinen kokemusteni kanssa”, vastaa eräs rasismia kohdannut nuori nainen kysymykseen siitä, miten hänen elämänsä on eronnut muiden hänen ikäistensä suomalaisten lasten ja nuorten elämästä.

Tutkiessani rasismien erilaisia ilmenemismuotoja lasten ja nuorten parissa olen joutunut toteamaan, että rasismia kohdanneiden lasten ja nuorten on vaikea puhua omista rasismien kokemuksistaan. Jo lasten ja nuorten hyvinvoinnille olisi tärkeää, että he voisivat ilmaista ja käsitellä negatiivisia kokemuksiaan. Rasismien vastustaminen edellyttäisi paitsi tilaisuuksia tuoda julki omia kokemuksia, myös mahdollisuuksia vallitsevien määrittely- ja ajattelutapojen kyseenalaistamiseen.

Artikkelini käsittelee rasismista puhumisen ja rasismien kokemusten jakamisen sosiaalisia ja kulttuurisia reunaehtoja suomalaisten lasten ja nuorten arjessa. Erittelen näitä tuomalla esiin eroja ja yhtäläisyyksiä tyttöjen ja poikien sekä toisaalta lasten, nuorten ja nuorten aikuisten tavoissa merkityksellistää omia kokemuksiaan. Samalla tarkastelen puhumisen esteitä erilaisissa lasten ja nuorten toimintaympäristöissä: kotona, ystävien ja

ikätovereiden kanssa sekä koulussa ja muissa julkisissa tiloissa. Artikkelin lopuksi rakennan kuvan sellaisista olosuhteista, joissa haastattelemanuoret ovat kyenneet jakamaan rasismikokemuksiaan ja joissa vallitsevien ajattelutapojen kyseenalaistaminen ja vastustaminen voi olla mahdollista.

Analyysini perustuu 22 lapsen, nuoren ja nuoren aikuisen haastatteluihin vuosilta 2000–2001.¹ Heistä jokainen identifioi itsensä (ainakin) suomalaiseksi, he pitivät suomalaista kulttuuria omana kulttuurinaan ja ovat yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta Suomen kansalaisia. Heidän joukossaan on kuusi ulkomailta adoptoitua lasta tai nuorta, muilla haastatelluilla toinen biologisista vanhemmista on taustoiltaan ulkomaalainen ja toinen suomalainen. Haastatelluilla on siteitä yhteensä kolmeentoista eri maahan Aasiassa, Afrikassa, Euroopassa, Etelä-Amerikassa ja Lähi-idässä.

Mielestäni olennainen kysymys on, miten vallitsevat tavat määritellä rasismia ja puhua siitä suhteutuvat rasismia kokeneiden ihmisten kokemuksiin ja heidän toimintaansa. Lapset ja nuoret ammentavat välineitä kokemustensa käsitteellistämiseen, jäsentämiseen ja ymmärtämiseen heille saatavilla olevista ”sosiaalisista tarinavarannoista”. Vallitsevat puhutavat muodostavat kulttuurisen tulkintaresurssin, eräänlaisen ”tarinatavaratalon”, josta myös rasmin uhrin hakevat välineitä, mallitarinoita ja sanoja ja niihin kiinnittyviä merkityksiä puhuessaan kokemuksistaan.² (Hänninen 2000, 50–52.) Ne raamittavat myös kulttuurisessa marginaalissa elävien ihmisten tapaa jäsentää omia kokemuksiaan ja voivat samalla rajoittaa mahdollisuuksia puhua niistä. Seuraavassa luvussa selvitän, miten rasismista puhumisen vaikeus ilmenee aineistossani ja mitä tarkoitan rasismilla tässä tutkimuksessa.

Moni-ilmeinen rasismi

Rasmin kokemuksista puhumisen vaikeus ilmeni jo etsiessäni haastateltavia tutkimukseeni. Lasten haastattelemisen heitä selvästi ahdistavasta aiheesta alkoi tuntua eettisesti niin arveluttavalta, että päätin luopua pienten lasten haastatteluista. Tässä käyttämäni lasten arkea käsittelevät kuvaukset ovatkin etupäässä nuorten ja nuorten aikuisten kertomuksia heidän lapsuudestaan. Nuorten ja aikuisten kertomusten varaan rakennettu lapsi-

näkökulma on erilainen kuin sellainen, joka pohjautuisi lasten kertomuksille (vrt. Lahikainen ym. 2003, 84). Katson kuitenkin, että yhdessä muun lasten arkea käsittelevän aineistoni kanssa myös nuorten kertomukset heidän omista lapsuuden kokemuksistaan mahdollistavat lasten arjen ja kokemusmaailman tarkastelun.³

Haastatteluista kieltäytyneet nuoret vetosivat usein aiheen arkaluontoisuuteen, siihen, että heidän kokemuksensa ovat liian kipeitä ja henkilökohtaisia jaettaviksi. Jotkut harkitsivat osallistumistaan jopa kuukausia. Yrittäessäni lähestyä alaikäisiä nuoria heidän vanhempiensa välityksellä, monet vanhemmat totesivat, etteivät he usko lastensa haluavan puhua vieraalle ihmiselle asioista, joista nämä eivät halua puhua kotonakaan.

Rasismia esimerkiksi ihonvärinsä vuoksi kokemaan joutunut voi perustellusti olettaa, etten minä, ”valkoiseksi” kategorisoitu suomalainen, ole kokenut rasismia enkä näin ollen pysty ymmärtämään hänen kokemuksiaan. Tämä voi rajoittaa paitsi haastateltavien löytymistä myös sitä, mitä ihmiset haluavat haastattelutilanteessa kertoa kokemuksistaan (Dunbar ym. 2002; Rastas 2002a). Haastateltavien löytymistä ja keskustelua haastattelutilanteissa kuitenkin edesauttoi se, että kerroin ihmisille tutkimukseni henkilökohtaisista ja poliittisista ulottuvuuksista – kokemuksistani kahden ulkomailta adoptoidun lapsen äitinä ja osallistumisestani antirasistiseen toimintaan. Useimmat haastateltaviksi suostuneet sanoivat osallistumisensa syyksi sen, että he toivoivat tutkimukseni osaltaan lisäävän keskustelua rasismista ja suomalaisesta asenneilmastosta. Moni nuori perusteli osallistumisensa myös mahdollisuutena puhua aiemmin vaietuista asioista.

Enhä se et pääsee tavallaan itekin miettiin niitä aikoja, ja niitä asioita enemmän. Sitä yrittää vaan jotenkin haudata ne, vaikka ne on esillä. Mut sä et halua miettii niitä, sä et halua myöntää sitä, että vaikka sä koet ittes vaikka kuin suomalaiseks, et nyt mä oon tätä ja mä väännän Helsingin slangia tässä näin ja kaikkee, niin sä et oo kaikkien mielestä samanlainen. Se on oikeestaan mielenkiintosta. (N 27 v.)⁴

Haastateltavaksi ryhtyneet ovat siis henkilöitä, jotka ovat suostuneet jakamaan kokemuksiaan, mutta niistä puhumisen vaikeus ilmenee monin tavoin haastatteluissakin. Nuorimmilla haastateltavilla se käy ilmi esimerkiksi

”Emmä muista” -vastauksina ja hämmentyneisyytenä, kun yritän tuoda tiettyjä teemoja keskusteluun.⁵ Nauhoitettuja haastatteluja puhtaaksikirjoittaessani huomioni kiinnittyi siihen, miten haastateltavien puhe usein hiljeni tai häipyi kuulumattomiin rasismien kokemuksista kerrottaessa. Puhtaaksikirjoitetuissa haastatteluissa hiljaa puhumisen merkit reunustavat usein kertomuksia, jotka käsittelevät rasistisen väkivallan, nimittelyn, syrjinnän tai seksuaalisen häirinnän kokemuksia. Monet nuoret totesivat suoraan, ettei aihetta ole helppo jakaa muiden kanssa. Haastattelut kertovat, että rasismien kokemuksista puhuminen on harvinaista paitsi koulussa ja muiden nuorten parissa myös kotona.

Haastattelurunkoon sisältyy suoria kysymyksiä rasismista puhumisesta ja rasismien kokemusten jakamisesta. Näihin annetut vastaukset kertovat, miten lapset ja nuoret itse selittävät ja perustelevat rasismista puhumisen vaikeutta. Ikä on tärkeä tekijä siinä, miten rasismien kokemuksia jäsennetään. Pienet lapset eivät puhu kokemuksistaan rasismina jo siitä syystä, että rasismi on heille käsitteenä vieras. Lapsuuden kokemuksista saatetaan puhua rasismina vasta myöhemmin, nuoruusiässä ja aikuisina. Jotkut nuoret toteavat, ettei rasismi juurikaan kosketa heidän elämäänsä tai että se on asia, joka on ollut ongelma lapsena mutta josta he ovat selviytyneet ikään kuin voittajina. Toisille rasismi on ”koko ajan ja kaikkialla”, muistoina vuosien koulukiusaamisesta, pettymyksinä ihmissuhteisiin, kokemuksina syrjinnästä ja poissulkemisista sekä jatkuvana tietoisuutena siitä, että hänet nähdään ja häntä kohdellaan toisin kuin muita. Yksilöiden kokemukset, tieto ja suhtautuminen rasismiin ovat sidoksissa ennen kaikkea siihen, miten he itse ovat asemoituneet rasismien tuottamiin kategorioihin ja hierarkioihin. Rasismien kokemukset ovat todennäköisimpiä niillä, jotka esimerkiksi ihonväritään poikkeavat selvästi valtaväestöstä, mutta toisaalta myös vaalea ja sinisilmäinen voi tiettyissä tilanteissa kuulla olevansa ”neekeri” tai saada kehoituksia ”Mee takas sinne...”. Yksilön kehon ominaisuuksilla on merkityksensä siinä, millaisena ympäristö hänet näkee. Ihonväri ei kuitenkaan riitä selittämään yksilöiden välisiä eroja siinä, millaisia rasismien kokemuksia heillä on, saati sitä miten eri tavoin he merkityksellistävät kokemuksiaan ja puhuvat niistä (ks. Rastas 2002b).

Erot tavoissa puhua rasismista näkyvät vastauksissa kysymykseen ”oletko kokenut rasismia?”. Erilaisuutensa vuoksi koulukiusatut ja ”Neekerit!” -huutoja kadulla kuulemaan joutuneet saattavat vastata tuohon kysymykseen ”Enpä oikeastaan” tai ”Oon, mutta en niin vakavaa, että oisin jäänyt jälkeen päin suremaan sitä”. Vaikka nuorten kertomuksista rakentuu suuri joukko erilaisia negatiivisen erottelun ja syrjinnän, kiusaamisen ja häirinnän, jopa väkivallan tai sen uhan kokemuksia, harva nimeää nuo kokemuksensa suoraan rasismiksi. En näin ollen rajoita tarkastelua vain niihin kertomuksiin, joissa haastattelemanuoret toteavat joutuneensa rasismin uhreiksi tai kutsuvat asioita rasismiksi. Esimerkiksi tietoisuutta siitä, että oma asema työmarkkinoilla voi olla huonompi kuin muiden ikätoverien tai että skinheadien olemassaolo rajoittaa liikkumista, ei välttämättä nimitä henkilökohtaiseksi rasismin kokemukseksi.

Paitsi arkipuheessa myös tutkimusteksteissä käsite rasismi saa monia eri määritelmiä (Miles 1994; Wade 2002; Solomos & Back 1996). Arkipuheessa sanalla viitataan useimmiten syrjintään, häirintään tai avoimeen väkivaltaan. Tutkimuksessa sillä on viitattu niin ideologioihin, näkemyksiin ihmisrotujen olemassaolosta ja eriarvoisuudesta, kuin erilaisiin yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja niiden eriarvoistaviin seurauksiin. Rasismin erilaisina ilmenemismuotoina on tutkittu myös toiseutta tuottavia ja jotkut ihmiset poissulkevia sekä eroja eri tavoin luonnollistavia ja olemuksellistavia, essentialisoivia, ajatusmalleja ja puhetapoja.⁶ Erityisesti kulttuuritutkimuksen alueella on näin korostettu rasismin diskursiivista luonnetta (Barker 2000; Gilroy 2000; Hall 1999).

Käsite rasismi on kaikessa monimerkityksisyydessään osoittautunut analyyttisenä välineenä ongelmalliseksi (ks. Miles 1994; Solomos & Back 1996). Eri määritelmien mukaan rasismiksi voidaan nimetä hyvin monenlaiset eron tekemisen tavat, perustelut ja niiden seuraukset, tai vastaavasti kiistää näiden kytkeytyminen rasismiin. Tutkimuskirjallisuudessa käsitteen on yhä yleisemmin korvannut termi rodullistaminen. Sillä viitataan niihin prosesseihin, joissa ihmisiä kategorisoidaan ”ensi sijassa (oletettujen) synnynnäisten ja/tai biologisten (tavallisesti ilmiön) tunto-merkkien perusteella” (Miles 1994, 110), ja joissa näihin kategorioihin liitetään historiallisesti ja kulttuurisesti erityisiä merkityksiä. Rodullistamisen

tuottamat kategoriat, niihin liitettävät merkitykset ja niiden keskinäiset hierarkiat eivät ole muuttumattomia, mutta ne muuttuvat hitaasti. Esimerkiksi se, ketkä ovat ”mustia” tai ”valkoisia”, vaihtelee ajan ja paikan mukaan, samoin kuin ne merkitykset, joita ”mustiin” tai ”valkoisiin” liitetään. Erottelu ”mustiin” ja ”valkoisiin” ei ole kuitenkaan hävinnyt. Eron kiinnittäminen ruumiiseen tekee siitä vaikeasti kiistettävän, ja siksi ”rodun” diskurssi on ollut erityisen otollinen vallankäytön väline. Kiinnittämällä huomio rodullistamisprosesseihin, tapoihin tuottaa ja uusintaa ”rodun” diskurssia, voidaan tarkastella myös niitä valtasuhteita, joissa rasismi mahdollistuu. Käytän tässä rasismia eräänlaisena laajana yläkäsitteenä. Monissa haastateltavien kertomuksissa heidän kielteisillä kokemuksilla näyttäisi olevan yhteys heidän ”erilaisuuteensa”, ja tarkastelen kaikkia näitä kertomuksia kertomuksina siitä, miten rasismi voi vaikuttaa haastateltieni nuorten arjessa.⁷ Rodullistamisella taas viitataan niihin prosesseihin, joissa edellä kuvatun kaltaista erilaisuutta ja eriarvoisuutta tuotetaan, joissa ”rodun” diskurssi toimii erottelun ja merkityksellistämisen välineenä, ja joissa sitä samalla tuotetaan ja uusinnetaan.

Yksin

Useimmat haastateltavat viittaavat menneeseen aikaan silloin, kun he kertovat rasismista puhumisen vaikeudesta. He muistelevat lapsuuttaan tai murrosikänsä ja sitä, että muut lapset ovat nimitelleet, kiusanneet, syrjineet ja eristäneet heitä ja jopa harjoittaneet fyysisistä väkivaltaa. Niin pojat kuin tytötkin esittävät itsensä näissä muisteluissa poikkeuksesta sankarina silloin, kun he lapsina olivat kyenneet vastustamaan kiusaajiaan. He kertovat yleensä tapahtumista, joissa he olivat rasismia kohdatessaan puolustautuneet joko sanallisesti tai fyysisesti. Poikien ja tyttöjen maailmat näyttävät kuitenkin erilaisina niissä kertomuksissa, joissa he eivät olleet kyenneet puolustautumaan.⁸

(...) ei kukaan halunnu mennä mun kanssa. Tavallaan et vaikka sul oli kaveria, mut sit sullei kuitenkaan ollu, niissä tositilanteissa. Kukaan ei

halunnukkaan sua jakaan niitä asioita, eikä kukaan halunnukkaan olla sun kanssa missään tekemisissä. Et sitte se tuli, et sä sit jäit aina yksin. (N 23 v.)

Tyttöjen ja nuorten naisten kertomuksissa toistuu vahvana yksinäisyyden teema. Erään nuoren naisen (26 v) sanoin: ”Yksinäisyys on se killeri, ei itse kokemus”. Poikien kertomuksissa sen sijaan korostuu tarve selviytyä ja puolustautua. Pojat haluavat – tai heidän ikään kuin täytyy – vielä aikuise-
nakin perustella kykenemättömyytensä puolustautua kiusaajilta. He tekevät sen useimmiten vetoamalla ikäeroon tai kokoeroon.

Sillon jossain kouluiässä, ennen kouluikää ehkä (...) mä olin aika paljon liikenteessä, puistossa, niin kyl ne vanhemmat, selvästi vanhemmat kundit otti siitä välillä puheeks ja heitti jonkun tyhmän jutun. Mä muistan et tää kysely kyl tais olla kanssa, et ihan pienenä mä en jaksanu sitä, tai oikeestaan sitä et mä oon erilainen. Et antakaa mun olla rauhassa, ja en jaksa vastata kysymyksiin ja muihin. (M 28 v.)

Mä muistan, mä olin kymmenen vuotias kun mä kolmen suomalaisen kaverini kanssa olin pelaan jääkiekkoa joskus seittemän aikaan yöllä, oli pimeetä, niin siellä oli semmonen joukko skinheadeja, tai semmosia skinna-reita, jotka sitten seuras niinku pitkän aikaa meitä tonne parkkipaikalle. Mä olin kymmenen vuotias ja ne oli jotain 18-vuotiaita. Ne hakkas mut aika pahasti jääkiekkomailoilla ja silleen, ja potki mahaan ja kaikkee. Se ois niinkun ehkä kaikista vaikutusvaltaisin tapahtuma. Kymmenenvuotiaana, ei sitä hirveesti aattele että semmonen on mahdollista, silloin kun ei ees ymmärtäny että minkä takia. (M 16 v.)

Puhuessaan ikätovereista, jolloin ikä- tai kokoeroon viittaaminen on vaikeampaa, pojat usein selittävät tapahtumat sellaisina poikien maailmaan kuuluvina tilanteina, joihin ei ikään kuin sisälly rasismista puolustautumisen vaatimusta.

M (17 v): Joskus pienempänä harmitti. Kyllä sillai tottunu, tai ei kiinnitä kauheesti huomiota. Jos joku nimittelee mua, niin helpompi se on nimillä jollain tommosella ((miettii hetken)) ulkomaalaistyyliillä ku jollain ((miettii hetken)) millä nimittelis suomalaista.

H: Eli sua on nimitelty tavallaan, niinku sä itsekin sanoit että tietyssä iässä aina on sitä semmosta kiusaamista ja jengiytymistä niin...

M: Niin, ei oo nimitelty sen takia että mä oon ulkomaalainen vaan että ois muutenkin nimitelty.

H: Mut sua on nimitelty sitten vissiin eri nimillä kuin toisia, vai?

M: No, joku neekeri vaikka.

H: Et suakin on nimitelty neekeriks?

M: Joo. On. Se on ((hymähtelee, mikä viitannee myös siihen, että H on vaaleaihoinen))

H: No mites, tuleeks muita mieleen, ählämi ((minkä haastateltava kertonut aiemmin haastattelun aikana)) ja neekeri ja tämmösiä?

M: Ei.

H: No milläs muita sitten nimitellään?

M: No joku ((miettii hetken)) homo.

Rasismien läsnäolon tai vaikutuksen kieltäminen voi toimia yhtenä rasismista selviytymisen strategiana. Huolimatta poikien ja miesten puheesta korostuvasta puolustautumisen pakosta ja selviytymisen eetoksesta, pienen lapsen yksinäisyys välittyy myös heidän kertomuksissaan. Esimerkiksi 10-vuotias poika toteaa haastattelun alussa: ”Mä osaan itte puolustaa!”. Haastattelun kuluessa hän kuitenkin kertoo, että ”jos mua haukkuu paljon niin mä itken”, ja ”et sillo ku ne haukkuu niin mä itkin koko kouluajan ja sit ne alko vähän ...” (lauseen lopussa ääni hiljenee niin, ettei siitä saa enää selvää).

Lapsi voi joskus olla sankaritoimija, joka vastustaa häneen kohdistuvaa rasismia, mutta loppujen lopuksi lapsen mahdollisuudet vastustaa rasismia näyttäytyvät haastatteluissa hyvin vähäisinä. Lapsi kohtaa rasismia yksin, eikä hänellä ole rasismien vastustamiseen tarvittavaa valtaa suhteessa muihin. Lapsen vallan puute tuli esiin myös kysyessäni, miten haastateltavat itse neuvoisivat kiusattuja lapsia ja näiden läheisiä aikuisia. Aikuisten pitäisi toimia ”... koska kuitenkin äiti ja isä tai opettaja niin voi tehdä sille jotain. Niillä on valtaa siihen ja ne pystyy tekeen.” (M 21 v.)

Uhrin jääminen yksin lisää ongelman henkilökohtaisuutta. Ongelman mieltäminen henkilökohtaiseksi asettaa helposti yksilölle vaatimuksen

myös selviytyä siitä itse, yksin. Jos tuo vaatimus näyttäytyy ylivoimaisena, lapsi on helposti tilanteessa, jossa hän ei rohkene puhua ongelmastaan.

Että edes kotona saisi olla rauhassa

Kodin toivoisi olevan se turvallinen ympäristö, jossa myös ikävät asiat voidaan jakaa, paikka, jossa ei tarvitse selviytyä yksin. Monet nuoret kertovat kuitenkin, etteivät he ole halunneet jakaa rasismien kokemuksiaan vanhempiensa kanssa. Kysyessäni, miksi nuoret eivät puhu näistä asioista vanhempiensa kanssa, moni alkaa puhua kokemuksistaan vähättelevään sävyyn.

En sano vanhemmille mitään kun ei oo tapahtunu mitään suurta ja kertomisen arvoista. (...) En ole puhunut näistä asioista heidän kaa, turhaan huolestuvat. Mut jos tulee vakavia niin kerron varmasti. (N 15 v.)

Asiat ovat pieniä tai mitättömiä aina suhteessa johonkin. Useimmiten nuoret vähättelivät kokemuksiaan toteamalla, että muut, esimerkiksi afrikkalaiset tai somalit, pakolaiset tai romanit, joutuvat kohtaamaan paljon enemmän rasismia kuin puhuja itse. He saattoivat myös todeta selvi-neensä vähällä, koska eivät ole joutuneet rasistisen väkivallan uhriksi. Esimerkiksi eräs 16-vuotias poika on kuullut kadulla kulkiessaan neekerihuutoja ventovierailta, joutunut lapsena rasistisen väkivallan uhriksi ja usein tulkitsee kaupoissa asioidessaan myyjien katseet epäluuloisiksi. Hän kuitenkin vähättelee kokemuksiaan suhteuttamalla ne kuuden miljoonan juutalaisen kärsimyksiin.

M (16 v): (...) kun mun äiti aina ylireagoi kumminkin. ((Matkien äitiään:)) ”Joo, soitetaan tänne ja tänne ja.” Et jos joka kerta sanoo, kun menee kauppaan, et joku tuijottaa niin siitähän tulee jo jokapäiväistä, pitää koko ajan, et tulee vaan masentava olo perheen elämään.

H: Et sä tavallaan ajattelet et sä vähän haluat suojata vanhempiaikin?

M: En mä suojata, et onhan mun isä kokenu varmaan paljon pahempia-kin kun mä. Näähän on ihan mitättömiä siihen verrattuna mitä ihmiset on historiassa menne läpi rasististen liikkeiden vuoksi, esimerkiks

kuus miljoonaa juutalaista on tapettu ja näin, et loppujen lopuks nää siihen verrattuna, niin näistä selviää. Et puolen tunnin jälkeen, neljänkymmenen viiden minuutin jälkeen, tunnin jälkeen, päivän jälkeen, et sen jälkeen ei sitä jää siihen asiaan. Ja sit jos seuraavaan kauppaan menee, ihmiset voi olla todella ystävällisiä. Se kaikki riippuu. Et tietysti joka paikassa on muutamia junttimaisia idiootteja.

Se, että vain todella pahat asiat määritellään rasismiksi, mahdollistaa omien kokemusten vähättelyn ja mitätöimisen. Samalla se myös tukahduttaa oikeuden puhua kokemuksista, jotka nuori kuitenkin tietää itselleen merkityksellisiksi. Rasismin mieltäminen henkilökohtaiseksi, vain yksilön omaksi ongelmaksi, voi rajoittaa kokemusten jakamista myös vanhempien kanssa. Omilla ongelmilla ei haluta turhaan huolestuttaa vanhempia. Jos ympäristö tai yksilö itse esittää asiat merkityksettöminä tai vähäpätöisinä, seurauksena on helposti ”Älä välitä” -ajattelutapa, joka ei kannusta kokemusten käsittelyyn. Toisaalta lapset eivät myöskään näytä uskovan siihen, että vanhemmat voisivat omilla interventioillaan ratkaista esimerkiksi koulukiusaamisen ongelmia. Lapsi tahtoi ikävien tapahtumien vain loppuvan. Hän pelkää vanhempien väliintulojen pitkittävän asioita tai tekevän ne vielä pahemmiksi.

Kun nuoret aikuiset muistelevat lapsuuden kokemuksiaan, heidän kertomuksissaan on läsnä samoja teemoja kuin nuorten ja lasten puheessa. Seuraavissa yhdestä haastattelusta poimituissa otteissa nuori nainen (27 v) kertoo lapsuudenkokemuksistaan:

Siis mä en ois ainakaan halunnu et se ois puuttunu. Siis se ois ollu ihan hirveetä jos se ois tullu jonnekin, siis se ois kaksinkertaistanu koko jutun (...) Niinku vanhemmille, en mä tiedä, et ei sais liikaa sillai. Et mäkin muistan lapsena, et mä en halunnu satuttaa äitiä, et se tietäis miten mä kärsin kaikista. Ja sit jos näkee et äiti näkee, et mä oon masentunu ja kaikkee, niin se rupes liikaa et ”no mikä nyt, no mikä nyt?” Et ”Onks joku kiusannu sua... ja mitä nyt ... ja pistä takasin ... meet vaan”. Siis just tätä mitä mä sanoin sulle. Et sitä vaan kaipas et mieluummin vaan ois ottanu syliin tai jotain. Et ois ollu ihan hiljaa. Et ei liikaa sitä vatvomista koska ei se asia miksikään

siitä mene. Ehkä sitä et ymmärtää. (...) Et se ei tajunnu sitä, et ei sinne mennä vaan et ”Moi mä oon ((sanoo nimensä)) et, juttele nyt mun kaa, oo mun kaa.” (...) Mä tiedän siis et äiti on koko ajan tarkottanu hyvää. Mut se oli oikeestaan aika raskasta, ku ei sitä loppupelis tullu kuitenkaan kerrottu kaikkee sitä ((ääni hiljenee niin, ettei yksittäisistä sanoista tahdo saada selvää)) hirveetä. Niin et se ois neuvonu. Et totta kai niinku kysellä voi, mut siinä vaiheessa kun huomaa, et toinen ei enää halua puhuu niin... (...) et toisaalta, et sit se sano sille rehtorille aika kovastikin. Ku sielt tuli jo, että tullaan poliisivoimin suunnilleen ((naurahtaa)) hakemaan tyttö kouluun, kun mä en enää ((ääni hiljenee taas)) suostunu meneen, niin sit äiti sano vaan et joo, että ei semmosta voi tehdä et ((nauraen)) sori. (N 27 v.)

Puhuja kertoo, miten hän lapsena ei halunnut huolestuttaa äitiään ja miten hän ei uskonut siihen, että äiti olisi voinut vaikuttaa kiusaamisen loppumiseen. Päinvastoin, hän oli pelännyt äidin toiminnan pahentavan tilannetta. Lapsi haluaisi kodin olevan myös paikka, jossa häneltä ei vaadita ylivoimaisia suorituksia. Lapsen näkökulmasta puolustautumisvaatimukset ja ”Meet vaan sinne muitten sekaan” -kehotukset ovat ylivoimaisia toteutettaviksi. Mutta nyt, aikuisena, äidin tietoisuus siitä, mitä lapsen arjessa tapahtuu, esitetään kuitenkin tärkeänä lapsen hyvinvointiin liittyvänä kysymyksenä. Kun äidille ei tullut kerrottua ”kaikkee sitä hirveetä”, äiti ei osannut lohduttaa eikä neuvoa. Vanhempien auttamisyriityksiä ja asioihin puuttumista muistellaan tässä, kuten muissakin haastatteluissa, arvostaen tai vähintäänkin ymmärryksellä.

Rasismien kokemusten jakamista kotona hillitsee selvästi myös tarve säilyttää koti tilana, jossa rasismia ei tarvitsisi ajatella. Ikävien asioiden haluttaisiin jäävän kodin seinien ja perhe-elämän ulkopuolelle. Paljon rasismia kohtaamaan joutunut lapsi toivoisi, että hän edes kotona voisi hengähtää kokemuksistaan. Erään haastateltavan (n 26 v) sanoin ”Usein on helpompaa olla kotona puhumatta, jos se on ainoa paikka olla vapaa”. Yhdysvaltalainen kirjailija Toni Morrison (1998, 3) määrittelee kodin paikaksi, jossa ”rodulla” ei ole väliä (”a-world-in-which-race-does-not-matter”), jossa rasismi ei ole jatkuvasti läsnä ja vaikuttamassa. Joillekin koti on ainoa tällainen paikka.

Ne ei ymmärrä

Vaikka rasismi tunkeutuu myös kotiin eri tavoin, rasismia koetaan yleensä kodin seinien ulkopuolella. Nämä kokemukset ovat useimmiten tapahtumia julkisissa tiloissa, päiväkodeissa ja kouluissa, harrastuksissa tai kaupungilla. Nuorten kertomuksista muodostuu vahvasti sellainen kuva, ettei näissä ympäristöissä olla tietoisia siitä, miten rasismi heidän arjessaan vaikuttaa. Muiden ei uskota tietävän, saati ymmärtävän, erilaisten elämää ja rasismin kokemuksia. Muut eivät halua puhua rasismista, ovat vaivautuneita eivätkä aina edes usko henkilöä, joka yrittää puhua rasismin kokemuksistaan. Muut elävät todellisuudessa, jossa rasismin kysymykset eivät kosketa eivätkä ole tärkeitä.

Nuoret näkevät hyvin heikoiksi erityisesti opettajien halun ja valmiudet keskustella rasismista, saati käsitellä tapahtumia, joissa joku on joutunut rasismin uhriksi. Suomalaisten koululaisten ja koulumaailman parissa tehdyt tutkimuksetkin osoittavat, että huolimatta yhteiskunnan monikulttuuristumisesta, koulujen arjessa ei haluta nähdä, tai ei kyetä artikuloimaan, sosiaalisia, kulttuurisia ja etnisiä eroja (Suurpää 2002; Talib 1999; Tolonen 2002). Pahimmillaan tämä on johtanut siihen, että avoinkin rasismi on nähty ikään kuin luonnollisena osana koulun arkea (Keskisalo 2003). Rasismin käsittely kouluissa tapahtuu erilaisten yksittäisten kampanjoiden avulla, ei purkamalla arkipäivän kohtaamistilanteita (Suurpää 2002; ks. myös Keskisalo & Perho 2001). Peruskoulun oppikirjoissa rasismi ”huolestuttavana ilmiönä positioidaan suomalaisen nyky-yhteiskunnan ulkopuolelle” (Mietola 2001, 15). Kysymykset eroista ja erilaisuudesta eivät näyttäydy arkipäiväisinä ja koko kouluyhteisöä koskettavina asioina, vaan ne ovat jotain ”epänormaalia”, usein rasitteita opettajille (Talib 1999; Keskisalo 2001). Kun kykenemättömyys kohdata erilaisuutta kärjistyy äärimmilleen, avoimeksi rasismiksi ja vihamielisyydeksi mahanmuuttajanuoria kohtaan, vastuu valtaväestön reaktioista näyttää helposti siirtyvän uhreille (Hautaniemi 2001, 162; Keskisalo 2003).

Rasismin eri ilmenemismuodot näyttäytyvät lasten arjessa osana samaa todellisuutta, jota tutkimuskirjallisuudessa tarkastellaan ikätovereiden harjoittamana kiusaamisena (*bullying, harassment*) (esim. Besag 1989;

Juvonen & Graham 2001; Penttilä 1993) tai kouluväkivaltana (Pikas 1990). Siinä kiusaamista kuvataan tapahtumina, joissa on tunnistettu uhri, joka usein on yksin, tunnistetut kiusaajat sekä toiminta, joka voi olla häirintää, kiusaamista, nimittelyä, syrjimistä, eristämistä tai suoranaista väkivaltaa. Tämä kiusaamisen tapojen koko kirjo on löydettävissä haastatteluistani.

Erityisesti opettajille ja kasvattajille suunnatussa tutkimuskirjallisuudessa johonkin etniseen vähemmistöön tai ”rotukategoriaan” kuuluminen saatetaan kyllä todeta tekijäksi, joka lisää joidenkin lasten todennäköisyyttä joutua kiusaamisen uhriksi, mutta muutoin rasistisen kiusaamisen erityispiirteitä ei juuri tarkastella.⁹ Psykologisoivissa tavoissa jäsentää koulukiusaamisen kysymyksiä teot ja niiden seuraukset nähdään ensisijaisesti uhrin ja kiusaajien henkilökohtaisena ongelmana. Toinen yleinen tapa jäsentää ilmiötä on tarkastella kiusaajien ja uhrien keskinäisiä suhteita. Nämä jäsennystavat jättävät varjoon kiusaamistapahtumassa vaikuttavat kulttuuriset ja sosiaaliset tekijät, ja suuntaavat etsimään syitä ja ratkaisuja kiusaajien ja uhrien käyttäytymisestä. Rasistisen kiusaamisen laukaisijana on toisen erilaisuus, olipa se todellinen tai oletettu. Poikkeavan oppilaan identiteetti, jonka erilaisuuteen perustuva kiusaaminen on rakentanut, vaikeuttaa muiden samastumista kiusatun asemaan (Teräsahjo & Salmivalli 2001, 19). Tämä entisestään eristää uhrin muista. Toki rasismin uhri voi omalla toiminnallaan provosoida erilaisia konflikteja esimerkiksi koulun pihamaalla, mutta rasismin uhria ei voi velvoittaa olemaan samanlainen tai vähemmän erilainen kuin muut. Rasismiin puuttuminen edellyttäisi puuttumista tapoihin määritellä muita, tehdä, luonnollistaa ja arvottaa eroja.

Kaikki kiusaamistapahtumat eivät tule opettajien tietoon. Toisinaan aikuiset ”vähättelevät tai mitätöivät lasten ongelmia – luultavasti lähinnä rauhoittaakseen itseään” (Lahikainen 2001, 44). Voidaan myös ajatella, että opettajien käytöksen taustalla on usein pikemminkin tietämättömyyttä kuin suoranaista haluttomuutta puuttua rasismiin. Opettaja, joka ei ole joutunut pohtimaan rasismin kysymyksiä, tulkitsee helposti tilanteet yksinomaan koulukiusaamisen näkökulmasta eikä ota huomioon rasistisen kiusaamisen erityispiirteitä.

Nuorten puheessa toistuu myös epäily siitä, etteivät opettajat halua kuulla asiasta eivätkä puuttua tapahtumiin.

N (18 v): (...) sillai et jos mä menin kertoo sille (opettajalle) niin se sano, että mee kiusaan takasin tai jotain vastaavaa. Että se oli niinku ennemmin niitten puolella, eikä se sillai jaksanu tehdä mitään asian hyväksi.

H: Mitä noin jälkeen päin ajattelet, luuletsä et se ei jaksanu tai osannu tai halunnu tai (...)

N: Mun mielestä se ei halunnu lähtee sille linjalle.

Jos nuori tunnistaa opettajiensa asenteet rasistisiksi, kuten seuraavassa otteessa, asioista puhuminen voi käydä mahdolltomaksi.

Tuli muuten mieleen tässä sellanen juttu, että meidän hissanope on sellanen piilorasisti. Se ei suoraan sano ettei pidä musta, mutta antaa kyllä ymmärtää ihan suoraan. Viime perjantaina se otti tunnilla puheeksi neekeri-nimittelyn ja kyseli ihmisiltä et ”Mitä mieltä te ootte, saaks tummaihosii sanoo neekereiks?” Mä jo olin varma et se kysyy sitä multa, mut ei sentään. Vähän vaivautuneeksi oloni tunsin. Mut juttelin sit yhen ((mainitsee ystävänsä nimen)) kanssa mukamas niin intensiivisesti, etten kuullut koko kysymystä. Ei mua sinänsä haitannu se sen kysymys, mut sit kun kaikkien päät alko kääntyy mun suuntaan ja kaikki halus tietää mun reaktion siihen kysymykseen. (...) se sano siitä neekeri-sanankäytöstä omaksi mielipiteekseen vaan sen, että ”Afrikkalaiset käyttää itsestään itse nimitystä neekeri, niin miksi me ei voitaisi käyttää sitä myös?” No mä en sanonu mitään sillä tunnilla. Selitin yhelle ((mainitsee ystävänsä nimen)) vaan kiltisti juttua täst mun selästä (...) Kyl ((ystävä)) sit kysy, et kuulinks mä mitä se sano. Sanoin että kuulin, mutta mua ei huvittanu kommentoida siihen mitään. Vitsi ku muija on niin tyhmä niin omapa on ongelmansa. Jos se ois suoraan tullu multa jotain kysyy ni oisin mä sit voinu sille sanoo et ”Painu suolle kaikkien juttujes kans!” mut en viittiny sanoo mitään ku se ei kysyny multa suoraan mitään. Hullu mikä hullu. (N 17 v.)

Rasistiseen kiusaamiseen puuttuminen esimerkiksi koululuokassa edellyttää ”luokan sisäisen merkitystodellisuuden laadullista muutosta” (Teräsahjo & Salmivalli 2001, 31), sitä että kiusaamisen oikeutus kiistetään kyseenalaistamalla rasistiset puhe- ja toimintatavat. Näin tuskin tapahtuu luokassa, jonka opettajakin uusintaa tällaisia ajattelu- ja puhetapoja. Nina

Forsten-Lindman on tutkinut neljänsadan Suomessa asuvan maahanmuuttajalapsen ja adoptiolapsen kokemuksia rasismista ja syrjinnästä. Hän toteaa monien lasten kohdanneen myös omien opettajiensa harjoittamaa rasismia ja syrjintää (Forsten-Lindman 2002 ja 2003).

Haastatteleman nuoret puhuvat varsin kriittiseen sävyyn niistä opettajista, jotka eivät puutu rasismiin. Sama kriittinen sävy on haastatteluissa silloin, kun nuoret puhuvat esimerkiksi poliiseista, poliitikoista tai tuomareista – siis henkilöistä, joille asema antaa valtaa. Jotkut nuoret kysyvätkin, kuinka tavallisilta ihmisiltä voisi odottaa mitään, kun yhteiskunnan ”ylätasolla olevatkaan” eivät ymmärrä eivätkä välitä. Sen sijaan silloin, kun haastatteleman nuoret puhuvat valtaväestöön kuuluvista ystävistään ja yleensä ikätovereistaan, heidän puheestaan välittyy ensisijaisesti vaatimus ymmärtää muiden ihmisten tietämättömyyttä ja osaamattomuutta.

Itse täytyy ymmärtää

Erityisen vahvasti ymmärtämisen vaatimus itseen kohdistuvana normina näyttäytyy silloin, kun rasistisina toimijoina ovat itseä nuoremmat tai siten vanhukset. Nuoret ovat kasvatuksessaan omaksuneet sen, että pieniä lapsia tulee ymmärtää ja vanhuksia kunnioittaa. ”Pienten kakrujen” toiminta on jotain sellaista, josta puhujan, vanhempana ja viisaampana, ei (enää) kannata välittää. Ja toisaalta ”nimittelijät ovat usein keskenkasvuisia poikia, jotka eivät uskalla huudella aikuisille” (n 28 v). Jotkut korostivat sitä, miten he ovat juuri erilaisuutensa ansiosta omaksuneet sellaisen hyvän käytöksen vaatimuksen, joka edellyttää toisinaan ylimääräistä ymmärrystä muita ihmisiä kohtaan: ”... taikka alitajunnassa varmaan se et käyttäytyy kunnolla koska mä kumminkin annan hyvin, hyvin monelle ihmiselle kuvan, ja mä pystyn niitten asenteita muuttamaan” (m 28 v).

Nuoret tuovat usein esiin sen, ettei vanhemmalla sukupolvella yksinkertaisesti ole valmiuksia ymmärtää rasismien kysymyksiä. Kyky ymmärtää näitä asioita näyttäytyy nuorten todellisuudessa selvästi ikään ja sukupolveen sidottuna. Nuoren näkökulmasta jopa kolmekymppisten voidaan ajatella kuuluvan tässä asiassa menetettyyn sukupolveen.

Mun mielestä se on jotenkin outoa, että jotkut ihmiset ei ees tajua, että se (neekeri) on rasistinen sana. (...) Mun työkaverikin käytti sitä kun se näki jonkun. Niin ei se niinku pahalla tarkottanu sitä, mutta mä sanoin kyllä siitä ((nauraa)), mutta et se on jotenkin tottunu siihen, et se on joku kolmekymppinen, vähän yli kolmekymppinen, se on jotenki sillai, että ei se oo sille paha. (N 18 v.)

Nuorten haastatteluissa on silmiinpistävää se, että hyvän käytöksen ja ihmisten ymmärtämisen normi on vahvasti läsnä myös silloin, kun nuoret puhuvat muistakin rasistisista toimijoista kuin vain itseään selvästi nuoremista tai iäkkäistä ihmisistä. Haastattelemanuoret luonnehtivat heille tuntemattomia, esimerkiksi julkisilla paikoilla rasistisia kommentteja huutelevia ihmisiä *tietämättömiksi, vähän koulutetuiksi tai junteiksi idiooteiksi*, joilla on *asiat huonommin kuin minulla*. Rasisti on siis henkilö, jolta ei oikeastaan voi odottaakaan viisautta tai asiallista käyttäytymistä. Vaikka valtaosa nuorista kertoo, että heitä ovat häirinneet erityisesti juopuneet ihmiset, heistäkin puhutaan pikemminkin toteavaan kuin kriittiseen sävyyn. Reagointi rasismiin tällaisissa tilanteissa, puhuminen humalaisille tai ”niille joilla menee itsellään tosi huonosti”, näyttäytyy turhana tai mahdottomana tehtävänä. Se myös edellyttäisi osallistumista kohtaamisiin, joissa nuoret eivät halua olla osallisina. Erityisesti paljon rasismia kokeneet nuoret pitävät kohtuuttomana vaatimusta, että heidän tulisi aina rasismia kohdatessaan omaksua valistajan rooli, kuten eräs haastateltavani kirjoitti: ”En rupea käännyttämään yksilötasolla viittä miljoonaa ihmistä, kun jokaiseen tapaukseen menee kaksi vuotta omaa terveyttä ja hyvinvointia.” (N 26 v.)

Mutta miksi nuoret eivät halua puhua näistä kokemuksistaan esimerkiksi läheisille ystävilleen? Leena Suurpään (2002) tutkimus helsinkiläisten nuorten rasismia ja maahanmuuttajia käsittelevästä puheesta osoittaa, että vaikka suurin osa suomalaisnuorista ei hyväksyisi avointa rasismia sinänsä, tietynlainen rasismi katsotaan ikään kuin osaksi suomalaisen keskivertotyyppiä. Rasistisuus ei ole mitenkään harvinaista suomalaisnuorten keskuudessa, ja osa nuorista tunnustautuu avoimesti rasisteiksi (Keskisalo & Perho 2001). Muiden suomalaisten nuorten suhtautuminen on pikemminkin

passiivista suvaitsevaisuutta kuin aktiivista, rasistisia käytäntöjä ja ajatusmalleja kyseenalaistavaa toimintaa. Lisäksi nuorten puheessa myös ne ihmiset, joita nuoret pitävät rasisteina, asettuvat usein uhri-kategoriaan. (Suurpää 2002) Vallitsevat puhettavat, kuten ”rasistitkin ovat uhreja”, toimivat myös rasismin uhrien tulkintaresurssina kun he jäsentävät omia kokemuksiaan:

Et nää samat isot pojat nykyään tekee jotain hanttihommia. Et siinä vaiheessa jo tiesi, tai tiesi, mut tietää minkälaisia ne on nykyään. Ei voi sanoo et mä oon ilonen, mut siis kun mä olin pieni ne oli yleensä mua vanhempia (...) mut siis nää kaverit, jotka teki tämmöstä ja joskus jopa kiusaskin, niin nykyään ne on, et ne ei opiskele ja ne on just jotain vartijoita tai jotain rakennusmiehiä tai vastaavia. En mä tiedä miten tää nyt liittyy tähän, mut siis niin se nyt on fakta vaan. Mä luulen vaan, et se on niin et ihminen joka ei tiedä, niin sitten, jotenkin niin. (M 21 v.)

Tässä haastatteluotteessa tapa luonnehtia entisiä kiusaajia asettaa kiusaajat ”elämässään epäonnistuneiden” kategoriaan. Vaikka he ovat entisiä kiusaajia, heistä on puhuttava ymmärtävään sävyyn eikä heidän kohtalostaan saa iloita, sillä asioita selittää kiusaajien tietämättömyys.

Kun rasistit näyttäytyvät toimijoina, joiden ei voida olettaa olevan vastuussa toiminnastaan, kuinka heidän toimintaansa voi arvostella? Kannattaako siitä silloin edes puhua? Vallitsevissa puhetavoissa sellaiseksi rasismiksi, johon voidaan reagoida ja johon tulee reagoida, määrittyy ainoastaan ihmisten tietoinen ja tarkoituksellinen toiminta, jonka seuraustenkin olisi oltava helposti osoitettavissa. Kuitenkin rasismi, jota monet ihmiset päivittäin kohtaavat, voi olla myös tahatonta, ei aina muiden tietoista tai tarkoituksellista toimintaa. Jos rasismin kokemuksina voi puhua vain väkivallasta, todistettavissa olevasta syrjinnästä tai yleensä muiden tietoisesta ja tarkoituksellisesta toiminnasta, jäljelle jää paljon sellaista rasismia, josta ei voi puhua. Tuolloin ihmiset suljetaan todellisuuteen, jossa vaikeita kokemuksia ei voi jakaa vaan ne on käsiteltävä yksin.

Erilaisten yhteisöt

Rasismi, joka muutoinkin eriarvoistaa ja marginalisoi, eristää lapset ja nuoret ympäristöstään myös sen vuoksi, etteivät he voi jakaa rasismin kokemuksiin. Nuoret, jotka muutoin identifioivat itsensä suomalaisiksi, joutuvat puhumaan suomalaisuuden ylä- tai ulkopuolelta puhuessaan rasismista ja luonnehtiessaan muiden suomalaisten asenteita. Suomalaisuuden ulkopuolelle asettautuminen on tässä ennen kaikkea paikan toteamista ja ottamista, positioitumista rodullistetuissa suhteissa ja hierarkioissa. Puhuessaan itsestään yksilö ottaa huomioon myös sen, miten muut asemoivat, näkevät ja osoittavat hänen paikkansa sosiaalisissa suhteissa. Suomalaisuuden näyttäytyessä sellaisena ehdottomana, muut poissulkevana valkoisuutena, jota määrittää myös värisokeus eroille ja niiden seurauksille, oman ”ei-valkoisuuden” tiedostamisella ja toteamisella on myös identiteettipoliittiset (ks. Juhilan artikkeli) ulottuvuutensa.¹⁰ Poika (16 v), joka muutoin puhuu itsestään valkoisena ja suomalaisena, toteaa rasismista keskusteltaessa:

Kyllä pitää myös ajatella, että niin valkoset ihmiset tai suomalaiset, niin ((naurahtaa)) että te ootte todella pieni yhteisö tässä maailmassa loppujen lopuksi. Et paljon enemmän meitä ((naurahtaa, mainitsee isänsä alkupe-
räisen kansalaisuuden)) ja mustia ja kaikkee on ku valkosia. Valkoset on loppujen lopuksi maailman vähemmistö. Et pitää ajatella myös siitä perspektiivistä.

Ympäristö, joka ei kuule eikä ymmärrä ja jota ei kiinnosta, muodostaa muurin, jonka yli täytyisi huutaa saadakseen äänensä kuuluviin. Mutta joskus tuon saman muurin sisällä on muitakin, ihmisiä, jotka kuulevat ja ymmärtävät. Lasten ja nuorten haastatteluista löytyy myös kertomuksia rasismin kokemusten jakamisesta. Toisinaan kokemuksista saatetaan kertoa vanhemmille, joskus sisaruksille. Läheisyys pakottaa jakamaan, vaikka vanhempien kykyyn ymmärtää, saati toimia oikein tilanteissa, ei aina luotetakaan. Tarkastellessani kertomuksia, joissa osallistujat olivat puhuneet erilaisuuden ja rasismin kokemuksistaan muiden kuin läheisten perheenjäsentensä kanssa, kertomuksista kirjautui mielenkiintoinen kirjo erilaisen yhteisöjä.

N (14 v): Nyt mä oon tutustunu pariin, jotka tulee Somaliasta. Toinen on vuoden vanhempi mua, niin silloin ollu paljon enemmän, haukuttu ja kaikkee. Joutuu aina tappeluihin ja ((naurahtaa)), se aina reagoi siihen eri lailla. Et sitäkin, et ollaan aika usein keskusteltu siitä. Mut kyllä sitä haukutaan enemmän kun mua.

H: No luuletko sä, että sä ymmärrät sitä kaveria paremmin ku muut suomalaiset?

N: ((mietti hetken)) En mä tiedä, voi olla tietysti. En mä tiä. On helppompia jutella semmosista asioista sen kanssa.

Sit joskus kun Nibait¹¹ perustettiin, niin oli ekaa kertaa sellanen porukka, että pysty puhuu. Ekan kerran kun tavattiin niin puhuttiin siitä millä nimillä meitä oli haukuttu: japsi, vinosilmä, kiinalainen. Kaikilla samanlaisii kokemuksii. (...) ja se et sä oot tavallaan aina yksin, et sä et oo siinä laumassa, et sä oot aina jollain tavalla yksin. Et se on se Nibai-juttu, et se on se lauma. Et kun sä oot aina pienenä ollu yksin, niin se on meille se lauma ja se vaan on kauheen kiva. (...) On se varmaan vitsein paljon vaikeempaa aina kokee kaikki yksin. Että siellä sä huomaat että sussa ei oo mitään vikaa, että muitakin on olemassa. (N 26 v.)

Kokemuksia erilaisuudesta, rodullistamisesta ja rasismista on mahdollista jakaa niiden kanssa, joilla on vastaavia kokemuksia ja jotka itsekään eivät mahdu verenperimää korostavana etnisyytenä rakentuvan ”banaalin” (Billig 1995) suomalaisuuden, valkoisen kansallisuuden (Gordon 2001, 28) piiriin. Nämä muut voivat olla samanlaisia erilaisia, kuten nibait keskenään, maahanmuuttajia tai ulkomaalaisia. Kertomukset siitä, miten suomalaiset romanit olivat erilaisin tavoin viestineet tai olettaneet jonkinlaista yhteenkuuluvuutta haastattelemani nuoria kohtaan, olivat myös yleisiä.¹²

M (12 v): (...) Aika paljon tuolla missä on nuorisoo, niin aika monikin sanoo et jos joku kiusaa sua niin tuu sanoon mulle.

H: Siis toiset kaverit sanoo?

M: Niin, ihan isot sellaset viistoistavuotiaat. Esimerkiks toi, täällä asuu yks sellanen mustalainen, ((sanoo nimen)), sitä on kiusattu ja niinku

vähän aikaa, tai se kerto mulle, tuli sanoo et jos joku kiusaa sua niin tuu sanoo heti, puolustan sua.

Lasten ja nuorten mahdollisuudet saada kontakteja ja jakaa kokemuksia muiden ”erilaisten” kanssa ovat sidoksissa moniin tekijöihin, muun muassa ikään, asuinpaikkaan sekä vanhempien syntymämaahan ja sosiaalisiin verkostoihin. Nuoret perustelevat näiden kontaktien tärkeyttä paitsi mahdollisuutena jakaa kokemuksia myös sillä, ”että on olemassa sielunveljiä ja ihmisiä, jotka hyväksyvät”, ja että ”sä huomaat että sussa ei oo mitään vikaa, että muitakin on olemassa”. Tietoisuus siitä, että itsekin kuuluu erilaisen yhteisöön, saa joskus nuoret myös huutamaan sen muurin yli, joka estää omista rasismien kokemuksista puhumisen. Afrikassa syntynyt lapsi voi alkaa puolustaa venäläisiä maahanmuuttajia, tai ”meikäläiseksi” hyväksytty voiakin ärsyntyä ympäristön tavoista jakaa ihmiset meihin ja muihin.

Mä en sano et oho toi on Venäjältä tai tollee. Niinku jotkut sanoo, et kato ryssä. Niin aika paljon mä sanon niille, että kyl sitä voi sanoo venäläiseks. (M 12 v.)

Minä ärsyynnyn silloin haukuttavana olevien puolesta, mutta toinen ei yleensä tajua sitä, koska hän haluaa puheillaan osoittaa hyväksyvänsä minut ”yhdeksi meistä”. Minä taas en halua kuulua jengiin, joka ajattelee noin. (N 28 v.)

Se, että valtaväestö asemoi yksilön rodullistetuissa hierarkioissa muiden suomalaisten alapuolelle, ei automaattisesti takaa hänen liittymistään erilaisten yhteisöihin. Tutkimani nuoret elävät kokemuksistaan huolimatta samojen maahanmuuttajia tai eri kansoja ja kulttuureja koskevien puhe- ja esitystapojen ympäröimässä todellisuudessa kuin muut ikäisensä (vrt. Suurpää 2002). Ympäristön tuottamat mielikuvat ja puhutavat vaikkapa somaleista tai romaneista, samoin kuin siitä, kuka voi olla suomalainen, rakentavat heidän ymmärrystään siinä kuin muidenkin suomalaislasten ja -nuorten – ja samalla voivat rajoittaa heidän solidaarisuuttaan muita erilaisia kohtaan. Tietoisuus siitä, että tulee itse nähdyksi samojen kielteisten mielikuvien läpi, voi saada aikaan myös sen, että nuori haluaa tehdä selväksi eron itsensä ja ”niiden muiden erilaisten” välillä (esim. Forsten-Lindman 2000, 52). Silti

tarve jakaa kokemuksia, omien kokemusten avittama kyky empatiaan ja kokemusten jakamisen ohessa tapahtuva tutustuminen muihin ”erilaisiin” voivat tuottaa painetta solidaarisuuteen myös niitä kohtaan, jotka rodullistetuissa hierarkioissa asemoituvat vielä alemmas.

Päätelmiä

Lapsuus ja nuoruus muodostavat omat erityiset kontekstinsa, joissa rasismi ilmenee osin eri tavoin kuin aikuisten maailmassa. Lasten mahdollisuuksia vastustaa rasismia ja puhua omista rasismien kokemuksistaan rajoittavat yksilöllisten kehitys- ja muiden psykologisten tekijöiden ohella myös monet sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät. Usein selviytymisstrategiaksi tarjottu hyvä itsetunto ei ole ehtinyt rakentua silloin, kun lapsi sitä kiipeimmin tarvitsisi. Eikä se edes riitä tilanteissa, joissa lapsella ei todellisuudessa ole valtaa ympäristöönsä. Näyttää siltä, että vastuu rasismista johtuvien ongelmien ratkaisemisesta sälytetään helposti lasten ja nuorten omille harteille. Samalla, vaikkakin usein hyvää tarkoittaen, heitä ohjeistetaan sellaiseen käyttäytymiseen, joka ei salli negatiivisten tunteiden näytämistä; kun toisia on pakko ymmärtää, on vaikea näyttää omaa surua, pettymystä tai oikeutettua suuttumusta. Rasismien kokemuksista puhumista vaikeuttaa lisäksi se, että vallitsevissa puhetavoissa rasismi määrittyy tietoiseksi, aina pahaan tarkoittavaksi toiminnaksi, jonka negatiiviset seuraukset olisi pystyttävä osoittamaan. Monet niistä lasten ja nuorten kokemuksista, joita edellä olen tarkastellut rasismina, eivät mahdu tällaisen määritelmän piiriin. Kun ympäristö ja vallitsevat puhetavat kiistävät rasismien läsnäolon ja kytkeytymisen arjen kohtaamisiin, omista kokemuksista on mahdotonta puhua rasismina.

Aikuiset eivät yksin hallitse rasismista käytävää keskustelua, mutta lasten ja nuorten näkökulmat jäävät tässäkin asiassa usein syrjään tai tyystin aikuisten todellisuuden ulkopuolelle. Jos rasismien uhriksi joutunut lapsi ei saa tuekseen aikuista, ja erityisesti jos lapsi kokee aikuisten harjoittamaa rasismia, hänen mahdollisuutensa puhua kokemuksistaan ovat vähäiset. Erityisen paradoksaalinen ja hämmentävä on tilanne, jossa lapsi tietää

ongelmansa ja oman vallanpuutteen mutta ympäristö ei tunnista ongelmia tai vähättele niitä ja edellyttää lapselta pärjäämistä omin avuin. Tällainen tilanne estää puhumisen kipeistä kokemuksista.

Rasismista puhuminen näyttäisi olevan helpointa sellaisten ihmisten kanssa, joilla itsellään on samanlaisia kokemuksia. ”Puoliksi suomalainen” tyttö ja pakolaisena tullut somalipoika, tai ulkomailta adoptoitu lapsi ja suomalainen romani näyttävät usein tunnistavan yhteisten kokemusten olemassaolon ja näin jakavan samaa, muilta paljolti piilossa olevaa todellisuutta. Pääsy tuohon ”erilaisten yhteisöön” edellyttää kuitenkin näiden ”erilaisten” keskinäisten hierarkioiden kyseenalaistamista, mikä ei lasten ja nuorten todellisuudessa aina ole helppoa. Vastustamalla ja purkamalla noita hierarkioita aikuiset voivat poistaa niitä esteitä, jotka rajoittavat nuorten pääsyä sellaisille foorumeille, joissa kokemusten jakaminen voisi olla mahdollista. Aineistoni vihjaa myös siihen, että vaikka omista kokemuksista puhuminen on lapsille vaikeaa, tunne kuulumisesta ”erilaisten yhteisöön” voi rohkaista puhumaan niiden muiden erilaisten puolesta – ja samalla omista kokemuksista.

Vaikeneminen on selvästi myös yksi tapa yrittää selviytyä rasismin kokemuksista, unohtaa ja päästä niiden yli. Mutta jos lapset eivät voi puhua kokemuksistaan, lasten hyvinvoinnille tärkeät asiat eivät tule aikuisten tietoon. Rasistinen väkivalta merkitsee monille vähintäänkin liikkumattoman rajoittumista. Rasistinen syrjintä on usein näkymätöntä ja vaikeasti todennettavaa, mutta se marginalisoi ja sulkee monilta ihmisiltä mahdollisuuksia. Haastateltujen joukossa on nuoria, jotka totesivat rasismin tärkeäksi syyksi koulunkäynnin keskeytymiseen. Myös romanilasten- ja nuorten koulunkäynnin lopettamisen yksi taustatekijä on usein koulukiusaaminen (Markkanen 2001, 148). Väkivallan ja syrjinnän ohella rasismia, tai rasismia tuottavia, voivat olla erilaiset tavat nähdä ja tuottaa eroja ja puhua niistä. Rasistisissa diskursseissa erilainen ei ole koskaan vain erilainen vaan aina myös tietynlainen, sen mukaan miten tuo ”erilainen” asemoituu rodullistettuihin suhteisiin ja hierarkioihin. Yksilöiden arjessa tämä ilmenee esimerkiksi siinä, miten heistä puhutaan tai miten heitä katsotaan. Ne ovat asioita, joita arkipäivän rasismikeskusteluissa usein vähätellään, mutta nekin voivat olla hyvin merkityksellisiä niille, jotka joutuvat noiden katseiden (ks. Rastas 2002b) tai esitys- ja puhetapojen kohteiksi.

Rasismien kokemuksista muodostuu lapsille ja nuorille olennainen osa identiteetin rakentumista, sitä, miten yksilö näkee itsensä ja muut ihmiset ja omat mahdollisuutensa yhteiskunnan jäsenenä. Ne ovat monesti myös traumatisoivia ja niillä voi olla vakavia seurauksia yksilön terveydelle ja hyvinvoinnille (Brown ym. 2000; Dana 2002; Klonoff ym. 1999; Utsey ym. 2002; koulukiusaamisesta esim. Rigby 2001). Traumaattisista kokemuksista paraneminen edellyttää mahdollisuutta kertoa niistä (Hänninen 2000). Jotta nuori voisi rakentaa myönteisen identiteetin, kertomuksen itsestään, hänen tulisi saada ilmaista ja käsitellä myös kielteisiä kokemuksiaan. Se on tärkeä edellytys yksilön hyvinvoinnille, itsetunnon kehittymiselle ja sille, että ihminen tuntee voivansa luottaa muihin ihmisiin.

Vallitsevat tavat puhua rasismista rakentavat ihmisten ymmärrystä siitä, miten rasismi vaikuttaa omassa yhteiskunnassa. Tieto rasismista on kuitenkin aina myös rodullistettuihin suhteisiin ja hierarkioihin eri tavoin asemoituneiden, erilasten ruumiillisten subjektien paikantunutta tietoa (ks. Haraway 1991). Henkilökohtaisten rasismien kokemusten myötä yksilöille rakentuu erityinen tietäjän positio (Harding 1986 ja 1996). Siitä käsin rasismi voi näyttäytyä toisin kuin julkisessa keskustelussa tai tutkimuksessa, jossa rasismien kysymyksiä tarkastellaan esimerkiksi valtaväestön näkökulmasta. Tietomme rasismista tämän päivän Suomessa on hyvin vaillinaista, jos emme kuule niiden ääntä, joita rasismi koskettaa eniten ja joille sillä on kaikkein vakavimmat seuraukset. Voidaksemme luoda vastastrategioita rasistisille käytännöille ja diskursseille meidän on pohdittava paitsi rasismien syitä myös sitä, miten eri tavoin rasismi ilmenee ihmisten arjessa ja millaisia erilaisia seurauksia sillä on eri ihmisille ja ihmisryhmille.

Viitteet

Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua? (Anna Rastas)

1. Haastateltavista 12 on tyttöjä ja nuoria naisia (iät haastatteluhetkellä: 8, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 18, 23, 26, 26, 29) ja 10 poikia ja nuoria miehiä (iät 10, 12, 16, 17, 17, 21, 23, 25, 28, 31). Osa heistä asuu Suomen suurissa kaupungeissa, osa pienillä paikkakunnilla eri puolilla maata Pohjois-Suomea lukuun ottamatta. Valtaosa haastatteluista on tehty kasvokkain ja nauhoitettu, mutta joukossa on myös muutama sähköpostitse tehty haastattelu.
2. Rasismia koskevista kulttuurisista puhetavoista ks. esim. Van Dijk 2002; Wetherell & Potter 1992 ja siihen liittyen Wade 2002, 98–99; rasisisesta puheesta myös Myers & Williamson 2001; Asante 1998. Rasismia ja siihen läheisesti liittyviä ilmiöitä koskevista puhetavoista Suomessa ks. Lepola 2000; erityisesti nuorten puhetavoista liittyen rasismien kysymyksiin ks. Gordon 2001; Keskisalo & Perho 2001; Markkanen 2003; Suurpää 2002; Tolonen 2002.
3. Olen pyrkinyt rakentamaan lapsinäkökulmaa hyödyntämällä erilaisia aineistoja, muutamien lasten haastattelujen ohella muun muassa nuorten haastattelujen lapsuusmuistoja käsitteleviä osuuksia sekä pienten lasten vanhempien haastatteluja. Lisäksi olen tehnyt havaintoja erilaisissa lasten toimintaympäristöissä ja pitänyt puolitoista vuotta päiväkirjaa, johon kirjasin tapahtumia omien, ulkomailta adoptoitujen lasteni arjesta.
4. Nauhoitetut haastattelut on puhtaaksikirjoitettu siten, että niissä otetaan huomioon myös selvät tauot ja äänenvoimakkuuden vaihtelut. Muutaman haastattelutavan murre on häivytetty henkilön tunnistettavuuden välttämiseksi. Haastattelutavan sukupuoli ja ikä on merkitty sulkuihin haastatteluotteen jälkeen.
5. Lasten kuuntelemisen esteistä ja mahdollisuuksista ks. Lahikainen 2001; Lahikainen ym. 2003. Lasten tavoista kertoa heille vaikeista aiheista myös Eskonen 2001.
6. Toiseuden konstruomisesta ks. esim. Bhabha 1999; Hall 1992, 304–306 ja 1997 ja Said 1978.
7. Erilaisuus tässä ei ole yksilön pysyvä ominaisuus, vaan asia, joka rakentuu sellaisissa arkipäivän kohtaamisissa, joissa paitsi tunnistetaan (oletettu) ero myös rakennetaan toiseus, ks. Ahmed 2000. Näin rakentuva erilaisuus on kuitenkin vaikuttamassa paitsi yksilön ja hänen ympäristönsä välisissä suhteissa myös yksilön identiteetin rakentumisprosesseissa, siinä millaisena hän näkee itsensä, vrt. Mead 1934.

8. Tyttöjen ja poikien kohtaama rasismi on osin erilaista, mitä en kuitenkaan tarkastele tässä artikkelissa. Jo suomalaisuuden ehdot ovat erilaiset eri sukupuolille. Suomalaisuudesta sukupuolitettuna, seksualisoituna etnisyytenä ks. esim. Gordon 2001. Sukupuolten välisistä eroista liittyen koulukiusaamiseen ks. Korhonen & Kuusi 2003, 13–15. Rasismin ja seksismin yhteen kietoutuminen ilmenee aineistossani esimerkiksi nuorten kokemuksissa seksuaalisesta häirinnästä, missä myös näkyy sukupuolten välisiä eroja.
9. ”Rotu” saatetaan esittää jopa yhtenä tekijänä lueteltaessa sellaista *käyttäytymistä*, joka voi aiheuttaa uhriksi joutumisen (ks. Rigby 2001, 328).
10. Anne-Mari Keskisalo (2003) puhuu ”ulkomaalaisuuden politisoitumisesta” kuvaessaan, miten muista nuorista eristävä rasismi synnyttää ryhmiä ja identiteettejä, jotka rakentuvat yhteiselle ulkomaalaisuuden (ks. myös Tolonen 2002, 262) ja ulkopuolisuuden kokemukselle, mutta tarjoavat samalla mahdollisuuden positiiviseen itsemäärittelyyn ja erilaisista jäsenyyksistä neuvotteluun.
11. Nibai on Suomessa toimiva järjestö, jonka on perustanut joukko nuoria, joiden toinen vanhempi on suomalainen, toinen japanilainen. Nimeämällä järjestön Nibaiksi (suom. ”tupla”) nuoret ovat halunneet korostaa sitä, ettei yksi kulttuuri + yksi kulttuuri ole yhtä kuin ”puoliksi suomalainen” tai ”puoliksi japanilainen”.
12. Myös maahanmuuttajanuoret voivat mieltää suomalaiset romanit ”ulkomaalaisten yhteisön” jäseniksi, ks. Keskisalo 2003. Suomalaisten romaninuorten kouluympäristössä kokemasta rasismista ks. esim. Markkanen 2001, 148–151; nuorten asenteista romaneja kohtaan ks. esim. Tolonen 2002, 264–265.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara (2000). *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London, New York: Routledge.
- Asante, Molefi Kete (1998). Identifying Racist Language. Linguistic Acts and Signs. Teoksessa Michale L. Hecht (toim.): *Communicating Prejudice*. Thousand Oaks: Sage, 87–98.
- Barker, Chris (2000). *Cultural Studies. Theory and Practice*. London: Sage.
- Besag, Valerie E. (1989). *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes, Philadelphia: Open University Press.
- Bhabha, Homi (1999). The other question: the stereotype and colonial discourse. Teoksessa Jessica Evans & Stuart Hall (toim.): *Visual Culture: The Reader*. London: Sage, 370–378.
- Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Brown, T. N., D. R. Williams, J. S. Jackson, H. W. Neighbors, M. Torres, S. L. Sellers & T. B. Kendric (2000). “Being black and feeling blue”: The mental health consequences of racial discrimination. *Race & Society* 2:2, 117–131.
- Dana, Richard H. (2002). Mental Health Services for African Americans: A Cultural/Racial Perspective. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 8:1, 3–18.
- Dunbar, Christopher, Jr., Dalia Rodriguez & Laurence Parker (2002). Race, Subjectivity, and the Interview Process. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (toim.): *Handbook of Interview Research. Context & Method*. Thousand Oaks: Sage, 279–298.
- Eskonen, Inkeri (2001). Miten lapset kertovat läheisiin suhteisiin liittyvästä väkivallasta. Lasten terapiaryhmässä käyttämien kerrontatapojen analyysi. *Janus* 9:1, 22–39.
- Forsten-Lindman, Nina (2000). *Forskning gällande utländska adoptivbarn*. Våra gemensamma barn – All Our Children rf. Publikationer nr 13. Helsingfors.
- (2002). Pakolais- ja adoptiolasten syrjintäkokemuksia. Esitelmä ”Ennakkoluulot ja rasismi lasten ja nuorten arjessa” seminaarissa 27.11.2002, Helsinki, järj. Yhteiset Lapsemme ry.
- (2003). Lapsiin kohdistuvaa rasismia vähennettävä määrätietoisesti. *Helsingin Sanomat*, Vieraskynä-kirjoitus, 7.2.2003.
- Gilroy, Paul (2000). *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gordon, Tuula (2001). Kuka voi olla suomalainen? – erot ja yhteisyys ”muihin” nuorten naisten ja miesten rakentamina. *Nuorisotutkimus* 19:1, 25–38.
- Hall, Stuart (1992). *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Tampere: Vastapaino.
- (1997). The Spectacle of the ‘Other’. Teoksessa Stuart Hall (toim.): *Representation*. Sage & Open University.

- (1999). *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Haraway, Donna (1991). *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Harding, Sandra (1986). *The Science Question in Feminism*. Itacha and London: Cornell University Press.
- (1996). Standpoint Epistemology (a Feminist Version): How Social Disadvantage Creates Epistemic Advantage. Teoksessa S. P. Turner (toim.): *Social Theory and Sociology. The Classics and Beyond*. Cambridge: Blackwell, 146–160.
- Hautaniemi, Petri (2001). Ihonväri ja syrjintä nuoren somalimiehen arjessa. Teoksessa Anne Puuronen & Raili Välimaa (toim.): *Nuori ruumis*. Helsinki: Gaudeamus, 153–169.
- Hänninen, Vilma (2000). *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Juvonen, Jaana & Sandra Graham (toim.) (2001). *Peer Harassment in School. The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: The Guilford Press.
- Keskisalo, Anne-Mari (2001). ”Puhu homo suomee!” Suomalais- ja maahanmuuttajanuoret kansainvälisessä luokassa. Teoksessa Vesa Puuronen (toim.): *Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismien arki ja arjen rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- (2003). Joensuulaisnuoret ja kulttuurinen erilaisuus koulun arjessa. Artikkelikäsikirjoitus.
- Keskisalo, Anne-Mari & Sini Perho (2001). Taistelua tilasta Joensuussa. Rasismi paikallisten nuorten neuvotteluvälineenä. Teoksessa Minna Suutari (toim.): *Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 20, 77–102.
- Klonoff, Elisabeth A., Hope Landrine & Jodie B. Ullman (1999). Racial Discrimination and Psychiatric Symptoms Among Blacks. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 5:4, 329–339.
- Korhonen, Päivi & Meri Kuusi (2003). *Sukupuolinen häirintä peruskoulussa: Muistoja ja merkityksiä*. TANE-julkaisuja 4. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Lahikainen, Anja Riitta (2001). Lasten kuuntelemisesta ja sen esteistä. Teoksessa Irmeli Järventie & Hannele Sauli (toim.): *Eriarvoinen lapsuus*. Helsinki: WSOY, 21–46.
- Lahikainen, Anja Riitta, Tiina Kirmanen, Inger Kraav & Merle Taimalu (2003). Studying Fears in Young Children. Two interview methods. *Childhood* 10:1, 83–104.
- Lepola, Outi (2000). *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi: monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Markkanen, Airi (2001). Romanitavat ja romaninaisen ruumis. Teoksessa Anne Puuronen & Raili Välimaa (toim.): *Nuori ruumis*. Helsinki: Gaudeamus, 137–152.
- Markkanen, Mari (2003). *Etnisyys ja rasismi suomalaisissa nuortenlehdissä*. Rasismi ja etnisyys mediassa -projektin raportteja. Journalismin tutkimusyksikkö. Tampereen yliopisto.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mietola, Reetta (2001). Itseä ja erilaista oppimaan – Erilaisuus peruskoulun oppikirjoissa. *Nuorisotutkimus* 19: 2, 3–20.
- Miles, Robert (1994). *Rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- Morrison, Toni (1998). Home. Teoksessa Wahneema Lubiano (toim.): *The House That Race Built*. New York: Vintage Books, 3–12.
- Myers, Kristen A. & Passion Williamson (2001). Race talk: the perpetuation of racism through private discourse. *Race & Society* 4, 3–26.
- Penttilä, Eeva (1993). *Koulukiusaamista koskeva selvitysmiehen raportti*. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1993:32. Helsinki.
- Pikas, Anatol (1990). *Irti kouluväkivallasta*. Helsinki: Weilin & Göös.

- Rastas, Anna (2002a). Am I Still 'White'? Konferenssiesitelmä. Crossroads in Cultural Studies, 29.6–2.7. 2002. Tampere.
- (2002b). Katseilla merkityt, silminnähdyn erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. *Nuorisotutkimus* 20:3, 3–17.
- Rigby, Ken (2001). Health Consequences of Bullying and Its Prevention in Schools. Teoksessa Jaana Juvonen & Sandra Graham (toim.): *Peer Harassment in School. The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: The Guilford Press, 310–331.
- Said, Edward (1978). *Orientalism*. New York: Vintage.
- Solomos, John & Les Back (1996). *Racism and Society*. New York: St. Martins Press.
- Suurpää, Leena (2002). Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 28.
- Talib, Mirja-Tytti (1999). *Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 207. Helsinki.
- Teräsahjo, Timo & Christina Salmivalli (2001). *Tapaustutkimus kiusaamisen vastaisesta interventiosta Helsingin ala-asteen kouluissa*. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja A 14:2001. Helsinki.
- Tolonen, Tarja (2002). Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli nuorten näkemyksissä. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.): *Suomineito-nen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 246–266.
- Utsey, Shawn O., Mark H. Chae, Christa F. Brown & Deborah Kelly (2002). Effect of Ethnic Group Membership on Ethnic Identity, Race-Related Stress, and Quality of Life. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 8:4, 366–377.
- van Dijk, Teun A. (2002). Denying Racism: Elite Discourse and Racism. Teoksessa Philomena Essed & Theo Goldberg (toim.): *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell, 307–324.
- Wade, Peter (2002). *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*. London: Pluto Press.
- Wetherell, Margaret & Jonathan Potter (1992). *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.

Racializing categorization among young people in Finland

ANNA RASTAS

University of Tampere, Finland

Abstract

This article explores the terms by which racial difference is articulated and constructed in the everyday life of young people in Finland, by analysing interviews with children and adolescents who have one parent with an immigrant or foreign background, or who have been adopted from other countries. In addition to the categories that clearly arise from the discourses of race, expressions that in other contexts may have nothing to do with racism are also sometimes put to use for racializing categorization, especially ethnic labels and colour terms. Even though many categorizations which are used among young Finns can be found in other societies too, the analysis shows differences not only between different societies, but also between children and young people, which highlights the problems in using racial categories as analytical tools. The article also explores the conditions for the construction of racialized identities, by examining how individuals negotiate categories available to them, and how they themselves express their positionings in racialized social relations. The analysis of how these are intertwined is suggested here as a method that can reveal special characteristics of racism in a given society. It also highlights the tensions and contradictions that set bounds for the agency of those who are subordinated in racialized social relations.

Keywords

ethnic and racial minority youth, ethnicity, racial categories, racialized identities, racism

In the past decade Finland has experienced an increasing number of marriages between Finns and people from other countries, and transnational adoptions as well as a growth in the number of descendants of immigrant parents. As a result, there are more and more children and young people who identify themselves as Finns but whose identity as 'true' Finns is questioned because of their phenotype.¹ Even though these young people have grown up in Finland as Finnish citizens, and they know the culture as well as their peers, in everyday encounters with other people they are often categorized as racial and/or ethnic minorities and they, like many immigrants, are potential victims of racism.

The purpose of my ongoing research is to locate and reveal racism and racializing discourses and practices affecting the everyday life of Finnish children and adolescents who have one parent with an immigrant or foreign background, or who have been adopted from other countries. There are no readily accepted terms for the descriptions of how my research subjects are positioned in racialized relations in Finland. Even estimating the number of Finns belonging to racial minorities is difficult, as there are no statistics available. Neither the government nor local authorities collect racial data, nor do official statistics specify 'race'. In international comparison, there has been little research on racism in Finland (Suomen Akatemia/Academy of Finland, 1999). Concepts like 'racialization', 'racial categories' and 'racial identities' are not common in Finnish research on racism, where the focus has been on the attitudes of the majority, on the integration of immigrants or on ethnic minorities.

Some of my interviewees were born in, and all of them had lived most of their lives in Finland. I do not want to question their Finnishness and their belonging by categorizing them as immigrants. Also, since they identify themselves (also) as Finns, to call their ethnicities something other than Finnish would be difficult, even a racializing act. Within the framework of my research both 'immigrant' and 'member of ethnic minority' appear problematic, even ethically debatable definitions.

Evasion of the concept of 'race' in Finnish discussions can partly be explained by the historical burden that the word carries with it. Censoring 'race' in research is a widespread phenomenon (see Cowlishaw, 2000) with consequences for everyday discussions in Finland. By enclosing the word within quotation marks, I not only want to mark 'races' as social constructions, but I also seek to express discomfort in using the concept.² On the one hand, speaking about 'race' may reproduce ideas that I want to resist as a researcher. On the other hand, not using the concept, or using other concepts, make focusing on racially fashioned categorizations and racially coded experiences difficult. Identifying the terms and categories by which racial difference is constructed in Finland, and especially in the everyday life of young people, becomes an unavoidable research question.

This paper examines racializing categorizations, and looks at them as the conditions for the production of racialized identities in the everyday life of children and young people. The notion of identity deployed here is neither essential nor enduring, but strategic and positional (see Hall, 1998). While confronting racializing categorizations, individuals are forced to negotiate their positionings in racialized social relations. Even though racialization is about (and racial categories are products of) unequal power relations, racialized identities are something more than just internalized ideas of how we are perceived and categorized by other people. They are about an individual's understanding of racism and '... the meaning each of us has constructed or is constructing about what it means to be a White person or a person

of colour in a race-conscious society' (Tatum, 1999: xviii). By looking at racializing categorizations, and how young people negotiate categories available to them, I also examine individuals' agency in racialized social relations.

METHODOLOGY

There are no clear criteria in terms of which people could be categorized into different racial groups. In the context of social research, 'race':

... refers to the way in which members of a society perceive differences between groups in that society and define boundaries of such groups, taking into account physical characteristics such as skin colour. Such groups are not identified merely in terms of physical attributes but in terms of their situation in a particular society, which makes them socially distinct groups in their own eyes and in the eyes of others. (Bulmer, 1986: 55)

As an analytical tool, 'race' is problematic (Miles, 1989: 72–5). In order to examine 'the way in which members of society perceive differences between groups' and to study 'their situation in a particular society', 'race' needs to be understood as an organizing discursive category (Hall, 2000: 222). Following the idea of Robert Miles (1989: 75), I use the concept of racialization to refer to the processes whereby 'the discourse of "race" is employed in an attempt to label, constitute and exclude social collectivities' (Miles, 1989: 73; see also Solomos and Back, 1996: 8–11).³

In order to identify the different manifestations of racism, both questions of who can belong and questions of marking the differences among individuals are essential (Hall, 1998). All definitions of racism highlight the processes of differentiation. In most definitions power relations are also emphasized: 'races' are creations of and reproduced by unequal power relations. Today many scholars remind us that questions of how 'races' are constituted and labelled, how racial difference is produced and reproduced, as well as the implications of racism for social life, have to be understood in their changing historical contexts (e.g. Goldberg and Solomos, 2002; Rattansi and Westwood, 1994; Solomos and Back, 1996; Wade, 2002). The way 'race' has been used as a variable in official demographic statistics and in empirical social research has varied both between different countries and within particular societies at different times (Bulmer, 1986; Kertzer and Arel, 2002). 'Changes in terminology reflect both historical development and the changing politics of "race"' (Bulmer, 1986: 66). In the 'white landscape of Finland' (Huttunen, 2002: 130), where the number of people with foreign background is relatively small and the most typical phenotype is described as 'blond hair and blue eyes', the criteria for whiteness and non-whiteness are not necessarily the same as they might be in other countries.

I began my ethnographic fieldwork by approaching young Finns who were either adopted from other countries or who had one parent with a 'foreign background', and parents who had children who fit in these groups. The criteria for Finnishness here were that my research subjects should be Finnish citizens, speak Finnish as their mother tongue, know the culture as completely as their peers, and identify themselves as Finns. In order to avoid racialization from my side, I decided to use the individual's experiences of othering and racism as the only criteria for belonging to my focus group. By using many different channels I approached anyone who (or whose

children) belong to the above-mentioned groups, regardless of my own ideas of who can pass and who cannot pass as a 'white Finn'. I asked whether their (or their children's) Finnishness had ever been questioned, and if they wanted to be interviewed.⁴

The impossibility of placing people into racial groups merely according to their (parents') country of origin was no surprise. A young woman who has ties to South America said: 'Most people think I am from the Philippines or Thailand'. Also, my 'ethnographic eye' appeared to be a questionable instrument for measuring how individuals are perceived and categorized by other people, and who can and who cannot pass as a Finn (see Rastas, 2002). There were people who to me looked like anyone in the 'white' majority, but who wanted to share their experiences of being different – and of racism.

The fieldwork undertaken between 1999 and 2001 comprised participatory observation, discussions, email correspondence and interviews with young people (22 interviewees) and parents (over 30 interviewees), as well as participation in anti-racist activities. For almost two years I also wrote – as part of my field notes – a 'mother's diary' where I carefully documented events in my children's everyday life. They are adopted from Ethiopia, and they were between 3–7 years old at that time. My focus here is on young people's interviews, even though during the analysis I occasionally point to the other elements of my data. The 22 young people I interviewed have ties to 13 different countries in Africa, Asia, the Middle East, South America and other European countries.⁵ The interviews were conducted in Finnish, most of them were taped and transcribed, and six of them were carried out via e-mail correspondence. During the interviews the following themes were discussed: interviewees' ideas of belonging to Finland on the one hand and to the other country/nation/culture on the other hand, encounters where their Finnishness had been questioned, their experiences of othering and racism and their thoughts about racism and multiculturalism in general.

Individuals' means of negotiating 'racial' meanings attributed to them are dependent on many different things: their age, their gender, their previous experiences of racism, support available from other people, the way questions of racism are understood in that particular society and how the person herself is positioned in racialized relations (Rastas, 2004a). The heterogeneity of the group of interviewees makes it possible to address these differences, and to examine situational elements related to racializing categorization and the production of racialized identities. Since the interviewees represent different age groups (12 girls and 10 boys; of whom 3 were children under 12 years old, 10 were adolescents between 12 and 18, and 9 were young adults between 20 and 31), their stories also allow us to focus on how categorization is implemented and negotiated in different age groups. Some of the stories told in the interviews are memories of childhood, so part of the data is retrospective. The ethnographic approach employed during the process makes available a lot of background information needed in the analysis of the particular interviews and the stories included in them.

The methods used in the analysis are based on discourse analysis and a narrative approach. The point of departure in the analysis is stories of 'strange encounters' (Ahmed, 2000); meetings where the interviewee has already been recognized as a stranger and where the figure of the stranger is processed. Their difference is thus both embodied and socially constructed. The first phase in the analysis was to identify

those stories where other people have perceived my interviewees as 'different'. Here I have focused on stories in which the 'difference' is also named (cf. Rastas, 2002).

What kinds of namings and labellings can be identified as racializing categories? I understand racializing categories as articulations of the subject positions available for individuals and groups in the discursive practices produced and reproduced by racism. In order to identify them, both meanings given to different things and power relations embedded in encounters have to be examined (Reisigl and Wodak, 2001). I have analysed the interviewees' stories of encounters, asking how the words which are used for naming the difference, and especially meanings attached to them in Finnish culture, are situated within the discourse of 'race', and how power relations shape the encounter.⁶ When examining power relations in the interviewees' narratives I have focused on individuals' potential for defining others, on their ability to resist other people's categorizations and on their ability to form self-definitions. Answers to the questions listed above are used as criteria for the existence (or non-existence) of racism, or anti-racism as an indicator of racism. Any namings and labellings which, in my interpretation, are used in encounters where racism is evident, are understood here as racializing categories. In addition, racist slurs, and categories which clearly arise from the discourses of race (e.g. 'coloured'), as well as expressions which in other contexts may have nothing to do with racism, are sometimes put to use for racializing categorization, as I show in the analysis.

The notion of racialized identity refers here to those aspects of an individual's agency in which his or her 'racial being' is negotiated and performed. These are examined here both by focusing on the interviewees' reactions towards other people's categorizations (as manifested in their stories) and by analysing how they express their embodied difference and their positionings in racialized social relations. In order to do that, and in order to emphasize the multiple, coexisting aspects of the processes where racialized identities are constructed, I have tried to take note of the diversity of experiences and 'subjugated knowledges' (Harding, 1987: 188) included in my data. I have constructed a story of each interviewee by coding and rearranging the following information: general background information concerning the interviewee (age, sex, family members, living conditions, education and working experiences), the interviewee's relation to other people who belong to ethnic/racial minorities, experiences of racism (gazes, comments, bullying, racist violence, etc.), definitions and expressions regarding her/his difference (expressions of embodied difference and cultural difference, as well as comparisons like 'I am the only one of this colour in my class' or 'sometimes I've thought it would be nice to have blond hair'), and the interviewee's relation to Finnishness on the one hand and to 'the other country/culture' on the other hand as manifested in her stories of belonging, etc.⁷ These narratives constructed by myself create the context(s) in which I have analysed, for example, why individuals react so differently to certain categorizations.

The nature of my data does not allow generalizations about how 'particular looking' people or people with ties to particular countries are categorized, or what their racialized identities might be like. Instead I intend to provide a description of how racializing categorization occurs in young people's everyday life, and illustrate the complex conditions where racialized identities are negotiated. I see that as a more expedient project in a 'postmodern' condition (see Rattansi and Westwood, 1994: 4), in which 'populations appear to draw and redraw, maintain and breach, narrow and

widen the boundaries around themselves and others' (Rattansi, 1994: 53). Identifying and encoding the expressions affiliated to racialization, and especially focusing on variation and contradictions within the data, make possible those generalizations I have made here (like the occurrence of certain expressions), especially since my ethnographic data as a whole give support for the generality of my findings and interpretations.

DIMENSIONS OF DIFFERENCE

Most of the interviewees are often categorized as non-Finns, or differently from other Finns because they belong to the 'visibly minority youth' (Andersson, 2003: 75). The distinctions are drawn in the cases of those who are not able to, or who do not want to, hide their not belonging to the 'white' Finns. In the case of many of my interviewees, like those who have been adopted from Africa or Asia, seeing and telling the difference is easy. However, among the interviewees there are also people whose difference is perceived by other people only occasionally.

The interviewees' stories reveal a long list of techniques and practices of differentiation. Difference can be constructed with questions or comments referring to someone's 'not belonging', their 'belonging to somewhere else' or their 'natural characteristics', like the alleged sense of rhythm. It can also be made with unsympathetic gazes, or even with friendly gazes with charitable ethos (Rastas, 2002). Noticing or making the difference is not always intended to harm someone, but most of the interviewees have faced overt racism: various forms of harassment, discrimination, exclusion and even racist violence (Rastas, 2004 a). What is important here is not other people's intentions but the meanings constructed in these encounters. In order to contextualize racial categorization, and to understand how it differs from other forms of differentiation, we need to examine what is to be negotiated in encounters where difference is constructed.

What are the questions most of my interviewees have to negotiate because of their real or supposed ties to other countries and cultures? The first and the most common issue is their relation to Finland and Finnishness. It is asked (sometimes covertly) by other people with questions like: 'Are you really from Finland?', 'Are you like half-Finnish?' or 'How is it possible that your Finnish is so good?' The following extract is from an interview with a 23-year-old woman adopted from Asia:

Every time I start to answer their questions, always the same questions, it takes me an hour, because they get more and more interested in certain aspects of my life. Still these conversations don't take us anywhere. Somehow I always wish that the other person is interested in me, that they want to get to know me as a person, as a nice person . . . to have a cup of coffee or lunch with me or something, or to know what I think about the world and . . . But their only questions are where are you from and who are you.

AR: You mean that you have to tell them your personal history?

Yeah. Before they accept me. If they accept me. And after I've told them what they want to know they just leave.

The question 'Where are you from?' contains the message: 'I think you don't belong here'. In the encounters like this the other person is constructed as a stranger who needs to be located and categorized. She is not given any opportunities to be a fellow

(wo)man, or just a nice person. Along with the question 'Where are you from?' is also the question of 'Why are you here?', which assumes many different forms in people's stories: 'Were you adopted?'; 'Are you a refugee?' or 'So your parents are NOT refugees?' Sometimes attesting to certain aspects of Finnishness is enough to satisfy other people's curiosity. A young man (28 years old) adopted from Africa explains: 'It is because I AM so Finnish, that my skin colour fades away quite rapidly. I can see they are a little bit nervous at first when they talk with me, but then, I can see it when they relax.' Usually, however, people are asked to tell others more about their (supposed) ties to the other country/nation/culture.

Some people are more welcome than others. In Finland refugees, among them especially Somalis, occupy the lowest position in this hierarchy (e.g. Jasinskaja-Lahti et al., 2002; Pohjanpää et al., 2003), and being categorized as such is usually expressed in the narratives as a very negative experience. In the interviewees' memories of childhood, proving their Finnishness and their many ties to Finland, and proving that they are not refugees, has not prevented other people from calling them 'refugees'. In encounters like this 'refugee' can be read only as a pejorative, excluding category based on the idea that somebody is out of place. 'Refugee' is a term in which the 'social regulations of "belonging"' (Brah, 1996: 192) are articulated, and here the standard for belonging is based on ideas of 'blood ties', not, for example, on international and national laws where definitions of refugeeism are generally articulated.

Someone's Finnishness can also be probed by guessing her relation to her family. 'Are they your real parents?' and 'Is s/he your real child?' are questions that are repeated not only in adoptees' stories but also in stories of those perceived as 'non-white' with a Finnish parent. Biological ties to a Finnish parent are considered as some kind of evidence of belonging to the Finnish nation. However, racism has produced ambiguous ideas of when 'blood matters'. Racial categories are reproduced both by emphasizing and by denying the blood bonds. This is evident if we look at how 'mixed race' children and their families are treated in different societies (e.g. Mahtani, 2002; Olumide, 2002; Parker and Song, 2001; Twine, 1999). When these children are categorized, one parent's blood matters and the other parent's blood becomes irrelevant. These processes are also gendered. In my data, 'white' fathers of 'non-white' children are not harassed in the streets, and their relation to their children (whether adoptive or biological) is not openly questioned by other people. Instead, 'white' mothers and their 'non-white' children have often heard people wondering 'Is she really your mother/child?' A Finnish mother of an eight-year-old daughter (whose father is from Africa) tells in the interview: 'It has also happened, downtown, more than once, that strange men have shouted to me "You've slept with a black man!" or "You've slept with a nigger"'.

Racializing categorization is most apparent when it is expressed in pejorative expressions. In young people's stories the most common expression is 'neekeri' ('negro' or 'nigger' depending on the context). Every interviewee who is assumed to have ties to Africa has been called by that name many times. But not only those with (alleged) ties to Africa are signified with the 'n-word': many of those who have blue eyes and blond hair, and those whose (parent's) country of origin is in Asia, in the Middle East or in another European country have been labelled in this way. In Finland people often say that in the Finnish language 'neekeri' does not necessarily have negative connotations, 'that it only means an African', and that only the other version of the word, 'nekru' ('nigger'), is pejorative. However, none of the interviewees talk

about the word 'neekeri' as neutral or harmless. On the contrary, the use of the word is seen either as overtly racist or, in some cases, as an indicator of other people's stupidity, ignorance and unawareness of the changes that have taken place in Finnish society. In addition to the n-word there are also other racist slurs (like '*äblämi*', '*rättipää*' referring to Arabs) which young people sometimes use, but in light of my data the most prevalent one is the n-word. The word is especially harmful for those who are supposed to have ties to Africa because of their phenotype, not only because they are called by that name more often than by others, but also because 'No I am not' is an answer that in their case is not accepted by other people. To say 'Nobody should be called that name' is difficult in a society where the use of the word is still common among the majority.

The 'n-word' is well known also in young children's reality. However, there is another word which is used the same way, and which seems to be a kind of a children's substitute for the 'n-word'. Among children under school age this common word for racial categorization is 'mustalainen'. Even though the first part of the word, *musta*-, means *black*, the only meaning for the word 'mustalainen', among adults, is 'a gipsy', a person who belongs to the Roma community. In young children's reality, as shown both in the interviews and in my fieldnotes, other children can call any child who cannot pass as a 'white Finn' 'mustalainen'. The use of the word 'mustalainen' among children illustrates that between children and young people there are differences in which words are used for racializing categorization. The word 'mustalainen' is also a good example of how both ethnic labels and colouring talk can be used, and sometimes become intertwined, in racializing categorization.

ETHNIC LABELS IN RACIALIZING CATEGORIZATION

Ethnicity, according to most definitions, refers to numerous aspects of social life: language, religion, myth of common origin, etc. (Eriksen, 1993). In the light of most definitions of ethnicity, two of my interviewees, a 25-year-old man and a 27-year-old woman, could be defined as 'ethnically alike'. They have spent part of their childhood in the same country in South America (where their fathers come from), but they have grown up in Finland. They speak Finnish as their mother tongue, but they speak Spanish too. They both identify themselves as Finns, but they say that to some extent they 'somehow' identify themselves also with their fathers' cultures. The young man stated that other people in Finland have not questioned his Finnishness, and that he has not experienced much racism. He, unlike the young woman, can pass as 'white'. Her experiences of racism are continual. She explains that as long as people stare at her in the street, which according to her happens every day, she cannot really feel like a Finn. She describes her relation to Finnishness as 'defensive'. The discourse of race, which signifies their bodies differently, makes 'being a Finn' complicated for her.

Most definitions of ethnicity emphasize processes of group identification, while 'race . . . - as distinct from ethnicity - is not simply a matter of what one calls oneself' (Bashi, 1998: 964). If questions of genetics and phenotype are not considered as the most decisive dimensions of ethnicity, to explain the differences between these two young interviewees' experiences by means of ethnicity is difficult. The processes where racial categories are formed and racialized identities are constructed, are

socially and politically different from the processes of ethnic categorization and identification (Kertzer and Arel, 2002). This, in my opinion, reduces the usability of ethnicity as an analytical concept in studies on racism. 'Individuals have *both* ethnic and racial identities, at one and the same time', but the power relations embedded in racializing categorization make it very difficult for some people to choose their ethnicity (Bashi, 1998: 962). Still, ethnicity and 'race'/racism are intertwined in many ways.⁸ Questions of racism cannot totally be disconnected from questions of ethnicity, especially because of the processes that are described as 'the racialization of ethnicity' (Harrison, 1995: 225; Mahtani, 2002: 71).

Referring to someone's ties to other places or cultures, or her phenotype, is not necessarily meant to offend or exclude. To assume those ties because of somebody's phenotype can be defined as a racializing act, because here perception is structured by the signification of human biological characteristics. 'Ethnic difference' is often made through naturalizing and essentializing, and thus racializing, discourses. However, if, despite other people's (mis)interpretations, an individual has the power and possibilities for self-definitions and alliances based on her sense of belonging, not on other people's categorizations, it is difficult, even impossible to identify the unequal power relations included (according to most definitions) in racism. The racialization of ethnicity is most apparent in situations in which individuals' possibilities to choose their ethnic alliances are constrained, and where some ethnicities are signified as negative/positive, as less/more valuable than others. 'Biological racism and cultural differentialism, therefore, constitute not two different systems, but racism's two registers' (Hall, 2000: 223), where what anthropologist Verena Stolcke has described as 'cultural fundamentalism' (see Hannerz, 1999: 395) serves an alternative doctrine of exclusion. The most important question, then, is not whether differences are labelled as racial or as ethnic in everyday language, but when – and whose – differences are manifested, what kinds of meanings are attributed to them, what their social and cultural consequences are and, above all, who has the control over the definitions and namings.

Ethnic labels emerge both in the interviewees' self-definitions and in their stories of encounters where other people have categorized them. In my interpretation, ethnic labels are not always used for racial categorization, but rather to refer to, for example, the place of birth, or a kind of a 'sense of belonging' and affection towards 'that country/culture/nation'. But especially in children's reality particular ethnic labels are often used for open, intentional racism.

Words like 'Chinese' or 'African' are not intrinsically negative expressions, but when a child asks 'Mother, is Asian a dirty word like African?' (fieldnotes) we know that she has learned that negative meanings can be attributed to that word. Those interviewees who have one parent from Japan, tell that as children the most insulting words of abuse were 'jap', 'nip' and 'Chinese'. In the interviewees' stories not only those who (or whose other parent) were born in China are called 'Chinese', but also those who were adopted from Thailand, or whose other parent is from Vietnam. Even children adopted from Africa can be called 'Chinese' by other children (diary, 2 June 2001). Children who know each other seldom need to refer to their or their parent's country of origin. Somebody's ties to other countries seem to become negotiable predominantly when someone's 'foreignness' is used against her, as an instrument for abuse. In those situations people with (alleged) ties to any African country are usually called either 'neekeri' or 'Somali', those who have ties to any Asian countries become 'Chinese' or 'nip' and ties to Russia make people 'Russki'.

Some of these expressions are acknowledged as pejorative and racist, easily identifiable as racializing categories. If other children in a day care centre or at school know that someone was born, for example, in Nigeria but they call her 'Somali', or they keep on calling 'Chinese' those who have no ties to China, their using these names cannot be understood as harmless, referring to other people's ethnic background. In cases like these the issue is to show someone her position within racialized power relations. Representations of the Other, as well as discursive strategies by which they are constructed (see e.g. Hall, 1997), can also be found in young children's reality (cf. Tatum, 1999). This kind of naming takes place even before school, at the day care centres and in the playgrounds, and children are conscious of the negative connotations of these labellings, even when they do not understand the 'real meaning' of the words. At school age, the hierarchy of nations and places (countries and continents) is already entrenched (Gordon and Lahelma, 2003).

Ethnic labels, which in some contexts can be understood as 'neutral' with regard to racism but are also used as means for racism, are especially difficult for the objects of racism. When words are announced as harmless and politically correct, individuals are denied arguments by which they could resist other people's categorizations. When somebody's (parents') 'place of origin' becomes a pejorative word, how can she call herself by a name that indicates her ties to that place? Still, that is what people have to do if other people do not accept their 'being from here'.

As mentioned above, the word 'mustalainen' is a Finnish word meaning a person who belongs to the Roma community. Even though people who belong to the Roma sometimes talk about themselves as a particular 'race', the Roma in Finland, even among the Roma themselves, are considered to be an ethnic minority. The generality of the word 'mustalainen' as a pejorative expression among children could be considered as an example of how ethnic labels are used for racializing categorizations. The problem with this interpretation is that young children who use that expression sometimes have no idea of that particular ethnic group. I still remember how I tried to educate my older child and her friends when she was only four years old:

First: you are not a 'mustalainen', since 'mustalainen' means somebody who belongs to the group that some people call 'mustalaiset' (Gipsies), but which in my opinion should rather be called 'romanit' (the Roma), since the word 'mustalainen' (Gipsy) has pejorative connotations and it refers rather to their skin colour than to their culture . . . other children should not call you 'mustalainen' because you don't belong to that group and because . . . even though there's nothing wrong in being 'mustalainen' (Gipsy), I mean 'romani' (Roma) . . .

I had to stop explaining when I saw their befuddled eyes with no sign of understanding. It took some more years, and encounters with people who belong to the Roma, before they even understood who 'the Roma' are. For children who do not know who the Roma are, the term 'mustalainen' indicates somebody's (skin, hair, eyes) colour, and at the same time the hierarchy of colours.

COLOURING TALK

I see the use of colouring talk as the most likely sign of discourses where racialization can be found. As the cultural politics of racism relies on visual processes of

'othering' (Yue, 2000), 'color-coded humanity' (Gilroy, 2001: 47) provides the basis for racism, which in turn reproduces its 'truth'. If we consider 'race' 'as a precarious discursive construction' (Gilroy, 2002: 251), colour-talk, the use of words like 'black' and 'white', is the core of this discourse. In my data, colouring talk is apparent in stories of how individuals are perceived by other people, in the interviewees' own definitions of their difference, and in their ways of talking about racialized relations.

In the interviewees' stories there are only a few examples where they have been called 'black' ('musta') by other young children. A young woman adopted from Asia remembers how another child in a kindergarten had asked her 'Why you are so black?' She had answered, that where she comes from people have dark skin, and then she had added: 'And by the way, I'm not black, I'm brown! Don't you know the colours?' In my diary there are plenty of stories where my children talk about differences in skin colours, but the word 'black' is never mentioned, neither in their stories of how other children have talked about them nor in their self-definitions. Young children have not learned that the term 'black' can be used as a signifier of racial difference, since among adults those with dark skin are usually referred to by using different terms, like 'immigrants', 'Somalis' or 'negroes'.

Stories of encounters where expressions like 'mustalainen', 'poo-colour', 'mud-colour'⁹ or 'neekeri' had been used are all stories of negative experiences, usually told as examples of racism they have experienced. Those who had been called by these names never talk about themselves in terms of these expressions. Sometimes small children talk about differences in skin colours with expressions like 'brown', 'different colour', 'this/that colour' or (some one is) 'not of the Finnish colour'. In the interviews expressions like 'brown' and 'different colour' are never talked about as negative. Not all the colour terms have negative connotations, and differences may be talked about as long as negative meanings are not attributed to them.

Sometimes the fact that even small children perceive colours and categorize people in terms of colours, has been used as evidence of an 'underlying cognitive predisposition' of racial categorization, and thus as evidence of 'natural' behaviour among human beings (Wade, 2002: 32–3). However, the use of the word 'mustalainen' among Finnish children, the way that particular word is sometimes chosen from all the 'colour words' available, is a good example of how perceiving and talking in terms of colours should 'equally well be evidence that even very young children pick up these social classifications' (Wade, 2002: 33). In spite of the ostensible neutrality of the word 'mustalainen', as an ethnic label, that word carries a lot of negative connotations. That is also a clear expression of the position of the Roma minority in Finnish society. Even though small children are sometimes said to be colour-blind, they do notice physical differences such as skin color. They also learn very early that colour can be turned against you.

The use of colouring talk changes when children grow up. Expressions which can be characterized as childish (e.g. 'poo-colour') disappear, as well as 'mustalainen', as soon as the 'real meaning' of the word is learnt. Also the term black becomes more familiar. Children at school and especially young people are already aware that they can be called 'black', and that other people see them as 'black'. They have learnt that negative meanings are attributed to the word black, but they also learn new, positive meanings, especially through the media. In films, for example, 'blacks' are not always bad guys: they can even be heroes. They are 'brothers' and 'sisters', they can resist 'white' racists and make fun of 'white' people. The meaning of 'black' as a collective

racialized identity (see Britton, 1999) has become familiar especially through hip-hop culture and rap. Snowboarders in Finland can be described as one of those youth cultures that have been influenced by hip hop. In their own journal the word 'nigga' is used both to refer to 'black' people, in a very positive and even admirable tone, and sometimes also to themselves, as 'brothers' who want to differentiate themselves from the (racist) mainstream (Markkanen, 2003: 39). In the city of Joensuu young immigrants from Russia have, among other immigrants, faced a lot of racism. They are people who, to some extent, could pass as 'white', but they have started to reject racism by adopting the hip hop culture and, ironically, by calling each other 'niggas' (Keskisalo, 2003: 136, 152). If being 'black' in Finland can also be 'cool', why do those who are seen as 'black' avoid these expressions as self-definitions?

NEGOTIATING RACIALIZING CATEGORIZATIONS

The coping strategies available to children seem to be few. The way racism is understood and discussed in Finland makes it difficult to express personal experiences of racism. Many of my interviewees have confronted these situations alone, without any help from other people, and without supportive collectivities where negative experiences could have been shared and processed (Rastas, 2004a). In a social environment like this, the danger of internalizing the negative, racist meanings is apparent. In the interviews there are stories of how some young people talk very negatively about their country of origin, how they have avoided other 'visibly different' people's company, and how they have created different kinds of strategies to 'not look different' (Rastas, 2002). However, most of the interviews can also be read as narratives of survival, and as narratives of how individuals have managed to turn their negative experiences into useful social and cultural capital. But in most stories about namings and labellings, the interviewees' agency seems to disappear. To oppose racializing categorization is usually explained as either impossible or as frustrating and useless, especially in the case of racist slurs (see Rastas, 2004a). Also ethnic labels seem to be tricky categories. Those whose parents are not Chinese or Somali (or who were not born in China or Somalia) have some possibilities to say 'No, I'm not Chinese/Somali', unlike those who (or whose parents) are 'from there'. Sometimes young people deny their (parent's) roots in order to resist these categorizations, or in order to get a girl-friend, as a 16-year-old boy confesses during the interview. Children and young people are not equipped to explain to others that their ideas of those countries/cultures are stereotypical and pejorative. However, some people say 'It did not bother me' when they talk about other people's categorizations. There are also some stories in which expressions that are known as pejorative are used for self-definitions. It is important to look at their stances more carefully, since this kind of behaviour is often used as an example of a high level of self-confidence, which is offered easily as a solution when speaking about the problem of racism toward children.

A girl (16 years old, father from Asia) tells that she did not really get upset when her classmates called her 'a negro', since '... you cannot really take it as an ... I mean, can they really mean it? They can't.' An explanation for her reactions can be found in the interview, when she describes her embodied difference: 'my skin colour is maybe a little bit different, not that brown, rather yellowish ... I have dark hair, but usually people have not noticed the difference.'

A young man (23 years old, father from South America) explains:

Racism is not racism if you can take it as absurd and ridiculous. I think the most important thing is irony. I've even made fun of my name. . . . (in the army during the military service) I called myself a negro and mulatto, like I said 'I'm your home-negro' or Since when you do it yourself you take the weapons from them, you take off their power to name. So, I didn't have any problems . . .

This young man, who has no problems calling himself a 'negro' or a 'mulatto', is in his own words: ' . . . not noticed as different in public places'.

If somebody's blackness or African-ness is dubious even in other people's eyes, she does not really have to deny it. She has the possibility to ironize and to turn insults into humor. For those to whom, as Frantz Fanon (1986: 110) writes 'consciousness of the body is solely a negative activity . . . (and) . . . the body is surrounded by an atmosphere of certain uncertainty', and who are more experienced in the negative meanings attributed to particular words, irony is a much more difficult and less alluring strategy. Only one of those interviewees who really are perceived as 'black', as 'negro', refers to these kinds of strategies. He is a 29 year-old man who was adopted from Africa as a baby. He says that sometimes 'I make jokes of my phenotype and my difference just to show other people that they are allowed to do it too. They really get surprised when I do it first.' His ability to 'make jokes' arises, in my interpretation, from his status as a much-travelled, successful male university student, whose 'cultural capital', also due to his 'white' family, is something many 'white' young Finns can only envy. His joking is a message for the others that 'I'm okay with my phenotype'. When ' . . . people try to test me, when they try to find my limits . . . ', he has the power to draw the lines, to say ' . . . Hey, try to raise the level of the conversation'.

During the interview the above-quoted young man underlines his role as 'a kind of pioneer' in breaking the negative stereotypes related to male Africans, and he is definitely aware of the many positive meanings of the word 'black'. He uses the expression 'black' repeatedly when he explains other people's reactions to his difference, but never as a self-definition. Instead, he uses the expression 'black-skinned' ('mustaihoinen'). Those interviewees who have (more) experiences of racism are very careful in how they express their embodied difference and their positionings in racialized relations. For all of them, 'black' as a self-definition, seems to be too risky. In light of my interviews, as well as my field notes, in Finland only those young people who are not 'black' in the eyes of other people, can safely talk about themselves as 'black'. My argument is that, unlike in some other societies, in Finland among people who belong to my focus group neither 'black' nor any other word used by other people as a racial category has become a political term to express collective racialized identities.¹⁰

In order to find words for 'Us, subordinated in racialized relations', I focused on the interviewees' expressions of their embodied difference and their expressions referring to 'other people like me'. In those expressions both 'I' and 'Us' are articulated either in colouring talk or as non-Finnishness. As mentioned above, all young interviewees identify themselves generally as Finns and they even underline their Finnishness. But when they talk about racism they position themselves above and beyond Finnishness, and Finnishness becomes a byword for whiteness. Most of the interviewees find it impossible to position themselves as Finns without also proclaiming their 'non-whiteness'. 'My embodied difference' as well as 'Us' are both expressed

by using terms referring to non-whiteness: 'brown', 'non-white', 'not of the Finnish colour' or just 'different colour', and 'black-skinned' in the case of the young man quoted above.

Individuals' slight possibilities to resist racial categorization and definitions related to them does not mean, however, that they do not have any agency in racialized social relations. Their agency is not limited to their refusing to adopt certain words as self-definitions. While the interviewees talk about themselves as 'non-white' Finns, they, at the same time, define 'white' Finns. This means that 'whites' too become visible in racialized power relations, and whiteness, which in Finland among the majority has been seen as free from any meanings because of its normative nature (see Dyer, 1997), becomes defined, also with negative attributes. In these definitions 'whites' (Finns) are not only privileged, but also ignorant, unfeeling and insensitive, people who are unwilling and unable to understand 'our' experiences of racism (Rastas, 2004a). Even though the experiences and ideas of 'whites' are usually shared only among those categorised as 'non-white' (Rastas, 2004a), it is obvious that also in Finland those categorized as 'white' will increasingly find themselves in situations in which they must negotiate racializing categorization, i.e. the negative meanings of whiteness attributed to them.

Among the Finnish Roma, a group having a long history of being victims of racist oppression, people belonging to the majority have already long been called by words referring to white colour. Throughout Finnish history, the Roma have been marginalized both owing to subordination by the majority and because of their efforts to maintain their own culture (Kopsa-Schön, 1996). Unlike them, young 'non-white' people who belong to my focus group live among and share their everyday life with 'white' people: their parent(s), their relatives, their 'white' friends. By making their standpoint visible through giving meanings to whiteness, they disturb the ideas and discourses that maintain racialized relations. They may also change the 'white' perspective of those people who are close to them, in case they are able to share their experiences, which reminds us that essentialist ideas also regarding 'whiteness' need to be questioned (Rastas, 2004b). I am not suggesting any rapid social changes here; I only want to underline this dimension of the agency of those who are subordinated in racialized relations. Since these relations are hierarchical and unequal, their consequences for individuals and groups are dependent on how we are positioned on the 'racial maps'. A person categorized as 'white' does not need to negotiate the same things as someone who is categorized as non-white, but when the different meanings of whiteness become implicated in discussions concerning racialized relations, these relations become disturbed.

Articulations of difference by subordinate groups have also been criticized as essentialist, and thus racializing and even racist. There is always the danger of essentialism and racism being embedded in the processes where racialized identities are constructed, and in the way they are sometimes performed (Bonnet, 2000; Gilroy, 2001; Werbner, 1997). However, manifestations of lived experiences of racism should not be criticized, as Serene Razack (1998: 169) writes, 'without paying attention to the specific relations of domination and subordination in any one context, and without contextualizing the responses subordinate groups make to domination, thus distinguishing the acts of resistance from acts of domination'.

CONCLUSIONS

The absence of established terms by which the issues of racism could be discussed demonstrates that as a point of discussion racism can be considered a new phenomenon in Finnish society. However, an analysis of the expressions through which racial difference is articulated and constructed shows that racism should not be understood only as a consequence of the growth of immigration since the 1990s. The use of the *n*-word and meanings attributed to it remind us that the 'subject-constituting projects of colonialism and imperialism' (Young, 1990: 159) are very much implicated in the way 'Us' and 'Others' are seen also in Finland. Finnish words referring to the Roma, a group which has a long history of subordination in Finland, as well as the expressions by which people belonging to the Roma refer to the majority, make clear that in Finland the 'colour-lines' were drawn a long time ago.

There are differences in how racial difference is named between children's, young people's and adults' realities. In order to protect children from racism and in order to be able to make necessary interventions, we need to be aware of these differences. Focusing on the particularity of children's and young people's realities may also help us see some things that are more difficult to see from an adult perspective. In my study, children's vocabulary has directed me to notice that 'Finnish racism' cannot be understood and explained without including the Finnish Roma in the picture.

The analysis of how racial difference is constructed by namings and labellings produces a list that could describe many other societies too: pejorative racist idioms (like 'negro/nigger', 'nip'), particular words that are used to express that somebody does not have 'the right to be here' ('refugee', 'foreigner', 'immigrant'), particular ethnic labels and particular colour-terms. However, in light of research on racism in other societies, there are also many differences in racializing categorization. Certain expressions, like 'mixed-race' and 'hyphen-terms' (cf. Mahtani, 2002) have not become common in the Finnish language and there are no neologisms (like 'Br-Asian', see Huq, 2003: 36) either.¹¹ The most significant difference is that unlike in some other societies, there seem to be no politicized terms expressing the existence of collective racialized identities. In local discursive practices words referring to subordinated positions in racialized relations are loaded predominantly with negative meanings, and thus rejected as self-definitions by those who occupy these positions. Children's terms such as 'brown' and 'different colour' sound childish to young people, who are aware that outside Finland 'black' is used instead. Still, young Finns do not want to identify themselves as 'black' either. To find words for 'Us' is difficult in an environment like this. Racial identities are articulations of individuals' and communities' efforts to cope with their experiences of racism. Difficulties in finding the words, especially words by which 'Us' could be constructed, demonstrate the conditions for anti-racism in Finnish society: questions of racism are not openly discussed and especially the perspective of those who are subordinated has remained hidden.

The existence of 'collective racialized identities' (see Britton, 1999) is often seen as a kind of a precondition for race-consciousness as a sense of belonging and the potential for positive cultural images about one's own community (c.f. Tatum, 1999). Collective racialized identities are seen as important sources of empowerment, which enable political organizing against racism (Bonnet, 2000; Britton, 1999). One of the paradoxes included in the politics of anti-racism is that without collective racialized

identities it is difficult to be organized 'under the political roof' (Hall, 1998: 295) that is needed in the struggle against racism, but articulations of racialized identities also produce and reproduce the differences that maintain racism. Therefore all racial categories, whether articulated as categorizations made by others or as self-definitions, need to be examined critically. The analyses of racializing categorizations among young Finns, and especially the way young people seem to reject categories offered to them by the surrounding society, makes obvious the need to be careful in using racial categories as analytical tools. Categories used in research on racism in other societies cannot be adopted without examining how racialized identities are articulated in the society under study. Even though we need to be sensitive to how people want to or do not want to be categorized, we should not take 'finding new, better expressions' as the object of research. Examining how categorizations by other people and articulations of racialized identities are intertwined may reveal some special characteristics of racism in a given society – when, how and whose power uses differences, and for what purposes. I suggest it also can be used as a method in examining the more general aspects of racism: the tensions and contradictions which set the bounds for the agency of those who are subordinated in racialized social relations. The more we problematize and question racial categorization and all racial categories, the more difficult it is to put people into them. That, as well, can be considered a strategy for anti-racism.

Acknowledgement

I want to warmly thank Philomena Essed for her encouraging comments and the two anonymous referees who provided insightful comments and critiques on an earlier draft.

Notes

- 1 10.4 percent of all the marriages contracted in 2001 were between Finnish citizens and foreigners (Statistics Finland, 2003). Statistics concerning inter-country adoptions are incompatible, but there are more than 2000 children that have been adopted from countries other than Finland (Parviainen, 2003).
- 2 For the same reasons, terms referring to racialized groups/categories are also enclosed here in quotation marks.
- 3 According to David Theo Goldberg and John Solomos, the concept of racialization is overused and its cognates 'racialize', 'racialized' fail in their often facile usage to distinguish descriptive context from normative critique, analysis from dismissal, processes of race-making from critical rejection of racist implication' (Goldberg and Solomos, 2002: 4). Being aware of these risks, I consider the concept as the best possible one for the purposes of my research, since it directs us towards the processes where racist practices and discourses are implemented and reproduced.
- 4 As an adoptive mother and owing to the many years I had worked with refugees and other immigrants in Finland I had good networks and finding interviewees was not difficult. Personal experiences of racism is such a sensitive topic to discuss, that some young people did not want to participate, or could not talk freely, because I knew their parents (see Rastas, 2004a). That is why I also used some Non-Governmental Organizations' mailing lists and internet discussion groups in order to find interviewees.
- 5 The number of people who have moved to Finland from certain countries is so small, that to guarantee the interviewees' anonymity, their or their parents' countries of origin are not mentioned here, only continents.

- 6 The methods that I have used for identifying racist discourses and racism in language are mainly from Reisigl and Wodak, 2001; Van Dijk, 1998: 277–312, 2002; Wetherell and Potter, 1992 [cf. Wade's (2002: 98–9) critique concerning their idea about the shift from the biological discourse of race towards a culturalist one]; Myers and Williamson, 2001; Asante, 1998. Concerning racist discourses in Finland, see e.g. Lepola, 2000. For a discussion of how cultural, ethnic and racial differences are manifested in the language of young Finns, see e.g. Suurpää, 2001, 2002; Markkanen, 2003.
- 7 In the case of some interviewees, this restructuring of data has produced concrete written stories, in some cases they are more like rearranged notes. Most interviewees have become so familiar to me during the process, that when I read their stories I was able to rely on my own memory concerning certain details of all the things I know about their lives.
- 8 Racial categories and identities are related to ethnic categories and identities, as they can both be understood as 'part of the long history of the dialectics of "othering"' (Hall, 1998: 296). Both ethnic and racial categories are defined as socially constructed, as aspects of relationship rather than properties of individuals or groups (on ethnicity e.g. Eriksen, 1993; Jenkins, 1997; on the many uses of the concept see also Yinger, 1986: 23). In studies where the focus is on the identity construction of particular groups (e.g. ethnic group, 'mixed-race' people, second generation immigrants, etc.), it is often difficult to differentiate between racial and ethnic identities (e.g. Kibria, 2000). Since individuals' self-definitions may include various ethnic, cultural, national and racial affiliations, the concept 'ethno-racial identity' is also sometimes used (e.g. Mahtani, 2002: 71).
- 9 The imagery of dirt and filth is common in representations of all kinds of Others (Brah, 2000: 278).
- 10 Among immigrant youth the word 'foreigner' is sometimes used as a political term (Keskisalo, 2003). Also some of my interviewees sometimes talk about themselves as 'foreigners', but as explained above, they are able to prove their 'non-foreignness' with their 'blood-ties' and/or their belonging to a 'Finnish' family, which makes it for them a different kind of strategy compared to those who come from immigrant families.
- 11 In my data the only neologism is 'Nibai', a Japanese word meaning 'double', by which some of those with one Finnish and one Japanese parent call themselves.

References

- Ahmed, Sara (2000) *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London: Routledge.
- Andersson, Mette (2003) 'Immigrant Youth and the Dynamics of Marginalization', *Young* 11(1): 74–89.
- Asante, Molefi Kete (1998) 'Identifying Racist Language. Linguistic Acts and Signs', in Michale L. Hecht (ed.) *Communicating Prejudice*, pp. 87–98. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bashi, Vilna (1998) 'Racial Categories Matter Because Racial Hierarchies Matter: A Commentary', *Ethnic and Racial Studies* 21(5): 959–68.
- Bonnet, Alistair (2000) *Anti-racism*. London: Sage.
- Brah, Avtar (1996) *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. London: Routledge.
- Brah, Avtar (2000) 'The Scent of Memory: Strangers, Our Own and Others', in Avtar Brah and Annie Coombes (eds) *Hybridity and its Discontents. Politics, Science, Culture*, pp. 272–90. London: Routledge.
- Britton, Nadia Joanne (1999) 'Racialized Identity and the Term "Black"', in Sasha Roseneil and Julie Seymour (eds) *Practising Identities. Power and Resistance*. British Sociological Association Conference Volume Series: 56, pp. 134–54. London: Macmillan.
- Bulmer, Martin (1986) 'Race and Ethnicity', in Robert G. Burgess (ed.) *Key Variables in Social Investigation*, pp. 54–75. London: Routledge and Kegan Paul.

- Cowlishaw, Gillian K. (2000) 'Censoring Race in "Post-Colonial" Anthropology', *Critique of Anthropology* 20(2): 101–23.
- Dyer, Richard (1997) *White*. London: Routledge.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993) *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press.
- Fanon, Franz (1986/1952) *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- Gilroy, Paul (2001) *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gilroy, Paul (2002) 'The End of Antiracism', in Philomena Essed and Theo Goldberg (eds) *Race Critical Theories*, pp. 249–64. Oxford: Blackwell.
- Goldberg, David Theo and Solomos, John (eds) (2002) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, MA: Blackwell.
- Gordon, Tuula and Lahelma, Elina (2003) 'Kartoitettua pedagogiikkaa: me ja muut nuorten puheissa' (Mapped Pedagogy: We and Others In Young Peoples Talk), in Päivi Harinen (ed.) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa* (Contested Memberships: Ethnicity, Culture and Nationality in Young People's Everyday Life), pp. 272–301. Helsinki: Finnish Youth Research Network, Publications 38.
- Hall, Stuart (1997) 'The Spectacle of the "Other"', in Stuart Hall (ed.) *Representation*, pp. 223–90. London: Sage/Buckingham: Open University Press.
- Hall, Stuart (1998) 'Subjects in History: Making Diasporic Identities', in Waheema Lubiano (ed.) *The House that Race Built*, pp. 289–99. New York: Vintage Books.
- Hall, Stuart (2000) 'The Multicultural Question', in Barnor Hesse (ed.) *Un/settled Multiculturalisms: Diasporas, Entanglements, Transruptions*, pp. 209–41. London: Zed Books.
- Hannerz, Ulf (1999) 'Reflections on Varieties of Culturespeak', *European Journal of Cultural Studies* 2(3): 393–407.
- Harding, Sandra (1987) 'Conclusion. Epistemological Questions', in Sandra Harding (ed.) *Feminism and Methodology*, pp. 181–90. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Harrison, Faye V. (1995) 'The Persistent Power of "Race" in the Cultural and Political Economy of Racism', *Annual Review of Anthropology* 24: 47–74.
- Huq, Rupa (2003) 'From the Margins to Mainstream? Representations of British Asian Youth Musical Cultural Expression from Bhangra to Asian Underground Music', *Young* 11(1): 29–48.
- Huttunen, Laura (2002) *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa* (At Home, in Exile, En Route: Meanings of 'Home' in Immigrants' Life-Stories). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jasinskaja-Lahti, Inga, Liebkind, Karmela and Vesala, Tiina (2002) *Rasismi ja syrjintä Suomessa. Maahanmuuttajien kokemuksia* (Racism and Discrimination in Finland. Immigrants' Experiences). Helsinki: Gaudeamus.
- Jenkins, Richard (1997) *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Kertzer, David I. and Arel, Dominique (eds) (2002) *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keskisalo, Anne-Mari (2003) 'Suomalais- ja maahanmuuttajanuorten vuorovaikutusta joensuulaisen koulun arjessa' (Interaction between Finnish and immigrant youth in everyday life at a Joensuu school), in Päivi Harinen (ed.) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa* (Contested Memberships: Ethnicity, Culture and Nationality in Young People's Everyday Life), pp. 122–57. Helsinki: Finnish Youth Research Network, Publications 38.
- Kibria, Nazli (2000) 'Race, Ethnic Options, and Ethnic Binds: Identity Negotiations of Second-Generation Chinese and Korean Americans', *Sociological Perspectives* 43(1): 77–95.
- Kopsa-Schön, Tuula (1996) *Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa* (Discovering the Cultural Identity. The Cultural Identity of the Finnish Romanies at the Beginning of the 1980s). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lepola, Outi (2000) *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi: monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa* (From Foreigner to Finlander. Multiculturalism, Nationality and the Finnish Identity in the Political Debate on Immigration during the 1990s). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mahtani, Minelle (2002) 'Interrogating the Hyphen-Nation: Canadian Multicultural Policy and "Mixed Race" Identities', *Social Identities* 8(1): 67-90.
- Markkanen, Mari (2003) *Etnisyys ja rasismi suomalaisissa nuortenlehdissä* (Ethnicity and Racism in the Finnish Youth Magazines). University of Tampere: Journalismien tutkimusyksikkö.
- Miles, Robert (1989) *Racism*. London: Routledge.
- Myers, Kristen A. and Williamson, Passion (2001): 'Race Talk: The Perpetuation of Racism Through Private Discourse', *Race and Society* 4(1): 3-26.
- Olumide, Jill (2002) *Raiding the Gene Pool. The Social Construction of Mixed Race*. London: Pluto Press.
- Parker, David and Song, Miri (eds) (2001) *Rethinking 'Mixed Race'*. London: Pluto Press.
- Parviainen, Heikki (2003) *Kansainvälinen adoptiotoiminta Suomessa vuosina 1970-2000* (Inter-Country Adoptions in Finland 1970-2000). Helsinki: The Population Research Institute, Publications E 15/2003.
- Pohjanpää, Kirsti, Paananen, Seppo and Nieminen, Mauri (2003) *Maahanmuuttajien elinolot. Venäläisten, virolaisten, somalialaisten ja vietnamilaisten elämää Suomessa 2002* (Immigrants' Living Conditions Survey 2002). Helsinki: Tilastokeskus (Statistics Finland).
- Rastas, Anna (2002) 'Katseilla merkityt, silminnähdyn erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista' (Visibly Different, Marked by Gazes. Children's and Young People's Experiences of Receiving Racist Stares), *Nuorisotutkimus* (The Finnish Journal of Youth Research) 20(3): 3-17.
- Rastas, Anna (2004a) 'Miksi rasismien kokemuksista on vaikea puhua?' (Why Young People Do Not Talk about Their Experiences of Racism?), in Arja Jokinen, Laura Huttunen and Anna Kulmala (eds) *Puhua vastaan ja vaieta* (Talking Back and Keeping Silent: Negotiating Cultural Meanings of Margins), pp. 33-55. Helsinki: Gaudeamus.
- Rastas, Anna (2004b) "'Am I Still 'White'?" Dealing with the Colour Trouble', *Balayi: Culture, Law and Colonialism* 6: 94-106.
- Rattansi, Ali (1994) "'Western" Racisms, Ethnicities and Identities in a "Postmodern" Frame', in Ali Rattansi and Sallie Westwood (eds) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*, pp. 15-86. Cambridge: Polity Press.
- Rattansi, Ali and Westwood, Sallie (eds) (1994) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Cambridge: Polity Press.
- Rattansi, Ali and Westwood, Sallie (1994) 'Modern Racisms, Racialised Identities', in Ali Rattansi and Sallie Westwood (eds) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*, pp. 1-12. Cambridge: Polity Press.
- Razack, Serene H. (1998) *Looking White People in the Eye. Gender, Race, and Culture in Courtrooms and Classrooms*. Toronto: University of Toronto Press.
- Reisigl, Martin and Wodak, Ruth (2001) *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Solomos, John and Back, Les (1996) *Racism and Society*. New York: St. Martins Press.
- Statistics Finland (2003) *Väestönmuutokset 2001* (Vital statistics 2001). Helsinki: Tilastokeskus (Statistics Finland).
- Suomen Akatemia (1999) *Rasismi ja etniset suhteet. Tutkimuksen kehittämissarjeet* (Research Needs in Racism and Ethnic Relations in Finland). Suomen Akatemian julkaisuja (Academy of Finland, Publications) 1/99. Helsinki.
- Suurpää, Leena (2001) 'Foreigners as a Strategic Construction: Finnish Young People's Accounts of Immigrants', in Helena Helve and Claire Wallace (eds) *Youth, Citizenship and Empowerment*, pp. 165-88. Aldershot: Ashgate.

- Suurpää, Leena (2002) 'Hierarchies of Difference. Finnish Young People's Conceptions of Group Membership', *European Journal of Cultural Studies* 5(2), 175-97.
- Tatum, Beverly Daniel (1999) *"Why Are All the Black Kids Sitting Together in the Cafeteria?" And Other Conversations About Race*. New York: Basic Books.
- Twine, France Winddance (1999) 'Bearing Blackness in Britain: The Meaning of Racial Difference for White Birth Mothers of African-Descent Children', *Social Identities* 5(2): 185-210.
- Van Dijk, Teun A. (1998) *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Van Dijk, Teun A. (2002) 'Denying Racism: Elite Discourse and Racism', in Philomena Essed and Theo Goldberg (eds) *Race Critical Theories*, pp. 307-24. Oxford: Blackwell.
- Wade, Peter (2002) *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*. London: Pluto Press.
- Werbner, Pnina (1997) 'Introduction: The Dialectics of Cultural Hybridity', in Pnina Werbner and Tariq Modood (eds) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*, pp. 1-26. London: Zed Books.
- Wetherell, Margaret and Potter, Jonathan (1992) *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Yinger, J. Milton (1986) 'Intersecting Strands in the Theoretisation of Race and Ethnic Relations', in John Rex and David Mason (eds) *Theories of Race and Ethnic Relations*, pp. 20-41. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, Robert (1990) *White Mythologies. Writing History and the West*. London: Routledge.
- Yue, Ming-Bao (2000) 'On not Looking German. Ethnicity, Diaspora and the Politics of Vision', *European Journal of Cultural Studies* 3(2): 173-94.

ANNA RASTAS is a researcher and a lecturer at the Department of Sociology and Social Psychology, University of Tampere. She teaches courses in anthropology, ethnographic methods, multiculturalism, ethnic relations and racism/anti-racism. Her ongoing PhD research focuses on how young people deal with their experiences of othering, racialization and racism. Her other research interests are multiculturalism and questions of marginalization and exclusion, immigrant youth and transnational adoptions. Address: Department of Sociology and Social Psychology, 33014 Tampere University, Finland. [email: anna.rastas@uta.fi]

The final, definitive version of this paper has been published in Young, Vol 13, Issue 2, May 2005 by Sage Publications Ltd, All rights reserved.

© Tidskriftsföreningen YOUNG, Stockholm and SAGE Publications, 2005.

It is available at: <http://online.sagepub.com/>

NEUTRAALISTI RASISTINEN? ERÄÄN SANAN POLITIIKKA

ANNA RASTAS

Se on ihmeellistä, miten suomalaiset ovat niin rakastuneita tähän sanaan, että eivät tahdo päästää siitä irti. Se on jotenkin semmoista, että sitten ilmeisesti joutuu tunnustamaan tai hyväksymään jotain enemmänkin kuin pelkän sen sanan, jos siitä luopuu. (Näyttelijä Kaisla Löyttyjärvi, Keskusteluohjelma Jos, TV 1, 18.9.2004.)

Suomessa n-sanasta käytävä keskustelu kytkeytyy 1990-luvulla kasvaneeseen maahanmuuttoon. Sanalla ei viitata enää vain jossain kaukana oleviin afrikkalaisiin tai tummaihoisiin. Ihmiset, jotka suomalaiset ovat nimenneet n-sanalla, ovat nyt keskuudessamme. Tämä on lisännyt n-sanan käyttöä ja johtanut siihen, että sanaa käytetään myös uusissa yhteyksissä. Samalla nimeämisen kohteet ovat itse asettaneet kyseenalaiseksi sanan käytön vedoten erityisesti sen rasistisuuteen. Suomalaisille on näin esitetty vaatimus arvioida uudelleen sanan merkityksiä ja sen käytön sopivuutta.

Miten tuo vaatimus on otettu vastaan? Vaikka suomalaisessa keskustelussa näytetään olevan tietoisia siitä, että n-sanalla on myös halventavia merkityksiä, sen käyttöä puolustellaan usein väitteellä, että sana on ollut Suomessa ”neutraali”. Tällaista ajattelutapaa voi luonnehtia suomalaiseksi ekseptionalismiksi.¹ Tällainen ekseptionismi rakentuu väitteistä, joiden mukaan muualla, muissa kulttuureissa ja muiden kansojen käyttämänä tämä rasistiseksi tunnustettu ilmaus olisi Suomessa jotain aivan muuta: neutraali, harmiton ja siksi hyväksyttävä.

Mistä tällainen suomalainen poikkeuksellisuus rakentuu, tai miksi sitä rakennetaan? Tässä artikkelissa analysoin sitä hämmennystä, jota n-sanan käyttö ja n-puhe ovat Suomessa viime vuosina herättäneet. N-puheella tarkoitan sekä sanan käyttöä että siitä käytävää keskustelua. Pitäydyn muotoiluissa n-sana ja n-puhe, ja käytän sanaa ”neekeri” vain siteeratessani muita tai viitatessani muiden teksteihin. Ajattelen, että kaikessa kankeudessaankin n-sanan käyttö tuottaa tekstiini anti-rasistisen sävyn, mitä sanan ”neekeri” käyttö ei tekisi.²

1. Käsitteellä ekseptionismi on yleensä viitattu Yhdysvaltojen poikkeuksellisuuteen suhteessa muuhun maailmaan ja ajatuksen taustalla olevaan näkemykseen omasta erinomaisuudesta verrattuna muihin kansoihin ja valtioihin (käsitteestä lisää ks. esim. Cairns 2001).

2. Käyttämällä ilmaisua n-sana pyrin myös ennakoimaan mahdolliset ”painajaislukijat” (ks. Rantonen 1996), jotka saattavat yrittää kääntää rasismia käsittelevän tekstin rasismien välikappaleeksi.

Esittelen ensin analyysini lähtökohdat. Tämän jälkeen kuvailen n-sanasta käytyä julkista keskustelua ja tulkitson n-sanaan kiinnittyviä merkityksiä erilaisissa ympäristöissä ja puhetavoissa. Tarkastelen myös sanan sopivuudesta ja rasistisuudesta esitettyjä perusteluja. Lopuksi palaan kysymyksiin suomalaisesta ekseptionalismista ja n-sanasta vallan käytön välineenä.

ANALYYSIN LÄHTÖKOHDAT

Arkipuheessa n-sanan käyttö on edelleen yleistä. Sen käytöstä on kuitenkin esimerkiksi langetettu tuomioita oikeudessa.¹ Sana on myös poistettu erään makeisen nimestä, ja esimerkiksi tunnetun salapoliisiromaanin suomennoksen vanha, n-sanan sisältävä nimi muutettiin.² N-sanan merkityksistä ja sopivuudesta on viime vuosina käyty julkista keskustelua niin paljon, että tuo keskustelu näyttäisi olevan jo ilmiö sinänsä. Miksi yksi sana herättää niin paljon keskustelua? Miksi ihmisillä on niin erilaisia näkemyksiä siitä, mitä tuo sana tarkoittaa ja siitä, onko sen käyttö sopivaa? Mitä n-sanan käyttö ja keskustelu sen käytöstä kertovat rasismista Suomessa? Onko kysymyksiin n-sanan rasistisuudesta mahdollista löytää muitakin vastauksia kuin ”riippuu tilanteesta”?

Sanan erilaiset käyttöyhteydet tuottavat erilaisia merkityksiä, mihin usein viitataan myös silloin, kun väitellään n-sanan rasistisuudesta tai halventavuudesta. Olen pyrkinyt tutkimuksessani kartoittamaan mahdollisimman monia erilaisia tilanteita, joissa n-puhetta esiintyy – sen sijaan, että tutkisin n-sanan käyttöä tai sanaan kytkeytyvää puhetta vain jonkin tietyn ryhmän kielenkäytössä, vain jonain tiettyinä aikana tai esimerkiksi jossain tietyssä mediassa. Kartoittaminen on tarkoittanut sekä kohdalleni osuneiden n-sanojen poimimista ja kirjaamista osaksi aineistoa että n-sanan aktiivista etsimistä erilaisista yhteyksistä.³ Usean vuoden kestänyt n-sanan jäljittäminen on tuottanut runsaan aineiston: mediatekstejä, viranomaisdokumentteja, haastatteluja ja kenttämuistiinpanoja, tutkimustekstejä, kaunokirjallisuutta, internetistä poimittuja keskusteluja, musiikkia sekä erilaista kuvamateriaalia mainoskuvista makeiskääreisiin saakka.

1. Oikeuden päätöksistä on uutisoitu esim. *Helsingin Sanomissa* (28.10.1998: ”Itä-Suomen hovioikeus tuomitsi opettajan neekeri-nimittelystä”; 17.1.2003: ”Rasistinen huutelu oikeustalolla toi sakot solvauksesta. Helsingin käräjäoikeus hylkäsi syytteen, hovioikeus tuomitsi”; 12.12.2003: ”Rasistisesta nimittelystä kova lasku”)

2. Agatha Christien dekkaria *Ten Little Niggers* (1939) on julkaistu suomeksi sekä nimellä *Kymmenen pientä neekeripoikaa* että nimellä *Eikä yksikään pelastunut*. Jälkimmäinen nimi otettiin käyttöön jälleen vuonna 2003. Myös alun perin vuonna 1940 teos julkaistiin tällä nimellä. Neekeerin suukko -nimisen makeisen nimi muutettiin vuonna 2001 pelkäksi Suukoksi.

3. Aineiston etsimisessä olen saanut apua monilta ihmisiltä. Haluan erityisesti kiittää Pekka Rantasta (historiallinen aineisto), Sari Maamiestä (Kielitoimistoa ja kielentutkijoiden kannanottoja käsittelevä aineisto) sekä Harri Tuomista (Yleisradion musiikkiarkiston aineisto).

Eri aineistojen analyysissä olen käyttänyt erilaisia metodeja. Mediatekstien analyysin lähtökohdat ja ehdot (ks. esim. Raittila 2004) eroavat lasten ja nuorten haastattelujen analysoinnin ehdoista.¹ Vastaavasti esimerkiksi kielen-
tutkijoiden kirjoituksilla on omat kontekstinsä (ks. Mäntynen 2003, 28–31). Erilaisten tekstien kaikkien mahdollisten taustojen ja asiayhteyksien käsittely ei ole tässä mahdollista eikä tarkoituksenmukaistakaan, mutta yksittäisiin teksteihin kiinnittyviä merkityksiä tulkitessani olen mahdollisuuksien mukaan ottanut huomioon niiden erilaisia konteksteja (konteksteista ks. esim. Lehtonen 1996, 158–186). Koska keskustelu n-sanan merkityksistä kytkeytyy pitkälti kysymyksiin rasismista, olen tarkastellut erityisesti sitä, millaisia eroja n-sanalla tuotetaan, miten ”rodun” ja toiseuden diskurssit näkyvät aineistoissa (ks. esim. Hall 1999, 98–132; Reisigl & Wodak 2001) ja miten n-sanan käyttö mahdollisesti tuottaa eriarvoisuutta (rasismista ks. Rastas 2005b).

Koska lähtökohtana on tekstien monimerkityksisyys ja monet mahdolliset tavat lukea tekstejä, en esitä teksteistä yhtä oikeaa tulkintaa. Sen sijaan esitän mahdollisia ja joissain tapauksissa todennäköisiä tulkintoja. Joitain tulkintojani puoltavat asiayhteydet, toisia esimerkiksi jonkin asian yleisyys tietyissä aineistoissa. Yksittäiseen tekstiin kiinnittyvät merkitykset eivät kuitenkaan ole tutkimuksen varsinainen kohde, vaan kysymys on pikemminkin merkitysten liikkumisesta ja muodostumisesta erilaisten kenttien ja erilaisten diskurssien välillä, niiden keskinäisten suhteiden ja riippuvuuksien tarkastelusta.

Sanoilla ja niiden väitetyillä merkityksillä tehdään politiikkaa. Kielitieteilijä Valentin Vološinov kirjoitti jo 1920-luvulla, että voidaksemme ymmärtää sanojen merkitysten historiallista muuttumista on otettava huomioon myös niiden sosiaalinen arvottaminen. Vološinovin mukaan ”sanon merkitysten erottaminen arvotuksesta johtaa merkityksen ontologisointiin, sen siirtämiseen ideaaliseksi olevaksi, joka on erotettu historiallisesta muutosprosessista: merkitys menettää asemansa elävässä sosiaalisessa muutoksessa (jossa se on aina arvottamisen läpikäymä)” (Vološinov 1990, 129). Merkitysten ontologisoinnista on kyse esimerkiksi silloin, kun n-sanan käyttöä perustellaan väittämällä, että se olisi (tai olisi joskus ollut) ”neutraali” sana.

Myös kysymys siitä, kenen tieto valitaan argumenttien pohjaksi, on viime kädessä poliittinen. Yksi analyysiani ohjaava idea on erityisesti feministisessä tutkimuksessa korostettu näkemys tiedon paikantuneisuudesta (ks. Haraway 1991; Vuorela 1999; Marcus 1995, 112). Kenen tieto n-sanan merkityksistä on pätevää? Kenen tieto tulisi valita argumenttien pohjaksi? Jotta kysymys tulisi kohdatuksi, haluan antaa puheenvuoron myös sellaisille suomalaisen yhteiskunnan toimijoille, joihin n-sanalla viitataan. Tässä keskeiseksi aineistoksi

1. Haastatteluaineistosta ja sen analyysimenetelmistä tarkemmin ks. Rastas 2002; 2004a; 2004b ja 2005a. Aineisto on kerätty rasismia lasten ja nuorten arjessa käsittelevää väitöstutkimustani varten vuosina 2000–2004.

nousevat maahanmuuttajien elämää Suomessa käsittelevät tutkimukset sekä omat kenttähavaintoni ja haastattelut sellaisten suomalaisten lasten ja nuorten parissa, joita on nimitelty n-sanalla.

KESKUSTELU N-SANAN KÄYTÖSTÄ

Keskustelua n-sanan käytön sopivuudesta ja sanan merkityksistä on käyty erityisesti 1990- ja 2000- luvuilla. Sitä on käyty lehdissä, televisiossa, lukuisilla internetin keskustelupalstoilla, tuomioistuimissa, eri viranomaisten ja tutkijoiden keskuudessa sekä arkisena kahvipöytäkeskusteluna. Keskustelu on usein seurausta siitä, että joku on käyttänyt n-sanaa, mutta sana saatetaan nostaa puheenaiheeksi myös silloin, kun puhutaan yleisesti maahanmuuttajista, rasismista ja suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisesta.

Olen luokitellut n-sanasta käytyä keskustelua seuraavin kriteerein ja kysymyksin: Missä kaikkialla n-sanan käytöstä keskustellaan? Kuka siitä puhuu? Mikä on puhujan kanta n-sanan käyttöön, rasistisuuteen ja sopivuuteen? Millaisin argumentein kanta perustellaan? Minkälaiset tekijät saattavat motivoida puhetta?

Innokkaimmat n-sanan käyttöä puolustavat kannanotot löytyvät internetistä. Sieltä löytyy paljon oma-aloitteista kansalaiskeskustelua, mutta myös muissa medioissa on toisinaan kysely kansan näkemyksiä.¹ Etsinnät suosituimmilla hakukoneilla vievät myös sivustoille, joilla käydään avoimen rasistista keskustelua. Kiivainta ja samalla yksimielisintä puhetta n-sanan käytöstä löytyy verkkosivuilta, jotka on ylläpitäjien mukaan suunnattu ”suomalaisuuden ja isänmaan puolustamiseen” ja joilla keskustelu painottuu selvästi maahanmuuttajien ja monikulttuuristumisen vastustamiseen.² N-sanan käytön puolustaminen tuntuu olevan jonkinlainen sydämenasia nimenomaan maahanmuuttoa ja monikulttuuristumista vastustaville sekä useimmiten nimettöminä esiintyville puhujille, jotka sanovat olevansa ”isänmaan asialla”. Toki asiasta keskustellaan runsaasti myös muilla internetin keskustelusivuilla. Niillä näkemykset ja argumentit vaihtelevat enemmän kuin avoimen rasistisilla ja maahanmuuttajavihamielisillä sivuilla. Sanan käyttöä puolustavat ovat selvästi tietoisia siitä, että joidenkin ihmisten mukaan n-sanaan liittyy ennen kaikkea kielteisiä merkityksiä. Usein toistuva teema on koko keskustelun luonnehtiminen naurettavaksi. Tämä ja jonkinlainen ärtymys poliittisen korrektiuden vaatimuksia kohtaan toistuvat usein myös arkisissa kahvipöytäkeskusteluissa. On myös yleistä, että näkemyksensä esittävät ihmiset kertovat sanoutuvansa irti rasismista mutta puolustavat n-sanan käyttöä sillä, että sana ei heidän mukaansa Suomessa ole rasistinen, jos puhuja ei tarkoita sitä sellaiseksi.

1. Esim. *Verkkouutiset* 23.12.1999: Pitäisikö neekeri-sanankäytöstä luopua?; *Iltä-Sanomien* nettikysely 21.1.2004. (<http://www.iltasanomat.fi/arkisto/nettikysely.asp?id=6676>)

2. Suorien lainausten välttäminen tällaisilla internetsivustoilla käydyistä keskusteluista sekä niiden osoitteiden jättäminen pois aineistoviitteistä on tietoinen tutkimuseettinen valinta.

N-sanan käyttöä ovat kritisoineet lähinnä ihmisoikeusaktivistit, yksittäiset tutkijat ja ne, joihin tai joiden läheisiin sanalla usein viitataan.¹ Akateemisilla foorumeilla ollaan varsin yksimielisiä siitä, että sanalla on nykyään selvästi halventava sävy. Eriäviä näkemyksiä on sen sijaan siitä, voidaanko sanaan aiemmin liitettyjä merkityksiä pitää halventavina. Jotkut väittävät, että sanaa käytettiin vielä 1980-luvullakin ”ilman minkäänlaisia arvovaroja”, ja he luonnehtivat ”neutraaliksi” sellaisia sanakirjaselityksiä, joissa puhutaan ”negridisestä roturyhmästä”.²

Kielitoimistokin joutui 1990-luvulla toistuvasti ottamaan kantaa n-sanan merkityksiin ja sopivuuteen, ja sen näkemys muuttui jonkin verran vuosien 1992 ja 2000 välillä. Suomen kielen lautakunta päätti kokouksessaan vuonna 2000 muuttaa Kielitoimiston sanakirjan (CD-Perussanakirja) ensimmäisessä versiossa olleen kuvauksen ”joidenkin mielestä halventava” muotoon ”usein halventava”:

”neekeri us. halv. negridiseen rotuun kuuluva hyvin tummaihoisen ihmisen, mustaihoinen, musta. Afrikan neekerit. Kuv. (yhteiskunnallisesti) syrjitystä ryhmästä. Naisetko yhteiskunnan neekereitä?”³

Kielitoimiston edustajat ovat eri yhteyksissä korostaneet sitä, että sanaa ei voi määritellä yksiselitteisesti halventavaksi. Tätä on perusteltu esimerkiksi seuraavasti: ”Sanalla ei vanhastaan ole ollut suomen kielessä halventavaa merkitystä, ja osa ihmisistä pitää sitä edelleen neutraalina ilmauksena”.⁴ Vaikka kielen ja yhteiskunnan suhteen tutkimus on rajoiltaan hämärtynyt (Pälli 2003, 19) ja kielentutkijat ja yhteiskuntatieteilijät jakavat monia näkemyksiä kielen luonteesta, tietyt kielentutkimuksen perinteet voivat myös rajoittaa kielentutkijoiden näkökulmaa. Esimerkiksi heidän laajalle yleisölle osoitettuja kannanottojaan raamittavat sellaiset huonon ja hyvän kielen kriteerit, jotka suosivat tuttuja, tavanomaisia, kotoisia, lyhyitä ja suppeita ilmaisuja (Mäntynen 2003, 166). Tuolloin vaatimus korvata jokin tuttu ja helppo ilmaus uusilla, vierailla ja kankeammilla ilmauksilla on ikään kuin ristiriidassa kielentutkijoiden perinteiden ja käytäntöjen kanssa.

Kielitoimiston auktoriteetti sanojen merkitysten tulkitsijana on myös asetettu kyseenalaiseksi kysymällä esimerkiksi, miksi Kotimaisten kielten

1. Esim. *Helsingin Sanomat* 25.10.1997: Mustan väestöryhmän tunteet tiedostettava. Mielipidesivu. G. Moghadampour. N-sanan merkityksistä esitettyjä kannanottoja ovat kriittisesti tarkastelleet esim. Anne Mäntynen ja Tiina Onikki (1997) sekä Olli Löytty (1998, 23).

2. Niitemaa, Timo: Neekerikammon torjuntaa. Agricola, kirja-arvostelu. (<http://agricola.utu.fi/nyt/arvos/tekstit/665.html>) (24.1.2005). Kyseisen kirja-arvostelun tekijän näkemyksiä n-sanasta asetettiin kyseenalaiseksi ainakin rasmin tutkijoiden rasmus-tutkijat=sähköpostilistalla kesäkuussa 2004.

3. Ote Suomen kielen lautakunnan kokouspöytäkirjasta 29.5.2000.

4. *Kielikello* 03/1994: Sävyt ja vivahteet. Sanojen tyylilajin osoittaminen sanakirjassa. Eija-Riitta Grönros.

tutkimuskeskuksen *Perussanakirjan* mukaan ”hurri ja ryssä määritellään ’halventaviksi’ ilmauksiksi, neekeri taas vain ’joidenkin mielestä halventavaksi’”.¹ Jotkut kielientutkijatkin ovat kannanotoissaan painottaneet sitä, ettei n-sana ”olekaan kielitieteellinen vaan mitä suurimmassa määrin yhteiskunnallinen ja poliittinen ongelma” (Latomaa 2002, 13). N-sanan ja sen käytön poliittisuus näkyy jo siinä, että erilaisten lausumien luokittelu kategorioihin ”n-sanan käyttö” tai ”n-sanan käyttöä koskeva keskustelu” edellyttää usein tulkintaa. Seuraava esimerkki osoittaa, että n-sanan käyttö voidaan joskus tulkita myös kannanotoksi sen käytön sopivuudesta.

Poliitikko Heikki A. Ollila oli liittänyt vaalimainokseensa vanhasta lastenkirjasta poimitun, alkuperäisellä kuvituksella höystetyn runon ”Heikki ja neekeri”.² Runo kertoo, miten erilaisia ovat Heikin ja toisella puolella maapalloa elävän ”neekerin” elämät, miten ”neekerillä” on hyvä siellä, missä hän ”hyppii palmupuussa ja puree pähkinää” ja miten ”onpas sentään hauskaa kun Heikki olla saan”. Mainoksessaan runon yläpuolella Ollila toteaa: ”Ajat muuttuvat, ja se mikä ennen oli normaalia käyttökieltä voi tänään hätkähdyttää. Edelleenkin on kuitenkin hauskaa ’Kun Heikki olla saan.’” Hän siis ensinnäkin esittää kantanaan, että kyse on puheesta, joka ennen on ollut normaalia käyttökieltä. Toiseksi hän tekee selväksi tietoisuutensa siitä, että tällainen puhe ”voi tänään hätkähdyttää”. ”Hätkähdyttää” viitannee tässä ennen kaikkea n-sanan käytön paheksumiseen ja siihen, että sanaa pidetään rasistisena ja loukkaavana. Runon ja sen myötä n-sanan tuominen vaalimainokseen on selvä valinta, ja sellaisena se on tulkittavissa myös kannanotoksi keskusteluun n-sanan käytöstä.

Poliitikkojen on otettava rasismisyytösten vaara huomioon. He näyttävät asettelevan sanansa niin, että heidän näkemyksensä voidaan tulkita monin tavoin. Monimerkitykselliset, erilaisia tulkintoja mahdollistavat tekstit ovat turvallisempi valinta kuin avoimet kannanotot vaikkapa siihen, keitä Suomeen saa tulla, keiden lasketaan kuuluvan ”meihin” tai keiden mielipiteitä pitäisi kuunnella. Rasistiset tai maahanmuuttajavastaiset näkemykset voivat vahingoittaa politiikan uraa, mutta toisaalta ne myös ovat vieneet monta ehdokasta valtuustoon tai eduskuntaan. Kansanedustaja ja laulaja Mikko Alatalo kertoi vuonna 2002 lehtihaastattelussa³ empineensä vanhan n-sanalla ilakoivan kappaleen uudelleenlevyttämistä, ”kun tätä n-alkuista sanaa ei oikein saisi enää nykyään sanoa”.⁴ Tietoisena sanaan liittyvistä keskusteluista ja kielteisistä merkityksistä Alatalo ei haastattelussa sanonut ”neekeri” vaan ”n-alkuinen sana”. Samalla hän siis kertoi miettineensä asiaa mutta päättäneensä kuitenkin sisällyttää

1. *Helsingin Sanomat* 17.11.1998, Mielipide-sivu: Neekeriongelma rakenteellinen. Kari Kankaala.

2. Kangasalan Kokoomuksen julkaisema *Nykypäivä Kangasalla* -lehti, 8/2003.

3. *Tamperelainen* 26.1.2002: ”Nuori väki toivoo keikoilla Puuhamaata”. Mikko Alatalo kokosi vanhat rallinsa kriitikoiden harmiksi.

4. Yli kaksikymmentä vuotta vanha Alatalon esittämä kappale ”Kyllä sitä ny ollaan niin neekeriä että” oli jo aiemminkin julkaistu monilla eri kokoelmalevyillä.

laulun uudelle levyille, josta haastattelun mukaan ”kansa tykkää”. ”Kansa” tarkoittanee tässä ennen kaikkea sellaisia levynostajia tai äänestäjiä, jotka eivät lukeudu n-sanan käytön arvostelijoihin. Juttu on tulkittavissa niin, että Alatalo laittaa ”kansan tahdon” etusijalle ja että Alatalolle kuten myös ”kansalle” n-sanan käyttö sopii. Neljä vuotta tämän haastattelun jälkeen *Iltalehden* toimittajan pyytäessä suomalaisartisteja nimeämään kappaleen, jota he eivät enää haluaisi esittää, Alatalo mainitsee tuon samaisen laulun ja toteaa: ”Korkeintaan nostalgista voin sen biisin vielä laulaa. Silloinkin vain jos erikseen pyydetään ja edellyttäen etteivät toivojat ole uusnatseja.”¹

Vaikka laulaja–kansanedustaja toteaa laulustaan, että ”aika on ajanut sen ohi”, ”yleisön pyynnöstä” hän on vielä valmis esittämään sitä. Myös Ollilan mainos on tulkittavissa eräänlaiseksi yleisön kosinnaksi, jolla halutaan lähestyä sellaisia(kin) äänestäjiä, jotka eivät hätkähdä n-sanan käyttöä ja jotka eivät välitä siitä, että jotkut hätkähtävät. Vaalimainonta on kallista ja sitä tehdään harkiten, erilaisia kohderyhmiä arvioiden ja valikoiden ja näiden tulkintoja ennakkoiden. Ollilan vaalilehteä lukeneet tulkitsivatkin sitä hyvin eri tavoin: mainos tuotti useita paikallisia yleisönosastokirjoituksia, joista toisissa tällainen vaalimainonta tuomittiin rasistisena ja loukkaavana, toisissa taas huumorina tai suorastaan ”humanismina”.²

Ollilan vaalilehti sekä Alatalon haastattelu havainnollistavat ensinnäkin sitä, että n-sanan käyttö on poliittisesti herkkää ja jopa kyseenalaistettua. Sanan käyttöä on ikään kuin perusteltava tai ainakin puhujan on osoitettava, että hän on tietoinen sanaan liittyvistä keskusteluista. Tapaukset osoittavat myös, että keskusteluihin osallistumalla voidaan tehdä politiikkaa. Sanaa voidaan käyttää niin, että samanaikaisesti sekä kiistetään sen halventava käyttö että tarjotaan mahdollisuus myös toisenlaisiin tulkintoihin. Ollilan mainoksen synnyttämät reaktiot yleisönosastolla osoittavat myös, miten erilaisia kantoja ihmisillä on n-sanan käyttämiseen.

Sanasta on keskusteltu Suomessa viimeisen kymmenen vuoden aikana niin paljon, että on hyvin vaikea kuvitella suomalaista, joka ei olisi tietoinen sanan kiistanalaisuudesta ja näin myös siitä, että jotkut kokevat sanan loukkaavaksi. Onkin kysyttävä, miksi sana näyttää olevan niin rakas suomalaisille? Miksi siitä ei voi luopua?

Keskusteluissa usein esitetyt n-sanan käyttöä puolustavat argumentit voi tiivistää seuraavasti: N-sanaa voi tai pitää voida käyttää, koska se ei puhujan arvomaailmassa edusta rasismia tai halveksuntaa; koska se on ennen ollut

1. *Iltalehti* 3.4.2006: Mikko Alatalo: Aika ajoi ohi.

2. *Kangasalan Sanomien* yleisönosastolla Ollilan mainosta kritisoivat esimerkiksi Aulis Aarnio (28.2.2003: Neekeri puree pähkinää), Jaakko Ikävalko (4.3.2003: Kerrassaan uskomatonta) sekä pastori Olli Arola (7.3.2003: Huumoria vai ei?). Mainosta puolustivat (4.3.2003) esimerkiksi nimimerkki Kokoomuslainen (Huumori on henkevyiden puntari!) sekä *Nykypäivä Kangasalla* -lehden puolesta Torsti Tulenheimo (Sopimaton runo?)

Suomessa ”neutraali” ja ”tavallinen”; koska se viittaa alun perin ainoastaan mustaan ihoon tai vain afrikkalaisiin; koska muuten on vaikeaa tai mahdotonta puhua afrikkalaisista tai tummaihoisista; koska muutoin ei voi erottaa afrikkalaisia muista tummaihoisista; koska (omien) sanojen vahtiminen on niin vaihalloista tai naurettavaa; koska keskustelussa keskitytään liikaa itse kieleen eikä mietitä sanojen käyttöyhteyksiä; ja koska ihmisten syyllistäminen vain hankaloittaa suvaitsevaisuustyötä. Kärjekkäimmät, avoimen rasistiset argumentit jätän tässä toistamatta, sillä ne ovat yleensä erittäin loukkaavia ja tarkoituksellisen halventavia.

Entä miten sitten kantaansa perustelevat n-sanan käyttöä arvostelevat tai sen tuomitsevat? Heidän näkemyksensä voi kiteyttää seuraavaan luetteloon: n-sanaa ei pitäisi käyttää, koska sana on rasistinen; koska se sisältää ajatuksen erillisistä ihmisroduista, eikä ihmisiä voida erotella rotuihin; koska ”koko alistamisen kollektiivinen muisto on sanan taakkana”; koska n-sanan käyttö osoittaa ennen kaikkea halua rakenteellisen epätasa-arvon ylläpitoon; ja koska myös ”mustan väestöryhmän tunteet on tiedostettava”.

Entä keiden ääni keskusteluissa kuuluu, ja keiden näkemykset tulevat esiin? Kiivainta keskustelu näyttäisi olevan internetissä ja keskustelupalstoilla, joilla ihmiset esiintyvät yleensä nimettöminä. Näissä äänekkäimpiä ovat n-sanan käytön puolustajat. Mediassa ääneen pääsevät lähinnä viranomaiset, kielentutkijat ja julkisuuden henkilöt. On huomion arvoista, miten hiljainen on julkisessa keskustelussa niiden ääni, joita n-sanalla nimetään. Mediassa heidän näkemyksensä tulevat esiin lähinnä vain oikeustapausten uutisointien ja joidenkin yksittäisten mielipidekirjoitusten kautta. Monesti tutkijoitakin tuntuu kiinnostavan nimittelyn kohteen näkökulmaa enemmän se, ettei poliittisessa korrektiudessa vain mentäisi liiallisuuksiin.¹

Gayatri Chakravorty Spivak on todennut, että kysymys siitä, ”kuka kuuntelee?” voi olla ratkaisevampi kuin kysymys siitä, ”kuka puhuu?” (Spivak 1990, 59; 1996, 292). Julkisessa keskustelussa nimittelyn kohteen näkemykset näyttävät varsin merkityksettöminä ja vähäpätöisinä. Jos halutaan välttää sellainen deterministinen asetelma, jossa jotkut vain todetaan äänettömiksi, on myös kysyttävä, miksi jotkut vaikenevat, mikä estää joidenkin kokemusten ja näkemysten esiin tulon ja huomioon ottamisen (vrt. Spivak 1990, 62).

OLIKO KERRAN NEUTRAALI ...?

N-sanan käyttöä siis puolustetaan usein sillä, että sana on ”ennen ollut neutraali”, siis ainakin Suomessa ja suomen kielessä. Jos suomen kielen tutkija

1. Esim. Kielitoimiston tutkijan Taru Kolehmainen haastattelu *Verkkouutisissa* 19.11.1999, (http://www.verkkouutiset.fi/arkisto/Arkisto_1999/19.marraskuu/nekr4699.htm); Ks. myös Jukka Paastela: Eräistä etnisen terminologian hankaluuksista, teoksessa Sinikka Hiltunen (1998) *Etninen sanasto*. Tampere: Tampere University Press, XIV–XV.

esittää julkisesti, että n-sanassa ”ei sinänsä ole ollut sen kummempaa arvovärytystä kuin Savon asukasta tarkoittavassa savolaisessa”,¹ ja jos monet muutkin tahot toistavat samaa, n-sanan merkityksiä tutkivan etnografin on tutkittavaa myös menneisyyttä. Jonkin alkuperäisen merkityksen etsiminen n-sanalle olisi kuitenkin mahdoton tehtävä. Sana esiintyy lähes samanlaisessa kirjoitusasussa useissa eri kielissä, se on tullut Suomeen monia eri reittejä ja saanut jo vakiintuessaan luultavasti erilaisia merkityksiä. Tarkoituksenmukaisempaa onkin kysyä, millaista oli se aiemmin esiintynyt n-puhe, jota nyt jälkikäteen luonnehditaan ”neutraaliksi”, ”harmittomaksi” ja ”tavalliseksi”.

Kirjasuomeen sana ”neekeri” on tullut jo 1700-luvulla (Jussila 1998, 170, 365). Tuolloin kaukaiset afrikkalaiset tulivat (joillekin) suomalaisillekin tutuiksi tekstien välityksellä. Nämä kuvauksen kohteina olleet afrikkalaiset olivat ennen kaikkea Afrikasta Amerikkaan ja muualle ”länteen” kuljetettuja orjia. Saksasta suomen kielelle käännetty tietokirja vuodelta 1860 tuomitsee orjien käyttämisen vieraissa maissa ”Kristikunnan häväistykseksi”, mutta ”Neekerikansa Ahrikassa” määritellään teoksessa seuraavilla luonnehdinnoilla: ”maailman onnettomimpia”, ”elävät luonnollisessa yksinkertaisuudessa”, ”vahvaa rotevaa sukua”, ”muutamat neekeriläiset heimokunnat taipuneet käsitöihinkin”, ”tapansa yleen ovat kovin raat ja julmat”. Samainen teos luokittelee suomalaiset ”Mongolilaiseen ihmisluokkaan”, kuitenkin seuraavalla myönnytyksellä: ”Suomalaiset ovat tässä luokassa melkein ainoat, jotka ovat päässeet korkeampaan sivistykseen.” ”Neekerikansa” suljetaan joidenkin muiden kansojen ohella teoksessa tuon korkeamman sivistyksen ulkopuolelle.² Vuoden 1914 *Tietosanakirjassa* (1914) ”neekeri” määritellään Afrikan pääroduksi. Ulkoiset tuntomerkit selvitetään tarkkaan, ja luonnehdinta rakentaa lukijalle kuvan, joka on kaikilta osin länsimaisen kauneusihanteen vastakohta. Luonne ja henkiset kyvyt määritellään niin ikään pelkästään kielteisin määrein: kuvauksesta rakentuva n-hahmo on lapsenkaltainen mutta julma ja vailla henkisiä kykyjä. Yhteiskuntarakennekin määritellään kehittymättömäksi, mitä korostaa vielä teoksen tapa esitellä kulttuurisia erityispiirteitä.³ Samanlaista kuvaustapaa noudattelee kansakoululaisille suunnattu, viisi vuotta aiemmin julkaistu maantiedon oppikirja (ks. Paasi 1998, 229).

N-sanaa esiintyi 1900-luvun alkupuolella myös lehdistössä. Vuonna 1907 Helsinkiin saapuu sirkus, jonka yhtenä vetonaulana on *Helsingin Sanomissa* (13.3.1907) julkaistun uutisen mukaan ”iloinen neekeri”. *Suomen Urheilulehti* (5.5.1923) julkaisi vuonna 1923 pitkän tarinan siitä, miten Afrikassa pidetään ”neekerien omat olympialaiset”. Kuvaus lienee tarkoitettu huumoriksi: olympialaisiin valmentaudutaan Afrikassa jutun mukaan laulamalla, tanssimalla, takomalla nyrkeillä kesyjien norsujen takapuolia ja syömällä naapureita.

1. *Helsingin Sanomat* 7.11.1998: Neekereitä, onko heitä? Vieraskynä. Taru Kolehmainen.

2. *Tietoja maailman kansoista, heidän tavoista, uskonnoista ja vaiheista* (1860). Saksasta mukailtu. Turku: Frenckellin kirjapaino, 124–125. (<http://agricola.utu.fi/hist/kktk/kansa1860/>)

3. *Tietosanakirja* (1914). Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö, 1064–1066.

Afrikkalaisten tai ”mustien” esittäminen lapsellisina on tyypillinen kolonialismin aikana tuotettu esitystapa (Hall 1999, 199).

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun lehtiteksteissä n-sanalla nimetyt henkilöt esitetään epärationaalisina tai jopa epäinhimillisinä, jos inhimillisyydellä viitataan ensisijaisesti järjen käyttöön ja myönteisiin tunteisiin. Esimerkiksi vuonna 1890 *Sanomia Turusta* -lehdessä (5.10.1890) julkaistussa tarinassa meripedon kanssa kamppaileva ”neekeri” ei ole rohkea vaan ”tyhmänrohkea”. Tuon aikakauden lehtiteksteistä on vaikea löytää edes yksittäisiä poikkeuksia, joissa n-sanalla määriteltyä henkilöä ei kuvattaisi villinä ja tyhmänä. *Aamulehti* (22.9.1888) kuvailee vuonna 1888 koreilunhaluista mutta valkeaihoisten halveksimaa, alistetun asemansa tiedostavaa ja siihen jo tottunutta ”neekerää”, siis sentään ajattelevaa ja tuntevaa ihmistä.

Suomessa 1900-luvun alkupuolella tietokirjallisuudessa, oppikirjoissa ja lehtiteksteissä esiintyvä n-puhe noudattelee sitä kolonialismin tuottamaa esitystapaa (esim. Hall 1999; Kaartinen 2004), jota nykyään pidetään yleisesti halventavana ja rasistisena. Tuohon aikaan vallinnut maailmankuva, jonka siis suomalaisetkin pitkälti jakoivat, oli rotuoppeineen rasistinen. Vaikka rasismiin voidaan ajatella tuolloin olleen ”normaalia”, voidaanko n-sanaan tuohon aikaan kiinnittyneitä merkityksiä väittää neutraaleiksi, ei-kielteisiksi ja harmittomiksi?

Musiikin ja kuvataiteen teksteistä löytyy sellaista n-sanan käyttöä, jota ei ainakaan ongelmitta voi tulkita halventavaksi. Yleisradion arkistoissa vanhojen äänitteiden joukossa on esimerkiksi sellaisia kappaleita kuin ”Neekerimailla Afrikassa (1927), ”Kymmenen pientä neekeripoikaa” (1924 ja 1926) ja ”Neekeriprinsessa” (1938). Yhdysvalloista Suomeenkin rantautuneet negrospirituaalit samoin kuin jazz-musiikki muodostavat oman musiikkilajityyppinsä, jonka teksteissä n-sana toisinaan esiintyy. Sana on kuitenkin suomennettu lauluihin ja laulujen nimiin teksteistä, jotka kertovat Yhdysvaltojen (ei siis Afrikan) asukkaista, ja ainakin osa tekstien tekijöistäkin lienee kuulunut Yhdysvaltojen, kuten tuohon aikaan sanottiin, neekeriväestöön. Ilmaisua (engl. negro) alettiin sittemmin pitää Yhdysvalloissa yleisesti halventavana, ja kollektiivista rodullistettua identiteettiä alettiin nimetä muilla tavoilla, esimerkiksi sanoilla ”African-American” tai ”black”. Muitakaan n-sanalla otsikoituja vanhoja lauluja tai ralleja ei voi tulkita sinänsä halventaviksi, mutta usein ne kyllä rakentavat kohteestaan varsin vieraan ja eksoottisen kuvan. Voidaan kysyä, onko eksootisoivassa taiteessa n-sanalla nimetty ihastuksen ja ihmetyksen kohde määriteltävissä neutraaliksi. Sellaisissa kuvissa ja teksteissä, joissa kohtaaminen on merkinnyt muutakin kuin vieraan katsomista ja eksotiikan tallentamista, ihmisiä onkin nimetty toisin: ei n-sanalla vaan esimerkiksi jonkin kansan tai heimon jäsenenä tai jonkin asian tekijöinä, toimijoina.¹

1. Ks. esimerkiksi Tampereen taidemuseon vuonna 2002 julkaisema *Vieraan katse. Kansalliset vähemmistöt ja vieraat kulttuurit suomalaisten kuvataiteilijoiden silmin 1850–1945*. Tampereen

1950-luvulla n-puhe saa uusia sävyjä uutisista, jotka kertovat siitä, miten Suomessakin on nyt nähty tummaihoisia ihmisiä. Näissä kuvauksissa ihmetykseen sekoittuu ihastelua, toisinaan jopa arvostusta.¹ 1950-luvulta löytyy myös aineistoni ensimmäinen maininta siitä, että n-sanan käyttö voisi olla sopimatonta: *Aamulehden* elokuussa 1952 julkaisemassa uutisessa kerrotaan ministeri Voionmaan vierailusta Belgian siirtomaahan Kongoon ja päivitellään sitä, miten kourallinen belgialaisia ja muita eurooppalaisia pystyy johtamaan ”12 miljoonan alkuasukkaan töitä”. Siirtomaaisäntiä kirjoittaja luonnehtii sanomalla, että ”[b]elgialaiset ovat pystyvää ja tarmokasta väkeä”. Vierailija ”saa sen käsityksen, että siirtomaan hallinto pyrkii kaikin mahdollisin keinoin varaamaan alkuuskasväestölle osuuden maan vauraudesta”. Sanan ”alkuuskasväestö” käyttöä kirjoittaja perustelee artikkelissa suluissa toteamalla: ”(Kongossa ei saa sanoa: neekerin).”²

On kuitenkin muistettava, että 1950- ja 1960-luvuilla ei-halventaviksi tulkittavien kuvaustapojen ohella myös selvästi rasistiset ja halventavat kuvaustavat olivat yleisiä mediassa ja kulttuurituotteissa.³ Nuortenlehti *Suosikki* pyysi vuonna 1968 kahta tunnettua muusikkoa kommentoimaan näkemyksiä ”neekerien” ”eläimellisyydestä” kysymällä heiltä: ”Onko neekeri ihminen?”⁴ Vielä 1960-luvulla oppikirjoissakin tietyt ryhmät nimettiin jatkuvasti ”neekereiksi”, ja heistä esitetty luonnehdinnat olivat kielteisiä. Toisenlaisissa yhteyksissä, esimerkiksi *Suomen Lähetysseuran* esitetyissä kuvauksissa käytettiin n-sanan sijaan ilmaisua ”mustat” (Paasi 1998, 237).

Vanhoissa teksteissä n-sanaan kiinnittyy harvoin muita kuin rasistisia ja halventavia merkityksiä. Vaikka n-sanaa on toki käytetty muutenkin kuin halventavalla tavalla, siihen kiinnittyneet vallitsevat merkitykset ovat löytämäni aineiston valossa selvästi rasistisia. Miksi sitten keskusteluissa toistuu väite, että n-sana on ollut Suomessa neutraali? On myös aiheellista kysyä, ovatko sanojen merkitykset pysyviä. Jos n-sana olisikin joskus ollut neutraali, mikä takaa, että se olisi edelleen sellainen?

taidemuseon julkaisuja 101. Tampere: Tampereen taidemuseo. Kuvataiteilijoiden lisäksi teoksessa kuvataan myös antropologien ja lähetystyöntekijöiden afrikkalaisia käsitteleviä esitystapoja.

1. *Helsingin Sanomissa* 8.7.1951 julkaistussa jutussa kerrotaan kuinka ”Helsinkiäisten suursuosikit, maailmankuulut neekerilaulajat The Delta Rythm Boys” saapuvat konsertoimaan Linnanmäelle (*Helsingin Sanomat* 8.7.2001, 50 vuotta sitten palsta).

2. *Aamulehdessä* 28.8.1952 julkaistu artikkeli oli otsikoitu: Kongossa ei tunneta sanaa neekeri. Ministeri Voionmaa vierailulla Belgian siirtomaassa. (*Aamulehti* 28.8.2002, Aamulehti 50 vuotta sitten -palsta.)

3. Näitä esitystapoja on koottu runsaasti esimerkiksi Matleena Jäniksen ja Emilia Lehtisen tekemään dokumenttiin *Bulu Bulu – mielikuvien afrikkalaiset* (Medicine Man Productions Oy / Yle Kulttuuri 2001).

4. *Suosikin* (10/1968, 27) juttu ”Onko neekeri ihminen” osana lehden Kiehuva, hullu, mieletön maailma -palsta.

On tekstilajeja joissa n-sanaa ei käytetä. Tällaisia ovat esimerkiksi lakitekstit. Myös viranomaiset ja journalistit välttävät n-sanaa. Sana ei enää kuulu asiatekstiin eikä virkakieleen. Se ei ole viime vuosikymmeninä esiintynyt neutraaleissa teksti- ja tilanneyhteyksissä (Mäntynen & Onikki 1997; ks. myös Latomaa 2002, 13–14). Tietyissä mediateksteissäkin, lähinnä sanomalehdissä ja televisiossa, n-sanan esiintyessä kyse on yleensä sanan käytön sopivuutta koskevasta keskustelusta. Kun n-sanaa käytetään esimerkiksi sanomalehdissä, sitä käyttävät poikkeuksetta haastateltavat, eivät toimittajat. Esimerkiksi helsinkiläinen kunnallispoliitikko Harry Bogomoloff kertoo lehtihaastattelussa¹ nähneensä ”ekan nekrun Helsingin olympialaisissa”.² Hän toteaa myös, että Suomi tarvitsee maahanmuuttajia, ja samalla hän tekee selväksi, minkälaisiin töihin maahanmuuttajia tarvitaan, siis esimerkiksi siivoustyöhön. Tulkitsen, että käyttämällä ilmausta ”nekru” Bogomoloff näyttää paikan tietyille ihmisille, siis määrätyille maahanmuuttajille, ja tämän lisäksi hän myös osoittaa oman (määrittely)valtansa. Jos tekstiä tarkastellaan poliitikon puheenvuorona, sen voi lukea myös viestinä äänestäjille ja kannattajille.

Internetin maailma, erityisesti erilaiset keskustelupalstat ja vitsisivustot, tarjoaa runsaasti sellaista n-puhetta, jonka tulkitsen halventavaksi ja rassistiseksi. Yksi yleinen halventamisen muoto on naurunalaiseksi tekeminen. N-sanalle rakentuvaa huumoria löytyy paitsi internetin lukuisilta vitsisivuilta myös populaarimusiikista. Yleisradion äänitearkiston valikoimissa erityisesti 1980-luvulla n-sanaa esiintyy etenkin humoristiseksi tarkoitettussa musiikissa. Jos n-sanan sisältävä musiikkikappaleen nimi ei heti huumoriin viittaisikaan, asia varmistuu esittäjän nimestä (Mopot, Hummeripojat), kokoelmalevyn nimestä (Teemu teekkari) tai muiden samalla levyllä ilmestyneiden kappaleiden nimistä (Ryypätkäpä ja naitatti, Aloita päiväsi porsaankylyksellä, Ruottalainen oopperalaulaja). Myös arkipuheessa n-sanalla tehdään usein pilaa. Suomessa esimerkiksi viljellään n-sanalle perustuvia vitsejä ja sellaisia metaforia kuin esimerkiksi ”neekerimalli” tai ”neekeriloota”. Näissä metaforissa n-sanaa käytetään yleensä kuvaamaan jotain, jota voisi yhtä hyvin kutsua huonoksi, huonommaksi, vähempiarvoiseksi tai halvaksi. N-sanaan siis kiinnittyy nykyäänkin runsaasti ilmeisen halventavia merkityksiä.

N-sana saa nykypuheessa kuitenkin muitakin merkityksiä. Edellä lainaamassani sanakirjamääritelmässä todetaan, että n-sanalla viitataan toisinaan

1. *Helsingin Sanomat*, NYT-liite 26/2002: Nuijamies. Harry Bogomoloffin haastattelu.

2. Usein keskusteluissa toistunut väite on, että n-sana olisi halventava vain muodossa ”nekru”. Tätä muunnelmaa n-sanasta ei aineistossani pidetäkään sopivana lukuunottamatta avoimen rassistisia puheenvuoroja internetissä. N-sanan käyttö tässä muodossa näyttää myös olevan hyvin harvinaista julkisessa keskustelussa. Poliitikon sanavalintana ilmaus on tulkittava tietoisesti provosoinniksi.

yhteiskunnallisesti syrjittyyn ryhmään. Kun esimerkiksi ruotsalainen jääkiekkomaajoukkueen valmentaja on julkisesti parjannut suomalaisia, päivälehdessä toimittaja kysyy (kenties humoristiseksi tarkoitettuna) juttunsa kuvatekstissä: ”Ovatko suomalaiset Euroopan neekereitä?”¹ Tässä tuskin tarkoituksena on halventaa niitä, joita n-sanalla yleensä nimitetään, mutta samalla muistutetaan kuitenkin siitä, että juuri n-sanalla määritellyt ovat syrjittyjä ja halveksittuja. Tällaista n-sanan käyttöä ei silti juurikaan esiinny julkisessa keskustelussa.

Yleisempää näyttää olevan n-sanan käyttö eräänlaisena apusanana teksteissä, joissa puhutaan Suomen kansainvälistymisestä ja suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisesta. Niissä n-sanalla höystetään kertomuksia muutoksesta: ennen emme olleet kovin kansainvälisiä, nyt asia on toisin, tai ainakin muutosta on tapahtunut. Aineistooni on kertynyt runsaasti erilaisia versioita seuraavasta tarinasta: ”Aikaisemmin kun musta mies käveli kaupungilla huudettiin, että kato neekeri!”² Tällaisissa teksteissä n-sanalla ”varsinainen käyttäjä” ei (ikään kuin) ole puhuja tai tekstin kirjoittanut henkilö vaan se, josta kerrotaan. Näissä kertomuksissa n-sanaa käyttävät sellaiset ihmiset, jotka eivät ole puhujan mukaan sisäistäneet kansainvälistymisen ja monikulttuuristumisen vaatimuksia. N-sanaa laitetaan käyttämään vaikkapa se ”kristillis-liberaali etiikka, joka kykenee kunnioittamaan kaikkia vain niin kauan kuin kaikki menee hyvin (...) kun ei jouduta tilanteeseen jossa etiikkaa tarvittaisiin (...) [mutta] heti kun naapuriin muuttaa neekeri...”³

Kun n-sanaa käytetään tällä tavoin kuvaamaan ja arvostelemaan joidenkin (usein kuvitteellisten) henkilöiden rasistisuutta, suvaitsemattomuutta tai tietämättömyyttä, arvostelun kohteena olevalla n-sanalla tullaan samalla merkinneeksi myös tällaisen toiminnan kohde, uhri. Tällaisesta n-sanan käytöstä käy esimerkkinä seuraava kirja-arvostelun otsikointi: ”Neekerit, ryssät ja savolaiset – Pohjois (K)arjalaisin silmin.”⁴ Kirja-arvostelun kirjoittaja ei siis (tietenkään) itse kutsu ketään n-sanalla, vaan tuolla sanalla nimeävät muita (tässä tapauksessa maahanmuuttajia) ne pohjoiskarjalaiset, joiden ajattelutapa on rasistinen (viittaus arjalaisuuteen). Toisinaan nämä tarinat kerrotaan varsin ymmärtäväiseen sävyyn, toisinaan sävy on kriittisempi. N-sanaa käytetään näin ikään kuin luokittelemaan suomalaisten tapoja suhtautua eräisiin ”muihin”. N-sanalla käyttäjiksi nimetään tällöin rasistit, tietämättömät tai vähemmän sivistyneet suomalaiset. Lukijan tai kuulijan tehtäväksi jää ymmärtää, ettei puhuja itse kuulu tuohon joukkoon. Vastaavasti henkilö, joka osaa karttaa n-sanaa, on ainakin osin omaksunut yhteiskunnallisten muutosten mukanaan tuomat

1. *Helsingin Sanomat* 11.1.2004: Suomalaisten sorto lopetettava!

2. *Helsingin Sanomien Verkkoliite* 26.7.1996: Kato Neekeri!

3. *Helsingin Sanomat*, NYT-liite 6/2002: Pahuuden etiikasta ja vihollisen ihailemisesta. Kolumni. Tuomas Nevalinna.

4. Stranius, Pentti (03.12.2003): Neekerit, ryssät ja savolaiset – Pohjois (K)arjalaisin silmin. *Agri-
cola kirja-arvostelu*. (<http://agricola.utu.fi/nyt/arvos/tekstit/590.html>)

poliittisen korrektiuden vaatimukset. Tästä esimerkkinä käy seuraava teksti, jonka kirjoittaja arvostelea toimittajaa, joka on sortunut jonkinlaiseen moukkamaisuuteen tai junttimaisuuteen haastatelleessaan ”afrikkalaista syntyperää olevia” mutta joka ei sentään ole ollut niin juntti, että olisi viitannut näihin n-sanalla: ”Hupi olisi täydellistynyt, jos uutisankkuri olisi pläjäyttänyt kollegalleen kysymyksen ’No, ostaisitko sinä tuollaista neekerin tarhaamaa hunajaa?’ Koska toimimme poliittisesti korrektissa julkisuudessa, tuota kysymystä ei tietenkään esitetty.”¹

Edellä kuvatun kaltainen n-sanan käyttö näyttää olevan Suomessa varsin uusi ilmiö. Havaintojeni perusteella käyttö on yleistynyt erityisesti sellaisessa puheessa, jonka voi tulkita antirasistiseksi. Sanaa, jolla suomalaiset ovat nimenneet määrättyjä ”muita”, käytetään nyt ilmaisemaan joidenkin suomalaisten ”junttiutta”. N-sanaa tällaisena ”juntin brändinä” käyttävät toisinaan myös ne, joita itseäänkin on nimetty n-sanalla, mutta heidän on valittava tarkkaan ne ympäristöt, jossa he voivat näin tehdä. Ainoastaan sellaisissa tilanteissa, joissa kaikkien läsnäolijoiden voi ajatella jakavan ajatuksen n-sanan halventavuudesta ja sopimattomuudesta, puhuja voi olla varma siitä, että hänet ymmärretään oikein – siis että n-sanaa käyttäessään hänen tarkoituksenaan on halventaa tuon sanan käyttäjiä, ei niitä, joita sanalla yleensä kutsutaan. Kun tummaihoisen suomalainen sanoo esimerkiksi ”kun istuin siinä, ne mietti, että mitä toi neekeri tuossa tekee”, hänen tarkoituksenaan ei ole luokitella itseään ”neekeriksi”. Sen sijaan hän arvioi ja määrittelee puheen kohteena olevat (”ne”) ihmisiksi, jotka näkevät ja nimeävät jotkut ihmiset ennen kaikkea ”neekereinä” ja ”neekereiksi”.

Mutta onko n-sana näin käytettynä – uudessa merkityksessään – harmiton? Voimmeko olla varmoja, että kaikki ymmärtävät tällaiset n-sanalle tarkoitetut merkitykset? Marjo Kaartinen (2004) on otsikoinut suomalaisten afrikkalaisia koskevia esitystapoja käsittelevän teoksensa nimellä *Neekerikammo: kirjoituksia vieraan pelosta*. Otsikko siis viittaa tässä toiseuden tuottamiseen ja vieraan pelkoon. Samalla se ilmaisee hyvää tarkoittavan ja selvästi antirasistisen tutkijan auktoriteetilla, että tutkijan käsittelemiä ilmiöitä voi kuvata käsitteellä ”neekerikammo”. Tällöin tutkija tulee kuitenkin väistämättä nimenneeksi myös kammon (vieraspelon, rasismin) kohteen juuri sillä sanalla, jossa kielteiset kuvaustavat tiivistyvät. Hän ei tule ottaneeksi huomioon sitä, että tuo ”kammon kohde” on nyt täällä, puhuu suomen kieltä, eikä halua tulla kutsutuksi n-sanalla.

Nykyäänkin on paljon sellaista n-sanan käyttöä, jossa sana on tulkittava selvästi halventavaksi ja jossa n-sanaa käytetään avoimen rasistisesti. Vaikka n-sanan käyttöä puolustavissa kannanotoissa n-sanaa väitetään tarvittavan

1. Saloniemi, Antti (16.03.2000): Rotu, länsi ja identiteetti. Agricola, kirja-arvostelu. (<http://agricola.utu.fi//nyt/arvos/tekstit/229.html>)

joidenkin ihmisten ulkonäön kuvailuun, sitä ei käytetä tuossa merkityksessä yleisesti enää muutoin kuin arkipuheessa. Arkipuheessakin n-sanasta on tullut kiistanalainen, vaikka sen käyttö on edelleen yleistä. Joissain yhteyksissä n-sanaa saatetaan käyttää synonyymina ”sorretuille”, mutta sen käyttö tässä merkityksessä näyttää Suomessa olevan hyvin harvinaista. Virallisessa kielenkäytössä, viranomaispuheessa ja asiateksteissä n-sana on muuttunut sopimattomaksi. Yleistymässä näyttäisi sen sijaan olevan tapa kuvailla rasisteja ja sivistymättömiä suomalaisia n-sanalla avulla.

Tarkasteltaessa 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun n-puhetta Suomessa huomiota herättää se, että ne, joita useimmiten nimetään n-sanalla, eivät itse kutsu itseään tuolla sanalla. Voi olla, että tulevaisuudessa Suomessakin jotkut ryhtyvät yleisesti käyttämään n-sanaa tai jotain versiota siitä kollektiivisen rodullistetun identiteetin ilmaisijana (vrt. sana *nigga* Yhdysvalloissa), mutta vielä tämä ei näytä olevan tavallista. Ne harvat aineistoni tekstit, joissa n-sanalla viitataan omaan itseen, ovat tulkittavissa itseen kohdistuvan rasistisen kategorisoinnin arvostelemiseksi tai ironisoinniksi. Sanalla ei määritellä omaa ulkonäköä eikä sen käyttö ole merkki muiden käyttämän rodullistavan puheen hyväksymisestä tai omaksumisesta. Siksi on aiheellista kysyä erään yleisönosastolle kirjoittaneen tavoin: ”Kuinka suomalainen voi määrätä sen, miltä mustasta ihmisestä saa tuntua kun häntä kutsutaan neekeriksi?”¹

MERKITYN TIETO

Olen edellä tarkastellut, milloin ja miten n-sanaa käytetään joidenkin ihmisten tai tiettyjen ilmiöiden merkitsemiseen. Näissä keskusteluissa merkittyjen itsensä ääni on kuitenkin hiljainen.

Se, että monet nimittelyn kohteet ovat vieneet asian oikeuteen, kertoo heidän kokevan sanan halventavaksi ja rasistiseksi. Myöskään maahanmuuttajataustaisten henkilöiden omissa puheenvuoroissa n-sanalla ei pidetä sopivana. Kuten edellä olen todennut, kaikessa n-sanalla käytössä koskevassa keskustelussa nämä puheenvuorot muodostavat kuitenkin häviävän pienen osan. Maahanmuuttajien omien kokemusten ja näkemysten ilmaisemista estävät usein kielivaikeudet ja se, etteivät he tunne suomalaista keskustelukulttuuria riittävästi osallistuakseen julkisiin keskusteluihin. Rasismien uhreja estävät puhumasta myös rasismia koskevat vallitsevat, usein vähättelevät puhutavat ja muiden vähäinen kiinnostus rasismien tuottamia ongelmia kohtaan (Rastas 2004a). Silloin kun maahanmuuttajia tai muita rasismia kokeneita on pyydetty kertomaan omista kokemuksistaan, on hyvin yleistä, että he nostavat keskustelun aiheeksi n-sanalla ja sen käytön. Monissa maahanmuuttajien ja rasismia

1. *Helsingin Sanomat* 25.10.1997: Mustan väestöryhmän tunteet tiedostettava. Mielipide-sivu. G. Moghadampour.

kokeneiden parissa tehdyissä tutkimuksissa on selvinnyt, että n-sana ilmentää jokapäiväisiä rasismien kokemuksia ja sanan käyttö on jatkuvan neuvottelun alainen asia (esim. Hautaniemi 2001, 161; Honkasalo 2003, 179; Niemelä 2003, 110; Tolonen 2003, 262). Ensinnäkin tilanteet, joissa he kohtaavat n-sanalla, ovat osin erilaisia kuin tilanteet, joissa muut suomalaiset kuulevat sanaa käytettävän. Rasismia kokeneet kertovat, miten heitä on julkisesti nimitelty n-sanalla kaduilla, ravintoloissa tai tavarataloissa. Toisinaan he kuulevat sanan julkisilla paikoilla selän takana tapahtuvana kuiskutteluna. Toisaalta ne, joita sanalla nimetään, joutuvat harvemmin kuulemaan esimerkiksi sellaisia n-sanavitsejä, joita viljelevät myös sivistyneinä itseään pitävät suomalaiset (vrt. Rastas 2004 b, 104).¹

Analysoidessani lapsiin ja nuoriin kohdistuvaa rodullistavaa kategorisointia, n-sana nousi selvästi yleisimmäksi rodullistetun eron merkitsijäksi lasten ja nuorten kertomuksissa. Sanalla ei merkitä vain henkilöitä, joilla arvellaan olevan siteitä Afrikkaan, vaan useimpia haastattelemistani ”ei-suomalaiseksi” tai ”vähemmän suomalaiseksi” katsotuista on joskus nimitelty tuolla sanalla. Koulujen pihoilla ”neekeriksi” saatetaan haukkua vaikkapa Kiinasta adoptoituja lapsia tai henkilöitä, joiden toinen vanhempi on Lähi-idästä. Suhtautuminen n-sanaan näyttää kuitenkin määräytyvän hyvin pitkälti sen kautta, miten yksilö itse on asemoitunut suhteessa rasismien tuottamiin hierarkioihin. Ne, jotka omien ja muiden silmissä eivät juurikaan eroa ulkonäöltään valtaväestöstä, eivät koe nimittelyä yhtä loukkaavaksi kuin ne, joiden on vaikeampi kiistää muiden kategorisointeja. Ne, jotka joutuvat muita useimmin n-sanalla nimittelyn kohteeksi, suhtautuvat sanan käyttöön erityisen kielteisesti. Nuoret pitävät sanaa rasistisena siitä huolimatta, että he tietävät, etteivät esimerkiksi vanhat ihmiset aina tarkoita sanalla pahaa. (Rastas 2005a.)

N-sana nousee esiin haastatteluissa paitsi kerrottaessa omista kokemuksista myös silloin, kun nuoret puhuvat rasismista yleensä. He esimerkiksi määrittelevät jotkut ihmiset ”neekerin huutelijoiksi”. Haastatteluissa nuoret tuovat esiin sen, ettei sanan käyttö kosketa heitä vain silloin, kun sillä viitataan suoraan heihin itseensä. Vaikka n-sanalla viitattaisiinkin muihin ihmisiin, sanan lausuminen esimerkiksi koululuokassa kääntää muiden oppilaiden katseet luokan tummaihoiseen oppilaaseen. Katseen kohteille, erityisesti lapsille ja nuorille, tämä on kiusallista, sillä he tuntevat hyvin sanaan kiinnittyvät kielteiset merkitykset. Seuraava ote on 11-vuotiaan Afrikasta adoptoidun pojan isän haastattelusta:

Kerran iltalenkillä [pojalle] iski nälkä tietenkin nakkikioskin kohdalla. Jäimme jonoon odottelemaan vuoroamme. Lähettyvillä oli nuorta väkeä istumassa autoissaan. Jostain sieltä kuului sana neekeri, ilmeisestikin

1. Olen kuullut myös muutaman n-sanavitsin, jossa pilkan kohteena on se ”juntti suomalainen”, mutta kaikista suomalaisista n-sanavitseistä nämä muodostavat vain hyvin pienen osan.

ihan hyvässä tarkoituksessa. Kuitenkin sen seurauksena [poika] ponna-
kasi pois jonosta koukaten pusken takaa kohti kotia todeten, jospa
kuitenkin syötäisiin kotona.¹

Jälkikoloniaalisen suuntauksen keskusteluissa on usein siteerattu Franz Fanonin (1986; ks. myös Ahmed 2003, 189) kuvausta siitä, miten rodullistettu subjekti rakentuu tilanteissa, joissa yksilö nimetään n-sanalla. Kohtaamisissa, joissa joku nimetään tuolla sanalla, muiden ajatukset ja tunteet, kuten pelko tai seksuaalistaminen, muuttuvat osaksi rodullistavien katseiden ja kommenttien kohteena olevan identiteettiä. Ne alkavat muuttaa myös yksilön suhdetta omaan ruumiiseen. Rodullistettu subjekti tietää ja tuntee n-sanan merkitykset sielussaan ja ruumiissaan. N-sanalla nimetyn ihmisen kokemuksissa sana tarkoittaa joutumista paitsi erilaisen myös juuri tietynlaisen ihmisen asemaan (ks. Kaartinen 2004; Hall 1999, 169–182). Sana voi myös palauttaa mieleen kokemuksia kiusaamisesta, häirinnästä, torjunnasta ja jopa fyysisestä väkivallasta tai sen pelosta. Muiden ihmisten ”En tarkoita sillä mitään pahaa” -kommentit eivät pysty pyyhkimään tuota tietoa pois.

Toisinaan ihmiset väittävät, ettei n-sana voi olla kovin haavoittava, koska esimerkiksi Yhdysvalloissa afrikkalais-amerikkalaiset käyttävät kyseistä sanaa puhuessaan itsestään ja toisistaan. Sana saa kuitenkin hyvin erilaisia merkityksiä riippuen siitä, käytetäänkö sitä vastarinnan ja kollektiivisen identiteetin tunnustamisen välineenä kuvaamaan ”meidän asemaamme” rasismien muokkaamisessa yhteiskunnallisissa suhteissa, vai onko se ilmaus, jonka avulla muut osoittavat joidenkin ihmisten paikan noissa hierarkioissa. Toisaalta diskursiivisia kategorioita ei myöskään koskaan voi täysin hallita. Myös Yhdysvalloissa n-sanaan kiinnittyy niin voimakkaita kielteisiä merkityksiä, ettei sanan lausuminen kakistelematta onnistu aina niiltäkään, jotka määrätyissä yhteyksissä käyttävät sanaa viitatessaan itseensä (O’Brien 1998, 21).

Edellä lainaamani isän kertomus kuvastaa sitä, ettei n-sanalla satuteta vain niitä, joita n-sanalla merkitään. Rasismia kokeneiden lasten vanhemmat tai ”ei-valkoisten suomalaisten” kumppanit joutuvat niin ikään arjessaan neuvottelemaan n-sanan merkityksistä. Kun Aasiasta adoptoidun lapsensa ensimmäistä kertaa työpaikallaan esitellyt äiti löysi seuraavana päivänä työpaikkansa ilmoitustaululta kopioita vanhoista mainoksista, joissa ”ainoastaan Afrikan neekeri ei veikkaa” ja joissa esitellään ”sivistynyt muoto” pelistä, ”johon neekeri ei koskaan väsy”, hän tulkitsi teon itseensä ja lapseensa kohdistuneeksi rasismiksi.² ”Valkoisen vanhemman” tieto ei kuitenkaan ole välttämättä sama kuin lapsen, jota sanalla nimitellään. Seuraava ote on murrosikäisen Afrikasta adoptoidun tytön äidin haastattelusta:

1. Sähköpostitse 28.5.2001 tehty haastattelu.

2. Haastateltaviini kuuluneen äidin kirje 27.11.2003.

Anna Rastas (AR): Kuinka paljon te olette joutuneet sen sanan käyttöä [miettimään], keskustelemaan siitä [tyttären kanssa]?

Haastateltava (H): Joo, hän kokee sen haukkuma-, hyvin voimakkaana haukkumasanana, ja vaikka minä olen yrittänyt sitä sanaa pehmittää sillä tavalla, tehnyt siitä semmoisen lällyttelysanan – ”Mitä minun äitin pikku neekeri”, ja siis tällaisia, että hyvin, hyvin positiivisessa mielessä, koska minä ajattelen, että kun hän kuulee sen sanan neekeri, että hänellä ei niin kuin karvat nouse pystyyn sanasta neekeri, että hänen on vaan kestävä se sana.

AR: Sanoit, ettei karvat nouse pystyyn, niin minkä takia ei saisi karvat nousta pystyyn?

H: Kun minä olen sen ajan ja sen ikäinen ihminen, että neekeri ei ollut haukkumasanana vaan neekeri oli, oli neekerinukkeja, minulla on itselläni ollut neekerinukkeja, ne oli minun rakkaimpia nukkeja, ja se ei ollut haukkumasanana. Ja minulla meni aika pitkään ennen kuin tajusin, että se on haukkumasanana.

AR: Oliko [tytär] silloin jo täällä vai?

H: Ei kun aikaisemmin. (...) Vanhat ihmiset käyttivät vieläkin, eivät he tarkoita, että se on haukkumasanana. ”Voi kun ihana neekerilaps”, silloin kun [tytär] oli pieni. Eihän se ollut haukkumasanana.

AR: Mutta [tytär] on sitten itse kuitenkin...?

H: [Tyttö] on myöhemmin, myöhemmin siitä on vasta tullut haukkumasanana.

AR: Niin hän on sen arjessa kokenut, että se on?

H: Hän on, joo, hän on arjessa sen kokenut, että se on haukkumasanana. Ja minullekin se on nykyisin haukkumasanana.¹

N-sanalla merkittyjen lasten ja nuorten samoin kuin heidän vanhempiansa n-sanaa käsittelevää puhetta raamittaa selvästi tietoisuus siitä, että sanalla on monia eri merkityksiä ja että sen merkityksistä, erityisesti sopivuudesta ja loukkaavuudesta, käydään keskustelua. Tähän he joutuvat suhteuttamaan myös omat kokemuksensa sekä kannanottonsa n-sanan merkityksistä. Eräs lapsi tuli päiväkodista kotiin ja kertoi toisen lapsen sanoneen hänelle, ”että neekeri on ihan tavallinen sana. Ettei se oo mikään, että se on ihan tavallinen sana, että sen voi sanoa”. Kun lapsen äiti kysyi, oliko toinen lapsi sitten nimitellyt lasta, tämä vastasi: ”ei, se vaan sano että se on ihan tavallinen sana”.² N-sanalla nimittely lapsi varmaankin haluaisi uskoa tällaisen väitteen, mutta hänen oma kokemuksensa sanan merkityksistä asettaa kyseenalaiseksi tuon ”totuuden”, ja hän saattaa tulkita sanoman kehotukseksi hyväksyä nimittely tai alistua siihen.

1. Haastattelu 16.7.2001.

2. Kenttäpäiväkirja 15.3.2001.

N-sanalla merkityt tietävät, että vaikka sana loukkaa, suomalainen kulttuuri asettaa kyseenalaiseksi oikeuden loukkaantua.

Rasismia kokeneiden asennoitumista n-sanan käyttöön kuvaa hyvin myös se, miten erityisesti nuorten puheessa sanan käyttäjä on usein synonyymi milloin rasisteille milloin vähemmän koulutetuille ja vähemmän sivistyneille, tietämättömille ja junteille (Rastas 2004a, 48). Nuorten kertomuksissa n-sanan käyttäjänä esiintyy useimmiten henkilö, joka on joko rasisti tai sitten henkilö, joka ei halua tai jonka ei ole tarvinnut kohdata rasismin kysymyksiä. N-sanan käyttöä on vaikea avoimesti arvostella siitäkin huolimatta – tai ehkä juuri siksi – että se ymmärretään myös vallankäytöksi tai vallasta kiinni pitämiseksi. Artikkelin alussa siteeraamani näyttelijä Kaisla Löyttyjärvi kuvasi sanan käyttöön kytkeytyvää vallankäyttöä eräässä televisiohaastattelussa seuraavasti: ”Se ylemmydentunto kyllä tiivistyy siihen sanaan.”¹

KAMPPAILUA MERKITYKSILLÄ

Nykyään on siis hyvin vaikea enää olla tietämätön siitä, että n-sanaan kiinnittyy monia erilaisia jännitteitä. Julkisessa keskustelussa sanaa pidetään toisinaan avoimen rassistisena ilmauksena, toisinaan jäänteinä vanhasta rotuajattelusta – ja samalla kuitenkin neutraalina ja harmittomana synonyymina sanoille afrikkalainen tai tummaihoinen. Vakiintuneet puhetavat eivät muutu nopeasti. Etenkin arkipuheessa kohtaa usein sellaista n-sanan käyttöä, jossa puhuja ei varmasti tarkoituksellisesti halua halventaa tai olla rasisti, vaan sana ikään kuin lipsahtaa vanhasta tottumuksesta. Muutos suhtautumisessa n-sanaan on kuitenkin tapahtunut varsin nopeasti. Viranomais- ja asiakielestä sana on jo lähes kadonnut, ja myös mediassa sen käyttöä selvästi vältetään. Jo tämä muutos kertoo siitä, että sanaa on alettu pitää sopimattomana. Myös edellä kuvaaamani kaltaiset sanan uudenaikaiset käyttötavat viestivät siitä, että sana tulkitaan halventavaksi. Näin ollen voi olettaa, että sanan käyttö ”vahingossa” tulee väheneään, ja samalla sen käyttö – ja käytön puolustaminen – muuttuu yhä selvemmin tietoiseksi julkilausumaksi.

N-sanan käyttöä koskevissa keskusteluissa esitetään usein, että n-sanan merkityksiä ja sen käytön sopivuutta arvioitaessa lähtökohtana tulisi olla suomalaisen keskusteluympäristön erityisyys. Tämän näkemyksen mukaan afrikkalaisia määrittelevä ja monia muita kansoja rajoittava kolonialistinen katse ei olisi rajoittanut suomalaisten tapaa nähdä vieraita kansoja ja kulttuureita. Ikään kuin tietomme esimerkiksi Afrikasta ja afrikkalaisista olisi alkanut vasta silloin, kun ensimmäiset afrikkalaiset saapuivat Helsingin Olympialaisiin. Aivan kuin kielteiset, halventavat ja rassistiset afrikkalaisia koskevat puhe- ja esitystavat eivät olisi koskaan olleet osa (nimenomaan) suomalaista kulttuuria.

1. Mirja Pyykön keskusteluohjelma Jos, TV1, 18.9.2004.

Suhteessa muihin maihin ja kansoihin suomalaiset ovat mieltäneet itsensä ennemminkin alistetuiksi kuin alistajiksi (Raittila 2004, 34–35), mikä on voinut ruokkia tietynlaista suhdetta rasismiin. Tämä ei ole vain suomalainen ilmiö. Antropologi Marianne Gullestad (2004) esittää, että Norjassa rasismien kokemusten ymmärtämistä ja käsittelyä vaikeuttaa se, että norjalaiset ovat luoneet itsestään ”viattoman omakuvan”. Tämä kuva on syntynyt Tanskan ja myöhemmin natsi-Saksan alaisuudessa elämisen tuloksena. Irlantilaisten suhdetta rasismiin on niin ikään selitetty heidän asemallaan kolonialismin historiassa, erityisesti suhteella Isoon-Britanniaan sekä myytillä Irlannin väestön homo-geenisuudesta (Lentin 2004, 150–151).

N-sanan myöntäminen rasistiseksi pakottaa samalla arvioimaan myös oman maansa historiaa uudelleen. Tämä merkitsee luopumista siitä ekseptionalismin ja moraalisen ylemmydentunteesta, jolla olemme voineet arvostella niitä muita, joiden menneisyyttä rasittavat kolonialismin synnit. Suomalaisen ekseptionalismin kannattajat selittävät, että sana ei ole rasistinen, vaikka se onkin syntynyt rodun diskurssissa ja varustettu halventavilla merkityksillä. Samalla nämä ekseptionalistit tulevat kieltäneeksi argumentit, joilla rasismien kohteet voisivat vaatia oikeutta itsemäärittelyyn. N-sanasta käytävälle keskustelulle tyypillinen piirre on se, että n-sanan käyttöä puoltavat puheenvuorot kieltävät tai ohittavat usein sen tosiasian, että nykyään n-sanalla merkityt ihmiset elävät Suomessa, ja monet heistä ovat Suomen kansalaisia.

Suomessakin rasismia käsittelevää keskustelua määrittää vahvasti ”rasismien kolonialistinen paradigma” (ks. Miles 1994, 199–202). Siinä rasismi määrittyy ennen kaikkea kolonialismin seuraukseksi, ja rasismien erilaisia ilmenemismuotoja tunnistetaan ja arvioidaan kolonialismin viitekehyksessä. En halua kiistää tuon paradigman merkitystä ja antaa rasismien tutkimukselle. Voidaan kuitenkin kysyä, rajoittaako tämä paradigma sitä, miten tulkitsemme asioita ja ilmiöitä rasismiksi ja sitä, millaisena näemme oman (kansallisen) suhteemme rasismiin. Onko esimerkiksi romanien kohtaama rasismi sekä heidän historiansa ja asemansa Suomessa selitettävissä yksin tämän paradigman avulla? Mikä voi olla jälkikolonialistisen tutkimusperinteen anti, kun tutkimuksen kohteena on rasismi Suomessa? Jälkikolonialismi voidaan ymmärtää tiettyjen globaalien valta-asetelmien ja niiden seurausten tarkastelun viitekehykseksi, ei pelkästään tiettyjä paikkoja koskevaksi kolonialismin jälkeiseksi periodiksi (esim. Frankenberg & Mani 2001). Tuolloin voidaan kysyä, miten erilaiset historian aikana vaikuttaneet valta-asetelmat ja niiden tuottamat diskurssit ovat muokanneet itseymmärrystämme ja suhtautumistamme muihin (esim. Hansen 2002). Kolonialismi on vaikuttanut ja vaikuttaa edelleen, myös Suomessa.

Vaikka n-sana olisikin ennen ollut Suomessa neutraali ja harmiton, mitä näkemystä analyysini ei kuitenkaan tue, suhde ”meidän” ja ”muiden” välillä on muuttunut, ja n-sanan merkityksiä on tarkasteltava tästä lähtökohdasta. Kamp-pailu n-sanan merkityksistä näyttäisi olevan ennen kaikkea kamppailua siitä,

kuka saa määritellä sen, mikä Suomessa on sopivaa ja mikä ei. Sanaa puolustetaan ikään kuin se olisi kansallisomaisuutta, jonka Suomeen tulevat ihmiset ja ajattelutavat uhkaavat ”meiltä” viedä. ”Meiltä” uhataan viedä oikeus sanavalintoihin ja oikeus vartioida sitä, ketkä voivat liittyä ”meihin”. Yhteiskunta on kuitenkin muuttunut niin, että ”meihin” kuuluu – ja tulee jatkossa kuulumaan yhä enemmän – myös sellaisia ihmisiä, joihin on viitattu n-sanalla. Tämän muutoksen huomiotta jättäminen n-sanasta käytävässä keskustelussa kielii juuri siitä, miten tietynlainen kolonialismin aikana rakennettu moraalinen (ks. Goldberg 2002) on juurtunut osaksi suomalaistakin kulttuuria. Vaatimukset, joiden mukaan joidenkin on sopeuduttava siihen, että he tulevat kategorisoiduiksi halventavalla ilmauksella, tukeutuvat rasistisiin ajattelutapoihin. Näillä vaatimuksilla rajataan sitä, ketkä kuuluvat ”meihin”, ja alistetaan niitä, jotka suljetaan ”meidän” ulkopuolelle. N-sanalla sekä kamppailulla sen merkityksistä ja sen käytön sopivuudesta tehdään Suomessa politiikkaa. Näin käytetään valtaa ja osoitetaan, ettei olla valmiita jakamaan sitä ja kiistetään joidenkin oikeudet itsemäärättelyyn.

Puhutaanpa n-sanan merkityksistä ennen tai nyt tulkitsen n-sanan rasistiseksi. Se on syntynyt rodun diskurssissa ja siihen sisältyvät edelleen näkemykset ihmisrotujen olemassaolosta ja eriarvoisuudesta. Sanaa käytetään rodullistetun eron tuottamiseen ja uusintamiseen sekä – erityisesti rasismia kokeneiden näkökulmasta katsottuna – eriarvoistaviin avoimen rasismin ilmauksiin. Kun tällainen sana esitetään ”neutraalina ja harmittomana”, samalla rasismin olemassaolo kiistetään tai se jopa hyväksytään.

Analyysi n-sanan erilaisista käyttöyhteyksistä osoittaa, että sanaan on alkanut kiinnittyä myös uusia merkityksiä. Sillä voidaan paitsi avoimesti tai peitellymminkin kannattaa rasismia myös asettaa rasismi kyseenalaiseksi. N-sanasta, tai oikeammin sen käyttäjästä, on tullut metafora ”rasistille” tai ”suomalaisjuntille”, jolla on vaikeuksia pysytellä mukana maailman ja suomalaisen yhteiskunnan muutoksissa. Tällaisen n-sanan käytön voi tulkita anti-rasistiseksi strategiaksi, mutta sellaisenakaan se ei välttämättä ole harmitonta. Se pitää yllä vanhoja halventavia esitystapoja ja tekee usein mahdolliseksi myös sellaiset tulkinnat, joita puhuja ei ole tarkoittanut. Sillä ei voi enää viitata vain muihin, vaan nyt se erottelee myös meitä. Se paitsi koskettaa myös satuttaa yhä useampaa meistä.

KIRJALLISUUS

- AHMED, SARA (2003) Pelon politiikka. Suom. Laura Huttunen. Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.), *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino, 189–211.
- CAIRNS, JOHN (2001) Exceptionalism and globalism. *Ethics in Science and Environmental Politics* (ESEP) 2001, 33–37.
- FANON, FRANZ (1986/1952) *Black Skin, White Masks*. Käänt. Charles Lam Markmann. London: Pluto Press.

- FRANKENBERG, RUTH & LATA MANI (2001) Crosscurrents, Crosstalk: Race, 'Post-coloniality' and the Politics of Location. Teoksessa Kum-Kum Bhavnani (toim.), *Feminism and 'Race'*. Oxford: Oxford University Press, 479–491.
- GOLDBERG, DAVID THEO (2002) Modernity, Race and Morality. Teoksessa Philomena Essed & Theo Goldberg (toim.), *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell, 283–425.
- GULLESTAD, MARIANNE (2004) Blind Slaves of our Prejudices: Dabating 'Culture' and 'Race' in Norway. *Ethnos* 69:2, 177–203.
- HALL, STUART (1999) *Identiteetti*. Toim. ja suom. Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- HANSEN, PEO (2002) European Integration, European Identity and the Colonial Connection. *European Journal of Social Theory* 5:4, 483–498.
- HARAWAY, DONNA (1991) *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- HAUTANIEMI, PETRI (2001) Ihonväri ja syrjintä nuoren somalimiehen arjessa. Teoksessa Anne Puuronen & Raili Välimaa (toim.), *Nuori ruumis*. Helsinki: Gaudeamus.
- HONKASALO, VERONIKA (2003) Voiko jäsenyyttä valita? Nuorten maahanmuuttajien tulkintoja suomalaisuudesta ja rasismista. Teoksessa Päivi Harinen (toim.), *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 158–186.
- JUSSILA, RAIMO (1998) *Vanhat sanat: vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Helsinki: SKS.
- KAARTINEN, MARJO (2004) *Neekerikammo: kirjoituksia vieraan pelosta*. Turku: k & h.
- LATOMAA, SIRKKU (2002) Musta, valkoinen – vai ihminen? *Kielikuvia. Nykysuomen seuran lehti* 2/2002, 10–14.
- LEHTONEN, MIKKO (1996) *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.
- LENTIN, ALANA (2004) *Racism and Anti-Racism in Europe*. London: Pluto Press.
- LÖYTTY, OLLI (1998) Perjantait ja saatanat. Todentuntuisia kohtaamisia toisen kanssa. *Kulttuurintutkimus* 15:2, 15–26.
- MARCUS, GEORGE E. (1995) Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, 95–117.
- MILES, ROBERT (1994) Explaining Racism in contemporary Europe. Teoksessa Ali Rattansi & Sallie Westwood (toim.), *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Cambridge: Polity Press, 189–221.
- MÄNTYNYNEN, ANNE & ONIKKI, TIINA (1997) Neekeri ei ole neutraali. *Virittäjä* 4/1997, 620–621.
- MÄNTYNYNEN, ANNE (2003) *Miten kielestä kerrotaan? Kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: SKS.
- NIEMELÄ, HELI (2003) Erottautumista ja ystävyyttä. Somaliaalaistytöjen käsityksiä ja kokemuksia suomalaisista tytöistä. Teoksessa Päivi Harinen (toim.), *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 91–121.
- O'BRIEN, JODI (1998) Introduction: Differences and Inequalities. Teoksessa Jodi O'Brieni & Judith Howard (toim.), *Everyday Inequalities. Critical Inquiries*. Malden, Oxford: Blackwell, 1–39.
- PAASI, ANSSI (1998) Koulutus kansallisena projektina. "Me" ja "muut" suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (toim.), *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino, 215–250.
- PÄLLI, PEKKA (2003) *Ihmisyryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 231. (<http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5580-o.pdf>)
- RAITILA, PENTTI (2004) *Venäläiset ja virolaiset suomalaisten Toisina. Tapaustutkimuksia ja analyysimenetelmien kehittelyä*. Tampere: Tampere University Press.

- RANTONEN, EILA (1996) Lukijana uusnatsi. *Niin & näin: filosofinen aikakauslehti* 3/1996. (http://www.netn.fi/396/netn_396_otaji.html)
- RASTAS, ANNA (2002) Katseilla merkityt, silminnähdet erilliset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. *Nuorisotutkimus* 3/2002, 3–17.
- (2004a) Miksi rasismien kokemuksista on vaikea puhua? Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.), *Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- (2004 b) Am I Still ‘White’? Dealing with the Colour Trouble. *Balayi: Culture, Law and Colonialism* 6, 94–106.
- (2005 a) Racialising categorization among young people in Finland. *YOUNG – Nordic Journal of Youth Research* 13:2, 147–166.
- (2005 b) Rasismi – oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia. Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.), *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- REISIGL, MARTIN & WODAK, RUTH (2001) *Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*. London: Routledge.
- SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY (1990) *The Post-Colonial Critic. Interviews, Strategies, Dialogues*. Toim. Sarah Harasym. New York & London: Routledge.
- (1996) *The Spivak Reader. Selected Works of Gayatri Chakravorty Spivak*. Toim. Donna Landry & Gerald MacLean. New York & London: Routledge.
- TOLONEN, TARJA (2002) Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli nuorten näkemyksissä. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.), *Suomineito-nen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- VOLOŠINOV, VALENTIN (1990) *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*. Suom. Tapani Laine. Tampere: Vastapaino.
- VUORELA, ULLA (1999) Postkoloniaali ja kolmannen maailman feminismi. Teoksessa Jaana Airaksinen & Tuula Ripatti (toim.), *Rotunaisia ja feminismejä. Nais- ja kehitystutkimuksen risteyskohtia*. Tampere: Vastapaino, 13–37.